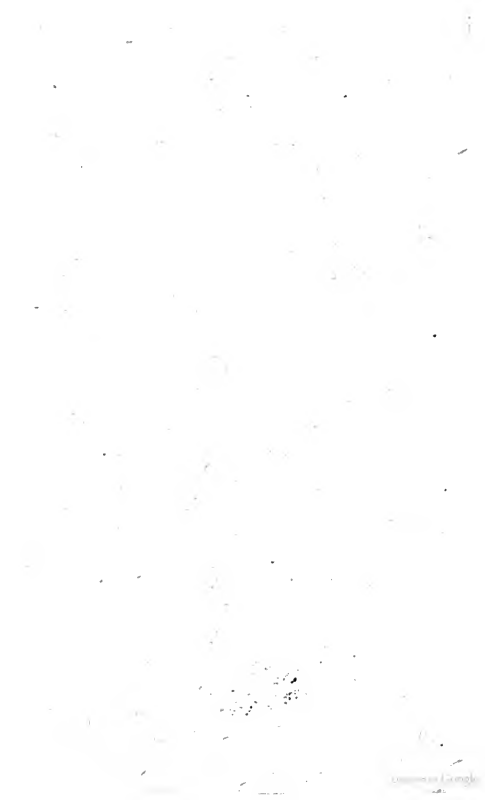

13-23-6.27.

A L E X I I
AURELII PELLICCIA
DE CHRISTIANÆ ECCLESIAE
PRIME, MEDIÆ, ET NOVISSIMÆ ETATIS
P O L I T I A
DISSERTATIONES

TOMI III. PARS I.

N E A P O L I
CIDCICCLXXIX.
EX OFFICINA MICHAELIS MORELLI.

PUBLICA AUCTORITATE.

THE
NORTH AMERICAN
CHRISTIAN
REVIEW
OF
POLITICAL
DISSENTIONS

THE NEW YORK

NEW YORK
PUBLISHED BY
THE NEW YORK
CHRISTIAN
REVIEW

I N D E X

DISSERTATIONUM

PARTIS I. TOM. III.

DISSERTATIO I.

DE Eucharistia Infirmorum. pag. 1.

DISSERTATIO II.

De Viatico Pœnitentium. 89.

DISSERTATIO III.

De Templorum origine: Deque Aris domesticis paganorum atque Christianorum. 121.

DISSERTATIO IV.

De Re Lapidaria & Siglis Veterum Christianorum. 245.

ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ, five Inscriptionis Aλæ, in Neapolitano

Cœmeterio S. Januarii inventæ, commentariolum. 329.

Chronici Trojani fragmentum ineditum. 344.

INSTRUMENTVM ineditum inventionis Brachii S. Triphonis cum notulis. 358.

Finis Indicis Part. I. Tom. III.

In calce ultimi tomi, five alterius partis tomi tertii, habes absolutissimam emendationem erratorum omnium, quæ vel typographi oscitantia, vel præpostera illius, qui mihi formas correxit, sedulitate, (Clarissimi enim Grammatici Saxi auditorem illum fuisse vel quovis certarem pignore) exciderunt.

THE NEW YORK

LIBRARY

OF THE

ALBANY

AND

PLATE

OF THE

LIBRARY

OF THE

LIBRARY

OF THE

LIBRARY

OF THE

OF THE

DISSERTATIO I.

DE EUCHARISTIA INFIRMORUM.

Postquam altero Ecclesiasticae Politiæ libro bre-
vi, de more, complexus sum quicquid in Litu-
rgica Eucharistiæ re congesserant tot tantique
de Ecclesiasticis antiquitatibus optime meriti clarissi-
mi Scriptores Morinus, Tomasius, Juveninus, Al-
baspinæus, Mabillonius, Martene, Gerbasius, alii-
que; unum secunda adhuc egere manu compertus
sum, quod equidem Eucharistiæ Infirmorum Litu-
rgiam interest; quodque illos forte aliqua ratione fu-
git, qui magna ea in re moliti sunt. In Ecclesia-
sticis profecto antiquitatibus, atque in iis potissimum;
quæ Sacramentorum historiam spectant, presso pede
quicquid vetustatis est, prosequendum erit; cum ea
plerumque, quæ parvi videntur momenti, argumen-
ta, maximæ sint utilitatis, atque præcipuis antiquæ
Historiæ capitibus elucidandis facillimum interdum
sternant iter. Hinc quamquam sparsim nonnulla re-
periantur apud laudatos Scriptores de Eucharistiæ In-
firmorum historia; ea nihilominus, quæ tantum pla-
ne conficiant argumentum, adhuc desiderari, experie-
tur quis quis illorum perlegerit scripta: neque enim
hoc Historiæ antiquioris caput ex ordine commentatæ
sunt; neque ex imis vetustatis latebris ea proferre
conati sunt, quæ hætenus delitescunt, argumenta.
Forte neque ii notandi ea de re erunt, quod magna
aggressi opera, plura collegisse satis habuere. At in
Ecclesiastica re mihi videtur nostro jam ævo colle-
ctionibus nimium nos laborare, cum ex illis perraro
utilitatis aliquid capiat lector, nisi vel argumentum
Tom. III. P. I. A jam

jampridem noverit, vel rei, tumultuarie plerumque
congeitæ, digerendæ par sit.

Cum itaque hoc Eucharisticæ Historiæ caput ne
dum Liturgiam, sed & ipsam quodammodo Religio-
nem interesse compertum habeam, operam haud ab-
utar, dum sedulo, atque ex ordine illud explicare
satagam. Maximum siquidem Liturgiæ lumen affun-
dent, quæ de antiquis Eucharistiæ vasibus, de spe-
cie, in qua servabatur, de methodo, qua ministra-
batur dicemus: e Religione quam quod maxime e-
rit, Eucharisticum panem a primis usque Ecclesiæ
Sæculis *extra usum* servasse fideles, ut eo *communi-*
carentur.

Quamobrem præsentī Dissertatione I. expendemus
quicquid primæ Ecclesiæ ætate, a 1. ad tertium scilicet
Sæculum, Liturgiam, atque methodum servandi,
ministrandique Eucharistiam infirmis spectat. II. De
eodem edisseremus argumento postquam Ecclesia pa-
ce potita, publico cultu Eucharistiam prosecuta est;
quare & de Eucharisticis primæ, atque mediæ æta-
tis loculis dicemus III. De Ministris, deque ipsamet
Liturgia ministrandæ Infirmis Eucharistiæ; ubi ap-
posite de sacris Eucharistiæ collocandæ linteis verba
faciemus. IV. De specie, in qua Eucharisticus pa-
nis servabatur. Ac tandem V. Orientalium nuperri-
mos ritus eadem in re compendiosiori stilo proleque-
mur.

§. I.

*A 1. ad III. Sæculum Eucharistia in sacra Æde nulli-
mode servata est. De fidelium illius ævi more,
qui Eucharisticum panem ex Ecclesia domi
secum ferebant, atque domi servabant.*

Hoc profecto argumentum ne dum scriptorum il-
lius ævi silentium nobis suadet, sed & ipsamet infe-
lix

lix temporum illorum conditio. Tunc sane Christiani
furtim plerumque sacris vacare consuevissent, neminem la-
tet; neque, si quando Tempia habuere, ut altero *Politia*
libro ostendi, ipsamet Religionis Christianæ, atque
arcani disciplinæ indoles, Eucharistiam in sacra Æde,
vel eo loci, quo Sacrum Christiani perfecerant, re-
linquere passa esset: subitæ siquidem persecutioni,
paganorum irrequietæ indagini sanctum Christi Cor-
pus ea ratione facile patere potuisset. Quamobrem
ne fideles raro tanto fruerentur Sacramento, cum in-
ter persecutiones potissimum perraro fidelibus Litur-
giæ interesse liceret, Ecclesia decrevit cuique fide-
lium jus secumferendi ex sacra Æde domi Eucha-
risticum panem, quo vesci posset vel quotidie, vel
pro re nata. Hujus disciplinæ antiquior testis est Ju-
stinus martyr altero Apologemate ad Antoninum
Pium Imperatorem, in quo Christianæ Liturgiæ ex-
ternam methodum exponens, ait: *Postquam Præsi-*
dens gratiarum actionem perfecit (ipsamet consecra-
tionem mystica quadam phrasi *gratiarum actionem* ap-
pellat) *& populus universus adprecatione leta compro-*
bavit (nimirum vocula illa *amen*, qua fideles quar-
to etiam Sæculo utebantur, postquam Episcopus ver-
ba consecrationis protulerat, ut testatur Ambrosius)
qui apud nos vocantur Diaconi, distribuunt unicuique
presentium, ut participet eum, in quo gratia acta sunt,
panem, vinum, & aquam, & ad absentes perferunt.
Ex hoc Justinii textu etsi primo obtutu mos ille fi-
delium secumferendi panem Eucharisticum satis non
appareat, plura nihilominus inferre ad rem licet:
Primo etenim constat, Eucharistiam in eodem loco,
quo sacrum perfecerat Episcopus, servari nullimode con-
suevisse, quod ex Justinii silentio patet: secundo se-
quitur, ad absentes, nimirum ad eos, qui vel carce-
re, vel infirmitate detenti sacris abfuerent, ipsos Dia-
conos Eucharistiam tulisse; ex quo equidem capite in-

A 2

ferre

ferre licet, ea die, qua sacrum fiebat, eadem & ipsos infirmos communicasse. Verum silentio merito præterit Justinus reliquum quod ea in re disciplinæ erat, ne Paganis contra sanctiora Religionis negotia arma quodammodo suppeditaret, quod utique fecisset, si fideles domi panem illum, in quo gratiæ actæ erant, secumtulisse, dixisset: poterant sane illi domos perquirere, atque sacrilegas manus Eucharistiæ inferre. Hinc pro comperto mihi est, Justinæ ævo & fideles secumtulisse Eucharistiæ, eamque domi servasse, & Diaconos infirmis, aliisque carcere nimirum detentis nedum ut communicarent, illam, tulisse, sed etiam ut aliqua ratione penes se servarent. Id equidem ex Tertulliani, atque Cypriani testimoniis liquido patet. Tertullianus enim, etsi de hoc disciplinæ capite plane sileat in suo apologemate, quippe quod illud inter paganorum manus ventari, noverat; iis attamen in libris, quos Christianis erudiendis scripserat, aperte illud testatur, Sic libro *De Oratione*, locutus de Liturgia die jejunii, siue Stationis facienda, ait: *Nonne solemnior erit Statio tua, si ad Aram Dei steteris, accepto Corpore Domini, & reservato? utrumque salvum est & participatio sacrificii, & executio officii.* Quid autem sibi vult illud *reservato?* fideles nimirum Corpus Domini e Diaconi manu accepisse, atque *servasse*, ut domi, Liturgia absoluta, secumferrent. Hinc idem Tertullianus libro *de Spectaculis* quorundam Christianorum pravos carpens mores, qui audebant post sacram Synaxim ad spectacula progredi, cujusdam impudentissimi Christiani historiam prosequitur, qui, ut ait ille: *oculos ad Idololatriæ spectaculum per libidinem duxit, ausus secum sanctum in lupanar ducere... Dimissus e Dominico (Dominicum sacram appellat Synaxim) & adhuc gerens secum, ut assolet, Eucharistiæ, inter corpora obscena meretricum Christi Sanctum Corpus . . . . . circumtulit.*

Vi

Vide, heic Tertullianum dilucide ostendere solitum hunc Christianorum morem fuisse; quod potissimum ex iis verbis: *ut affolet*, patet. Eadem habemus apud Cyprianum, qui altero post Tertullianum Sæculo scripsit; is enim libro *de lapsis* de quodam loquitur Christiano, qui cum Idololatricis ritibus ante Liturgiam adfuisset, tandem sacris accedens, atque Christi Corpus recipiens, dum domi rediret: *cinerem ferre se apertis manibus invenit*. Eodemque libro morem innuit domi Eucharistiam servandi, cum de femina Christiana culpis irretita narret: *Cum (illa) arcam suam, in qua Domini sanctum fuit, manibus indignis tentasset aperire, igne inde surgente, deterrita est, ne auderet attingere*. Idque itidem probant Acta SS. Indes, & Domnae, de quibus mox dicturi sumus. Ex his itaque nullus erit dubitandi locus, olim Christianos, Synaxi absoluta, ad proprias ædes Eucharistiam secumtulisse, eoque, non autem in sacra Æde, illam servasse; quamobrem ex Iustini silentio nil contra hoc disciplinæ caput inferri licet, cum ipsamet silentii causa satis comperta sit. Hinc nonnullas inter Græcorum antiquiores Ecclesias ad iv. usque Sæculum sacra recta perstitit istiusmodi disciplina; ut nos docet Basiliius epistola ad Cæsariam Patriciam, ubi ait: *In Alexandria, & Ægypto natusquisque etiam ex laicis, ut plurimum habet domi suæ xaroxiav communionem, & cum vult per se ipsum communicat*. Id autem unum, in quo ea in re a Græcorum illa Latinorum disciplina differre videtur, vel in eo versatur, Græcos per Diaconum, Latinos per ipsos quoque minores Clericos Christi Corpus ad absentes misisse; Iustinus enim docet id muneris *Diaconis* detulisse Episcopum absoluta Liturgia. At de Latinorum disciplina testis est locupletissimus S. Tharsicius Acolytus, quem Martyrio Paganos affecisse legimus in Romano Martyrologio die xviii. Augusti, eo quod Cor-

pus Christi, quod ferebat, Paganorum oculis subducere conatus est; ut rem describit auctor certe antiquus Carminum, quæ Damasi nomine circumferuntur, carmine xxxv.

Tharsicium sanctum Christi Sacramenta gerentem

Cum malefana manus peteret, vulgare prophanis

Ipse animam potius noluit dimittere casus,

Prodere quam canibus rabidis cœlestia membra.

Quamquam enim Diaconi esset vi Ordinis Sacramenta Corporis Christi ministrare, quo munere in Liturgiaungebatur, sacri tamen ministerii haud proprium erat Christi Corpus ad alios ferre, potissimum ea ætate, in qua quisque etiam e laicis propriis manibus domi communicabat, ut infra ostendemus. Nam etsi Justinus auctor sit, Diaconis munus Eucharistiam ad absentes ferendi, detulisse Episcopum; nihilominus inter ipsos Græcos, cuique ex ipsis etiam laicis ad ærtium usque Sæculum Eucharistiam deferendam committere, vetitum non fuisse, liquido evincit pœnitentis Serapionis historia ex Dionysio Alexandrino apud Eusebium (a); siquidem Presbyter ægrotus pueri cuiusdam Christi Corpus credidit, Serapioni morti jam proximo deferendum.

Igitur ex hæcenus dictis sequitur, olim, tribus nimirum primis Ecclesiæ Sæculis, I. Christianos domi ex sacra Æde, in qua Liturgiæ interfuerant, secumtulisse Corpus Christi. II. Domi illud servasse. III. Episcopos ad infirmos, qui absentium nomine veniunt vel per Diaconos, vel per minores clericos, vel etiam per ipsos laicos Eucharistiam misisse. Cum itaque infirmi domi Eucharistiam haberent, restat nunc expendendum, num illi egerent Diaconi ministerio, cum vellent *communicare*, ut ex hodierna disci-

---

(a) *Hist. Eccl. l. 6. c. 27.*

disciplina res se habet . Verum longe alia tunc erat Ecclesiæ disciplina , qua fas erat cuique fidelium propriis manibus eo vesci Eucharistico pane , quem domi servabat , vel si vi morbi eo impar foret , quisque e laicis communionem ei præbere poterat . Duo Tertulliani testimonia , atque laudata Serapionis historia rem dilucide ostendunt : Tertullianus *L. 2. ad Uxorem* , Christianam mulierem pagano viro , Christianam illam esse nescio , desponsatam erudiens , ne Marito , sacris operam pro re nata datura , pateret , ait : *Non sciat Maritus quid secreto ante omnem cibum gustes , & si sciverit panem , non illum credat esse , qui dicitur , &c.* Itaque mulier propria manu panem illum sumebat , eoque vescabatur ; si enim Diaconi ministerio opus ei communicaturæ fuisset , qua ratione oculos mariti effugisset ? potuisset ne maritus vulgarem credere panem illum , quo tanto apparatu uxorem vesci videret ? Quis quis Tertulliani verba attente expenderit , manifesto intelliget , uxorem propriis manibus domi communicasse . Idem Tertullianus , libro de *Monogamia* , mutua conjugum Christianorum officia describens , illos nos docet mutuo sibimetipsis Eucharistiam domi ministrasse : *Sic dabunt viri , & uxores quomodo buccellas* . Hisce Afri Presbyteri testimoniis accedit & Alexandrinæ Ecclesiæ disciplina , nam presbyter ille , de quo , ut dixi , loquitur Dionysius Alexandrinus Episcopus , cum non posset , infirmitate detentus , Serapioni Eucharistiam ferre : *exiguam Eucharistiæ partem puero tradidit , ut in aqua intinctam sibi in os instillaret* . Itaque . I. Fidelium quibuscunque etiam feminis fas erat propriis manibus Eucharistico pane , quem domi servabant , vesci . II. Imo & laico vetitum non erat domi *communicare* laicum . Ergo . III. Infirmi vel domi servatam Eucharistiam sumere poterant , atque propriis manibus communicabant ; vel si viribus prorsus destituti , impares eo e-

rant ; quin Diaconi ministerio indigerent , quisque e laicis Christi Corpus , in ejusdem infirmi domo , pro illius ævi disciplina , servatum , ei ministrare poterat .

Hæc illius ævi disciplina etsi laxior quodammodo videri possit , maxime nihilominus temporum conditioni congruisse fateatur , oportet , quis quis difficillimam illius ævi tempestatem noverit , in qua Ecclesia & ministrorum summa laborabat paupertate , & ministerii nulla gaudebat libertate . Sane ex iisdem , quæ hætenus protulimus , Scriptorum , illius ævi testimoniis liquido pater hæc eadem ministeria generali quadam lege moderatam esse Ecclesiam ; ex Justino enim colligimus Diaconorum peculiare ministerium fuisse , Eucharistiam ad absentes , adeoque ipsos infirmos , ferre : ex Tharsicii historia saltem & minoribus clericis hoc munus detulisse Episcopum : ex Dionysio Alexandrino ipsis Presbyteris Episcopos munus Eucharistiam infirmis ferendi commississe . At cum temporis serviendum quoque esset , hisce generalibus legibus Ecclesia laxamentum dare satagebat , ne fideles Eucharistico Sacramento in tanta temporum difficultate carerent ; quamobrem & ipsos laicos domi Eucharistiam ferre , illa *communicari* vicissim propriis manibus sine Diaconi ministerio sinebat . Ea etenim ratione laicis ministerii sacri nullum erat neque jus , neque officium , quæ dumtaxat apud Diaconos ab initio steteret ; nam si laici Eucharistiam domi habebant , si alteri ferebant , si illam alteri præbebant , non sacrum , neque publicum eorum erat ministerium , sed privatum omnino , atque temporarium ; adeoque a nativo Diaconorum ministerio , quorum est jus publici Eucharistici ministerii , prorsus , atque omnino diversum .

Consulerat pari itidem ratione & pœnitentibus infirmis ea tempestate Ecclesia . Iis etenim , qui inter pœnitentes versabantur , cum *communione* jure
(de

(de quo libro v. *Politie* locuti sumus) carerent, Eucharistiam domi habere, vetitum erat; cumque tribus primis Sæculis (ut ex canone XIII. Concilii Nicæni I. omnes norunt, de quo sequenti Dissertatione fufe dicturi sumus) omnibus pœnitentibus morti proximis Eucharistiam concessisse Ecclesiam, nemo est qui dubitet; merito Ecclesia hoc disciplinæ caput singulari quadam ratione moderata est. Hujus autem disciplinæ certiores nos facit laudatus Dionysius Alexandrinus Episcopus in supra laudata Epistola, in qua methodum omnem disciplinæ Alexandrinæ Ecclesiæ explicat: narrat enim, Presbyteris, quibus Parochiarum cura commissa erat, mandasse, ut pœnitentibus, qui, cum morti accederent in ea, quæ Alexandria grassabatur, luc, Eucharistiam postulassent, illam impertirentur; quare & Serapionis historiam narrat. Is enim inter pœnitentes adhuc erat, cum extremo morbo laborare cœpit; hinc morti proximus puerum quemdam Presbytero misit, ut sui propositi Eucharistiam recipiendi illum certiores faceret: Puer Presbyterum noctu adiit, Presbyter infirmus erat, eo ut domi egredi non posset; quare eidem puero *exiguam Eucharistiæ partem tradidit, ut in aqua intinctam seni in os instillaret*. Ex hac profecto historia duo colligenda sunt, quæ Ecclesiæ erga pœnitentes morti proximos disciplinam ostendunt. I. Illos domi Eucharistiam non habuisse, cum nefas esset id pœnitentibus. II. Presbyteros penes se Eucharistiam habuisse, ut illam, si quando infirmi pœnitentes exposculassent, illis ferrent; nam si puer noctu Presbyterum adiit, ab eoque statim Eucharisticum panem, Serapioni ferendum, accepit, dicendum est, illum jam consecratum penes se domi habuisse; cum nefas presbytero fuisset domi suæ Liturgiam noctu celebrare, ut panem consecraret, atque puero traderet. Hac itaque ratione, & communioni pœnitentium infirmorum,

rum,

rum, vel morientium consulerat primis tribus Sæculis Ecclesia.

§. II.

De vase, in quo fideles tribus primis Sæculis Eucharisticum panem servabant; deque eo, in quo illum domi servabant.

Altum penes antiquos de hoc capite silentium, duplici de causa fuisse, mihi videtur: Primo enim, ut scriptorum conditio est, ea quæ oculis omnium obijciuntur, atque inter omnium manus versantur, describere supervacaneum ducunt; quare quicquid antiquorum suppellectilem spectat frustra comperire studissemus in antiquorum scriptis, nisi picturæ, atque marmora harum rerum figuras suppeditassent, vel ipsam quandoque effossam antiquorum suppellectilem propriis oculis non intueremur. Primum hoc argumentum præsentis indaginis nimiam difficultatem satis evincit; siquidem neque picturæ veterum Christianorum, neque anaglyptica illorum opera vasa Eucharistica habent, neque ejusmodi Ecclesiastica illius ævi suppellex nobis superest. Secundo. Ipsamet antiqua Ecclesiæ disciplina potissimam difficultati præbuit occasionem, cum illa inter arcana Ecclesiæ mysteria vasa sacra referret, atque satageret ea oculis ne dum paganorum, sed vel ipsorum catechumenorum subducere. Luculentissimum hujus disciplinæ argumentum nobis suppeditat Chrysostomi historia: is enim describens facinora, quæ milites patrantur in Ecclesia S. Sophiæ CPoli die, quæ exilium ejus præcessit, potissimum queritur, milites sacra vasa vidisse. Itaque si ea erat Ecclesiæ disciplina quarto adhuc Sæculo, ut nonnisi sacris ministris ea vasa patere fas esset; procul dubio dicandum erit, trium priorum Sæculorum Episcopos, ceterosque Ecclesiæ ministros sedu-

sedulam operam dedisse, ne aliqua ratione Pagani, vel ipsi etiam Catechumeni sacra viderent vasa. Ex quo quidem sequitur mirum nemini esse, altum silentium Ecclesiasticos illius ætatis Scriptores de sacra suppellectili servare; perinde ac maxima diligentia sacra vasa condidisse, ne forte fortuna ad paganorum prophanas manus devenissent: Ea itaque de re non nisi conjecturis aliquid in proposita indagine proficiendum erit, quæ veritati forte proprius accedent, cum illis antiquorum monumentorum, si quæ sunt, fidem pro re nata adhibere studeamus.

Nulli certe dubium erit, vasa, in quibus Eucharistiam ferebant fideles, alia prorsus fuisse ab illis, in quibus sacrum perficiebant; etsi sacra quodammodo & hæc fuerint, cum sacro huic usui destinata. Verum in tanta antiquorum monumentorum caritate, si aliquid augurandum erit, mihi probabilius videbitur, unum, eudemque apud omnes fideles non obtinuisse ea in re usum: Alii siquidem vase quodam, alii lineis pannis, alii forte & manu Eucharistiam secumtulisse fatendum; id quod potissimum de iis dicendum erit, qui loco, quo Liturgiæ intererant, viciniore forent; nam supra laudatum Cypriani testimonium ejusmodi morem aliquibus forte fuisse evincit, cum de Christiano, qui Eucharistiam secumferebat, dicat Cyprianus, illum *apertis manibus cinerem ferre invenisse*: is itaque in ipsas ferme manus Corpus Christi tulisse videtur. At contra ea S. Tharsicii historia, non ita palam illum Christi Sacramenta tulisse, nos docet; siquidem, ut ex superius allatis verbis colligere est, Pagani verberibus, aliisque cruciatibus Tharsicium afficiebant, ut ostenderet, traderetque illis Christi Corpus. Nonne statim Eucharisticum panem acolyto abstulissent illi, si manu portasset?

Quarto autem Sæculo in moribus fuisse legimus
Eucha-

Eucharistiam lineo panno involutam, atque de collo suspensam ferre; ea sane ratione, ut Satiri, Ambrosii fratris, adhuc catechumeni pietati fideles, qui cum illo in eadem erant navi, facerent satis, Eucharisticum panem linteo obvolutum, illius collo suspenderunt, ut idem narrat Ambrosius in Oratione funebri Satyri fratris. Hunc autem lineum pannum, in quo Eucharistiam fideles collocarunt, *orarium* appellat Ambrosius, nimirum, ut innueret lineum illum pannum ex iis fuisse, quibus in re sacra Christiani utebantur, ut in Dissertatione de Neapolitano Cœmeterio fusius de *Oraria* dicemus. Cum itaque prima ætate vasa vel deficerent, vel præsto non essent, vero similis videtur, in sacris hisce *Orariis* viros; atque mulieres, immo & ipsos sacros ministros Panem Eucharisticum tulisse, id quod & decentius, & commodius fiebat. Quamobrem ad VII. usque Sæculum ejusmodi morem in itineribus & ipsos servasse Episcopos dilucidius nos docent Acta S. Birinii Dorcestriensis Episcopi (apud Surium die III. Decembris), qui quidem *habebat pallam, in qua immaculatam Hostiam offerebat, in eaque ad collum suspensam Eucharistiam ferebat, & super Altare sanctum in Sacrificio Missæ illam ponere solebat.* Apud Hieronymum epistola ad Rusticum Monachum aliud vas Eucharistiæ ferendæ fidelibus fuisse, legimus, quod equidem nimiam sapere antiquitatem, ipsamet vasis materia ostendit: Loquitur enim ille de S. Exuperio IV. Sæculo Tolosæ Episcopo, quem, aureis vasis sacris, ut pauperum egestatibus consuleret, divenditis, simplicissima suppellectili ea de re usum esse narrat, ac tandem ait: *nihil illo divitius, qui Corpus Domini vimineo portat canistro.* Porro S. Episcopus nisi majorum exempla ea in re sequeretur, nusquam tam vulgarem suppellectilem adhibuisset; eodem enim pretio, atque faciliori forsitan ratione ligneum vas, vel

vel testaceum comparare potuisset; quare mihi videtur nonnisi majorum exemplo *vimineum canistrum* Eucharistiæ ferendæ adhibuisse Exuperium, Quibus equidem *canistris* Sæculo adhuc vi. usi fuisse videntur Christiani Eucharistiæ pro re nata ferendæ. Epiphanius etenim Presbyter in *Indiculo* ad Hormisdam R. Pontificem de ejulihodi vase meminit: *Si heretici non sunt*, ait, *quomodo tanta Sacramenta confecerunt, ut canistra plera omnibus erogarent, ne imminente, ut dicebant, persecutione, communicare non possent?* In *Canistris* autem *Sacramenta* repoluerant, certe, ut domi ferrent, eoque si invalesceret persecutio, communicarent. Vasa profecto viminea, quæ parvæ cistæ formam præferebant, quas Græci *επιδια* appellantur; cum ex eadem materia ac ventilabra, vannique, nimirum ex virginibus, texerentur, penitissimæ antiquitatis apud ipsos Paganos in re sacra fuere; siquidem Herodotus L. vii. Ægyptiaca mytheria describens, de vimineis cistis meminit. Exychius itidem inter vasa sacris dicata vimineum vas refert, illudque appellat *αγγιον πλακτον ακταων*, cum ad maris ora vimina, ex quibus vasa illa texebantur, reperiri, atque colligi solerent (a); quamobrem apud Plutarchum in *Iside* cistæ, quas Græci adhibebant in Orgiis Baccho sacris, *επιδια* appellantur, quarum cistarum figura plane respondet parvo cuidam *canistro* cum operculo, ut videre est in numis, qui virgines cistas hæc capite ferentes habent apud Lamy in singulari Dissertatione inter illas Academiæ Cortonensis to. vi. Hæc autem cistas exterius e vimine contextas, interius aurea lamina obductas fuisse, scribit antiquus scholiastes Callimachi (b); ex quo colligimus ipsos etiam

(a) In Lex. ad h. voc. to. 2.

(b) Ex Edit. Schrevel. p. 71.

etiam paganos, ut antiquam rei sacre suppellectilem servarent, cistas vimineas adhibuisse, quas atramen intrinsecus aureis laminis condecorabant. Itaque ut in ceteris rebus Ecclesia ea, quibus Pagani utebantur, adhibere dedignata non est, modo Idololatriæ cum quid suapte natura secum non ferrent; ita & in usu hujus vasis viminei paganorum, ceteroqui penitissimæ simplicitatis, morem secutam primis difficillimis, pauperrimisque temporibus, arbitramur: Apud antiquos enim Christianos neque hoc exemplum Exuperii solitarium est, cum usus in re sacra viminei vasis certe penes illos fuerit, etsi viminea suppellex, de qua mox dicemus, Eucharistico huic usui dicata non foret. Apud Aringhium enim in altero tomo *Roma subterranea* habetur figura antiquissimi cujusdam marmorei Sarcophagi, in cœmeterio S. Agnetis via Nomentana effossi, in quo ad Pedes cujusdam figuræ Christi manu volumen tenentis, videre est cista rotundæ figuræ cum operculo paululum recluso, ita ut plura volumina intus appereant, atque circa cistæ os habetur ferræ cujusdam signum. Diximus autem altero *Politiæ Ecclesiæ* libro, hæc vasa olim in Ecclesiis fuisse, eisque sacra volumina occludi consuevisse; quare heic cista nonnisi id genus vas præferre videtur, atque vimineum est, ut ipsemet Aringhius, qui Sarcophagum propriis oculis vidit, testatur. Hinc apud Græcos ex antiquioribus eorum Liturgiis viminea canistra fuisse, patet, quæ *τα μυστικά* pariter appellabant, eisque utebantur Sacre suppellectili collocandæ, atque ex Altari in *Secretarium* ferendæ. Forte & primis Ecclesiæ Sæculis ipsas Episcoporum sellas, quas deinde *cathedras* appellarunt, quibus nimirum in re liturgica utebantur, etiam e viminibus textas fuisse, conjiendum erit ex quodam vetustissimo Sarcophago apud Bottarium (*Roma Subterranea Tom. III. Tab. cxxxI.*) in quo Christi SS. Ma-

Mater sedet in sella quadam viminea, quæ ab antiqua Sella Episcopali ne latum, ut ajunt, unguem differt: Huic simillima est & alia, in qua Dei O. M. figura sedens apparet in altero Sarcophago maximæ antiquitatis apud eundem (*Ibid. Tab. cxxxvi.*): Forma harum sellarum, quæ prorsus Episcopalis illius ævi cathedræ eadem est, & hæc e vimine pariter textas fuisse; facile mihi suadet; neque ab ea, qua tunc Ecclesia laborabat, paupertate alienum videbitur hisce sellis tunc Episcopos in Liturgia usos fuisse, cum in ipsis Cœmeteriis raro e marmore, plerumque ex viliori lapide forent, ut videre est in Neapolitani Cœmeterii priori cubiculo, quo adhuc muro impacta Episcopalis cathedra est ex ipsiusmet muri materia, nimirum e toso; cujusmodi est & alia, quæ ex eodem Cœmeterioeducta, servatur in Ecclesia S. Mariæ Sanitatis. Tandem flabella, quæ certe ex antiquo in Liturgia obtinere. tum apud Græcos, tum apud Latinos, etiam e vimine contexta olim erant, à græcis denominata, *πτερίδες*, medio ævo *πτέριδα*. Itaque neque nova erat in suppellectili Ecclesiastica viminea textura, adeoque ex antiquorum procul dubio more S. Exuperius *vimineo canistro* Eucharistiæ ferendæ usus est.

Atque heic, ut nostra probabilior adhuc evadat conjectura animadvertenda duo erunt. Primum: *Canistrum* apud Latinos, quod *το κανιστρίον* fuit & Græcis, quoddam vasis genus fuisse ab eo, quod hodieum ea denominatione appellamus, diversæ prorsus figuræ. Antiquum sane vas, canistrum nuncupatum, fiscellæ figuram omnino præseferbat, suumque operculum habebat. *Cista* vero, appellabatur grandius vas vimineum ore nimium patulo, atque lateribus parum elatis, proprio etiam operculo tecto, quod & Græci olim *λικύρον* vocarunt; quare Græci *λικύροισιν* dixere virgines, quæ in Orgiis Bacchi cistæ my-

myſticas ferebant. Alterum: *Viminea* vafa non e vimine dumtaxat texta fuiſſe, ſed & ex alberi quoque corticibus, ita ut vas ea ratione textum, compagine flexibiliū corticum longe ſolidius illo, quod e puris putiſque viminibus plectebatur, evaderet. Theophratus hujus texturæ nos admonet Hiſtoriæ Plantar. L. 2. *Tiliam feminam habuiſſe corticem ευκαμπην flexiblem, eoque ex ea ciſtas texti*: Neque dicendum erit grandiora vafa ex corticibus plecti, ex viminibus autem parva illa, uti caniſtrum fuiſſe diximus; nam medio etiam ævo inter Cluniacenſes vas, in quo Euchariſtia ſervabatur, appellatur L. 2. *Conſuetud. Cluniacenſium*: *Pyxis corticea*, nimirum pyxis ex alberis alicujus corticibus texta. Si itaque ad mediam uſque ætatem inter monachos, qui antiquiorem ſimplicitatem, atque paupertatem ſervabant, adhuc *pyxis* e corticibus alberum erat, etiam parva illa vafa e corticibus antiquos texuiſſe, dicendum erit. Ex his autem, ut ad noſtrum redeamus argumentum, ſequitur, antiquum caniſtrum maximopere aptum fuiſſe Euchariſtiæ ferendæ, quippe quod & regi operculo, & commode portari potuiſſet, potiſſimum ob tenuiorem perinde, atque oblongiorem formam. Secundo: Probabilius videri, non ex puris putiſque viminibus fuiſſe, etſi vimineum ratione texturæ appellaretur; ſed potius ex alberi corticibus textum, ita ut tantis careret foraminibus, atque iſtrictius compactum decentius Euchariſtiæ ferendæ foret. Hæc libuit adtexere, quo noſtra opinio veritati longius abeſſe non videatur; mirum enim ſpero nemini erit, me omnium primum opinatum eſſe, antiquos Chriſtianos vimineis vaſibus Euchariſtiæ ferendæ uſos eſſe, cum etſi ſolidiora adhuc deſiderentur hujus rei argumenta, neque niſi conjecturis gradiendum ſit, forte & alia antiqua monumenta aliquando lucem huic opinioni affundent.

Præ-

Præterea si antiquam nascentis adhuc Christianæ Religionis sacræ suppellectilis materiam inspicimus, neque nova, neque Religioni abscondita viminei vasis illa videbitur Eucharistiæ ferenda, cum olim & ipsi met calices, in quibus Christi Sanguis vel *consecratur*, vel populo ministrabatur, lignei, ipsaque ligneæ fuissent patenæ, in quibus & Corpus Christi collocari consuevit. Quamquam enim inter ipsas perinde persecutiones vasa quandoque argentea, vel etiam aurea habuerit Ecclesia, quod aperte testantur, & Prudentius in Hymno de S. Laurentio, ubi iudex hæc Laurentio loquitur :

*Hunc esse vestris Orgiis
Moremque, & artem proditum est;
Hanc disciplinam sœderis,
Libent ut auro Antistites
Argenteis schyphis ferunt
Fumare sacrum sanguinem,
Auroque nocturnis sacris
Adstare fixos cereos.*

& Optatus Milevitanus L. vi. contra Parmenianum; attamen ubique fere Ecclesiarum sacra vasa lignea omnino ad Zephirini usque Romani Pontificis ætatem fuisse, verus Christianæ Reipublicæ Historiam nos docet; legimus enim in vita Zephirini ex antiquo auctore, Damasi nomine, apud Bollandum in *Propyleo* To. i. *Aprilis*, Zephirinum statuisse: *Ut patenas vitreas ante Sacerdotes in Ecclesia ministri portarent, dum Episcopus Missas celebraret.* Quod equidem statutum legimus in Concilio Triburiensi Sæculi ix. capit. xviii. cuius verba, cum ad rem nostram maxime redeant, lubet hæc exscribere: *Vasa, quibus sacrosanta conficiuntur mysteria calices sunt, & patenæ.* De quibus Bonifacius Martyr, & Episcopus (Moguntinus Sæculo viii.) interrogatus, si liceret in vasculis ligneis Sacramenta conficere, respondit, *Quondam Sacerdotes aures*

lignis calicibus utebantur, nunc e contra lignei Sacerdotes aureis utuntur calicibus. Zephirinus xvi. Romanus Episcopus patenis vitreis Missas celebrari constituit. Tum deinde Urbanus xvi. Papa omnia ministeria sacrata fecit argentea &c. Ex quo sane testimonio sequitur, Zephirinum omnium primum lignea, quibus olim in re sacra Ecclesia utebatur, vascula e sacra suppellectili ablegasse, atque vitrea dumtaxat adhibenda decrevisse. Cl. Blanchinius in notis historicis ad Anastas. Biblioth. in Zephirino (tom. ii. pag. 172.) ea de re vitreas induxisse patenas Pontificem scribit: Quod pellucida vitri materies redderet evidentiora minuta quoque fragmenta. Huic autem rationi proximior & illa fuisse videtur, qua præ ligneis vitrei calices obtinere; nam lignea materies, cum suapte natura ex eo nimis madercat, quod recipit, fluido, calix ligneus e consecrato vino madidus, secus ac vitreus tergi poterat, siquidem vitrum neque attrahit, neque vinum vitro crassius inhaerescit; adeoque Sacerdos facili ratione vitreum Calicem tergere valeret. Nam etsi de sola Patena in allatis testimoniis sermo sit, nihilominus illud idem de calicibus dicendum erit; siquidem nulla habemus Zephirino antiquiora monumenta usus calicum vitreorum in re Christianorum Sacra, atque ex ejus dumtaxat ætate vitrea hæc suppellex in Ecclesia invaluisse videtur. Baronii sane argumentum, quo vitreis calicibus Apostolos ipsosmet usos esse, probare conatur, nullius est certe momenti; quamquam enim Marcus ille hæresiarcha, de quo loquitur in Not. ad Martyrolog. xi. Idus Augusti, vitreo calice usus sit; id illum fecisse Apostolos imitatus, undenam argumentatus est Baronius? Imo ipsamet Marci historia palam ostendit, vitreo calice illum usum esse, quo magica arte simplicium oculos deciperet, quibus ut veritatem suorum dogmatum probaret, vinum ex albo rubrum in eodem calice immu-

tatum ostendebat : nisi calix vitreus foret , quam ratione immutatio hæc populo pateret ? Falluntur pariter , & hi , qui Zephirino antiquiorem usum vitrei calicis in Liturgia putant , Tertulliani , cujus verba perperam interpretantur , auctoritate , ducti ; is enim libro *de Pudicitia* ait : *A parabolis licebit incipias , ubi est ovis perdita a Domino requisita , & humeris ejus reventa ? Procedant ipsa pictura Calicum vestrorum &c.* ; & paulo post : *Patrociniabitur Pastor , quem in calice depingis* . Ex his sane verbis nonnulli clarissimi ceteroquin nominis viri putarunt , jam Tertulliani ævo , qui paulo ante Zephirinum scripsit , passim Sacra vasa vitrea fuisse . At primo quidem undenam vitreos illos fuisse calices , de quibus loquitur Tertullianus , desumant , satis non liquet ; siquidem & antiquos in ligno pinxisse nemo ignorat , atque ipsas quandoque imagines , quæ ligno scalpebantur , aliaque in ligno postypa , cujusmodi erant pocula Cononis , atque Alcimedontis apud Virgilium *Ecl. III.* , *picturas* appellasse , pluribus erudite nimis ostendit Duchelius *Dissertat. III. De Antiquis Deorum Simulacris* . Verum ut vitrei fuerint calices , quorum meminit Tertullianus , non video cur Sacra vasa illos fuisse dicendum erit , cum *calicis* nomine poculum quodcumque veniret , quo quis bibendo utebatur ; quod argumentis confirmare , supervacaneum plane duco . Accedit & Christianos re ipsa pro communi bibendæ usu calices vitreos depictos adhibuisse ; qui sane mos jamdù & apud ipsos paganos obtinuerat ; narrat siquidem Capitolinus , quod Cornelius Macro *Pateram* habuit ex electro , in cujus meditullio effigies erat Alexandri : sic Epicurei Epicurum in poculis suis effingunt , ne quoties biberent , toties illius recordarentur . Vide Stuchium *Antiquitatum Convival. l. 3. c. 12.* Ejusmodi itaque vitrea pocula , quibus imagines vel coloribus , vel auro quandoque depingebant , passim communi usu adhibue-

re Christiani, cum innumera illorum rudera in ipsis etiam Cœmeteriis, vel loculis impacta, vel in ipsis loculis collocata passim Romæ invenerint Aringhius, Boldettus, Bottarius, alijque, Apud Ciampinium in Appendice Tom. III. *Synopsis Historice de Sacris Ædificiis* habetur figura aræ cujusdam subtilis laminæ anaglyphis elaboratæ Musei Cardinalis Gasparis Carpinei, in qua præter alias figuras Historiæ veteris Testamenti, media stat figura *Boni Pastoris*, qui ovem super humeros gestat, prout illum describit in allato testimonio Tertullianus: hanc autem bracteolam putat Ciampinius in *alicujus* (illius sunt verba) *fistilis, vel lignei vasis ima, interiorique parte immissam, collocatamque fuisse*. Hæc autem lamina, perinde, ac rudera omnia, atque bases calicum, sive poculorum (qualis est & illa, in qua depicta est Christi nascentis historia, quam eruditissimis notis commentatus est Gorius, aliaque innumera, quas potissimum edidit Bonarrotius, atque Boldettus post Aringhium,) quot quot sunt, ex antiquis Romæ Cœmeteriis effossa fuere, Quis autem dicet, hæc antiquorum calicum, in quibus Sacramenta consecrant Christiani, rudera fuisse? Nemo enim non videt indecorum nimis, atque a prisca antiquorum Christianorum pietate, ac Religione alienum prorsus fuisse, rudera Sacrorum Calicum sepulchris injecisse, atque ipsis plerumque loculorum cœmentis impegisse. Itaque quis quis sane mentis erit, dicet fas est, rudera illa antiquorum poculorum fuisse, quibus ad bibendum vulgo usi fuere olim Christiani; in qua equidem sententia post Cl. Bonarrotium omnes fere harum rerum scriptores descendunt.

His itaque explicatis, Tertullianum de calicibus, bibendo passim apud Christianos adhibitjs, locutum esse, nemo inficias ibit; adeoque ex illius testimonio usum calicis vitrei in re Sacra minime inferri. Hæc autem

expendere haud supervacaneum fuit, ut (quod plerique in dubium vertere conati sunt) dilucidius ostenderem, Zephirino, qui initio Sæculi III. Romanam Ecclesiam moderatus est, usum supellectilis vitreae in re Sacra primum tribuendum esse.

Ad hujus itaque Pontificis ætatem etsi, ut dictum est, aurea, atque argentea vasa aliquando habuerit Ecclesia, passim nihilominus ligneâ fuisse præter Bonifacii Moguntini laudatam auctoritatem, habemus & Rodulphi Tungrensis, pro suo avo satis exculti Scriptoris, illam, qui Lib. *De Canon. Observant.* proposit. XXI. scribit: *Ligneos olim fuisse Apostolorum ætate calices.* Quemadmodum autem quarto adhuc Sæculo, perinde ac sexto calicibus vitreis passim usæ sunt tum Græcæ, tum Latinæ Ecclesiæ, quod ex testimoniis S. Epiphani in *Panar. Her.* XXXIV. & Gregorii Turonen. *de Gloria Martyr.* L. I. c. 46. manifeste patet; ita & calices ligneos diu stetisse Conciliorum, atque R. Pontificis Leonis IV. edicta docent, qui, epistola per Provincias missa, vetuit, ne in ligneis calicibus Sacramentum Eucharistiæ fieret. Idem legimus interdictum in quodam Concilio Rhemenfi apud Gratianum, & in laudato Concilio Triburiensi, cujus Patres decrevere (*ibid.*) : *Statuimus, ut deinceps nullus Sacerdos sacrum mysterium Corporis, & Sanguinis Jesu Christi domini nostri, in ligneis vasculis ullo modo conficere presumat.* Ex his igitur patet, ad VIII. usque Sæculum edicto minime vetitum fuisse Ecclesiis usum vasculorum e ligno in re sacra; quo equidem sæculo Leo IV., atque Patres Concilii Triburiensis aperte hujus materiæ vasa ex Ecclesiis eliminanda statuerunt. Quamobrem (ut unde digressi sumus, revertamur) si ad VIII. usque Sæculum ligneis patenis, ligneisque calicibus Eucharistiæ conficiendæ usæ sunt Ecclesiæ, cuinam mirum videbitur, prima ætate viminea vascula Christianos adhibuisse.

se Eucharistiæ saltem ferendæ (I)?

Verum etsi plerumque trium priorum Sæculorum Christiani nimia vexarentur rerum omnium egestate, eos

*De usu supellectilis vimineæ apud veteres.
De canistro, deque Sellis, Lectulis, Cunis, Retibus,
Vannis &c. vimineis.*

(I) Diximus apud Paganorum vetustissimos usum viminei vasis in eorum Sacris obtinuisse; quod & in Origiis Bacchi, aliisque id genus tabulis passim videre est. Hinc in tabula Pompei Bacchantis apud Montfauconium (Antiq. Inlustr. tom. 11. par. 1. tab. LXXXVI.) duo videmus canistra cum operculis diversæ nihilominus formæ ab iis, quæ feruntur a bacchantibus in numis. In antiquissima etiam gemma apud Maffæum, extat femina, quæ Priapo litat, cui adstat puer canistro ea, quæ Priapo sacrificanda erant, ferens: ex Aræ figura, quæ rudiorē, simpliciorēque præferat formam, de gemmæ vetustate, ac proinde de canistri antiquissimo usu in re Sacra, facile argumentamur. At in canistris pariter antiqui tum panem tum cibaria passim reposuere. Apud Græcos autem discrimen aliquod nominis intererat inter *κανισκιον*, atque *κανητιον*, ut nos docet Julius Pollux in *Onom.* LVI. c. XII., scribit enim: *το δε ειν κανισκιον, κανητιον εκαλεν, ως η το λεικρον καητηα*. Quod autem nunc canistrum, illi *cophinum* vocarunt; quemadmodum & ventilabrum *vannum*. Parum heic immorandum erit, ut Pollucis mentem, atque antiquarum vocum significationem assequamur. Docet nos enim Pollux unum idemque olim fuisse *cophinum*, & *canistrum*. At latina hujus textus versio sensum omnem hujus periochæ inaccessum reddidit, cujusmodi ea est, quam protulimus: eo siquidem capite de vasculis, in quibus cibaria potissimum ferebantur, loquitur ille, adeoque abs re prorsus videtur versio alterius commatis *ως και το λεικρον καητηα, ut & ventilabrum vannum*; mihi enim videtur hisce vocabulis alia

&

eos inter fuisse nihilominus & divites nemo ex antiqua Ecclesiae Historia ignorat. Hi viminei vasculi Eucharistiae ferendae usum designati non sunt, antiquam

B 4

for-

vasuum nomina indicasse Pollucem, cum & λευκος, & κανητον vasuum vimineorum genera fuerint, ut mox ostendam; quare redderem: quemadmodum & antiqui λευκον vas e vimine contextum κανητον canistrum appellarunt; in eo enim totus est Pollux, ut differentiam ostenderet nominum, quae antiqui, quaeque recentiores iisdem vasibus tribuere. Itaque καννας, κανισκιον, κανητιον ejusdem vasis nomina fuere; uti & λευκος, atque κανητος unius perinde, ejusdemque vasis. Quid autem κανισκιον, atque κανητιον fuerit, deinde explicat; id quod animadvertendum sedulo erit, ut antiquorum canistrorum formam, atque fortasse & materiem plane intelligamus, subdit enim . . . καννας δε το εκ κανναβων πλεκμα, εστις τινες ειν. Canistri autem complicati e cannabo, εστις quidam sunt: sequitur: και το κανουν δε πλεκμα, και το κανισκιον, και γυργαδους δε πλεκην ελεγον. Tum & cophanas complicatio est, & canistrum, & grabata flectere, (complicare) dixerunt.

Ex his sane intelligimus e cannabo olim canistra fecisse antiquos, quae quidem plicabantur, ita ut commodius ferri possent; hinc apud eundem Pollucem L. x. c. xxxiii. versus ex Gerithade habemus:

. . . αλλος δ' επιφερε πλεκτω

Κανισκιοι αρτων περιλοιπα θρυμματα

. . . alius vero inferebat plicato

In canistro reliqua panum fragmenta.

Cur autem ejusmodi canistra e cannabo contexta, atque complicata εστις appellaret, nunc expendendum erit. Interpreter enim Pollucis non bene reddit corbis quaedam sunt, cum Pollux eo της εστις vocabulo formam illius canistri potius innuere voluerit, id quod satis non explicat vox illa Corbis. Πικος enim apud Aristophanem in Pace significat proprie floream; hinc ut Pollux ideam illius ca-

ni-

forte *spiritualem* paupertatem averfati, sed ut, dum patrimonii vires suppetere, decentiori, qua fieri poterat, ratione tantum ferrent Sacramentum. Anno enim

nistri cannabini exhiberet, comparavit illud *storeæ*, immo & *storearum* instar illud esse dixit; ut eodem plane modo ac complicatur *storea*; & canistrum illud complicari posse, ostenderet. Hoc autem Græcum vocabulum *επίδορ* ex antiquiori illo *επίδος* contractum fuisse videtur; sane apud Herodotum L. II. *επίδος* appellatur vas quoddam; quod equidem omnes Herodoti interpretes, *vas e vimine contextum* post Suidam reddiderunt. Atque heic hujus Græcæ vocis, etymon contra ea, quæ Lexicographi pene omnes habent, brevi nos tentare, lectori injucundum forte non erit. Passim penes Lexicographos vox *επίδορ*, vel *επίδορ* vas vimineum derivatur a *επίδω* *sufflo*; ignem statu *ventilo* apud Suidam; Henricum Stephantum, Schrevelium, Constantium, aliosque, cui sane verbo veluti pro themate, ut ajunt, est & vocabulum *επίδορ* *flabellum*. Primo quidem in questione versatur apud illos num a *επίδορ* *flabellum* oriatur. *επίδω* *ventilo*, an e contra a verbo isto nomen illud deducatur, quod inverosimile videtur. Secundo. Neque ex Lexicographis hujus nominis *επίδορ* etymon intelligimus. Tertium: neque argumentum duplicis hujus significationis satis diversæ inter *vannum*, & *vas vimineum*, quæ eodem vocabulo *επίδορ* tribuitur, aliqua ratione patet. Hinc altius repetenda erit, mea quidem sententia, *επίδορ* etymologia, quæ ex phœnicia voce plane derivari posse mihi videtur. In antiquissimo enim Canticorum libro c. *xxv. vers. x.* legimus vocem רפידה *Rapidah*, *stratum*; Vulgatus vertit *reclinatorium*. Ex hac autem voce, quæ *strati* materiem indicat, tum vasi vimineo, tum ventilabro *επίδορ* nomen derivasse, mox ostendam, cum utrumque eodem construeretur modo, ex eademque materie & *stratum*, sive *reclinatorium*.

Antiquis sane a prima ætate in more fuit, *stratum*

SUM

nim MDLXXI. cum effoderetur Romæ Cœmeterium Vaticanum, in quibusdam loculis inventa sunt duo parva vascula aurea, thetæ quadratæ formam præseferen-

tum vel e juncis, vel e funiculis texere, quod fufius probat doctissimus Scaliger in *Conjectur. ad Varronem de Lin. Latin.* Hinc Latini stratum illud *thorū* appellarunt, ab herbis totis dictum, ut nos docet Isidorus *Origin. L. xx. c. 1.*, qui id genus lectum appellavit: *Juncium Lectile* in *Glossar.* Ita & Plinius *Hist. Nat. L. viii. c. xlvii.* *Antiquis thorū e stramento erat, qualiter etiam nunc in castris.* Parvi autem Lectus, quos grabatos Latini, Græci autem *κατακλυσται*, vel *κατακλυσται* appellarunt, e restibus fiebant, eo ut a storearum textura ne parum quidem differrent. Sic Lucilius *L. vi. Satyr.* *Tres a Deu calione grabati restibus tenti.* Ejusmodi grabatum videre est in Tab. cxl. Cœmeterii S. Agnetis Romæ via Nomentana apud Bottarium To. iii., inter figuras enim Cubiculi n. iv. habetur Paralytici illa, qui lectulum solum gestat, quod ex restis, cancellorum in modum dispositis, atque quatuor ligneis tabellis alligatis constat. Mihi persuasum est ex juncis potius, quam ex funiculis, ut Bottario videtur, constructum lectulum illud esse, tum quia grabatus erat, tum quia inopis cujusdam lectulus repræsentatur, qui junceis stratis, ut Isidorus docet, utebantur. *Restiarum* autem nomine apud ipsos Latinos funiculi veniunt hæc equidem ex cannabo, sed ex junco, aliisque vilioribus herbis constructi; hinc apud Plinium *ib. L. iii. c. ix.* *alliorum restis.* Unde & Græci apud Suidam hujusmodi grabatos dixerunt *κατακλυσται* ex *κατακλυσται* (perperam legit Æmilius Portus *κατακλυσται*) *accubitum ex virgis* factum; tenuiores siquidem arborum virgæ, scirporum ad instar texebantur, ex quibus lectulorum strata construiebantur. Diviribus itaque perinde ac vulgi hominibus stratum ab antiquo ex viminea fuit materie, deinde vero juncorum loco funiculi cannabini invaluerunt; divites vero tapetia, pelles, aliaque id genus stratis illis

rentia, quibus in superiori parte parvus adhaerebat an-
culus, ex antica parte aperiri poterant, atque clau-
di, in qua quidem veluti thesæ valvula habetur Mo-
no-

apponerebant, cum decumberent. Qua sane ratione illud
Pollucis intelligimus, qui in supra allato testimonio, &
canistrum, petinde ac *grabata flectere* dixisse antiquos, scri-
bit; siquidem complicari poterant grabati, ex restis, te-
nuioribusque juncis, vel quandoque cannabinis funiculis
contexti.

Cum itaque *Stratum* olim ex juncis, restisque foret;
quicquid ad instar strati illius construebatur, inde & no-
men desumpsisse nemo inficias ibit; Hinc & canistrum
atque ventilabrum, quæ eadem constabant materiæ, unum
idemque ex antiqua *strati* denominatione & nomen tulle-
re: atqui Phœnicii *Ripidab* appellarunt *Stratum*; Igitur &
Græci inde *τὸ πριδίον* nomen utrique donarunt. Hac pro-
fecto etymologia, quæ sponte sua fluere videtur, intelli-
gimus, & *τὸ πριδίον* significationem, & qua de causâ
duobus hisce rebus tam diversis, cujusmodi sunt *canistrum*
& *ventilabrum*, unum idemque nomen Græci olim se-
cerunt; tandem sequitur, *verbum πριζω* habendum
non esse pro *τὸ πριδίον* themate; sed potius a *το πρι-
δίον* illud *πριζω* factum, cum ex ventilabri nomine, quo
ignem sufflabant, carbones accendebant, derivarint Græ-
ci verbum illud, quo *ventilare*, *sufflate* significarunt.
Dum vetusta hæc expenderem monumenta, undenam La-
tini *Restis* nomen derivarunt exquisivi, at operam abu-
sus sum in Etymologistarum lectione: Ad Phœniciam
omnium linguarum matrem res rediit, ac mihi visus
sum hujus vocis, mea quidem sententia, etymon inve-
nisse in voce *רשת* *Resh*, vel *Reset*, quæ *Rete* significat.
Rete autem ex tortis erbarum flexibilibus virgulis olim
fuisse, haud equidem ex funiculis, tum antiqua Retium
denominatio apud Græcos, tum prisca monumenta nos do-
cent. Antiquissimi enim Græcorum *Rete* appellarunt *σάγ-
αρος*, quæ equidem vox derivatur a *σαγν*, cujusmodi ap-
pel-

negrammatis, ut ajunt, Constantiniani figura (*Vide figuram n. 11.*) Hæc thecas Eucharistiæ ferendæ adhi-

pellantur tum ipsummet *Stratum* apud Suidam, tum *clitellas*, quæ asino imponuntur: de *strato* e vimine olim texto diximus; *clitellas* autem e vimine perinde ac canistrum ab antiquo fuisse, nemo ignorat. Verustissimum præterea monumentum musivi operis, quod edidit Ciampinus tom. I. *Veterum Monumentorum tab. xxxi*. parvam exhibet ratem cum duobus piscatoribus, quorum alter jactum retrahit rete; rete autem eodem plane modo contextum apparet, atque grabatus paralytici apud Bottarium, eo ut vimineam texturam manifesto præferat. Cum igitur ex tortis juncis, aliisque herbis rete fieret, illudque apud Orientales *Resse* appellaretur, inde & quibuscumque tortis herbarum funiculis *Restium* nomen apud Latinos factum esse, vero haud ab simile mihi videtur.

Hæc pro etymophilis delibavi, plura, quæ hisce addere possem etymologicis conjecturis, ne longus sim, prætergressus. Ceterum duo adhuc animadvertere non pigeat, quæ ad rem redeunt, de qua nobis sermo est. I. uti apud Christianos sellas e vimine textas fuisse diximus, monumentorum veterum auctoritate ducti; ita & ipsos quoque Paganos olim ejusmodi sellas vimineas non dedignatos esse, probat vetustissimum anaglyptum, a Boissardo editum *Part. IV. pag. 145.*, in quo triclinium exhibetur, cui accumbit Mulier, atque senex vir, hinc stant feminae, quæ cibaria portant, inde stat sella viminea ejusdem plane figuræ illarum, quæ in Sarcophagis Christianis Bottarii habentur; sella autem sedit mulier cithareda, musico instrumento sonans ex antiquorum more, de quo loquitur Homerus passim in Iliade: tigillo autem Triclinii hæc appicta videtur inscriptio; *ΗΑΤC ΒΙΟC ΤΟ ΖΗΝ ΓΑΤΚΤΤΟΘΑΝ ΕΙΝ ΤΠΟΦΙΑ*.

Ex hoc autem monumento, quod opiparam exhibet cœnam, colligimus usum sellæ vimineæ apud ipsos obtinuisse divites, ac inter optimatum supelleciles olim

re.

hibitas esse, putat Bottarius; easque Græcorum καλ-

recensitam esse. II. Nedum *stratum* apud antiquos e viminibus, restisque textum fuisse, sed & ipsas perinde infantium *Cunas*, quas Græci *κοιτας* appellarunt; quod certe innuit Pollux *ibid.* dum de panario, sive canistro *αροτοφωρον* loquitur: eodem sane nomine, quippe quæ ejusdem esset materiæ, dixisse veteres scribit *κοιτην*, ait enim: in *Baptis Eupoleis* *κατισκην* . . . καὶ πού κοιτην forasse & *arcam* appellari; *Arcam* perperam reddit interpretes, cum eo loci *cunam* indicasse videatur Pollux ex eo, quod assert, testimonio. Hinc Græci olim, infantes in *λικμῶ*, h.e., vanno jacere, dixerunt, unde & Cerei, cui vannus sacer erat, factum est *της λικμῶος* nomen. E restibus autem ventilabrum perinde, atque parvum illud *stratum*, qua cuna constabat, erant, utraque enim e restibus, viminibusque contexta. Callimachus in *Hym. Jo. vis*

Nemesis sopivit in aurto

Τὸ λικμῶ vanno.

Unde Scholiastes: *Veteres in vannis liberos suos dormire faciebant*; qui profecto, cum ignoraret qua de causa antiqui *stratum* *cunæ λικμῶν*, vel *λικρὸν vannum* appellarent, in ipsis cribris infantes dormisse opinatus est; qua in re alii etiam e recentioribus falsi sunt. Juvat enim observare antiquas *cunas* parvum *stratum* planum habuisse, quod ejusdem certe fuit materiæ, ac *stratum* lectulorum, nimirum e restis, vel viminibus; parvulo autem huic strato pellem vel tapetia reponebant, quibus puer decumbebat. Vide *cunæ* figuram, quæ *stratum* subtrās habet, in vetustissimo monumento apud Bartolum *De Puerperio Veterum* pag. 150. Spero excursus hunc injucundum antiquitatum studiosis non esse, præsertim cum vimineam antiquorum supellectilem nemo adhuc illustrarit. Forte, si oĩa nobis Deus fecerit, hoc antiquitatum caput aliquando fusius tractaturi erimus.

κολπίοις (II) comparat: mihi autem pro comperto est, huic dumtaxat ufui illas dicatas fuisse; quod liquido pa-

(II) Α το κολπος *sinus*, eo quod in *sinu* conderetur, unde verbum *εγκολπιζω*. Cum autem id genus thecæ e collo gestarentur in pectore, factum est, ut medio ævo apud Græcos quicquid ejusmodi e collo penderet, quamquam ad pectus non pertingeret, neque in sinu conderetur, *εγκολπιος* nihilominus appellaretur; hinc Anna Comnena *lib. III.* aureum globulum e collo pendentem *τον εγκολπιον* appellat: *εγκολπιον χρυσον μετα μαργαριταρων*, h. e., *εγκολπιον aureum inter margaritas*. Eademque ob rem & amuleta, quæ collo suspendebant *εγκορφια* denominata fuere; eademque *εγκολπια* appellavit Eminentissimus Giorgillas in *Proem. de Mortalitate Rhodi*. Hinc & ipsamet Crux aurea, vel argentea, quam de more Episcopi collo pendentem gestabant, cum medio ævo *reliquias Sanctorum* contineret, *εγκολπιον* appellata fuit apud Græcos, perinde ac Latinos, qui *Encolpium* illam vocarunt. Apud Simeonem Thessalonicensem *de Sacris Ordination. c. 8. & 9.* legimus Metropolitano, post acceptum in Sacra Ordinatione pallium, ab Episcopis traditam fuisse ejusmodi crucem, quam *εγκολπιον* appellat. Inter Latinos eadem testatur Anastasius Bibliothecarius in *Not. ad Act. v. Synodi viii.*: *Crucem cum pretioso ligno, vel cum reliquiis Sanctorum ante pectus portare suspensam ad collum, hoc est, quod vocant Encolpium*. Putat Cangius in *Lexico med. Lat.* inter Latinos ejusmodi *Encolpia* Crucis dumtaxat figuram habuisse, neque illos *reliquias*, nisi in Cruce ipsa insertas, gestasse; in quo sane fallitur, cum aliquando in capsulis etiam Latini collo pendentibus illas gestarunt; id quod satis liquet ex Stephano Africano in *Vita S. Amatoris n. xxv.*, de quo ait: *Et cum eis esset ignotus, pulchritudine vultus, & capsellari honore, quo reliquias inclusas pendulas collo gestabat, cognoverunt Dei esse famulum, & cultorem*. Porro *capsella* aliquid aliud vel ipsamet forma a Cruce erat.

patet si unum, quod aliquibus suboriri posset, scrupulum eluamus, hæc nimirum thecas olim gestasse Christianos, ut in illis sanctorum ipsa conderent, cum ex Ecclesiæ historia liquido constet, Christianos piæ huic consuetudini nimium studuisse. Verum eadem dæcæ historia manifesto liquet, sero morem hunc obtinuisse, atque loca ipsamet, in quibus hæ thecæ reperiæ fuere, illarum antiquitatem testatam faciunt. Mos enim, de quo nunc sermo nobis est, S. Gregorii Magni antiquior minime videtur, imo hujus Pontificis ætate invaluisse, ejus literæ aperte testantur. Vide Gregorii epistolas Dimanio Patricio (a), Theodolindæ (b), atque Reccaredo (c) scriptas. In Galliis ad id temporis eundem invaluisse morem, testis est tum Gregorius Turonensis (d), tum auctor vitæ ejusdem Gregorii (e), qui de illo scribit: *Amicus sanctorum reliquias indefinenter in collo ferebat*; hinc post VI. Sæculum universe fere id factum fuisse legimus inter fideles. At ne vola, neque vestigium hujus moris reperire est apud Christianos trium priorum Sæculorum; quamquam hoc idem probare conatus sit Cl. Boldettus (in 11. Tomo delle Osservazioni sopra i Cimiterj &c.) ex actis S. Fructuosi, atque illis SS. Quadraginta Martyrum; utraque enim non describunt nisi antiquorum fidelium morem, Martyrum ossa colligendi, eaque studiose acquirendi: Non pigeat lectorem testimonia, quæ Boldettus pro sua laudat sententia (f), hæc ad examen nos revocare, cum ille ma-

(a) Lib. 3. epistolar. epist. 23.

(b) L. 14. epist. 12.

(c) L. 9. epist. 22.

(d) De Mirac. M. l. 1. c. 84.

(e) Tom. 6. Bibl. Patr.

(f) Ibid. lib. 3. c. 16.

maximam hujus moris vetustatem ex illis desumere confidat. In Actis S. Fructuosi apud Ruinartium legimus, Martyrem apparuisse iis fidelibus, qui cineres cremati ejus corporis secum inter partiti erant, eisque imperasse: *Ut quod unusquisque per charitatem de cineribus usurpaverat, restituerent, & sine mora uno quoque in loco simul condendas curarent.* Ecquis inde desumet, fideles Martyris cineres capsulis conditas gestasse? Apud Lambecium (a) habemus testamentum SS. Quadraginta Martyrum Sebaſtes, in quo Martyres illi fideles rogant: *ne quis post nostram in camino consumptionem ex Reliquiis nostris, inde sublatis, separatim sibi aliquid vindicet, &c.* Ex hoc testimonio nihil aliud mihi videtur inferri posse, nisi, noluisse Martyres eorum Reliquias distrahi, sed uno eodemque loco collocari jussisse, ut quæ sequuntur, verba dilucidius testantur; adeoque unum exinde suboriri videtur argumentum, fideles tunc Martyrum reliquias conquisivisse, atque penes se habere studuisse. Ast quid ad thecas, quid inde ad gestandas reliquias desumi possit, non video. Profert Boldettus & S. Gregorii Nissenii epistolam ad Olympum Monachum; verum Gregorius de ferreo quodam annulo sororis suæ Macrinæ loquitur, in quo, narrat, illam insertum habuisse Martyris cujusdam parvum os, de thecis autem altum penes illum silentium. Ex his itaque patet apud antiquos fideles usum gestandi reliquias in thecis collo suspensis minime fuisse; id quod nonnisi Sæculo vi. obtrinit.

At thecas illas, quæ in Vaticano Cœmeterio repertæ fuere, Sæculo vi. vetustiores esse, nemo inficias ibit; imo & figura, & locus summam illarum vetustatem abunde testantur. Nemo eorum, qui Roma-

---

(a) *Comm. Bibl. Cesar. L. 5. in Append.*

manorum Cœmeteriorum historiam delibavit, ignorat, Vaticanum Cœmeterium ceteris antiquius fuisse, in quo postquam IV. Sæculo Constantinus Ecclesiam Apostolorum extruendam curavit, jam tum in Vaticano Cœmeterio fidelium ne unus quidem humatus est; quamobrem quæ eo reperta fuere, trium priorum Sæculorum monumenta esse, nullus, dubitat. Præterea etsi Monogrammatis figuram passim cernere licet in Christianorum monumentis Constantino antiquioribus, perinde ac mediæ etiam ætatis illis; pro comperto nihilominus eruditus est, discrimen aliquod interesse inter figuram antiquioris hujus Christianæ notæ, atque illius mediæ ævi, quod in eo potissimum versari, A, & Ω, ad Sigla latera, non uno ostendam argumento in Dissertatione de Cœmeterio Neapolitano, quam altera parte tertii tomi habes. Sic res se habet in valvulis utriusque hujus aureæ thecæ, in quibus A, & Ω visitur ad monogrammatis latera, cujus figura potissimam præsert antiquitatem. Cum igitur duo hæ aureæ thecæ repetræ fuerint in Vaticano antiquissimo cœmeterio, quo tribus dumtaxat primis Sæculis Christiani humati sunt; cumque ipsamet Monogrammatis forma primæ ætatis genium sapiat; neque usus gestandi *Reliquias* in τοῖς σφραγίστοις fuerit VI. Sæculo antiquior, satendum ferme erit hisce thecis nonnisi Eucharistiæ ferendæ usos fuisse antiquos illos Christianos. Unum expendendum adhuc restat, cur super cadavera hæ thecæ fuerint collocatæ. Non is sum, qui putem jam tum a prima Ecclesiæ ætate abusum illum invaluisse, Eucharistiam mortuis conspeliendi, de quo loquitur Concilium Carthaginense vulgo III. atque Concilium Trullanum; mihi profecto persuasum est thecas illas mortuis conspultas Eucharisticum panem haud continuisse, sed cum defuncti iis usi fuissent, tantum ut ferrent Sacramentum, ea de re cum illis conspultas esse. Au-

antiquissimus liquidem fidelium mos fuit, ut in eodem loculo ea collocarent, quæ defuncto cariora, quæve illi usu frequentiora fuerant; hoc plane testantur innumera domesticæ supellectilis, vel quandoque jocosa etiam instrumenta, quæ congeffit potissimum Boldettus ibidem, qui in Christianorum antiquioribus sepulchris annulos, tintinnabula, fibulas, patenas, acus discriminatorias, specula, pectines eburneas, reseras, pupas, crepundia, aliaque id genus quamplurima passim reperiri, nos docet, earumdemque rerum figuras profert. Si itaque hæc nullius equidem momenti res loculis inferre una cum cadaveribus defunctorum, cui jam usui fuerant, curarunt, mirum nemini futurum erit, in illis thecâs collocasse, in quibus olim defuncti Christi Corpus gestaverant.

Laudatus Ciampinius capite iv. *Synopsis de Sacris Aedificiis* narrat, in antiquissimi Oratorii S. Ambrosii (vetustæ Basilicæ Vaticanæ) demolitione multa Christianorum corpora reperta fuisse, quæ ante pectus aureas pendentes capsulas habebant; capsularum deinde figuram affert, quæ ipsissima est cum illis, quæ vulgavit Bottarius, de quibus adhuc locuti sumus: *His in capsulis*, sequitur ille, *Evangelium S. Joannis in charta descriptum nonnulli inclusum fuisse autumant*, atque inde, tum tempore, tum loci squallore, ac sorditate in pulverem versum. Ex hæc sane Ciampinii fabella, capsulas, de quibus, veluti de Eucharisticis vasculis, edisserimus, huic sorte usui olim inservisse dicet quis: at si paululum allata Ciampinii verba expendamus, liquido patet, puram, putamque conjecturam adiecisse illum, qui nedum sua loquitur sententia, ait enim: *autumant nonnulli inclusum fuisse Evangelium*, ipse autem id vidisse non scribit. Verum quis illud vidit Evangelium capsulis illis inclusum, si, ut subdit ille, in pulverem versum erat? Hi itaque, qui demolitionem hujus Oratorii Ciampinio narrarant, forte

te parum pulveris capsulas continere viderunt, atque volumen illis inclusum fuisse conjectarunt; quamobrem ex hac historiola nil certi oritur pro Ciampinii, eorumque, qui rem illi narrarunt, conjectura. Mihi vero persuasum est, ejusmodi capsulas, quæ ejusdem plane formæ, atque figuræ sunt, cum illis Bottarii, idemque præferunt Monogramma, Eucharistiæ pariter ferendæ adhibitas fuisse ab iis Christianis, quorum cadavera in Cœmeterio Basilicæ Vaticanæ reperta fuere. Nam etsi inter fideles Sæculo iv. mos ille obtinuisse, collo suspensâ Evangelia ferendi, quod & ipsas fecisse feminas diximus in altero libro nostræ *Politie* *Eccl.* Sect. 1. c. 10. §. 1.; nihilominus nullibi legimus morem hunc apud Christianos trium priorum Sæculorum, cum Ecclesia persecutionibus adhuc pateret, invaluisse; altum sane ea de re apud Scriptores illius ævi silentium, siquidem Chrysostomus Sæculo iv. omnium primus hujus moris testis est. Hom. 111. in Matth., atque Hieron. in c. 23. Matth.; nullo enim loco auctoritatem, quam ex Actis S. Cæcilie desumit Ciampinius merito habemus, Cum igitur locus ille, in quo cadavera, thecas aureas ante pectus habentia, reperta fuere, cui supereminebat Oratorium, vulgo S. Ambrosii Basilicæ Vaticanæ, pars olim fuerit Vaticanæ Cœmeterii, in quo, ut jam dictum est, grassante nonnisi Imperatorum persecutione Christiani humati fuere, consequens est, capsulas illas Evangelicis codicibus ferendis haud adhibitas fuisse, atque nonnisi Eucharistico pani ferendo vascula habenda esse. Nimis forte hisce Vaticanis capsulis commentandis immoratos nos esse alicui videbimur; at in tanta antiquarum rerum caligine, supervacaneum minime putamus argumentis undequaque quaesitis veritati pro viribus propius accedere.

Nunc autem edisserendum nobis est de oculis, quibus domi tribus primis Sæculis Christiani Eucharisti-

1.4.11.100 cum

eum panem servabant. In arculis porro illos Eucharistiam domi collocasse testatur Cyprianus in historia mulieris, quæ, ut §. 1. dictum est, *manibus impuris*, ait ille, *arcam suam, in qua Domini Sanctum fuerat, tentavit aperire*. In Actis SS. Martyrum Indes, & Domnæ legimus, Iudicem Paganum domi, quem Martyres habitabant, invenisse: *Divinæ Crucis figuram, & librum sacrosanctum, nimirum Apostolorum Deo gratas actiones*. Cujus (h. e. Indes) *præclara opes erant duo floreæ in nudo solo strætæ, generosorum, & Beatorum Domnæ, & Indes supellex, fictile præterea thuribulum, & lucerna, & lignea arcula, in qua reposuerant sacram Oblationem, cujus fiebant participes*. Ex quibus tum Cypriani, tum Actorum Indes, & Domnæ testimoniis evincimus, armariolæ hæc sacre Eucharistiæ servandæ destinata fuisse apud illius ævi Christianos. Apud laudatum Bottarium (*Ibid. Tom. 1. Tab. xix. n. iv.*) habetur veteris Sarcophagi tabula, in qua exhibetur Mulier orans, quæ hinc volumen, inde vas quoddam ad parvæ turris instar habet, cui columba imminet: putat Bottarius vas illud domesticum forte hujus mulieris armariolum Eucharistiæ servandæ fuisse; at conjecturam nullis confirmare studet argumentis. Mihi vero nova hæc fuisse videtur turris perinde ac armarioli figura, cum, prout habetur illa in eadem Tabula xix., cistæ cum suo operculo magis, quam turris figuræ accedat; neque domestica sacra armariola hanc figuram habuisse ostendemus in tertia Dissertatione, ubi de domesticis hisce Armariolis sacris data opera edisseremus. Verosimilius itaque putarem grandiore quamdam cistam, cujusmodi illa erat, quam *armarium* antiqui appellarunt, operculo obductam, cui columba de more supereminet, fuisse; passim enim in Christianorum vetustioribus sculpturis, atque picturis sepulchralibus columbam videmus, veluti innocentia, atque caritatis typum.

(*Vide Aringhium Romæ subterræn. Tom. I. l. 5.*) ita in Musæo Sæculi vi. Ecclesiæ S. Apollinaris Raven-næ apud Ciampinium (*Veter. Monim. Tom. II. cap. XII.*) passim videre est columbas supra conicæ cu-jusdam figuræ vasa : Vimineum pariter vas figu-ra omnino vasi, quod Turricula Bottario videtur, simillimum videre est in Tabula LXV. Operis Cl. Bernardi Montfauconii *les Antiquites Inlustrées Tom. III. par. 1.*) Forte & cavæ figuram representare vo-luit sculptor, cui imminere & volucrem, qui colum-ba Bottario visa est, fecit; id quod neque novum in-ter Christianorum antiquiora Religionis symbola e-rit, cum Boldettus exhibeat (*Offerv. sopra i Cimit. t. I. c. 31. Tab. 8.*) vas quoddam vitreum cum sanguine mar-tyris, in quodam Romano Cæmeterio inventum, in quo exterius depicta videtur parva cavea, quæ volucrem continet. Quidquid autem sit de rurrito hoc vase, sa-tis erit heic pauca delibasse de Christianorum arculis, in quibus Eucharisticum olim panem reposuerant, plu-ra de hoc argumento Dissertatione III. dicturi.

Unum autem pro corollario animadvertendum erit, olim nimirum fideles communicasse sub utraque spe-cie dumtaxat in Liturgia; sub una autem panis spe-cie domi Eucharistiam sumsisse. Id profecto dilucidius probant Patrum superius allata monumenta: Quam-quam enim ex Justinî verbis prima fronte Diaconi vinum, & aquam perinde ac panem ad absentes tu-lisse videantur, nihilominus illud: *ad absentes perfe-runt* ad triplicem illam Eucharistiæ materiam, nil est quod referatur, potissimum cum Justinus, Ethnico Imperatori locutus, methodum sacrorum leviter at-tingit, neque rem singillatim persequi studet, ne sa-cra profanis quodammodo revelaret: De solo autem panẽ interpretanda esse Justinî verba, alia Patrum te-stimonia argumento maxime nobis sunt; sane Ter-tullianus Justinò syncronus solum panem virum a Li-tur-

turgia dimissum tulisse, dicit: *Sanctum Christi Corpus &c.* Uxorem viri pagani quotidianæ communioni hortatus, de solo loquitur pane: *Non sciat maritus, quid secreto ante omnem cibum gustes, & si sciverit panem, illum credat esse, qui dicitur.* Ita & de Statione locutus, ait: *accepto, & reservato Corpore Domini.* Tandem Dionysius Alexandrinus in Serapionis Historia hoc idem testatur; narrat enim, Presbyterum parvam Eucharistiæ partem puero tradidisse, ut in aqua intinctam seni in os instillaret: Ex quibus, ut ad nostrum redeamus argumentum, procul dubio sequitur, infirmis tribus primis Sæculis Eucharisticum panem dumtaxat, minime autem vinum impertiisse Ecclesiam. Ac de primis equidem tribus Ecclesiæ Sæculis diximus.

§. III.

In Templis Eucharistia pro infirmis servatur a Sæculo

IV. *De loculis, in quibus servata est a IV. Sæculo.*

*De Πασοφωρεῶν, Κιβωτοῦ, Πίρυσου
atque Columba.*

Ut autem a persecutione quiescere Imperatores, postquam Constantinus Christo nomen dedit, Eucharistiæ pro infirmis servandæ, eisque ministrandæ disciplinam nova quadam methodo moderata est Ecclesia. Ac primo quidem cum Tempia palam construenda ipsemet Imperator curaverit, in illis publico cultu sacram Eucharistiam venerati sunt Christiani, quos cum a paganorum vi immunes Principis fecisset religio, exinde veriti non sunt Eucharistiam pro infirmis in ipsomet Templo quotidie servare, atque a Templis illam infirmis mittere. Quamobrem sensim Ecclesia antiquum morem Eucharistiæ domi ferendi, eoque servandi ægre ferre cœpit. Ex jam allata Basilii (ad Cæsar. Patriciam epist.) auctoritate colli-

ligimus, quarto Sæculo adhuc domi Eucharistiam servasse dumtaxat Ægypti, atque potissimum Alexandria Christianos, uti & monachos, qui deserta loca incolebant; id autem Basilius veluti singulare in Ecclesiastica sui ævi disciplina narrat, ut ex integra laudata epistola colligimus: Basilius sane laudata epistola duobus satis facere videtur, ei a Cæsaria propositis, dubiis, primo: num quotidie *communicare bonum esset*. Secundo: num Christianum deceret, propriis manibus Eucharistiam accipere, eamque ori admove-
re. Vtrisque quæstionibus respondet ille, scribens Cæsariæ: *Singulis certe diebus communicare, & participare sancti Corporis, & Sanguinis Christi bonum, & fructuosum est*. Deinde argumentis e Scriptura petitis suam probat sententiam, ac morem describit suarum Ecclesiarum, dicens: *Quater igitur nos singulis septimanis communicamus Dominico die, feria quarta, in pasceve, & Sabbato, sed & per dies etiam alios, si Martyris alicujus memoria celebretur*. His sane explicat sui ævi communem fere Ecclesiarum Orientalium disciplinam. Ad alteram mox transit quæstionem, atque sequitur: *Quoniam autem per tempora illa persecutionum cogebantur homines necessario, Sacerdote vel publico ministro non presente, propriis manibus percipere communionem, non est nisi supervacaneum, ut demonstrem, illam ipsam rem non esse graviter, & inique ferendam, nimirum propriis manibus Eucharistiam sumere: ut autem hoc suum magis confirmaret argumentum, duo addit, quæ ex Ecclesiæ praxi ea ætate desumit: unum: Nam & omnes, qui sunt in desertis Monachi, ubi non est Sacerdos, illic habentes communionem, ex se ipsis eam sumunt: Alexandria autem, & in Ægypto, unusquisque ex laicis, qui illic degunt, maxima ex parte communionem domi suæ habent. Alterum: Nam & in Ecclesia ipsa Sacerdos (Eucharistici panis) partem aliquam in manus tradit, & illam apprehendit, qui percipit, cum omni libe-*

libera potestate, atque ita suis propriis manibus suo ori ad-
motam, ingerit. Libuit integram fere Basilii episto-
 lam exscribere; ne cum Catalahio, Cotelerio, Ma-
 crio, Binghamio, aliisque Ecclesiasticæ antiquitatis
 Scriptoribus quis putet, ex Basilio inferri, iv. Sæcu-
 lo adhuc ubique Orientalium Ecclesiarum fideles do-
 mi Eucharistiam habuisse: Siquidem ex hujus episto-
 læ verbis liquido patet, id monachis, qui in desertis
 erant, generatim concessum; at veluti singulare ex-
 emplum Aegyptiorum illud addit; unde procul dubio
 sequitur, præter Agyptios, reliquos Orientales, domi
 Eucharistiam Sæculo iv. minime habuisse: Plura,
 huic confirmandæ interpretationi addere, supervacaneum
 erit, cum verba ipsamet laudatæ epistolæ per se ni-
 mis pateant.

At laudati Scriptores, inter Latinos ad exi-
 tum fere iv. Sæculi adhuc fideles domi Eucharis-
 tiam servasse, ex canone III. Concilii Cæsaraugustani,
 atque capone XIV. Concilii Toletani I. præ-
 bare autumant. Duo enim hæc Concilia ipsis vi-
 dentur primum inter Latinos decrevisse, ne quis domi
communione haberet. At de more illos sefellit non
 bene perpenſa canonum sententia, eorundemque Con-
 ciliarum historia. In Hispaniis enim cum medio Sæ-
 culo iv. Priscillianistarum hæresis exorta fuisset, duo
 indicta sunt Concilia, in quibus Patres, illorum hæ-
 resi damnata, Ecclesiasticæ disciplinæ eos canones con-
 didere, quibus facili negotio hæreticos detegerent, si
 nimirum statutæ disciplinæ normam sequi renuissent;
 primum fuit Cæsaraugustanum Anno ccclxxx., alte-
 rum Toletanum I. Anno cccc. In primi Concilii ca-
 none III. sancitum est: *Eucharistie gratiam si quis*
probatur acceptam non consumisse in Ecclesia, anathema sit.
 In Toletani autem canone XIV. *Si quis autem acce-*
ptam a Sacerdote Eucharistiam non sumserit, ut sacri-
legus propellatur. Ubinam autem heic de domestica

communione sermo sit, undenam domestica his verbis communio fidelibus interdicta appareat, satis non video. Quid itaque Patres decrevere, ac quænam sit horum canonum sententia brevi explicemus. Priscillianistæ docebant, Christum non esse Deum, neque veram carnem assumpsisse; quare Eucharisticum Sacramentum nihili consequenter faciebant, atque ab ipsa ea de re Sacramenti communione abstinebant. Verum cum maximopere eos latere interesset, ne a Catholicis divexarentur, potissimum postquam Idacius, sive Ithacius Sossubiæ Episcopus rescriptum a Gratiano obtinuerat, quo Priscillianistæ Ecclesiis, atque ipsis etiam Urbibus pellebantur, ea de causa Sacræ cum Catholicis fidelibus Liturgiæ intererant, Eucharistici panis partem e manu Sacerdotis sumebant, at illo minime vescabantur. Quamobrem tum Cæsaraugustani, tum Toletani Concilii Patres anathema dixerunt in eos, qui in Ecclesia acceptam Eucharistiæ partem minime *consumsissent*. Hanc profecto esse sinceram horum canonum sententiam, ratio ipsamet, atque historia illorum Conciliorum aperte evincit; Hinc a veritate longius aberrare mihi videntur hi, qui hisce canonibus interdictum de Eucharistia domi ferenda latum, autumant. Hæc autem expendere operæ pretium duxi, ut ostenderem, neque Graecis, neque Latinis, ne domi Eucharistiam haberent, umquam vetitum fuisse. A. *xv.* enim Sæculo cum in Templis Eucharistia servaretur pro infirmis, cumque ceteris fidelibus statis diebus palam Liturgiæ interesse fas esset, sensim antiquus mos Eucharistiam domi servandi, cessante & causa, exolevit; ita ut præter Ægypti illos (pe- nes quos parum arbitror & illum stetisse morem) a *xv.* Sæculo nullibi Ecclesiarum fideles Eucharistiam domi ex Ecclesia secum ferre, eamque domi servare consueverint. Satis enim argumento nobis est Liturgiatum

giarum omnium, atque Patrum silentium; siquidem ex Liturgiis apparet, fideles Eucharistiam nonnisi in Ecclesiam sumplisse, neque apud Patres a iv. Sæculo vola, vel vestigium domesticæ communionis invenire licet. Id autem eo certum est, ut quamquam nulla Conciliorum edicta domesticam communionem vetarent, nihilominus consuetudo ipsa legis vim adepta erat eodem Sæculo iv., ut ex historia Concilii CPolitani habiti Anno cccLix. colligere est: narrat enim Socrates (*Hist. Eccles. L. 2. c. 43.*) in laudato Concilio Eustatium Sebastie Episcopum cum ob aliis criminibus, tum quia illis, qui Ecclesias aversabantur, suaserat, ut demi communicarent, depositum fuisse.

Cum itaque a iv. Sæculo nonnisi in Templis Eucharistia servaretur, ut pro re nata infirmis illam mitteret Episcopus; quo templi loco olim collocaretur, quibusque vasculis reponeretur, expendendum est. Constitutiones Apostolicæ (opus certe etsi non Apostolicum, iv. nihilominus Sæculi) Libro viii. c. xiiii. postquam Sacræ Liturgiæ partes singillatim describunt, hæc addunt: *Ὅτι πάντες οἱ Διακόνες τὰ περισσεύοντα, κομίσαντες ἐν τῷ παστοφωρίῳ*, h.e. accipientes Diaconi quæ supersunt, inferant in παστοφωρίῳ pastophorio. Ex quo sane Constitutionum testimonio liquido patet, jam tum, quæ reliqua erant post Liturgiam, Eucharistica elementa servari aliquo Ecclesiæ loco consuevisse. Hic autem locus, in quo reliqua reponebatur Eucharistia, ubinam Templi fuerit, ac qua de causa παστοφωρίον appellaretur in laudatis Constitutionibus, nemo adhuc expendere studuit, cum & penes ipsos Ecclesiasticos Lexicographos vel nulla fiat hujus vocis mentio, vel, ut apud Cangium, atque ms. glossarium Isidori, minus apta habeatur vocis hujus interpretatio: Cangius enim in *Lexico mediæ Latinit.* habet: *Pastophorium: atrium Templi*, deinde Isidorus apud

apud eundem: *Vestibula in circuitu domus*. Utramque interpretationem, tempus non vacat heic expendere certe autem satis non respondet sententiæ antiquorum Scriptorum; quis enim sibi persuaderet, Eucharistiam repositam olim, atque servatam fuisse in *atrio*, vel *vestibulo* Templi? Ut autem quo loci in Templo πασφορειον foret intelligamus, ipsa nominis vis, atque antiquior significatio ad examen revocanda erit. Suidas in hac voce: Πασφορειον το φερὸν τον πασον, id, quod fert, *Thalamum nuptialem* a το πατος *thalamus sponsi*, siue *sponse*; quare Venus πασφορα, *thalamifera* appellata. *Thalamum* autem in interiori domus parte fuisse, immo & penitiora domus cubicula *thalami* θαλαμοι, vel θαλαμαι appellari apud Græcorum antiquissimos passim legimus; quomobrem in thalamo Virginem servandam docet Phocylides in Praeceptis:

Παρδινικην δε φιλασσε πολυδλαιοις θαλομοισι

Virginem autem custodi intra thalamos bene-clausos. In amatoria Achillis Tatii historia thalamus cuiusdam viri opulenti describitur Lib. II., in quo illius filia, atque ancillæ degebant, quem in interiori parte fuisse dicit, ad eumque nonnisi per unicam, eamque angustam portam nemini, nisi uni matrifamilias, patebat aditus; eo ut thalamus eo loci foret, quo & Penates servabantur, quibus penitius domus cubiculum, ceteris impervium, sacrum erat; unde Statius (*Thebaid. Lib. I.*) dicit: *Virginem penates servare*. Eundem fuisse penes Hebræos thalami locum, testatur Maccabeor. Lib. III. c. I. Ex quibus satis apparet θαλαμον, siue πασον, Latinis *thalamus*, interiori domus partem fuisse. *Pastophorion πασφορειον* itaque suapte natura penitiorem Templi locum indicare cuique suum erit. Hanc autem denominationem penitiori huic Templi loco tribuisse olim mihi videntur Christiani, imitati quodammodo Veteris Judaici Templi ideam; in eo sane interior concameratio,

ratio, quæ continuo loco Arcæ jungebatur, שֹׁכֵן ab Hebræis, a Septuaginta viralibus interpretibus παροπισιον appellatur. Hinc Jesajæ c. xxii. Dominus Templi Præposito exprobrat, שֹׁכֵן לֹא—עַל in interiore domus (nimirum sacri) parte habitasse, populorum plane immemorem (III). Quo loci tum LXX. interpretes, tum ceteræ Græcæ versiones ἐν παροπισίῳ reddunt. His, quæ adhuc de παροπισίῳ diximus, accedit Hieronymi sententia, qui brevi vocis significationem explicat, atque Ecclesiæ usum: Commentario etenim in cap. xl. Ezechielis ait: *Quare sacrarium, in quo jacet Christi Corpus, qui verus est Ecclesiæ, & animarum nostrarum sponsus, proprie thalamus, seu παροπισιον appellatur. Vide & mysticam Pastophorii significationem.*

In interiore igitur, ac minus impervia Templi parte παροπισιον illud erat, in quo Apostolica Constitutiones docent, repositam, servatamque fuisse Eucharistiam, quam esse hujus loci τὸ παροπισιον rectam interpretationem, ex jam dictis nemo in dubium

---

(III). Heic obiter restituendum videtur laudatum Jesajæ comma, quod perperam legitur in Hebraico textu, uti & notanda Vulgati interpretis versio. In Hebraico textu legimus Jesajæ c. xxii. v. 15. אֵל—הַסֹּכֵן הוּא עַל—שֹׁכֵן, ubi in voce שֹׁכֵן irrepsit litera כ pro litera א, quæ quidem litera immutata, vocis illius vim Vulgatus interpres assequi desperavit, adeoque pro ingenio sensum Jesajæ suo Marte effinxit, illudque שֹׁכֵן nomen proprium esse putavit, eaque de re vertit: *Ingrederet ad eum, qui habitat in tabernaculo ad Sobnam præpositum Templi.* Hunc autem Sobnam, præfecti Templi nomen ei visum est. At sensus Hebraici textus, si pro כ, reddatur א ultimæ voci, erit: *Ingrederet ad Præfectum Templi degentem in Sobnot, h. e., in interiori Templi domicilio.* Hæc obiter adnotavi pro philohebræis.

bium verterit. In hoc autem loco Eucharistiam una cum Eucharisticis vasibus clave etiam oclusam fuisse, tum, quam reddimus, τοῦ παρορθίου idea satis ostendit, tum & scriptor antiquus vitæ Euthymii Monachi apud Cotelerium (*Monument. Eccl. Græcæ tom. 11.*) testatur, qui scribit sacra vasa clavi oclusa fuisse, atque ipsas claves *subtus Altare* collocari solere. Hinc Orientales τοῦ παρορθίου appellarunt etiam medio ævo locum illum, in quo sacra Vasa, atque ipsam quandoque Eucharistiam reponebant, ut videre est in Liturgiis Græcorum apud Goarium, atque in ceteris Orientalium Liturgiis apud Reneaudotium.

Ex hoc autem Constitutionum testimonio sequitur, Sæculo iv. ineunte, quo forte hoc scriptum est opus, Eucharistiam super Altare, vel prope illud minime servatam esse, sed in altero alio loco ipso etiam Altari ab oculis Christianæ plebis remotiori. At sensim in eodem Sæculo etiam in Oriente Eucharisticus panis super Altare collocari cœpit, postquam Tempa decentiori apparatu constructa sunt, atque τοῦ Κιβωρίου usus invaluit, quibus Sacrum tangebatur Altare; de quo quidem Ciborio heic in antecessum dicendum est, ut quonam loco super Altare penderet Eucharisticum vas, dilucidius intelligamus.

Κιβωρίον, Latine *Ciborium* veteres appellarunt tegimen Altaris, quod plerumque quatuor, aliquando & duobus columnis innitebatur. Quicquid de vocis etymologia ab etymophilis disputatur, nostrum non interest ad examen revocare, quandoquidem de vocis significatione satis constet, etsi nescio quibus ductus argumentis Ciampinius scripserit (*Veter. Monum. to. 1. c. 2.*) : *multas significationes obtinere*; mox enim ostendam unam eandemque fuisse hujus vocis significationem, etsi unus non fuerit hujus Ciborii usus. Ac primo quidem de Ciborii figura, atque usu inter primæ, haud mediæ, ut Ciampinio visum est, ætatis

ætatis Ecclesiæ Scriptores meminit Chrysostomus, qui illud Actorum interpretatus: *Faciens ades argenteas Dianæ*: τοῦτον ναὸς (IV) ἀργυρεὺς Ἀρτέμιδος, illud ναὸς dicit fuisse τοῦ μικροῦ κιβωρίου, forte parva Ciboria (a). Ex hoc autem Chrysostomi textu duo colligimus, unum: ejus ætate τοῦ κιβωρίου vocem ex nostra sententia adhibitam esse: alterum: Ciborii significationem. Siquidem ille parvas Templi Dianæ Ephesinæ icones argenteas, Ciboria parva μικρὰ κιβωρία appellat, adeoque manifesto ostendit, Ciborium Templi figuram præferre: Dicit autem μικρὰ κιβωρία; igitur & magna Ciboria ipsummet Templum, vel potissimam Templi partem procul dubio denotasse, ex Chrysostomi sententia mihi videtur. Atque ipsamet Ciborii forma satis respondet huic significationi, quam Chrysostomus usurpavit, cum illud Altaris tegimen plerumque arcuatum, quatuor columnis innixum, brevius quoddam templum, ipsum continens Altare, videatur. Hinc etiam medio ævo ipsummet Templum κιβωρίου appellatum esse legimus, apud Paullum Silentiarium, aliosque Græcos Scriptores, quorum testimonia habes apud Cangium in *CPolis Christ. L. 3. c. 61. &c.* Romæ in antiquioribus quibusdam Ecclesiis Ciborii formam videre est, perinde ac Neapoli in antiqua Ecclesia vulgo *S. Maria a Cappella*. Jam tum igitur a Chrysostomi ævo τὸ κιβωρίου extabant, eisque Altare tegebatur. Usus etiam ferme vetustissimus sacrorum velaminum τῶν τε-
εἰς.

(a) *Hom. xxiv. in Act. c. xix. To. vi. Edit. Montsaur.*
(IV) *Naos Templum* perperam mihi videtur a Lexicographis a verbo νεομα diduci; probabilius a Phœnicio נחל *habitarit* derivarem, unde & נחל *Habitaculum*; Hinc illud Exodi xv. וַיִּבְנוּ, interpretatus est Chaldeus: *Extruum ei sanctuarium*; *Nauab* pro Templo, sive Sanctuario.

ΕΠΙΤΗΔΕΥΜΑΤΩΝ, quorum idem Chrysostomus (*Hom. III. in c. I. Epist. ad Ephes.*) meminit, veluti circum Altare pendentium, manifeste Ciboria Sæculo IV. jam obtinuisse evincit, cum nonnisi ex ipsomet Ciborio illa penderent.

Itaque Ciboria a IV. Sæculo in Christianorum Templis fuisse, nemo inficias ibit, etsi hæud antiquiora illa putaverint tum Ciampinius, tum Cangi-
gius, qui ceteroqui obscure nimium ea de re locutus est. Medio autem ævo cum super Regum, Optimatumque sepulchra passim & id genus tegimen construi cœperit, factum est, ut & ipsa sepulchra *Ciboria* passim appellarentur apud Latinos, atque Græcos, ut videre est apud Anonymum *De Bellis Francorum in Morca*. Hæc autem Ciboria unam, eandemque cum illis, quæ Altari imminebant, figuram habuisse, docent, quæ adhuc illius ævi restant, sepulchra, quousmodi sunt, quæ Neapoli videmus præsertim Regum Nostrorum Andegavensium in Ecclesia S. Claræ, & S. Johannis ad Carbonariam. Illa autem antiquam referre τῶν Κιβωρίων figuram dilucidius evincit nomen *Pyramidis*, quo appellantur, atque illorum descriptio apud Theofridum Abbatem Epternacensem L. 2. c. 1. *De Sanctorum Corporibus*: qui hæc habet: *Post habitationem (Sanctorum) cum habitantibus Cedar, operosissima ex auro, & argento, ac lapidibus pretiosissimis Ciboria, & regias habent Pyramides, quæ quadam similitudine Arca Noe a latitudine excre-
scentes angustantur in altitudine.* Vide ipsissimam Ciboriorum, quæ adhuc supersunt, descriptionem.

Hæc porro Ciboria steterè ad infimam usque ætatem; fallitur enim Cangi-
gius, qui Sæculo XIII. Ciboriorum usum ubique exolevisse scribit, ductus canone VI. Synodi Colonien-
sis Anni MCCLXXX., in quo primum fit mentio illius grandioris umbellæ, quæ loco Ciborii inter Latinos obtinuit: *Præcipimus, ut rursum*

*sum super Altare ad latitudinem, & longitudinem Altaris pannus lineus albus extendatur, ut defendat, & protegat Altare ab omnibus immunditiis, & pulveribus descendantibus. Nam etsi forte in Germanis Ecclesiis citius Ciboria desueta fuerint; alicubi attamen ad Sæculum usque xv. Ciboria stetisse, ut cetera præteream argumenta, suadet lapis sepulchri Athanasii Abbatris S. Januarii ad Corpus, nunc extra mœnia, qui Sæculo xv. obiit: in lapide gotticis characteribus legimus: *fieri fecit Ciborium super Altare.**

Ex hujus equidem Cibori testudine a Sæculo iv. vas illud, in quo Eucharisticus Panis servabatur, pendebat, cum per id ætatis vas, illud Altari minime incumberet; quæ sane antiquissima Ecclesiarum disciplina, scriptoribus quampluribus prorsus nova, in causa fuit, ne hi Patrum, Conciliorumque mentem satis assequerentur; hinc rem altius repetendam esse operæ pretium ducimus.

Antiquius ceteris Eucharistiæ servandæ vas Columba figuram præferulisse ex Chrysostomo, Amphilochio, aliisque Sæculi iv. monumentis intelligimus. Chrysostomus sane (*Homil. xlii. ad Popul. Antioch. ex Mont-fauc. Edit. To. viii.*) hanc columbam, in qua Eucharisticus panis servabatur, spectat, illis: *Corpus Dominicum super Altare repositum, non fasciis involutum, ut olim cum esset in cunis, sed Spiritu Sancto convestitum.* Columba siquidem Spiritus Sancti symbolum fidelibus fuit; siquidem Spiritus Sanctus in columba specie super Christum, dum a Johanne Baptismo initiaretur, descendisse docet Scriptura. Quamobrem a primis usque Sæculis Christiani Spiritum Sanctum columbe figura pinxere, cum in ipsis vetustissimis Romanorum Cœmeteriorum picturis, columba capiti nonnullorum Romanorum Pontificum incumbens appareat, ut videre est apud Aringhium: Et S. Paulinus, quas in Basilica effingendas curaverat, picturas commendans, atque

atque Triadis illam describens, hæc pariter habet
(*Epist.* XII. 1):

Pleno coruscat Trinitas mysterio:

Stat Christus, agno vox Patris tonat,

Ei per Columbam Spiritus Sanctus.

Hinc, & eandem fere Chrysostomi phrasem legimus apud Sedulium, qui de eodem vase, quod Christi Corpus continebat, quodque columbæ figuram præferebat, procul dubio loquitur:

..... *Sanctusque Columba*

Spiritus in specie Christum vestivit honore.

Quare Concilii Nicæni II. Patres hanc Columbæ figuram, veluti Sancti Spiritus symbolum probarunt, atque ex antiqua Ecclesiæ consuetudine, vetustiorumque Patrum sententia apprime laudarunt. Ex his autem tum Chrysostomi, tum Sedulii verbis satis intelligimus, veteres Patres Columba illa, in qua Corpus Christi reponebant, Spiritum Sanctum significasse, minime autem ipsummet Christum; quamquam dum Columbam quandoque in Ecclesiarum Picturis, atque ipsis etiam sepulchrorum lapidibus vel effinxerint, vel scalperint, Christi symbolum sorte denotarint; Prudentius enim (*Cathemer. Hym.* III.) cecinit

Tu mihi, Christe, Columba potens,

Sanguine pasta, cui cedit avis.

Consule etiam Primasii Episcopi ea in re numericam interpretationem in Commentariis ad caput XXI. Apocalypseos. Itaque Chrysostomus, atque Sedulius cum Christum Spiritu Sancto *convestiri*, vel *vestiri* dixerunt, in illud certe indendisse Eucharisticum vas, quod ad instar Columbæ esformabatur, cuique indubium erit; siquidem ex Amphilochii vitæ Basilii scriptoris, Anastasii Bibliothecarii in Hilari Romani Pontificis vita, Concilii Cypolitani Sæc. VI., Gregorii Turonensis, Valdarici, aliisque testimoniis hujus vasis usum a primis Ecclesiæ

Sæcu-

Sæculis ad Eucharistiam servandam aperte colligimus; quod fufius probavit fingulari opere Johannes Andreas Schmittius; quamobrem tam indubio argumento allaborare, fupervacaneum foret.

Id unum dumtaxat expendendum erit: Columbam (fic vas appellaturū fumus, defumpto ex figura juxta Patrum phrafem nomine) olim Altari non incubuiffe, fed ex ipfamet Ciborii abyfde, fiue teftudine pependiffe; quod profecto manifefto apparet in S. Basilii Cappadocienfis vita, auctore Amphilochio, vel alio altero Sæculi viii. agiographo (ut videtur Binghamio) qui certe ex antiquioribus memoriis fuum conflavit opus. Itaque capite 11. (ap. Bolland. Junii 20. 11.) legimus: *Tunc Basilius . . . advocato aurifice fecit columbam de auro mundo, in quam eam portionem (Corporis Chrifti) depofuit, & fuper facram mentam, velut figuram facra illius Columba, que in Domini Baptifmo in Jordane apparuiffet, fufpendit. In Concilio CPolitano Anni dxxxvi. de Severo Epifcopo Antiocheno Clerici Antiochenfes fingulari epiftola queruntur Patribus, præfertim eo quod, neque ipfis S. Altaribus pepercerat ille neque facris vafibus . . .* *κας γαρ ης τυτον του αγιου πνευματος χρυσας τε, και αργυρας πιθηκας κρεμασενας υπεραν των θων κολουβων, και δυσταςθων μετα των αλων εοφτιεσαστο :* *nam columbas aureas, atque argenteas, in formam Sancti Spiritus fuper divina Lavacra, & Altaria appendas, una cum aliis fibi appropriavit. (Ap. Labeum Concil. 10. v.).* Hec Antiochenos Clericos illius Columba, in qua Corpus Chrifti fervabatur, loqui nemo inficias ibit, cum Columba inter *Sacra Vafa*, quibus Severus non pepercerat, referatur: neque enim *Vas* Columbam appellaffent, fi miera fuiffet figura, neque *Sacrum Vas*, nifi Euchariftiæ fervandæ *sacrum* fuiffet. Neque mirum erit in Baptifteriis, perinde ac fupra Altaria fufpenfum tunc fuiffe Eucharifticum Vas, fiquidem in
Tom. II. P. I. D ipfis

ipsis Baptisteriis Eucharistiam servatam fuisse pro recens baptizatis, egregie probat Edmundus Martene (*Libr. 1. de Antiq. Eccl. Ritib.*), atque Mabillonius in *Comment. ad Ordin. Roman.*, qui in suo itinere Italico (*pag. 186.*) scribit, Pisis vidisse in antiquo Baptisterio secus Cathedralē Ecclesiam globulum concavum super ipsius Baptisterii Altare pensile, quo, putat ille, Eucharistiam iis, qui eo Baptismum suscipiebant, impertiendam, repositam fuisse. Ex his igitur nemo non videt Vas Eucharisticum, Columbā nimirum, suspensum ex abside Ciborii fuisse, ita ut Altari immineret; qui sane mos stetit usque ad xi. Sæculum, in quo adhuc ejusmodi columba Ecclesiæ potissimum Latinorum utebantur, ut testatur Udalricus, sive Uldaricus, qui eodem Sæculo Consuetudines Cluniacensium Monachorum scripsit (*Consuetud. Lib. 11. c. xxx. apud Dacher. Spicil. to. iv.*); Prædictam auream Pyxidē cum Columba jugiter pendente super Altare Diaconus . . . abstrahit, &c. Et (*L. 1. c. xix.*): Ipsa autem hostia . . . mutantur cum illis, quæ in Pyxide, & Aurea Columba super Altare pendente jugiter servantur. Imo ad nostram serme ætatem adhuc in Cathedrali Parisiensis Metropolitanæ Ecclesiæ ejusmodi Columbā super Altare pendentem, in qua Christi Corpus servabatur, vidisse, testatur Cl. Blanchinus in notis Historicis ad Anastas. Bibliothecarium (*in Hilario to. 11.*). Hunc autem Columbæ usum etsi ex Chrysostomo penes Græcos antiquiorem fuisse noscamus, attamen eodem iv. Sæculo inter Latinos adhuc non obtinuisse mihi videtur: dubium autem movet superius allatum Hieronymi testimonium, qui de sui ævi disciplina certe locutus, in τρυφωσεν Eucharistiam servari dicit, ex quo equidem testimonio, atq. Patrum Latinorum, Hieronymo supparum, silentio sequitur quarto Sæculo inter Græcos Eucharistiana in Columba super Altare servatam fuisse, apud Latinos

finos vero adhuc in *Pastophorio*. Forte apud Latinos v. Sæculo Columbæ usus invaluit, cum Hilarum Romanorum Pontificum primum Sæculo v. auream Columbam pro Ecclesia S. Johannis fecisse, narret Anastasius Bibliothecarius in illius vita, cujus verba mox proferemus. Juvat autem animadvertere, olim ejusmodi Columbas aureas fuisse, uti ex superius allatis monumentis liquet, deinde vero medio ævo alicubi aureas, ut inter Cluniacenses pro ea ætate satis divites, alicubi argenteas, cujusmodi erat Columba, quam Presbytero cuidam legavit testamento S. Perpetuus Turonensis Episcopus (*ap. Dacher. to. v.*): *Columbam argenteam ad repositorium*: alicubi & ex aurichalco, qualis erat illa, quam vidisse scribit Mabillonius (*in suo Itin. Ital. pag. 217.*) in Monasterio Bobiensi.

De recta interpretatione Canonis 111. Concilii

Turonensis II.

EXCURSUS.

Postquam de Ciborio, deque Columba, quæ ex Ciborii testudine pendeat, diximus, operæ pretium erit ad examen revocare canonem tertium Concilii Turonensis II. Ann. DLXX. juxta Binium, vel juxta Harduinum, aliosque Ann. DLXVII., qui sane canon varie interpretum ingenia torfit, atque caput hoc, de quo edisserimus, summopere interest.

Canonis, cujus aggredimur interpretationem, verba hæc sunt: *Ut Corpus Domini in Altari, non in imaginario ordine, sed sub Crucis titulo componatur*. Binus putat heic Patres Turonenses *imaginarium ordinem* appellare locum, in quo Sanctorum Imagines collocabantur, adeoque Patres decrevisse, Corpus Christi in eodem loco, quo imagines Sanctorum erant, atque inter ipsas Imagines minime collocandum esse. Binii sententiam exussurunt recentiores Conciliorum interpretes, cum Sæculo vi. nullibi I-

imagines Sanctorum super Altare collocarentur, etfi
 audentius, quam viro in antiquitate Ecclesiastica sa-
 tis versato par esset, illud Binius affirmaverit in no-
 tis ad hunc Canonem: *Heic (ait) prohibetur, ne*
Corpus Domini inter sacras Imagines, super Altare po-
ni solitas, ponatur. Huic itaque reiciendæ interpre-
 tationi operam abuti, supervacaneum cum sit, ad il-
 lam Sirmondi gradum faciamus. Is enim in com-
 mentariis ad laudatum Canonem, Turonenses Patres
 de Eucharistici panis forma, atque figura locutos pu-
 tavit, quos sanxisse, autumat, supra formas panis,
 quæ offerebantur, ut eas Episcopus consecraret, præ-
 ter unam Crucis figuram nullam aliam effingendam
 esse vel Sanctorum, vel alicujus alterius rei imagi-
 nem. Ingeniosæ autem huic interpretationi acquiescere
 verant tum Canonis verba, tum & ipsimet Canoni
 in antiquis manuscriptis præfixus titulus, quem legi-
 mus apud antiquos perinde ac recentiores omnes Con-
 ciliarum Collectores: *De Compositione Corporis Do-*
mini super Altare. Parum sane, vel forte nihil titu-
 lus hic Sirmondi interpretationi quadrat; titulus sane
 liquido evincit, Patres Turonenses de loco, quo Eu-
 charistia servanda erat loqui, haud de Cruce pani
 Eucharistico imprimenda. At ipsa Sirmondo adver-
 santur Canonis verba: *Ut Corpus Domini, ajunt Pa-*
tres, in Altari componatur sub Crucis titulo, non in i-
maginario ordine. Quamquam demus Sirmondo *to*
componere sub Crucis titulo, figura Crucis pani im-
primenda significari, quid attamen illud: in Alta-
ri sibi velit, neque Œdipus intelliget. Num ne su-
 per Altare pani consecrando figura Crucis describi con-
 suevit? Novum hoc disciplinæ caput nos doceat Sir-
 mondus, ut suæ sternat sententiæ viam. At cur di-
 cunt Patres *in imaginario ordine, quandoquidem præ-*
positione sub Crucem pani inscribendam indicaverunt?
 Potius dixissent: *non sub imaginario ordine; nam com-*
 pone-

ponere in imaginario ordine, pro : *imprimere* (pani) *imaginem*, inaudita prorsus syntaxis, nova plane phrasis mihi videtur.

Ultimam itaque huic canoni manum admovit Cl. Mabillonius primum in opere *De Azimo &c.* c. viii., atque rursus eandem retractavit interpretationem in Commentariis ad Liturgiam Gallicanam L. i. c. ix. cuius eo tota fedit sententia : Patres nimirum Turonenses decrevisse, Eucharisticum panem *non in imaginario ordine* in iis nimirum locis ; in quibus imagines Sanctorum pingi solerent, cujusmodi fuere parietes Ecclesiae, praesertim illae, quae integram Absydiam continebant, quaeque a latere Altaris erant ; sed *componendum collocandum in Altari* super Altare *sub Crucis titulo*, nimirum ad Crucis, quae super ipsum erat Altare, basim. Haec Mabillonius, in cuius verba quotquot deinde scripsere eruditissimi quique viri ultro jurarunt. Verum satis nodosa mea quidem sententia isthaec videtur interpretatio. Ac primo sane tenebris adhuc delitescit Patrum sententia *de imaginario ordine* ; si enim, ut ipsemet probat Mabillonius, picturae, quae imagines Sanctorum representabant, in ipsis erant ab utroque Altaris latere parietibus, ubinam Eucharistia inter illas picturas reponenda foret ? Forte muro, parietibusque suspensa ? At non ea erat Saeculo vi. Turonis Ecclesia, ut parietibus Eucharistiam suspenderet, cum de antiqua hujus Ecclesiae sacra suppellectili testes sint & Gregorius Turonensis Concilio suppar, & Perpetuus Turonensis & ipse Episcopus. Alterum iis *sub Crucis titulo* reddit : Affirmat enim Mabillonius his verbis locum designari Altaris, in quo Crux posita erat. Hanc fateor tanti viri libere prolatam interpretationem, multum attulit laboris, antiquorum enim rursus evolvere scripta, Historica persequi monumenta, non unius fuit diei opus, quo invenirem, Saeculo vi. Crucem

super ipsummet Altare collocatam fuisse . At magis
magisque antiquæ adhæsi sententiæ , quam Lib. 11.
Ecclesiastica Politia explicaveram ; Crucis nimirum
imaginem ad XII. usque Sæculum secus Altare , vel
alio altero Ecclesiæ loco , ut olim supra Ciborii ab-
sydam , sive fastigium , fuisse , ac tandem Sæculo XIII.
supra ipsum Altare collocari cœpisse , cujus discipli-
næ omnium omnino Scriptorum primus ea ætate me-
minit Durandus Mimatenfis in suo *Ration.* L. 1. c. 3.
Si igitur nulla erat supra Altare Crux Sæculo VI. ,
qua ratione dicendum erit cum Mabillonio , Pa-
tres decrevisse , Eucharistiam collocandam esse ad ba-
sim Crucis super Altare ? Hoc sane vel unum ar-
gumentum satis abunde testatur , nullius momenti esse
Mabillonii interpretationem , imo antiquæ Discipli-
næ prorsus adversari . Rem forte oscitanter perse-
cutus est vir ceteroqui omnium Clarissimus .

His notatis interpretationibus , meum heic adjice-
re non gravabor tentamen , quo satis implexam ca-
nonis sententiam explicare aggredior ; non enim is
sum , qui post tot tantosque viros rem acu pertinge-
re censeam . Mea itaque sententia Turonenses Pa-
tres id unum statuisse videntur , Eucharisticum pa-
nem non *in imaginario ordine* , nimirum in loco , qui
in omnium oculis erat ; sed *ut in Altari sub Crucis ti-
tulo* , sub Ciborii absida , cui Crux incumbibat , *com-
poneretur* , nimirum , *conderetur* , sive *occuleretur* ; ita
ut eo res omnis vertatur , ne Eucharistia , sacro vasi
condita , ob oculos fidelium foret , sed ita Ciborii te-
studini suspenderetur , ut ab ipsomet Ciborio quodam-
modo regeretur , ne omnium pateret oculis . Hæc for-
te longe nimium petita videbitur interpretatio , at
attendant lectores , quaeso , momenta .

*Ut Corpus Domini in Altari , non in imaginario or-
dine , sed sub Crucis titulo componatur .*

Tria sunt potissimum ad examen revocanda . I.

Quid

Quid sibi velit *Ordo imaginarius*. II. *Crucis titulum*.
III. Quæ sit eo loci vocis componere significatio.

Ordinem imaginarium idem esse, ac *ordinem apparentem*, locum omnium oculis obnoxium, puto, cum non desint apud antiquos hujus significationis exempla. Ipsum siquidem *Imaginis* vocabulum, quod τὸ εἶδω Græcorum plane respondet, passim pro *specie*, sive id quod omnium oculis obversatur, usurparunt Latini; imo ex hac equidem nativa vocis hujus significatione icon alicujus viri, qui re ipsa abest, *Imago* appellata est, & *Statua* dicta *Imago*, cum oculis obijciat, atque videndum aliquo modo præstet illum, cujus frui nos non licet præsentia. In hanc sententiam eo utitur *Imaginis* vocabulo Cicero L. I. de *Natura Deorum*, ubi ait: *Fac imagines esse, quibus pulsantur animi, species dumtaxat obijcitur quædam*. Animi, sive sensus pulsantur *Imaginibus*, quippe quæ sensibus obijciuntur. Hinc apud Ovidium *falsa imago* est id, quod secus se habet, ac specie videtur, *Metamorph.* L. II. Met. XXXVII. *Celat falsa culpam sub imagine*. Ita Plinius *imaginem* appellat id, quod oculos intuentium minime fugit; locutus enim de ea parte *spelunæ*, quæ oculos non latebat, *Hist. Nat.* L. XII. c. I. ait: *Ac ne quid desit spelunæ imagini, saxea intus crepidinis corona, &c.* Ex quibus colligimus *Imaginem* appellari id, quod apparet, atque videtur, intuentiumq. oculis patet.

Verum & *Imaginarii* vocabulum, atque adverbium (ut Grammatici ajunt) *imaginarie* ex nostra sententia apud Ecclesiasticos etiam Scriptores legimus; ac præsertim in Collatione habita inter Episcopos Catholicos, & Donatistas Anno ccccxi. Ibi enim c. LXV. *imaginarie constituti* ii dicuntur Episcopi, qui Episcopi personam præseferiebant, etsi Episcopali ordine carerent; unde Petilianus Episcopus queritur c. CLXV. in Diocæsesibus Hæreticos *multas passim imagines eri-*

gere, nimirum nonnullos Episcopos, qui re ipsa Episcopi non erant, oculos ut fallerent, obicere. Sic & Athanasius epist. 11. *imaginarium* appellat Episcopum, qui is videri conabatur populo, cum nihilominus ordine careret. Quemadmodum & Episcopi Ponti in epistola ad Imperatorem Leonem ex antiqua versione Epiphani Scholastici, de Timothei E-luri ordinatione locuti, *ordinationem imaginariam* illam dicunt, quippe quæ ad fallendos plebis oculos facta, ut Timotheus Alexandrinis Episcopus videretur. Innumera id genus exempla heic congererem, nisi hæc, quæ protulimus, satis evincerent, *imaginarie*, atque *imaginarium*, illud dici, quod oculos intuentium non latet, quodque oculis patet. Quibus delibatis, ad textum redeamus. *Imaginarium* itaque *Ordo* commode dici potest *Ordo* ille, qui oculis intuentium patet; *Ordo* autem appellatur desumpto ex Architectura apposite vocabulo, cum enim heic de Altaris partibus sermo sit, *Ordo imaginarius* appellatur illa Altaris pars, quæ plebi, cum in Templo versaretur, patebat, cuiusmodi erat extima totius Ciborii pars, quæ januam Ecclesiæ, sive navem respiciebat, Crux ipsa, quæ Ciborio incumbibat, Ciborii tympanus, atque fastigium: præterea cum sacra velamina, quæ e Ciborio pendebant, expansa non forent, nisi Liturgiæ tempore, ipsamet Ara oculis fidelium patebat, tum cum sacrum non fiebat, atque in ipsamet etiam Liturgia, in qua ad Oblationis integrum ritum Altare adhuc intectum manebat. *Imaginarium ordinis* nomine venit igitur quævis structura Altaris pars, quæ intecta præter Liturgiæ tempus erat.

Nunc ad alterum. *Sub Crucis titulo*. *Titulum* heic pro ipsamet Ciborii testudine, sive interiori fastigio Patres Turonenses usurpasse, persuasum mihi est, tum ex *tituli* significatione, tum ex fastigii ipsius Ciborii forma. *Titulus*, quem antiqui appellarunt *Tutulum*

rum, a *tuendo*, sive *regendo* derivari nemo in dubium verterit post Vossium, Hofmannum, Henricum Stephanum, Passeratium, aliosque: Quamobrem id, quod rem aliquam tegebat, *tituluss*, sive *tutulus* dictum est: Varro L.vi. *De Lingua Latina* scribit: *Matres-familias nes convolutos ad verticem capitis, quos habent uti velatos, dicunt tutulos, sive ab eo, quod, tuendi causa capilli, fiebant; sive ab eo quod altissimum in Urbe, quod est Arx, ea res tutissima, tutulus (alii Codices apud Salmas. in Not. ad Solin. titulus) vocatur. Ex his duo sequuntur: tutulum, sive titulum appellari tegumentum capitis mulierum, eo quod tegebat capillos; & Arcem, quæ Urbem quodammodo tegebat, titulum perinde appellari. Quamobrem ipsummet domus Tectum titulus dicebatur; unde Dea illa, cui tectum sacrum erat, Dea Tutelina, & apud Macrobius Titulina appellata. Itaque tituli nomine testudinem Ciborii venire, sive Ciborii fastigium, ex ipsamet tituli nativa significatione manifesto patet; quare & apud Ecclesiasticos medii ævi Scriptores ipsummet Ciborium titulus appellatur, eo quod Altare tegeret; sic apud Leonem Ostiensem Chron. L. ii. c. iiii. legimus: *In Ecclesia etiam titulum cum Confessione sua a parte Occidentali satis decorum adauxit. Confessionis nomine Altare venire neminem latet, titulum itaque Ciborium Altari superstructum appellavit. Dilucidius rem confirmat Eulogius Memorial. L. v. c. i. In Basilica B. Aciscii, in eo titulo, quo felicia ejus membra quiescunt, humatur. In titulo humatur, hoc est, sub eodem Ciborio, in quo condita erant Aciscii ossa, humatur; diximus enim Eulogii ævo sepulchra, quibus eadem pene Ciboria, ac illa, quæ Altare tegebant, superstruebantur, Ciboria appellata fuisse. Hinc & ipsummet Templi tholum (italice Cupola) eo quod Altare desuper tegeret, titulus dicitur ab eodem Leone Ostiensi L. i. c. c.**

XXVIII.. *Fenestras omnes tam navis, quam tituli plumbo, ac simul vitro compactis tabulis, ferroque connexo inclusit.*

Titulum Crucis Ciborium dici quisquis antiquam delibavit Ecclesiæ historiam plane intelliget; passim enim antiqui testantur in Ciborii fastigio Crucem impositam esse tum apud Orientales, tum apud Latinos, eo ut *Titulus Crucis* idem sit, ac *Ciborium cum Cruce*. Fufius hoc disciplinæ caput explicat Ducangius in sua *GPoli Christiana* L. III. c. LXI., qui dilucidius ostendit in meditullio testudinis Ciborii Crucem statui consuevisse a primis ad novissimam usque ætatem; atque adhuc in iis sepulchris, quibus *Ciboria* superstructa sunt, Crux in Ciborii fastigio apparet. Merito itaque sub titulo *Crucis* interpretamur: sub testudine Ciborii eo loci, quo imminet Crux (cujusmodi media pars tholi ipsius Ciborii erat) Eucharisticum panem componendum esse. Cujus sane canonis vis ex iis, quæ de Columba diximus, perspicue patet; Columbam enim Ciborio suspendi consuevisse, probavimus. Jubent itaque Patres Turonenses, ut sub ipsamet Ciborii testudine suspendatur illa, ac locum designant, quo singillatim erat suspendenda, nimirum eam cibori partem, cui Crux supereminerebat, uti erat centrum tholi ipsius Ciborii.

Eo autem (quod III. est) Eucharisticum panem reponendum esse iussere, ut oculis intuentium minime pateret, id quod, ut mox patefaciam, indicat ipsummet verbum *componere*. Siquidem Columba, in qua Christi Corpus servabatur, suspensa sub ipsomet centro testudinis Ciborii, quod Crucis veluti basis erat, propter ipsas Ciborii alas nonnisi ab eo videri poterat, qui Altari propius accederet, quod fidelibus præsertim laicis fas non erat. Id plane intelliget quisquis Ciborii alicujus figuram viderit, cum olim quadrangulari constaret segmento, sive muro, ita ut
tym-

tyrannus mediam respiceret navim, atque anguli singulis instarent columnis. Segmenta autem olim nimium inclinata erant, ut videre est in antiquioribus Ciborii multis figuris apud Ciampinium; quomobrem vas, quod e fastigio interiori pendeat ipsis Ciborii alis obtegebatur; Ciborii segmenta *alas* appellavi ex antiqua phrasē vetusti interpretis Aristophanis apud Salmasium in notis ad *Ælium Sparti*. in Pescennio.

Concilium igitur eo etiam vocabulo, quo utitur, componatur, satis suam aperuit mentem, Eucharistiam nimirum oculis intuentium minime patere voluisse. Ea profecto est apud antiquos Latine lingue auctores huius verbi significatio, qui componere dixerunt id, quod aliqua ratione tegebatur; quare huic verbo *aptandi* significatio ex eo facta est, quod res, quæ alteri aptatur, rem, cui aptatur, tegit, atque oculis veluti intuentium subducit. Ita Virgilius *Æneid.* L. VIII. v. 486.

Componens manibusque manus, atque oribus ora.
Manus enim manum, cui componebatur, alienis oculis videndam negabat. Hinc occulendi, claudendique vis huic vocabulo fuit apud Valerianum *Argonautic.* L. v. 247., qui ait: Oculos *componit*, pro claudit. Et Virgilius *Georgic.* IV. v. 189. de apibus, qui cellulis suis clauduntur, quas thalamis comparat, ait:

Post, ubi jam thalamis se composuere, siletur.
Quare tandem & componere pro humare, sepelire passim Latini usurparunt. Tacitus *Annal.* L. I. c. 47. *Pisonem*, ait, *Verania uxor, ac frater Scribonianus, Junium Crispina filia composuere.* Apud Ovidium *Metam.* L. IV. *Metam.* 157. *Tumulo componi* legimus. Sic & Propertius XI: 19. 20.

Tu mea compones, & dices ossa, Properti,
Hæc tua sunt.

Imo & ipsi Ecclesie Patres eadem phrasē usque videntur.

dentur, uti Paulinus, qui epigrammate ad Severum, perbelle Altaris structuram explicat, atque Martyres, quorum corpora sub Altare erant, cui Ciborium cum Cruce imminebat, *compositos cum Cruce* dicit, hoc est: tectos a Cruce:

*Divinum veneranda tepunt Altaria sædus,
Compositisque sacra Cruce cum Martyribus.*

Quibus ita explicatis, ut ad integram Canonis sententiam plane interpretandam redeamus, vero quam quod maxime similis videtur hoc unum, Patres Turonenses voluisse, ut vas nimirum Eucharisticum, in quo Christi Corpus servabatur, oculis fidelium minime obnoxium fuisset, sed sub ipsomet Ciborii fastigio quodammodo tegeretur; quod equidem summæ, qua Eucharistiam, atque ipsa Sacra Vasa tunc prosequabatur Ecclesia religionis ergo illos decrevisse, Chrysostomi epistola ad Innocentium (de qua supra dictum est) testatur, qui milites, ut ut Christianos, sacra Vasa, in quibus Eucharistia erat, vidisse summo opere queritur. Præter hunc autem locum, nimirum Ciborii testudinem, quæ Altari imminebat, quovis alio loco servata fuisset Eucharistia, vas, in quo servabatur, oculis ne dum fidelium, sed & Catechumenorum, atque ipsorum quoque Paganorum obnoxium fuisset; nam ex Templi vestibulo, quo & Catechumenis, & ipsis etiam Paganis versari fas erat, quicquid extra ciborii testudinem erat, patere nemo eorum dubitat, qui antiquam tum Altaris, tum Templi formam, quam altero Politicæ libro descripsimus, noverit. Vide veteris Templi iconographicam Tabulam tomi tertii parte 11. fig. 1. Quamobrem pro comperto mihi est ipsummet Ciborium religionis ergo Altaribus superstruxisse veteres Christianos a IV. Sæculo, in quo Eucharistia super ipsum Altare suspendi cœpit, ut Ciborium ne dum ipsum Altare, sed & Eucharisticum Vas tegeret; apud ipsos siquidem Paganos
fasti-

fastigia, quæ a Ciborii structura parum differre videntur, summæ venerationis argumentum ita erant, ut nisi Deorum Templis, illa privatis domibus superstruere nefas fuisset, præsertim penes Orientales, quos inter, ut scribit Hieronymus epistola *ad Suniam*, & *Fretillam*, domorum privatorum tecta plana, Deorum illa fastigiata erant, quod Græci dixerunt *αὐτοῖς*, & *αὐτοῖς*, ut legimus apud Eulatum in Iliade; quod & ipsos inter Romanos obtinuisse, innuere videtur Cicero in Philippicis, qui de Casare locutus, ait: *Quem is majorem honorem consecutus erat, quam ut haberet pulvinar, simulachrum, fastigium, flaminem, &c.*, quæ quidem omnia Deorum erant propria. Quamobrem postquam Romani optimates, atque præsertim Imperatores privatis eorum domibus fastigia superstruere cœperunt, jam tum ipsis fastigiis Deorum, Dearumve simulachra suspenderunt, ut domorum fastigia ipsis quodammodo Diis sacra adhuc viderentur. Hunc autem morem ea de causa sero apud Romanos obtinuisse, ex jam dictis dilucide patet; sero enim & fastigia e Templis ad ipsas Domos transtulere: hinc Florianum omnium primum Romæ in adium fastigio Deorum simulachra habuisse legimus: De eo enim narrat Vopiscus (*Hist. Augusta to. 11.*) quod: *Imago Apollinis... ex summo fastigio in lectulo posita sine cujuscumque manu deprehensa est.* Quare Pescennium Nigrum, Deorum cultum æmulatum, in fastigio propriæ domus sui ipsius simulacrum suspendisse, scribit Ælius Spartianus in *Pescennio Hist. August. to. 1.*: *Domus ejus hodie Romæ visitur in campo Jovis, quæ appellatur Pescenniana: in quo simulacrum ejus in Trichoro (h. e. fastigio, ut docet Salmastius in notis ad Hist. August.) constituit.*

Hanc Canonis 111. Concilii Turonensis II. interpretationem ad eruditos in Ecclesiasticis Antiquitatibus deferro, quibus si minus illa arriserit, saltem canon,

noni,

noni, cui frustra adhuc allaborasse Binium, Sirmondum, atque ipsum ostendimus Cl. Mabillonium, rectius explicando Itimulos me adiecisse satis habeam.

§. IV.

De Πνευματικῇ Τurret, Pyxide &c.

Diximus §. III. in vase ad columbæ instar elaborato, quod ea de re, antiquorum Scriptorum phrasem secuti, *Columbam* appellavimus, a IV. Sæculo Corpus Christi reposuisse Christianos, atque ipsam *Columbam* e Ciborio suspendisse, quod cum ipsum met regeret Altare, *Columba* Altari impendebat. Hoc autem Vas Πνευματικῇ Græci a πυξίδα *Columba*, Latini *Peristerium* ex Cangio, vel *Pyxisterium* ex Mazochio nostro appellarunt. Mabillonius putat Italiæ omnes Ecclesias *Columba* etiam usas esse, illam vero minime suspendisse super Altare e Ciborii absida, sed potius in ipsomet Altare collocasse, cum ceteræ Occidentis Ecclesiæ *Columbam* e Ciborio suspensam habuissent, perinde ac olim Orientalium illæ. Profecto nullum restat monumentum, ex quo vel conjecturis colligi possit, Italicarum Ecclesiarum vasa Eucharistica suspendisse, etsi *Columba* sint usæ v. etiam Sæculo: legimus enim apud Anastas. Bibliothecar. in *Hilario*, sive *Hilario* (tom. 1. num. LXX. ex edit. Blanchin.) hunc pontificem, qui Sæculo v. floruit, fecisse in Ecclesia S. Johannis intra Fontem: *Turrem argenteam cum delphinis, pensantem libras LX., Columbam auream pensantem libras duas.* Medio tandem ævo Latini Eucharisticum Panem in alio vase, quod *Turrem* appellarunt, reposuere, ut mox ostendam; quare mihi videtur, *Columbam* Italos vel habuisse veluti *Turris* ornatum, atque in ipsa *Turre* Eucharistiam servasse; vel *Turri* *Columba* insedisse, in eaque pa-

panem Eucharisticum fuisse; alterum probabilius mihi videtur ex ipsamet Columbæ materiæ, quæ aurea erat, cum argentea foret Turris: si enim in Turre Eucharistia servanda erat, hæc potius aurea quam Columba fuisset.

Hujus itaque *Turris*, sive *Turricula* (ut in mediævi cartis legimus) usus media invaluit ætate inter alias Occidentis Ecclesias, quæ forte Romanam Ecclesiam ea in re imitaturæ sunt; siquidem primam hujus vasis Eucharistici memoriam in Hilari vita legimus, qui, ut dictum est, Sæculo v. Romano Pontificatu functus est. Eo autem loci, quo Turris hæc obtinuit, qua certe nonnullæ præsertim Galliarum Ecclesiæ medio ævo usæ sunt, sensim Columba exolevit, atque in ipsamet Turre Eucharistia servari cœpit. Illud profecto evincunt mediæ ætis Scriptores, qui de hac Turre meminere; Gregorius enim Turonensis L. 1. *De Gloria Martyr.* scribit; *Diaconus accepta Turre, in qua ministerium Dominici Corporis habebatur, ferre cœpit ad ostium. . . ut eam Altari superponeret.* Ex quo Gregorii testimonio tria sequuntur. I. In ipsa Turre panem Eucharisticum fuisse. II. Turrem in Secretario servari, atque Altari superpositam fuisse, tum cum Sacrum fiebat; quod forte ad exemplum Romanæ Turonensis Ecclesiæ fecerat. Ædoque III. Turrem Altari adnexam non fuisse. Unius etiam Turris, veluti Eucharistici Vasis meminit Fortunatus Carmine xxv. L. III, ad Felicem Bituricensem Episcopum, in cujus Turrem hoc scripsit dysticon.

In Turrem

*Quam bene juncta docent, sacratæ ut Corporis agni
Margaricum ingens aurea dona ferant.*

Hanc autem Turrem pro Ecclesiarum diversitate, atque divitiis diversa erat; Romanæ enim Ecclesiæ illam Hilari Pontificis LX, librarum ponderis fuisse diximus. Verum hanc de uno in alium locum portasse

se difficile mihi videtur, cum Turris, quæ a Diacono ferebatur, plerumque minoris fuerit ponderis, cuiusmodi fuit illa, quam testamento Ugo Abbas Fontanellensis proprio legavit cœnobio (*apud Mabillon. Annal. Ord. S. Bened. in Append. to. v.*): *Dedit eadem Cœnobio . . . Turriculam auream pensantem libras sex.*

Ex postremo hoc testimonio Chronici Fontanellensis patet ad Sæculum x. usque usum *Turris* stetisse; quæ quidem in antiquioribus quibûsdam Monasteriis Sæculo xvii. adhuc obtinuisse scribit Edmundus Martene L. 1. *De Antiq. Eccl. Discipl. c. v. art. 111.*, qui eiusmodi Eucharisticum Vas vidit in Majori-Monasterio Turonensi.

Verum nonnullas præter Ecclesias, quæ Turris usum a Romana accepere, diu & in aliis antiqua illa stetit *Columba*. Cujus sane rei testis est locupletissimus, ut diximus, Uldaricus, qui Sæculo xi. L. 11. *Consuetudinum Cluniacens. c. xxx.* scribit: *Prædictam auream pyxidem* (in aliquibus ms. legitur *pixidem* sine *y* pro medii ævi indole) *cum Columba jugiter pendente super Altare Diaconus . . . abstrahit.* Et L. 1. c. xix. *Ipsæ autem Hostiæ (consecratus panis jam tum Hostiæ denominationem adeptus erat) . . . mutantur cum illis, quæ in Pyxide, & aurea Columba, super Altare pendente, jugiter servantur.* Hæc autem Uldarici testimonia, qua ratione Eucharistica Vasa sensim immutata fuerint, aperte ostendunt. Olim enim, ut supra jam dictum est, in ipsamet *Columba* Eucharistia servabatur, quod satis testantur Chrysostomi verba, atque Amphilochius in Basilii Vita. At deinde etsi Ecclesiæ antiquam illam retinuerint *Columbam*, nihilominus panem non in ipsa *Columba*, sed in altero parvo equidem vase, nimirum *pyxide*, reposuere, quod vas in *Columba* recondiderunt; id quod ex allatis Uldarici verbis procul dubio satis liquet.

Alicu-

Alicubi itaque Columba medio ævo etſi obtineret, loculi potius, quam vaſis Euchariſtici vices gerebat; etſi forte una, vel altera Eccleſia in ipſamet Columba ex antiquorum more Euchariſtiam adhuc ſervaret. Quamobrem cum tandem alia invaluiſſet loculi Euchariſtici forma, Columba illa a Latinorum Eccleſiis exulavit, atque Pyxis dumtaxat, pro Euchariſtici panis vaſe, reliqua fuit.

In Eccleſia porro Romana Sæculo ix. Pyxis obtinuerat, cum ipſa etiam Turris exoleviſſet, ex Leone IV. eodem Sæculo Rom. Pontifice, qui (*De Cura Paſtorali ap. Cang.*) hæc habet: *ſuper Altare nihil ponatur, niſi capſæ cum reliquiis Sanctorum . . . aut pyxis cum Corpore Domini ad Viaticum pro infirmis.* Ex quibus Leonis verbis ſequitur, ſupra ipſum Altare pyxidem In Italis Eccleſiis repositam eſſe. At in ceteris Latinorum Eccleſiis, penes quas aliquando columba illa, in qua Euchariſtiam ſervaverant, ex Ciborio pendeſcit, etiam Pyxis, quæ Columbae loco venerat, e Ciborio ſuſpenſa fuit, ita ut Altari immineret. Sic Hugo Flaviacenſis Sæculi xii. Scriptor teſtatur in Chronico (*ap. Labbeum in Biblioth. nova ms. to. 1.*): *Pyxidem unam de onychino, in qua ſervabatur corpus Dominicum, dependens ſuper Altare.* Eadem habemus apud Gerbaſium Doroſternienſem in *Deſcript. Eccle. Cantuarien.*, qui de Lodone locutus, ait: *Suſcepit a monacho quodam Pyxidem cum Euchariſtia, quæ ſuper Majus Altare pendere ſolebat.* Imo & funiculo, vel parvo quodam vinculo Ciborio ſuſpenſam fuiſſe Pyxidem, dilucidius oſtendunt Rogerii Hovedeni verba (*Annal. Anglor. parte 11. apud Henric. Savilium in Collect. Auſtor. Rerum Anglicar.*); is enim de Eccleſia Sarisburienſi locutus, narrat, quod: *Cecidit etiam ſuper Altare Pyxis, cui Corpus Chriſti inerat, abrupto vinculo.* Pyxidem autem velut vaſ Euchariſticum in iis etiam Eccleſiis obtinuiſſe; quæ Columba

medio ævo adhuc utebantur, Uldarici verba abunde testantur; siquidem ille in utrisque allatis testimoniis de columba, atque pyxide simul loquitur: *Auream pyxidem cum columba*. Et: *In Pyxide, & aurea columba* &c. Forte (quæ mihi maxime arridet conjectura) columbam illam veluti loculum ipsius Vasis, in quo Eucharistia servabatur, cujusmodi Pyxis erat, habebant Cluniacenses, atque aliæ perinde Ecclesiæ, quæ medio ævo columbam adhuc retinebant: in ipsamet enim columba Pyxidem illam, quæ Eucharistiam continebat, condidisse illos puto; quamobrem columba postmodo Vas Eucharisticum recte dici non poterat. Id, quod vel ex eo conjicere licet, quod passim in ipsamet aurea columba quandoque occluderetur Pyxis lignea: ipsemet enim Uldaricus nos docet (*Ibid. L. II. c. xx.*) in aurea columba repositam fuisse Eucharistiam in *Pyxide corticea*. Itaque columbam servare maluerunt Latini medio ævo, ut antiquissimi Eucharistici Vasis formam retinerent; verum in pyxide Panem Eucharisticum, atque ipsam pyxidem in columba reposuerunt. Sane parvum illud, atque præ ceteris tractabile vas, cujusmodi pyxis est, a v. Sæculo Latinorum nonnullæ Ecclesiæ inter Eucharistica vasa rettulere; in Concilio enim Arausicano I. An. CDXLI. can. XVII. legimus: *Capsa, & Calix offerendus est, & admixtione Eucharistiæ consecrandus*. Capsæ autem nomine heic ipsamet *pyxis corticea* venit; siquidem Odo Abbas Cluniacensis *capsam* appellat idem vas, quod Uldaricus appellavit *pyxidem corticeam*; scribit siquidem (*Collation. L. II. c. xxxiiii.*): *Diaconus capsam cum corpore Domini deferens*. Plerumque autem medio ævo Pyxis lignea fuisse videtur, ut ex Uldarico in altero testimonio, atque Odone patet, quibus accedit & illud Ruperti Tuitiensis in *L. De Incendio Monasterii* c.v. &c.; etsi peraro aurea fuisset, ut eundem innuisse Uldaricum vidimus, plerumque vel lapidea, quem-

quemadmodum ex onyche erat illa, de qua meminit Hugo Flaviacensis; vel eburnea, e qua quidem materie propter casum pyxides medio ævo illas construere solebant, quibus, Eucharistiam ut infirmis ferrent, utebantur, ut habemus c.v., & xxix. *Statutor. Synodal.* Odonis Episcopi Parisiensis, & c. i. Synodi Eboracen. Quare, & aliquando pyxidem eburneam argento vel auro intus, atque foris convestire solebant, ut legimus in Vita S. Claræ Virginis ap. Surium die xii. Augusti. Medio etiam ævo, postquam passim argentæ pyxidis usus invaluit, mos ille etiam obtinuisse videtur, quem etiamnum servamus, deaurandi nimirum pyxidis cupam, porro in *Historia Episcoporum Antissiodorensium cap. lviii.* apud Martene legimus, Guillelmum Episcopum dedisse Ecclesiæ S. Stephani: *Cupam argenteam quatuor marcarum, deintus, & de foris peroptime deauratam, ad reponendum in ea Corpus Dominicum.*

A v. itaque Sæculo obtinuit potissimum Latinos inter Pyxis, in qua illi Eucharisticum panem servarunt, atque ad nostram usque servant ætatem: Græci enim a Latinis id genus vas accepisse, nemini dubium erit. Hæc autem Pyxis, ut dictum est, alicubi e Ciborio pendebat, alicubi, ut in Italicis Ecclesiis, super ipsum erat Altare, vel in Turricula recondebatur: Quem sane stetit morem usquedum Ciboriorum usus perstitit, mihi pro comperto est; cum enim post Sæculum xiiii. sensim Altare Ciborio carere cœpisset, jam tum aliud loculorum genus invaluit, in quibus Pyxis condita est. Nova hæc locula ad antiqui Ciborii instar fuere; quare & Ciborii nomen perinde tulere, eaque gaudent denominatione ad nostram usque ætatem. Profecto jam tum super ipsummet Altare parva quædam abyda quæ Altaris medium occuparet, construi cœpit, cujus figura Ciborio prorsus simillima erat: in hac autem abyda, qua-

tuor parvis columnis fulcita, Pyxidem cum Eucharistia reposuere Latini, qui parvam hanc absydam undique sepimento quodam circumdatam, atque valvulis obseratam, *Ciborium* cum ob figuram, tum ob usum antiqui Ciborii, appellarunt. Hisce equidem loculamentis Latinorum exinde fere omnes Ecclesiæ usæ sunt, atque adhuc utuntur, quæ Itali vulgo *Custodie* appellant. Quis quis Templâ Sæculi XIII. XIV., atque XV. viderit, fateatur oportet, simul ac Ciboria, quibus Altare tegebatur, desiere, parvum hunc loculum Eucharisticum, de quo loquimur, obtinuisse. Hinc intelliges qua de causa *Ciborii* nomen parvo huic loculo tribuatur: plerosque enim nominis hujus investigatio fefellit, quos inter præsertim, ut obscuri nominis illos præteream, notandus est Ciampinius, qui *Veter. Monum. L. 1. c. XIX.* scribit: *Nos tamen . . . . Ciborium dictum esse censemus a sacro Cibo, qui in sacra mensa, nempe in Altari, asservatur.* Perbelle vero suam confirmat sententiam, cum subdit: *Unde & Pyxides Ciboria fuisse appellata notamus.* At ubinam illud legerat, vel notaverat? Sententia argumento desperatior. A vero tam longe haud aberrasset Ciampinius si, quin nominis hujus vim *μυσικὸς* interpretatus, historiam Eucharisticorum loculorum mature expendisset: Quod enim ad nominis vim attinet, si hoc vocabulum *Κιβωριον*, prout a Græcis Scriptoribus usurpatur, inspiciemus, penes quos vel fructum fabæ ejusdem Ægyptianæ, vel folliculum hujus fabæ, ut Exychius adnotat, indicavit; nemo adhuc est, qui intelliget, qua ratione absydæ Altaris id nominis factum sit; quam enim cum Altaris absyda fabæ Ægyptianæ folliculus connexionem habet? Hinc alius repetenda hujus vocis vis erit, ac certe quidem ab Hebraico, unde oritur illa, idiōmate. Psalmo enim V. legimus vocem *קבר Cabar*, vel *Ceber* (ut Masorethæ legunt) quam proprie a verbo earundem *radica-*

dicatum, significat *Sepulchrum*, quæ, sane vox proxima est & illi חבה *Chabah abscondit*, & חבה *Chaba Latibulum*. Antiquiora autem sepulchra Hebræorum unam eandemque figuram cum Ciborii, sive grandioris abydx columnis innixæ, illa habuisse, nos docet Cl. Henricus Hottingerus in suo libro *de Cippis Hebræis*, ubi iconismum videre est vetustissimorum sepulchrorum Benjamin, Isai Patris Davidis, Rachel, atque cujusdam prophetiæ Chuldæ nomine; quæ quidem sepulchra abyda quadam constant, sive testudine, quæ vel duobus, vel quatuor columnis ita sustentatur, ut ne latum, ut ajunt, unguem a Ciboriis illis, quibus Altare olim tegebatur, differre videantur. Cum itaque figura hæc ab Hebræis *Cabar*, vel *Cebar*, ut diximus, appellaretur, liquido patet & Græcos id genus ædificia eodem nomine, ad græcæ linguæ genium composito, Κιβωριον *Ciborion* appellasse. Inter etymologicas conjecturas, quibus nimiam plerumque ludunt operam nostri, isthæc a vero haud longissime abesse mihi videtur. Huic quodammodo accessit interpretationi vocis τοῦ Κιβωρίου Germanus Patriarcha CPolitanus (sive senior ille sit, ut visum est Bellarmino, sive is junior sit, ut videtur Gretsero) in sua *Theoria Rer. Ecclesiasticar.*, etsi etymologiam reapse affecutus non sit; de Ciborio enim locutus, ait: *Nam Cib est arca, orium illuminatio Domini*. His igitur veluti secuti sumus vicissitudines tum vasculorum, tum loculorum Eucharistici panis, quibus tum prima, tum media ætate, atque ad nostrum usque ævum usa est Ecclesia. Nunc ad ipsammet Liturgiam Eucharistiæ infirmorum explicandam gradum faciamus.

De Ministris , qui a iv. Sæculo Eucharistiam infirmis ferebant . De Liturgia , quæ Communionem comitabatur . De Tabellæ sacræ antiquitate , deque Latinorum Palla , atque Græcorum arriquantis .

Presbyteros , atque Diaconos , quandoque & minores Clericos , uti & ipsos etiam laicos Eucharistiam infirmis tulisse tribus primis ab Ecclesia condita Sæculis , ex Iustino , Cypriano , Dionysio Alexandrino , Tarficii historia , aliisque monumentis abunde probavimus . At , ut perinde diximus , neque laicos , neque ipsos minores clericos , quibus Eucharistiam aliis ferendam credidit tunc Episcopus , veluti Eucharistiæ ministros habuit Ecclesia ; quæ quidem hujus officii jus nonnisi Presbyteri , atque Diaconi proprium eo duxit , ut his dumtaxat commiserit *dispensationem* Eucharistiæ in sacra Liturgia : laicis enim , clericisque ferendam , hæud certe *dispensandam* , Eucharistiam pro illius ævi miserrima rei Christianæ conditione tradidit . Hoc animadvertere non piget , cum nonnulli antiquitatum Ecclesiasticarum scriptores inficete nimium dixerint , laicos olim fuisse Eucharistiæ *ministros* , quorum errori ansam præbuere , quæ attulimus , monumenta , ab illis tumultuarie pro more congesta .

Quamobrem a Sæculo iv. , quo publicam Christianorum rem in suam Principes tutelam recepere , Presbyteris , perinde ac Diaconis munus illud dumtaxat fuit ; neque in posterum in laicorum manus unquam Eucharistia tradita est , infirmis ferenda . Hujus disciplinæ testes sunt S. Epiphanius de Alexandrina Ecclesia , qui , qua methodo munus illud Presbyteris commissum erat , describit in suo *Panario* to. i. , de Arianorum hæresi locutus . *Majores Clerici* , quo nomine tum Diaconi , tum Presbyteri veniunt in

in Codicis Theodosiani Novellis, CPoli Eucharistiam ab Ecclesia ad infirmorum domus ferebant. Lege etiam Novellam III. Justiniani E quorum Clericorum majorum numero is erat sive Presbyter, sive Diaconus, qui a Majori Ecclesia Sanctimonialibus Sanctam Eucharistiam ferebat, cujus defectum ipsis sanctimonialibus permisit Justinianus Novel. CXXIII. *ἡς τὴν ἁγίαν αὐτοῖς κοινότητα φέρειν.*

Latini vero eadem disciplina usi sunt, nam & penes illos, ut cessavit persecutio, Diaconi, atque Presbyteri proprio hoc munere eo functi sunt, ut opus novis ea in re legibus minime fuerit. A IV. autem Sæculo præsertim inter Latinos, cum Diaconis Parochiarum curam demandarent Episcopi, hi infirmis Eucharistiam tulere: Tandem vero cum post Sæculum X. atque XI. passim Presbyteris munus illud obtigerit, exinde eorum fuit hoc fungi officio, neque ipsis Diaconis munus illud deinde fuit, ut videre est in Conciliis Gallicanis Sæculi XII. Medio autem ævo inter innumeros, qui in Occidente potissimum inoleverant, abusus, & illum accensemus, quem alicubi in Italis potissimum Ecclesiis irrepsisse legimus in epistola Synodica Rhaterii Episcopi Veronensis Sæculo X.; innuit enim Presbyteros Eucharistiam laicis ipsis, etiam feminis, infirmis ferendam, tradidisse, quare illos animadvertit: *Infirmos visitate, & eos reconciliate; juxta Apostolum oleo Sancto inungite, & propria manu communicate. Et nullus presumat tradere communionem laico, aut femine ad ferendum infirmo.* Cujus profecto abusus jam conquesti fuerant Concilii cujusdam Remensis Patres penes Reginon. *De Eccl. Discipl. L. I. c. 120.* atque Hincmarus Remensis in libello de *Parochiarum Visitatione*.

Presbyter itaque, sive Diaconus a IV. Sæculo Eucharistiam infirmo ferebat nullo certe apparatu, nulla comitatus pompa, sive supplicatione, ut nos in-

ter mos est . De ea enim , qua utimur , supplicatione ,
tum cū Eucharistia infirmo fertur , silent quotquot
sunt tum antiquiora , tum medii ævi monumenta ad
Sæculum usque XIII. , in quo de hoc ritu primo me-
minere Synodus Trevirensis Ann. MCCXXVII. c. VII.
atque Vigorniensis Ann. MCCCXL. cap. 9. , Constitu-
tiones *Episcopi Sarum* , atque Constitutiones *Episcopi*
Anonymi ejusdem Sæculi XIII. Hoc itaque Sæculo
sensim obtinuisse videtur ritus ille comitatus Eucha-
ristiæ , quæ infirmis fertur : Tunc enim Presbytero
Eucharistiā ferenti præibat unus plerumque clericus ,
qui *lucernam* portabat , quandoque & alter , qui fe-
rebat Crucem . Juvat heic exscribere verba cap. XXV.
Constitutionum Edmundi Rich Sæculo XIII. Archie-
piscopi Cantuariensis , quas edidit Linuodus in suo
Provinciali Anglico . Statuit itaque Edmundus : *Cum*
Eucharistia ad agrum fuerit ferenda , habeat Sacerdos a-
liquam pyxidem mundam , & honestam , in qua sit pan-
nus lineus mundissimus , & in ea deferat Corpus Domi-
nicum ad agrotum , linteo mundo superposito , & lu-
cerna præcedente ; nisi ager valde remotus fuerit , &
Cruce similiter , si fieri potest , nisi Crux fuerit ad a-
lium agrotum deportata : præcedente quoque tintinnabulo ,
ad cujus sonitum excitetur devotio fidelium . Habeat quo-
que secum Sacerdos orarium sive stolam , quando cum
Eucharistia , sicut diximus , vadit ad agrum . Et ager ,
si remotus non fuerit , in superpelliceo decenter ad ipsum
accedat . Itaque Pyxis , in qua Sacerdos Eucharis-
tiam ferebat , munda atque honesta dicitur , ex quibus
profecto verbis sequitur , Pyxidem , qua ferendæ in-
firmis Eucharistiæ tunc Presbyteri utebantur , au-
ream , vel argenteam minime fuisse , sed vel ligneam ,
vel ut diximus , eburneam , vel alicujus alterius
materiæ . Pyxis autem illa grandior ceteris fuisse vi-
detur , siquidem intus habebat pannum lineum mundis-
simum : supra ipsam Pyxidem linteus mundus superpo-
nēba-

nebatur, nam adhuc Pyxis carebat velo (*cappa*) qua nos inter nunc ornatur. *Crux*, atque *lucerna* præcedebant, perinde ac clericus, qui *tintinnabulum* ferebat: Presbyter autem *superpelliceum*, atque *stolam* induebat. Hæc Sæculo XIII. At sensim crevit horum rituum apparatus, eo ut Sæculo tandem XV. collegia quædam coaluerint, quorum erat Eucharistiam, quæ infirmo ferebatur, comitari. Ejusmodi Collegia vulgo *Confraternitas SS. Sacramenti* appellatae fuere, quæ quidem ad Sæculum usque XVI. pio hoc functæ sunt officio, etsi hodiedum antiquam retineant denominationem, minime vero antiquum hoc, atque primævum institutum: Sic enim legimus in Rituali Ambrosiano scripto Sæc. XV., atque edito Ann. MDCLV. jussu Archiepiscopi Mediolanensis, in Ordine ministrandi Eucharistiam infirmis: *Parochus convocatis Parochia sue clericis, certis campanæ percussionibus, & item Confratribus SS. Sacramenti, in Ecclesia Parochiali, paratis item cereis, & umbella, manus lavabit. Postea superpelliceo, stola, & pluviali rubeis indutus ad Altare genibus flexis paululum tacitus orabit: mox ascendit, genuflectit, aperit tabernaculum, iterum genuflectit, extrahit pyxidem suo velo tectam, super corporali in Altari explicato collocat . . . Tectis serico velo rubeo humeris, & brachiis, simul pyxidem utraque manu eodem velo cooperta . . . sub umbella procedit; quæ a dignioribus laicis deferretur. Clericus unus præbit, qui aqua benedicta vasculum cum aspergillo deferat, & tintinnabulum item per certa intervalla pulsabit . . . Alter item clericus . . . bursam rubeam corporali inclusa concinne feret ante pectus, & item librum hunc . . . Cerei duo laternis inclusi a Confratribus SS. Sacramenti præferentur . . . septem psalmos pœnitentiales parochus via pie recitabit . . . idque cum Sacerdotibus, & Clericis, qui comitabuntur, alternatim. Reliqui fideles bini prosequuntur orantes ipsi quoque: Primo loco scholares*

res SS. Sacramenti : deinde reliqui fideles , viri scilicet , postremo femina . Ha capite velato , illi omnes aperto capite , omnes manu candelas accensas tenentes , ut plures possunt &c.

Quamquam vero ad Sæcul. usque XIII. nulla ferme foret solemnioris apparatus ratio in ferenda inhrmis Eucharistia , peculiaris nihilominus erat medio etiam ævo Liturgia , qua infirmo Eucharistiam ministrabat Presbyter : Hujus sane Liturgiæ primum meminit Pontificale Prudentii Episcopi Trecensis , qui Sæculo IX. floruit . In hoc autem Pontificali postquam Prudentius infirmum , qui viribus par esset , ut in Ecclesia tanto participaret Sacramento , hortatus est , sequitur : *Si autem infirmus ita in lecto detentus est , ut ad Ecclesiam , vel Missam ire non possit , Sacerdos accipit libellum Sacramentorum (quem Rituale appellamus) stolam ad collum habens , summa cum devotione veniat ad infirmum , salutans eum verbis Dominicis . . . In primis dicat collectam ad diem pertinentem , & Epistolam , postea legat Evangelium ; deinde dicat : Sursum corda : Gratias agamus Domino . Sequitur Præfatio usque ad Sanctus . Inde dicat : Oremus Præceptis salutaribus eum oratione Dominica usque per omnia secula seculorum : Postea communicet eum . Sequitur oratio post Communionem .* Ex hoc Sæculi IX. monumento primum pater, Presbyterum Eucharistiam , ut jam dictum est , nullo comitatu infirmo ferre : In pyxide autem illum Eucharistiam tulisse , nemo in dubium verterit ; in ms. enim Pœnitentiali Thuano , edito a Morino , legimus : *Omnis Presbyter habeat pyxidem , aut vas tanto Sacramento dignum , ubi Corpus Dominicum diligenter recondatur ad Viaticum recedentibus a Sæculo .* Forte pyxidis loco fas erat Presbytero alio altero etiam vase uti , pyxidi simillimo , ut capsula illa , de qua locuti sumus . Immo medio ævo Presbyterum vas , in quo Eucharistia recondebatur , in
por-

portatili quodam loculo tulisse, quodammodo indicare videtur epigraphis illius *benedictionis*, quæ in altero Ordine Romano sequitur *benedictionem Ciborii*, quod appellatur ibidem *Ubraculum Altaris*. Titulus equidem hujus secundæ benedictionis sic se habet: *Præfatio minoris, vel itinerarii Ciborii*. Igitur & aliud erat parvum *Ciborium*, cui nomen illud ex figura certe obtigerat, in quo ferebatur vas Eucharistiam continens. Eucharistia autem ferebatur tum, cum infirmo ministranda foret. At de hac conjectura heic dixisse satis erit, cum quæ ætatem hujus *Benedictionis* spectant, fusius expendenda sint contra Mabillonii sententiam in meo altero tomo *Historiæ Codicum Liturgicorum*.

Ut itaque ad Prudentii Pontificale redeamus, liquido patet Presbyterum in eadem infirmi domo integram Liturgiam medio ævo recitasse, quæ dumtaxat carebat *consecratione* elementorum, liquidem ex Ecclesia secumtulera't illa jam consecrata; quare isthac Liturgia quamdam *Missæ Siccæ* speciem præferre mihi videtur, cujusmodi appellata est illa, in qua *Ordo Missæ* integer recitabatur, una tamen excepta *consecratione*, cum Presbyter, perinde ac ceteri fideles, qui illi aderant Liturgiæ, ex jam consecratis elementis *communicarent*; qua sane post Sæculum XIII. usi sunt præsertim, qui navi vehebantur. Hinc sequitur falsos esse Scriptores, qui hujus Liturgiæ auctorem habuere Guidonem quemdam, qui Sæculo XIV. floruit, cum jam a IX. Sæculo ejusmodi liturgiam adhiberent Presbyteri in infirmorum communione, quos Missa diei recitata, ex jam *præsanctificatis*, ut ajunt, communicabant. Profecto prima quoque Ecclesiæ ætate aliquando domi infirmi integram Liturgiam fecisse veteres, nos docet Uranius, Sæculo IV. Viræ S. Paulini Nolani Episcopi Scriptor; de extremo enim Paulini morbo locutus, ait: *Et quasi*

quasi profecturus (Paulinus) ad Dominum, jubet sibi ante lectulum Sacra mysteria exhiberi, ut oblato Sacrificio, animam suam Domino commendaret.

Præterea, quod ad speciem attinet, unum dumtaxat Eucharisticum panem, minime quidem vinum primis Sæculis infirmis elargitam esse Ecclesiam, quæ in medium attulimus, illius ævi monumenta satis abunde testantur. Cum enim, ut Tertulliani, Cypriani, Basilii &c. verba evincunt, panem Eucharisticum secumferrent ex Liturgia fideles, nusquam autem vinum, neque nisi solum panem domi servarent; cumque, ut argumentis satis ostendimus, ex Eucharistia, quæ domi servabatur, *communarent* tunc infirmi, procul dubio sequitur, de solo pane illos communicasse. Dilucidius hoc illius ævi sistema probat Serapionis allata historla: Presbyter enim unum dumtaxat panem puero, ut Serapioni ferret, tradidit; cum autem Serapio senili nimium laboraret ætate, ne & nimia morbi vi pani deglutiendo impar esset, Presbyter puero iussit, ut pannis buccellam *aquæ intingeret*, atque *seni in os instillaret*. Hoc idem probant Acta SS. Indes, & Domnæ, quorum domi Judex repperiit *arculam*, in qua Eucharistiam servabant; in arca profecto & vas perinde aliud invenisset ille, in quo *consecratum* vinum Martyres servassent. Illud autem Ecclesiasticæ disciplinæ caput, de sumenda aqua, ut commodius fidelis Eucharisticum panem deglutiret, etiam iv. atque v. Sæculo passim in moribus Ecclesiarum stetit, cum inter accusationes, quas libelli, a Theophilo dictati, continebant, & illud Theophilus Chrysostomo exprobraret in Concilio ad Quercum Anno cccciii., iussisse, ut omnes post communionem aquam degustarent, ne cum saliva aliquid *e symbolo Sacramenti*, quod non bene deglutissent, expuerent, ut legimus apud Palladium in Dialogo *De vita Chrysostomi*

flom ab Emerico Bigotio edito ; unde videtur orthographia illa Patrum Concilii Carthaginien. vulgo IV. qui can. LXXVI. de infirmi communione locuti, ajunt: *infundatur ori ejus Eucharistia*.

Cum autem Eucharistia in Templis post IV. Sæculum servata fuerit *sub una panis specie*, ex eadem itidem communicasse exinde infirmos, nemini dubium erit. Nusquam enim apud antiquos legimus *vinum consecratum*, absoluta Liturgia, servatum fuisse. Novi hoo disciplinæ caput in dubium revocasse nonnullos post Ligenium in Dissertatione *De Græcorum Liturgiis* : hi sane putant Chrysostomi ævo vinum perinde ac panem servasse in Templis post Liturgiam Orientales, idque colligunt ex epistola ejusdem Chrysostomi Innocentio R. P., quam legimus apud Palladium ; in qua quidem epistola Chrysostomus Pontifici describit facinora a militibus in majori CPolis templo pridie ejus exilii patrata, qui cum in Templum irrupissent : *ἔλθουν*, ait ille, *εἰς τὰ ἁγία ἀπικέντω* omnia, *quæ intus erant*, & paullo post subdit : *ὁ* in eorum vestes effundebatur *τὸ ἁγιωτάτω αἷμα τοῦ Χριστοῦ* sanctissimus Christi Sanguis. Verum si serio integram epistolam, atque descriptam a Chrysostomo historiam expendissent illi, manifesto vidissent, milites tum in Templum irrupisse, cùm Chrysostomus sacrum peragebat ; adeoque nemini mirum erit, *sacratissimum* Christi sanguinem super Altare, intra cujus septa milites ingressi sunt, stetisse, illumque, everfis vasibus, in ipsas effusum fuisse militum vestes. Hinc nullius erit momenti Ligeii opinio, quæ uni huic historiæ innititur, cujus ceteroqui vim atque sententiam minime assecutum esse, nemo non videt.

Itaque a I. ad VII. usque Sæculum ea fuit Ecclesiarum omnium disciplina, ut *sub unica panis specie* infirmos Presbyter domi communicaret ; cum enim quandoque infirmi Liturgiæ interesse conarentur, tum de
utraq.

utraq; perinde ac ceteri fideles, *specie participarunt*, quoad stetit communio *sub utraque specie*, ut animadvertit Martene. At cum SÆC. VI. quædam invaluisse *Doctorum* illius ævi sententia, sub utraque nimirum specie Sacramentum fidelibus tribuendum esse, quasi qui uno vescerentur *consecrato pane*, sanguine Christi prorsus expertes fuissent; sensim inter Latinos nova quædam obtinuit disciplina, infirmis panem tradendi consecrato vino intinctum. Hujus sanæ moris meminit Concilium Bracharense III. Ann. DCLXXV., illorum dampnans errorem, qui *intinctam Eucharistiam pro complemento* populis tradebant; *pro complemento*, ac si addito vino quodammodo compleretur Sacramentum. Hæc profecto disciplina in infirmorum communione passim penes Latinos invaluit, eo ut Bruchardus referat L. V. c. IX. quemdam Concilii Turo-nensis canonem, cujus hæc sunt verba: *Sacra oblatio intincta debet esse in sanguine Christi, ut veraciter presbyter possit dicere infirmo: Corpus, & sanguis Domini proficiat tibi*. Non negamus fictitium esse hunc canonem; verum ex illo dumtaxat colligimus, medio ævo, quo canon ille confectus est, illam vulgo obtinuisse disciplinam: quamobrem Sæculo tandem XII. hunc morem *quotidianum Ecclesiæ usum* appellavit Er-nulfus Rossensis Episcopus in epistola ad Lambertum apud Dacherium *Spicileg. to. II.* Præterea Ecclesiæ infirmis ultro id concessisse videtur, ut panem deglutirent, quam sane rationem intendit Paschalis II. R. P. in epistola ad Pontium Cluniacensem, scribens: *Novimus enim per se panem, & per se vinum ab ipso Domino traditum: quem morem sic semper in S. Ecclesiâ conservandum docemus, atque præcipimus: præterquam in parvulis, ac omnino infirmis, qui panem absorbere non possunt; ex quibus Paschalis II. verbis, ut & ex Concilii Claromontani sub Urbano II. aliis patet, etiam Romæ morem illum obtinuisse Sæculo XI.*

Post

Post Sæculum autem XII. sensim evanuit mos ille, eo ut a Sæculo XIII. ad nostram usque ætatem quot quot de infirmorum communione locuti sunt Patres, vel Concilia, de una panis specie plane meminerint. At quonam pacto, dicet quis, Sacerdos, infirmo panem consecratum laturus, illum in sanguine intingeret, si infirmus præter Liturgiæ tempus, veluti noctu, Eucharistiam expostulasset, siquidem una panis species, haud vini illa in Templo servabatur? Huic quæstioni satisfacere videntur verba Pœnitentialis Thuani superius laudati, ex quibus conicere erit, presbyteros, quibus Parochiæ cura erat, medio ævo, in ipsamet Liturgia, tum cum utraque elementa consecrabant, panem vino intingere consuevisse, atque intinctum ad infirmorum communionem servasse, cujusmodi media eadem ætate, atque etiam nunc Græcorum disciplinam esse, mox dicemus. Laudatum itaque Pœnitentiale hæc habet verba, quæ forte a suppositio Concilii Turonensis canone apud Bruchardum exscripta videntur. *Omnis Presbyter habeat pyxidem . . . . . ubi diligenter Corpus Dominicum recondatur ad Viaticum recedentibus a Sæculo: Quæ sacra oblatio intincta debet esse in sanguine Christi, ut veraciter possit Presbyter dicere infirmo; Corpus, & sanguis D.N.J. Christi proficiat tibi ad salutem animæ, & Corporis.* Vide ipsissima canonis Turonensis apud Bruchardum verba. Hæc Pœnitentiale loquitur de ratione servandi pro infirmis Eucharistia; hinc cum ait: *debet esse intincta &c.*, mihi videtur manifesto Presbyteros docere, eisque quodammodo jubere, ut servarent illam *intinctam in sanguine*, quod in ipsamet Liturgia factum fuisse, nemo inficias ibit; idque ipsamet Pœnitentialis verba satis innuunt, quippe quæ de pane jam antea *intincto* servando loqui patet. Hæc de specie Eucharistiæ infirmorum.

Nunc autem nonnulla adhuc expendenda restant, quæ

quæ præsertim ritum, atque ceremonias, quibus *Eucharistia* domi infirmis ministrari consuevit, spectant. De prima sane ætate, tum cum nulla adhuc erat hujus Liturgiæ peculiaris ratio, nulla nobis est quæstio. Verum postquam Presbyter ex Ecclesia Eucharistiam infirmis ferre, atque domi illorum quamdam recitare cœpit Liturgiam, illum Eucharistiam aliquo decentiori loco, dum Liturgiam recitaret, reposuisse, dicendum erit; hinc quæritur, num Pyxidi subiceret *pallam* illam, qua nos utimur, vel aliquid aliud, quod *palle* loco se haberet. In Ecclesia sane antequam *palle* usus obtineret, lignea quædam tabella *palle* hujus munus obisse videtur a prima ad mediam usque ætatem; fallitur enim Thiers in sua Dissertatione *Des anciens Autels*, qui tabellas illas septimo sæculo antiquiores esse negat. Sane loculentissimum testimonium hujus tabellæ, qua in itinere Sacerdotes utebantur Altaris vice, habemus in Actis SS. *Martyrum Captivorum* (apud Assemanum in *Act. SS. Martyr. Orient. to. 1.*) qui mortem pro Christo oppetere sub Sapore Persiæ Imperatore anno Aeriæ Christianæ cccLxi. In his porro actis legimus, quod Heliodorus Episcopus Dausano Episcopali ordine initiatum Altare, quod secum in itinere tulerat, tradidit. Hinc Reneaudotius testatur (*Liturgiar. Oriental. to. 1.*) in antiquioribus Orientalium Liturgiis monumenta hujus tabellæ, quam *portatile Altare* appellarunt, passim inveniri, eisque tabellis pro Altare Orientales usos esse, præsertim cum persecutionibus Christianorum res pateret, ut faciliori ratione ubique locorum pro re nata Sacra obirent Mysteria. Hinc inter Latinos sartum rectum stetit vetustæ hujus disciplinæ caput ad mediam usque ætatem, etiam postquam *Palle* *lineæ* usus passim obtinuerat: legimus etenim apud Bedam *Histor. Anglic. L. v.* de duobus Presbyteris, qui sacrificium quotidie Deo Hostiæ salutaris offerebant, habent-

bentes secum vascula, & tabulam Altaris vice consecratam. Ex quo quidem Bedæ testimonio sequitur, jam tum peculiari quodam ritu tabellas illas consecratas esse, cujusmodi est ritus, quo adhuc utimur, consecrationis lapidis sacri, qui tandem inter Latinos lignæ tabellæ loco obtinuit, de quo sane ritu, atque Consecrationis orationibus sermo nobis erit in nostra *Historia Codicum Liturgicorum*. Apud Mabillonium in *Itinere Italico* legimus, medio ævo Latinos ejusmodi tabellam appellasse *Tabellam itinerariam*, & in Decretali: *quoniam Episcopi*, appellatur *Viaticum*, cum ea Presbyteri iter facientes uterentur; unde Hincmarus Remensis Sæc. ix. suos erudiens Presbyteros, de illa locutus tabella, jubet: *quam secum, cum expedieris, Sacerdos deferat, in qua sacra mysteria secundum ritum Ecclesiasticum peragere valeat*. Vide hujus tabellæ usum Sæculo ix. secundum ritum Ecclesiasticum esse.

Cum itaque a primo ad medium usque ævum nulli fas esset sacrum peragere, vel liturgicis fungi officiis sine ejusmodi tabella, quæ sacris Elementis subjicienda erat, consequens est, a prima ad mediam perinde ætatem hanc Tabellam secumtulisse Presbyterum, qui Eucharistiam infirmo ferebat, ut domi ipsius infirmi illam Pyxidi substerneret; id quod eo vel magis factum fuisse arbitror, postquam usus illius *Missæ Sicce*, ut diximus, invaluit, cum integrum *Missæ* ordinem recitaret Presbyter coram sacra Mysteria, ac si illa super Altare fuissent.

Putant nonnulli, Latinos tandem a Græcis *Pallas* usum derivasse, eaque *tabellæ sacræ* loco usos esse. At quamquam a media usque ætate Græci lineis hisce pannis, sive linteis, quæ *αντιμυστα*, Latini *Pallas*, sive (cum grandiores forent) *Corporalia* appellarunt, usi sint; nihilominus præ Græcorum illis vetustiora sunt hujus supellestilis monumenta inter Latinos. Sane Nicephorus Homologeta, qui inter Græcos omnium primus τῶν ἀντιμυστῶν meminit, scripsit Sæculo

culo xi.; post illum Emmanuel Caritopolus τῶν ἀντιμυσίων ὑψιστάτων locutus est *antimysiorum descriptio-*
rum, cujusmodi sunt nos inter Corporalia in quorum
 medio acu Crucis figura pingitur. Tandem apud Bal-
 samonem in Respons. xlii. &c., in Euchologio Cry-
 ptoserrateni, aliisque recentioribus Græcorum Litu-
 rgiis passim τῶν ἀντιμυσίων sermo est, quorum conse-
 crationis ritum habes apud Goarium in Notis ad Eu-
 chologium Græcorum. At penes Latinos Sæculo iv.
 jam usum linei hujus panni obtinuisse, testis est Opta-
 tus Milevitanus *De Schism. Donat* L. vi. *Quis fide-*
lium, ait ille, *nescit in peragendis mysteriis ipsa ligna*
linreamine cooperiri? Eodemque linreamine Sæculo
 vi. pro Altare Episcopos usos esse, nos docent acta
 S. Birinii Dorcestriensis Episcopi supra laudata; in il-
 lis legimus, quod S. Birinius, ab Honorio R.P. in
 Angliam missus, *habebat Pallam*, in qua *immaculatam*
Hostiam offerebat; in eaque ad collum *suspensam Eu-*
charistiam ferebat, & *super Altare sanctum in Sacri-*
ficio Missæ illam ponere solebat. Itaque a Latinis po-
 tius Græcos *Palla linea* usum didicisse, dicendum e-
 rit (V). Vnum autem inter Græcorum ἀντιμυσίων, atque

(V) Hæc animadvertendum est latum discrimen, quod
 inter ἀντιμυσία, atque ἀντιμυσία intercedit, ne in inve-
 stiganda hujus vocis significatione a Lexicographis deci-
 piamur, qui pene omnes duas hæc voces veluti u-
 nam, eandemque habuerunt. Sane ἀντιμυσίων nomen e-
 rat mensæ illius, quam Romani ante Dicasterium pone-
 bant, α μισος *medius*, & ἀντι *adversus*, *contra*, eo quod
 erat contra medium Dicasterii, in quo Judicia fiebant.
 Sic Suidas: ἀντιμυσίων, τὰ ἐν ῥωμαίοις τραπέζῃ προ τοῦ
 δικαστηρίου κείμενα. Aliud autem est ἀντιμυσίων, vox me-
 dii certe avi inter Græcos, atque plane Ecclesiastica,
 quæ oritur ab ἀντι *contra*, atque μισον *mensa* apud
 Græcobarbaros; ita sane appellarunt lineum pannum, quo
 sacra mensa instruebatur, atque quodammodo absolveba-
 tur

atque Latinorum *corporalibus*, sive *pallis* intercedere videtur discrimen, quod illi nimirum *αντιμινσια* instruerent mensis iis, quas non esse consecratas constaret; ut docet Emmanuel Patriarcha in Respons. x. Hos autem ipsis etiam sacratissimis mensis, ut ex Actis S. Birinii liquido patet. Postquam igitur Latini hisce lineis *pallis* usi sunt, illis & sacras tabellas instruxisse arbitror, tum cum infirmi domi Eucharistiam deponerent, atque Liturgica, quæ diximus, peragerent officia. Unam eademque nihilominus fuisse ubique Ecclesiarum media ætate disciplinam ea de re, persuasum mihi est; etsi enim Sæculo VII. Birinius linea *palla* uteretur, attamen sacra Elementa supra pallam ipsam reponebat, postquam pallam super *Altare sanctum posuerat*; nullibi enim ad XII. usque Sæculum legimus, Latinos Eucharistiam reposuisse super *Pallam*, sive *Corporale*, nisi vel *Palla*, vel *Corporale* super *Altare Consecratum* instructum foret. Inter Græcos dumtaxat a medio etiam ævo *αντιμινσιον* tum *tabella consecrata*, tum *palla* vices gerebat, ut Caritopolis nos docet; cujus forte disciplinæ rationem a Græcis tandem Latini accepere; eo ut hodieum & Latinis *Corporale* tum pro *Palla*, tum pro *lapide sacro* est; quæ certe nova disciplina inter Latinos tunc obtinuisse videtur, cum obsolevit longior illa Liturgia, quam *Misssam Siccam* appellavimus. Profecto Presbyter, qui tunc integram diei Liturgiam recitabat, quoddam veluti Altare instruebat, in quo sacra Eucharistia erat, quoad infirmus tandem *communicaret*. Ad Sæculum

F. 2.

tur, eo ut *αντιμινσιον* loco mensæ sacræ foret. Ita Nicephorus in Canon. *καλονται δε τα αντιμινσια, ως αντιπροσωπα, και αντιτυπα των πολλων μινσιων των καταρτιζοντων την αγιαν τραπεζαν*. Vide Responsa Johan. Cetri. Episc., atque Codin. de Offic. Aulæ CPolit. &c.

enim XII. breviori Liturgia Presbyter uti cœpit, quæ psalmis quibusdam, atque duobus *orationibus* continebatur, eo ut Eucharistiam, statim ac in infirmi domo pervenerat, illi impertiretur. Vide novæ hujus disciplinæ monumenta in Rituali Ecclesiæ Turonensis Sæc. XII. edito a Morino, in titulo: *Ordo ad visitandum infirmum cum Eucharistia, non cum Unctione*. Ad nuperimos Græcorum ritus nunc transeamus.

§. VI.

De novissima Græcorum Disciplina in ministranda, atque servanda Eucharistia infirmorum.

Cum aliquibus a Latinorum illa Orientalium Ecclesiarum disciplina in ministranda infirmis Eucharistia differat, operæ pretium duxi brevi, pro hujus Dissertationis coronide, nuperrimam ea in re Orientalium disciplinam delibare.

Græci, perinde ac Abyssini, Copti, ceterique Orientalis Ecclesiæ Christiani, ab antiqua ætate Eucharistiam *sub sola panis specie* infirmis ministrasse, atque etiamnum ministrare, nos docet luculentissimis argumentis Cl. Lucas Holstenius in epistola *De communionem Abyssinorum* inter Leonis Allatii Summitas. Illi autem semel quovis anno panem infirmis elargiendum consecrare solent peculiari quodam ritu, teria nimirum quinta *Hebdomada Magna*. Hunc ritum legimus in antiquo quodam Euchologio apud Allatium (*Epist. pro Defensione Communion. Græcor.*): Tum demum Sacerdos, vel Episcopus accepto sancto Cochleari, in sacro sancto Sanguine intingit illud manu dextera, manu vero sinistra unumquemque panem accipit, & confert sanctum Cochlear sacro sancto Sanguine intinctum, & tangit cum eo sanctum panem ad modum Crucis in parte molli, in

qua expressa fuerit (VI), & reponit in Artophorio. Eadem habes in Euchologio Goarii, & apud Arcudium
Do

*De Crucis forma tum a Paganis, tum a Christianis
pani impressa.*

(VI) Huic Mantissæ occasionem præbuit Cl. Bottarius, qui imperitiæ pictoris tribuit Crucis figuram iis panibus impressam; qui sæpius videntur in antiquis Cœmeteriorum picturis, præsertim in pictis Historiis Danielis, cui Abachuch panes fert, atque in picta historia miraculi a Christo patrati in panum multiplicatione. Putat enim Bottarius pictores Christianos, Christianorum suæ ætatis morem secutos, Cruces panibus appinxisse. Hinc moris hujus longe majorem antiquitatem illustrandam duximus, ut ab ea nota pictores vindicemus, atque palam ostendamus, Christianos a Paganis ipsis hunc morem derivasse.

Si antiquorum Græcorum scripta, atque monumenta consulamus, in comperto erit, illos olim panes, ut facilius, commodiusque dividi possent, bino segmento signasse ita, ut quisque panis præferret quendam crucis figuram. Hos autem panes Græci appellarunt *αρτες τετραγωνας* panes quadrangulares, cum impressa panibus Crucis figura illos quadrangulares redderet, perindeque in quatuor partes dividos. Apud Athenæum *Deipnosoph.* L. 3. c. 29. Philemon id genus panes appellat *αρτες βλωμιλεις* panes in bolos dividos, a *βλωμος* bolus, buccæ; ipse enim Philemon sic panes illos definit: *αρτες βλωμιλεις . . . ως έχοντας εντομας, ως Ρωμαιοι κοδρατους λεγουσι.* Panes βλωμιλεις, habentes sectiones sive incisiones, quos panes Romani appellant quadratos. Ex quo Philemonis testimonio sequitur, Beinghamium in suo tract. de *Cænis Veter.* vitæ hujus nominis quadrati, & quadræ, vel quadræ minime affecutum esse; putat enim a figura quadrati id nominis panibus illis factum; at ex Athenæi testimonio pater, ea de re Romanos panes illos appellasse *κοδρατους*, quod in quatuor partes ex impressis incisionibus dividi essent. Dilucidius id ipsum testantur Horatius, atque Virgilius; ille siquidem ait:

De consensu Orientalis, & Occidentalis Ecclesiae in Sacram. Vas, in quo panis consecratus, atque sanguine intin-

Et mihi dividuo findetur munere quadra.
Quadra itaque dicitur, eo quod dividuo munere findebatur. Virgilius.

Jamque subactum
Formas opus, palmisque suum dilatat in orbem,
Et notat impressis aequo discrimine quadris:
Infert inde foco, &c.

Heic vides, *quadras* appellari ipsas Græcorum *επιτομῆς* (incisiones) *impressis quadris*; panem autem *in orbem dilatasse*, adeoque orbicularem figuram habuisse, atque ex *επιτομῆς incisionibus*, quæ pani impressæ, ita intersecabantur, ut Crucis figuram præferrent, panes orbiculares *κοδωνοειδῆς quadratos*, *quadratos* dici consuevisse. Eo autem panibus *επιτομῆς* indidisse veteres, ut magis magisque dividui evaderent, diximus. Quamobrem apud Hesiodum *Εργα*, *κγ* *Ημ.* L.2. ver. 59. inter præcepta agriculturæ legimus, tetræ cultoribus tradendum esse *απὸν τετραπυρρον οκταβλῆμον* panem in quatuor partes dividuum, ex quo fieri possent octo boli, ut illi commodius, atque citius panem dividerent, quin a labore nimium ociarentur. Hoc autem vel ex eo antiquos fecisse, quod panes haud cultro, sed manibus omnino dividerent, mihi persuasum est, cum apud Orientales vetustissimus fuerit mos ille. Unde in Psalmis *פָּרַק פֶּתֶל* *franges exurienti panem tuum*, ubi animadvertendum est ex verbo *פָּרַק* *fregit* derivari *פֶּתֶל* *frustum*, *bucella*, qua dumtaxat voce aliquando ipsum panem appellant, ut Samuel. 11. c. 12. *פֶּתֶל דֵּב* *de buccella panis eius*, neque addita quidem voce *פָּרַק*. Hinc intelligimus qua de causa Evangelista Matthæus vocem *εἰλασε* usurpaverit, de ultima Christi cœna locutus, ut ostenderet Christum panem non cultro divisisse, sed *fregisse*, *εἰλασε*, *fregit*; fallitur quippe Maldonatus, qui in suis *Commentar. ad Matthæ. c. 26. tom. 1.* docet, ea voce usum esse Evangelistam, ut & peculiarem veluti hunc Christi morem ostenderet, atque indicaret panem

intinctus servabatur, *artophorion* ἀρτοφοριον appellatur ab ἄρτος panis, & φέρω fero; quo sane nomine in Baptis Eupolidis apud Julium Pollucem appellatur canistrum, in quo panis ferebatur, Latinis *panarium*. Itaque panis, quo infirmi *communicant* apud Orientales, Christi Sanguine intinctus est, atque in *artophorio* servatur integro anno; cujus vasis figuram habes apud Hieronymum Magium *De Tintinnabulis* c. viii.; a nostra enim pyxide parum differt figura, etsi raro argenteum, vel aureum sit, cum Græcorum Ecclesiæ pene omnes maxima laborent sacrarum supellectilium inopia, ut testatur Allatius in Epistola Morino *de Templis recentior. Græcor.*, in qua scribit: *Margaritas* (sic Græci panis consecrati partes, Latini *hostias*, appellant) *e patina diligenter desumas*

F 4

in

azymum fuisse, adeoque cultro minime dividuum: Voce etenim ἀκλασι (ἀκλας) innuit ille morem Orientalium manibus panes dividendi, qui etsi *azymus* esset, nihilominus ob impressas *σας εντομας* facile dividuus erat. Hinc olim apud Christianos panis Eulogius, uti & panis *Consecrandus* numquam cultro scindebatur, sed manu dividebatur. Lege Socratem in historia Chrylanti Episcopi Novatiani *Hist. Eccles.* l. 7. c. 12., atque Johann. Moschum in *Præto Spirit.* c. 20.; Quare & apud Græcos panis ille, quem Sacerdos fidelibus post ἀπολυσιν impertitur, ἀρτοκλασίη appellatur, eo quod Sacerdos ipsemet integrum panem juxta impressas *εντομας* manibus in frustra dividens, fidelibus, absoluta Liturgia, tradebat.

Ex his itaque colligimus longe ante ipsos Christianos panibus Crucis figuram *impressam* fuisse; proindeque notandos minime esse veteres Christianorum pictores, qui panes cum ea figura pinxere in Danielis, aliisque Veteris Testamenti historiis. Hunc autem morem adhuc servarunt Græci præsertim in iis panibus, qui pro infirmorum communione servandi erant, nedum ob Crucis venerandum signum, sed etiam ut facilius dividi possent, præsertim cum per integrum annum pignus assuescerent.

in vas ligneum, ubi vero id licuerit argenteum, vel aureum, ad Pyxidis instar elaboratum, adponit. In Templis autem ejusmodi vas servant illi, ut idem Allatius ibidem scribit: *Apte obseratum pyxomelum, pannoque serico involutum, aut sacculo inclusum, muro appendunt.* Cum autem Sacerdos infirmis Eucharistiam fert, raro solemnem agit supplicationem, quemadmodum a Latinis fit, præsertim in iis Ecclesiis, in quibus major est Turcarum copia; in illis enim Ecclesiis plerumque Sacerdos sine lumine Eucharistiam fert, uno comitatus Clerico, qui *αγιοστίσιον* portat; sic appellant *sacrum ferrum*, sive tenuiorem ferri laminam, quæ malleolo quodam percussa, sonitum edit, quo Christiani, ut Eucharistiam adorent, moventur. Apud laudatum Magium vide hujus *αγιοστίσιον* figuram. Ægypti autem Christiani, atque quot quot alibi Coptorum sequuntur Liturgiam, tabella quadam utuntur, quæ malleolo pulsata, *αγιοστίσιον* vices gerit. Ut autem ad infirmum Sacerdos venit: *exemptam* (ex Allatio ibidem) *cum cochleari & pyxomelo margaritam unam, vinoque, ad hunc usum delato, in eodem cochleari perfusam, ut emollescat, . . . illam infirmo porrigit.* Cum enim integri anni panis plerumque sit, vino perfunditur, ut *emollescens*, ab infirmo deglutiri possit. Præter hæc, quæ adnotavimus, una ceterum est Græcis, atque Latinis disciplina in ministranda infirmis Eucharistia, si illorum spectes Liturgias; etsi innumeri, pene abusus in re Sacra inter Orientales novissima ætate irreperunt.

Hisce autem, quæ de Eucharistia infirmorum edisseruimus, omnem tum antiquam, tum medii ævi disciplinam in servanda pro infirmis Eucharistia, eisque ministranda complecti studuimus. Nonnulla autem, quæ ea in re mediæ ætatis Liturgiam spectant, fusius tractaturi sumus in Historia Codicum Liturgicorum, quam, Deo annuente, publici juris faciemus.

DIS-

Finis Dissertationis I.

DISSERTATIO II.

DE VIATICO PÆNITENTIUM.

Magna, quæ viros inter Clarissimos intercessit, quæstio me impulit, ut singulari Dissertatione de *Pænitentium Viatico* edissererem. Quæstio autem cum de *Viatici* nomine, tum & de ipsiusmet Ecclesiæ Christianæ disciplina est. Quamobrem primum de voce *Viaticum*, atque *Epodion* brevi dicam; deinde, quænam fuerit Ecclesiæ lex in impertienda *Pænitentibus moribundis* Eucharistia, explicare satagam: quod sane Caput indolem Ecclesiasticæ Disciplinæ summopere interesse dilucide ostendam.

P A R S I.

§. UNICUS.

De Græcorum Patrum Epodion, deque Latinorum Viatico. Angelus a Nuce notatur.

Antiquorum nemo putavit, Eucharistiæ, quam *morbundis* Ecclesia impertitur, *Viatici*, sive *epodion* nomen secisse olim Christianos, Paganorum fabellas, atque mores imitatos. At tandem Angelus a Nuce, vir ceteroqui in Ecclesiasticis antiquitatibus satis versatus, prophanz huic conjecturæ, argumentis longe nimium petitis, aditum fecit, novitatis forte, quo *antiquariorum* gens immodice quandoque laborat, amore. Opinatus siquidem est ille, *morbundis* eadem fere ratione Christianos Eucharistiam tradidisse, atque olim Pagani mortuorum in os

obolum, Charonti solvendum, ingerebant, hinc *Viaticum* appellasse Eucharistiam, quippe quæ pro Viatico illis erat, ejusmodi & pro Viatico quodammodo mortuorum manibus obolum esse putarunt Pagani.

Verum quam late pateat inter Paganorum obolum, atque Christianorum Viaticum discrimen, nemò non videt, qui utrorumque mores atque amborum rationes secum inter conferre paululum studebit, præsertim si antiquorum Christianæ Reipublicæ Patrum politiam delibaverit; hi siquidem ea dumtaxat ex Paganis in Christianam Religionem transfudere, quæ neque vestigium Idololatriæ secumferebant; quomobrem ab Paganorum potissimum fabellis eo abhorruere, ut nonnisi illis eventilandis Clarissimi Religionis Apologistæ defudarint. Hæc autem Christianæ politix nativum sistema conjecturam Angeli a Nuce prorsus evertit, cum turpe nignium foret, Christianos vel ipsas quodammodo Paganorum fabellas nedum imitatos esse, sed & consecrassse, quod certe fecissent, si Eucharistiam moribundis tradidissent, oboli Charontici loco.

Verum præter ea, quæ ab ipsamet proficiscuntur Christianæ politix indole, argumenta; neque ipsiusmet laudati Auctoris conjectura vel ullis fulciri argumentis, liquido evincit nominum discrimen, quod inter Eucharistiam moribundis traditam, atque obolum mortuorum ori inditum intercedit: quo enim verosimilior foret conjectura, eodem nomine Patres Eucharistiam, quæ in os moribundi ingerebant, appellassent, quo olim & obolum illum Pagani vocarunt. At Græci olim ab antiquissimis temporibus obolum illum vel *πορδανιον*, vel *δαρωνα* dixerunt, uti & Latini *Portorium* apud Ciceronem, quippe solvendus Charonti *Portitori*. De voce *δαρων* norunt eruditi, Strabonem testari haud Græcum, sed barbarum.

vocabulum esse. In magno lexico nonnulla leguntur de hujus vocis genere (ut ajunt Grammatici) atque etymologia, & numus ille sextæ parti drachmæ comparatur. Confer Suidam cum Æmilii Porti notis. Passim autem obolus ille apud Græcos πορδυνιον appellatur, nimirum *naulum*, quod manes Charonti portitori solvebant, trajetibus Acherusæ paludis causa; hinc apud Lucianum (*Dial. de Luctu* to. 11.) τα πορδυνια καταβαλειν *solvere naulum*. Lege Callimachi Fragmentum cx. ex Bentlejo to. I. *Edit. Ultrajeet.* Πορδυνιον autem dixere, tum a το πορδυνει trajecit apud Suidam, tum a πορδυις, qua denominatione olim Græci parvam naviculam, ac præsertim Charontis illam in antiquo epigrammate apud eundem Suidam donarunt; unde & πορδυις ipse Charon appellatus est. Neutro autem horum nominum Eucharistiam, quam moribundis elargiebatur Ecclesia, unquam Patres nuncuparunt apud Orientales, perinde ac Latinorum illi a prophano *Portorii* nomine abstinuere: Ab Ecclesia enim condita Eucharistiæ, moribundis traditæ, uti Græci του Εφοδιου, ita & Latini, Græcos secuti, *Viatici* nomen tribuerunt; quod equidem nomen Paganorum naulo Charonti persolvendo numquam obtigit. Ea autem voce id unum Patres indicarunt, Eucharistiam moribundis elargiri veluti pro Viatico itineris alterius vitæ, quod jam erant ingressuri, quo sensu olim & ipsimet antiquiores Græci του εφοδιου vocabulo usi erant. Sic apud Suidam: Εφοδια, τα προς την οδον επιτηδεια αναλωματα, quæ ad iter faciendum sunt necessaria. Verum & ipsamet Ecclesiæ mentem in tradenda moribundis Eucharistia, hoc, quod tulit, nomen patefacere videtur. Sane Græci εφοδιον appellarunt quicquid necesse erat, ut rem aliquam quis adipisceretur; apud Suidam legimus: εφοδιον παιδικας ο πλουτος *divitiæ Viaticum eruditionis*, nimirum divitiarum necessaria sunt, ut eruditionis potiamur

mur . Ita & Patres , quos inter Basilius Seleuciensis Homilia v. ex recens. Beaugendr. de diluvio locutus , *εσδια* appellat ea , quibus hi , qui Arcam conscenderant , opus habebant , ut vitam sustentarent ad Diluvii usque exitum : κατεκλυσμου σκευαζαν *εσδια* . Eadem voce in eandem plane sententiam utuntur passim Chrysostomus in suis Homeliis , Isidorus Pelusiota epist. LXXIII. L. II. , alique ex Græcis Patribus . Cum itaque Ecclesia Eucharistiam moribundis tradendam *εσδιον* appellavit , nos profecto docuit , Eucharistiam illis necessariam esse , ut vitam ingrederentur æternam , illamque maximam esse futuri boni acquirendi rationem . Hinc ipsimet Græci Baptismi Sacramento , quo moribundi initiabantur , του *εσδιου* nomen perinde impertiti sunt apud Balsamonem in Responsione xv. ad Monachos &c. , quorum postulatum illud erat : An eos , qui malo spiritu vexabantur , liceat baptizare ? (in extremis vitæ , ut legisse in antiquo Codice testatur Beveregius) Respondit Balsamon : In extrema respiratione existimo omnes dignos haberi του *Θεου* , & *αγιου Εσδιου* , Divino , ac Sancto Viatico ; nam S. quoque Timotheus (Patriarcha nimirum Alexandrinus) decernit , eos tunc baptizari debere .

Eucharistiæ itidem , quam moribundis Ecclesia impertiebatur , Viatici sive του *εσδιου* nomen tribuerunt Patres , cum illa veluti Viatico esset iis , qui alterius vitæ peregrinationem ingrediebantur ; id quod dilucide scribit Gregorius Nissenus in sua epistola Canonica ad Leontium can. v. ; locutus enim de moribundo pœnitente jubet , ut neque ille *κενος* του *εσδιου* vacuus viatico ad extremam illam , & longam peregrinationem mittatur . Hinc apud Sinesium epist. xvi. legimus , epistolas illas commendatitias , quæ iter facientibus tradi solent , τα *εσδια γραμματα* appellari . In qua equidem sententia & Latini Patres Eucharistiam

stiam moribundis traditam, eodem *Viatici* nomine appellarunt, ut videre est in Capitularibus Caroli Magni, in Carta Lotharii Regis penes Marlotum L. IV. c. XXIV. *Metropolitan. Remens.* Immo & media ætate cum iter passim *Viaticum* appellaretur, ut legimus præsertim apud Johannem Dametum in *Histor. Regni Balearici* intet Grabii *Collectanea*, communio moribundis, quibus futuræ vitæ iter inibat, tradita dicitur: *Communio in viatico*. Vide Capitular. Car. Magni L. V. c. LIV. ex edit. Balutii.

Lubet heic unum addere pro hujus argumenti coronide. Olim, a Sæculo nimirum IV., quendam invaluisse inter Latinos, perinde ac Græcos Eucharistiæ abusum, qui forte ex Paganorum obolo illo mortuorum, de quo locuti sumus, manasse videretur. Eo autem abusus vertebatur, ut Eucharistiæ pars cum cadaveribus sepeliretur. Pravi hujus abusus vetustior monumentum legimus in canone VI. Concilii Carthaginienfis vulgo III. Ann. CCCXVII. : Item placuit, ut corporibus Defunctorum Eucharistia non detur; dictum est enim a Domino accipite & edite. Cadavera autem nec accipere possunt, nec edere. Et in vita S. Basilii ab Amphilocho scripta c. VI., narrat Amphilocho, Basilium morti proximum, consecratæ Eucharistiæ parte sumpta, alteram partem secum sepeliendam reservasse. Hoc idem sancitum est in Concilio Trulano canone LXXXIII. Verum V. atque VI. Sæculo adhuc Latinos inter iste steterat abusus, a quo neque religiosiores viri abhorruere; legimus enim in Dialogis S. Gregorii Papæ L. I. c. XXX., S. Benedictum Monachis iussisse, ut partem Eucharistiæ una cum cadavere Monachi cujusdam conssepelirent, ut cadaver humo contineretur; quamobrem scribit Gregorius, illum monachis: *Communione Corporis Domini*

ni

ifici tradidisse, dicens: Ite atque hoc Divinum Corpus supra pectus mortui cum magna reverentia ponite, & sic sepultura eum tradite. Penes Balsamonem legimus Sæculo VIII. inter Græcos Eucharistiam conspeliari saltem cum Antistitum cadaveribus. Sic ille in *Comment. ad can. LXXXIII. Concil. Quinisexti: Quod autem S. Panis Antistitibus post mortem tradatur, & sic sepeliantur, existimo hoc fieri ad averte- dos demones, & ut per ipsum, tamquam Viaticum, deducantur ad Cælum.* Dilucidius hujus abusus argu- mentum heic explicat Balsamon, ex cujus verbis pa- tet, Eucharistiæ partem cadaveribus conspeltam *pro Viatico*, Christianos habuisse, quod ne latum quidem unguem differre videtur, a Paganorum idea, qui & *pro Viatico* obolum Charonti solvendum cum cadave- ribus olim sepeliebant. In hunc itaque abusum si po- tius intendisset Angelus a Nuce, neque a vero prorsus dissimilis fuisset ejus conjectura.

Cum autem hoc argumentum de eo loqui abusu, de quo adhuc dictum est, occasionem præbuisset, ani- madvertendum erit, falsos esse Cl. Patres Congrega- tionis S. Mauri, qui opera S. Gregorii Papæ I. edi- dere. Hi sane de hoc eodem abusu edifferentes, autu- marunt: I. Eucharistiam supra cadaver repositam fuisse, indeque statim ablatam, neque cum illo conspeltam. II. Numquam canones huic disciplinæ adversatos esse, sed ne Eucharistia in cadaveris os ingereretur dumtaxat jussisse; quibus autem suam confirmant sententiam non video. Quod enim ad primum attinet, tum al- lata S. Benedicti historia, tum Balsamonis verba Mau- rinorum opinioni adversantur: In prima enim le- gitur, S. Benedictum jussisse, ut postquam *Communio Corporis Domini* (verba sunt S. Gregorii) *supra pectus mortui* posuissent, *sic sepultura eum traderent.* Alter loco laudato scribit: *Quod S. Panis Antistitibus post mortem tradatur, & sic sepeliantur &c.* Hæc pro- fecto

fecto testimonia per se eo patent, ut supervacaneum ducam pluribus Maurinorum sententiæ refellendæ immorari. A prima plane non differt altera Maurinorum opinio: quamquam enim in Concilio Carthaginensi, perinde ac Trullano ea tradatur interdicti ratio, quia *Cadavera nec accipere, nec edere possunt*, ex his nihilominus minime sequitur, Patres Eucharistiam ne in mortuorum os ingeneretur, dumtaxat jussisse; neutro enim in testimonio legimus, ut *in os mortuorum tradatur*, sed in Carthaginensi: *ut Corporibus defunctorum non detur*. In Trullano ex antiqua versione apud Bailium: *Nemo cadaveribus mortuorum Eucharistiam impertiat*; ea autem, quam addunt, ratio: *Dictum est enim a Domino accipite & edite. Cadavera autem nec accipere possunt, nec edere*, eo redit, ut ex ipsamet Eucharistiæ institutione evincerent interdicti argumentum, cum Eucharistia, quæ, ut ea vescerentur Christiani, instituta erat, reponenda non esset supra cadavera mortuorum, qui neque accipere, neque edere illam pares erant. Hæc autem ex ipsamet Eucharistiæ institutione petita ratio plane indicat mentem Patrum Concilii Carthaginensis, Trullani, atque Antissidiorensis Anni DLXXVIII, qui can. XII. hoc idem decrevere: *Non licet mortuis nec Eucharistiam, nec osculum tradi*.

Neque acquiescendum esse puto Cl. Albaspinæi conjecturæ, qui *Observationum* L. I. c. XII. scribit, Patrum interdictum Christianorum quorundam morem respicere, qui pœnitentibus sine communione defunctis, Eucharistiam tradebant, ea ratione jus communionis illi reddi, rati; siquidem integra secunda parte hujus Dissertationis, luculentissimis argumentis ostendam, numquam Ecclesiam pœnitentibus moribundis Eucharistiam denegasse. Albaspinæus profecto, cui contraria sedet sententia, neque huic pepercit conjecturæ, ut undique suæ quæreret opinioni argumenta.

Pa

Patres autem Maurinos, ut huic tandem quæstioni finem faciamus, ne contra Concilii Carthaginienſis interdictum S. Benedictum Eucharistiā defuncto tradendam jussisse, putemus, forte novæ huic allaborarunt sententiæ. Verum, quin antiquorum monumentorum sententiam detorqueamus, satius erit cum Hæſſeno in notis ad Vitam S. Benedicti, fateri, illum ignorasse canonem Carthaginienſem: nemini enim mirum erit ea laborasse ignorantia virum ab hominum convictu plane remotum, cum ipsemet Augustinus ignorantiam Canonum Concilii Nicæni fateri veritus non sit, in qua & Valerium prædeceſſorem suum perinde fuisse, scribit *epistola C.* dicens: *Adhuc in corpore posito beatæ memoriæ Patre, & Episcopo meo sene Valerio, Episcopus ordinatus sum, quod Concilio Nicæno prohibitum esse nesciebam, nec ipse sciebat.* Novi aliquibus suasum esse divino instinctu (ut scribit Catalanius in notis ad canon. LXXXI. Trullanum) id ecisse S. Benedictum, atque argumento illis est, S. Gregorium Roman. P. I. in laudato *Dialogorum* libro eam rem egregie commendasse. At mihi innumera suppetunt argumenta dubitandi *τὴν γνησίαν* horum *Dialogorum*; quæ sane argumenta non ex fabellis, quibus alii libros illos scaterere dixerunt, repetam; nil enim Omnipotenti Deo impossibile est, qui innumera miracula per sanctioris vitæ virorum manus passim in veteri, atque nova Lege patravit; sed ex aliis criticis argumentis, quæ tentaminis ergo in medium proferam in meo opere Historiæ Codicum Liturgicorum, ac singillatim in Dissertatione de *Benedictionario Gregoriano Lambecii*.

P A R S . II.

§. I.

Exponitur quæstio de Viatico Pœnitentium.

Q Uamquam nulli dubium sit, Ecclesiam fidelibus moribundis Eucharistiam impertivisse, neque usquam illos vita egredi, *communione Eucharistie vacuos*, ut Patres loquuntur, passam esse; nihilominus qua ratione se gesserit illa erga pœnitentes moribundos, adhuc sub iudice manet. Clarioribus certe viris, qui de antiqua Canonum disciplina ad nostram usque diem scripsere, durior arrisit sententia, rati Ecclesiam tribus primis Sæculis Eucharistiam forte ipsis etiam pœnitentibus moribundis indulxisse, at illam ipsismet negasse postquam pacem adepti est. In ea potissimum sententia fuere Morinus, Albaspinæus Episcopus Aurelianensis, atque Christianus Lupus, quos secuti sunt quot quot exinde Conciliorum canones commentati fuere; cum ea sit humanæ mentis conditio, ut primum videatur in aliorum verba jurare. Quanti autem sit horum Cl. virosum opinio facienda hoc de argumento, non ea metiar nominis fama, quam merito hi adepti sunt in Literarum Republica; sed illorum magis argumenta ad trutinam revocare satagam, non ut contra eruditissimos viros contendam, sed ut hoc disciplinæ caput, quod Ecclesiæ in canonica disciplina potissimum interest politiam, in comperto habeamus.

Cum autem Patres, atque Concilia, quæ mox expendam, passim utantur vocibus *Viatici*, sive *Epo-dion*; cumque harum vocum vim quisque pro ingenio detorqueat, ac pro sententiâ interpretetur; eo potissimum vertitur quæstio, in statuenda nimirum harum vocum recta significatione, quam ex ipsismet

Conciliis, atque Patribus haurire imprimis studeam, ne disputandi libido ultra, quam par est, progredia-
tur. Eademque methodo Conciliorum canones, qui ad præsens redeunt argumentum, sine partium studio explicare conabor.

§. II.

*Canon XIII. Concil. Nicæni I. profertur ex originali se-
xtu Græco, ceterisque tum Græcis, tum Latinis an-
tiquioribus versionibus. Canonis sententia ex
mente Auctorum, qui versiones concin-
narunt, dilucide explicatur.*

Quarto Ecclesiæ Sæculo prima condita est lex de
hoc disciplinæ capite, quod explicandum aggredimur:
Concilii sane Nicæni I. Patres canone XIII. hanc
sanxere legem, ut illam legimus in *Collectionis Re-
giæ Conciliorum tom. II.* Περὶ δὲ τῶν ἐξοδούντων ὁ
παλαιός, καὶ κανονικός νόμος φυλαχθήσεται, καὶ νῦν ὥστε αὐ-
τοὶ ἐξοδῶσι τὴν τελευταίαν, καὶ ἀναγκαιοτάτου Ἐποδίου μὴ
ἀποστρέψωσι. Εἰ δὲ ἀπογνώθῃς, καὶ κοινοῖας πάλιν τυχαίᾳ
πάλιν ἐν τοῖς ζῶσιν ἔχῃται, μεταξὺ τῶν κοινοῦντων τῆς
εὐχῆς μοῖς ἴση καθόλου δὲ καὶ περὶ πάντων οὐτινοσὺν
ἐξοδούντος αὐτοῦ τοῦ μετασχῆναι εὐχαριστίας (diversa
lectio msorum κοινοῖας) ὁ ἐπισκοπὸς μεταξὺ δοκιμασίας
ἐπίδωτω. Hujus canonis, qui veluti appendix est cano-
nis XII. præcedentis, in quo de Pœnitentium gradi-
bus Patres sermonem instituerant, hæc est latina ver-
sio, ut passim habetur apud Conciliorum Collectores:
*De his, qui ad exitum veniunt, etiam nunc lex anti-
qua, regularisque servabitur; ita ut si quis egreditur
e corpore, ultimo, & maxime necessario Viatico mini-
me privetur. Quod si desperatus, & consecutus commu-
nionem, oblationisque particeps factus, iterum convale-
rit; sit inter eos, qui communionem orationis tantum-
modo consequuntur. Generaliter autem omni cuilibet in*
exitu

exitu posito, & poscenti sibi communionis gratiam tribui, Episcopus probabiliter ex oblatione dare debebit. Hæc equidem versio est Dionysii Exigui, de qua mox dicemus.

Prima sane fronte mens Patrum Nicænorum cuique perspecta videtur: Sanxerunt enim quicquid in pœnitentium moderanda disciplina par erat canone XII., ac demum sequenti can. XIII. de eorundem pœnitentium, cum morti proximiores essent, communionem decrevere, I. ut antiqua lex servaretur, qua illi *necessarium Viaticum* ab Ecclesia condita minime *privabantur*. II. Quid cum illis, qui dum versarentur in pœnitentium conditione, accepto illo Viatico, convaluerant, faciendum esset. III. Generalem tradidere legem de impertienda communionem iis, qui morte adventante, illam Episcopo postulaverant. Tribus hisce capitibus Nicæna lex continetur, quæ singillatim explicanda, atque perpendenda erunt.

Quisquis partium, sive propriæ opinionis studio minime trahitur, procul dubio fatetur, vocem τοῦ Ἐπισκόπου, Viatici quæstioni definiendæ imparem esse; siquidem eo nomine *absolutionem Sacramentalem* venire Albaspinæus putat, eique argumento potissimum sunt canonis verba: *maxime necessario Viatico*; ait enim: Cum isto canone pateat, *Eucharistiam non esse Viaticum necessitate absoluta*, argumento erit in prima parte verbum hoc Viaticum non sumi debere pro *Eucharistia*, quandoquidem Patres de Viatico necessario in eo differant, & vere necessitate absoluta non est necessaria *Eucharistia*, quo pœnitens de sua salute æterna certus fiat, & flammæ nunquam desituras evadat, cui periculo, ac discrimini Patres hoc canone prospicere, & providere voluerunt; nec aliud in prima parte sanxerunt, quam id quod omnino necessarium videatur, ut sempiterni exitii metu liberi redderentur. Albaspinæus certe Concilii Nicæni verba, atque canonis sen-

tentiam, perinde ac Casuistarum illum interpretatus esset, explicat; quare cum Nicæni Patres ajunt *maxime necessario Viatico*, ei videtur Eucharistiam illos non indicasse *Viatici* nomine, quippe quæ non est *maxime necessaria*. At si vim vocis illius ἀναγκαιότητος, quam Patres Nicæni adhibuere, expendisset, ab incepta plane descivisset sententia. Vox sane ἀναγκαιότης plerumque apud antiquos, ne dum *necessitatem*, atque id quod *vitari nequit*, sed vel *utilitatem*, vel quid quid *ad rem maxime facit*, passim significat. Lege Lexicographos, ne in re, quæ extra dubitationis aleam versatur, plus æquo immoremur. Itaque Nicæni Patres Viaticum appellarunt ἀναγκαιότητος, nimirum *maxime utilitatis*, *utilissimum*, & ad morientis rem *maxime conducentis*. Ex qua quidem explicatione, quæ, ut mox ostendam, sententiæ totius textus summo opere quadrat, sequitur, Patres illos de *absolutione sacramentali* minime lucutos esse, sed ipsammet Eucharistiam appellasse ἐφ' ὅσον ἀναγκαιότητος *Viaticum utilissimum* iis, qui *ad exitum veniebant*; quod sane epitheton Eucharistiæ convenire, neque Albaspinæus inficias ibit. Huic itaque argumento tantam non lulsisset operam Albaspinæus, si canonis originale textum consulisset.

Quod si Versionibus Latinis standum esset, quæ vocem ἀναγκαιότητος *maxime necessarium* reddiderunt, parum, vel ne parum quidem proficeret Albaspinæus argumentis a re theologica petitis, cum non desint apud antiquos Patres monumenta, in quibus *Eucharistiæ*, quæ moribundis traditur, ejusmodi epitheta tribuuntur. At neque hisce veterum testimonis describendis immorandum esse puto, quandoquidem ipsemet canonis textus mature perpenitus quæstioni plane satisfaciet. Quamobrem præcipuas in medium proferemus canonis versiones, ex quibus duo colligimus.

I. Quænam fuerit apud veteres hujus canonis sententia,

tia, atque qua ratione Ecclesia hac lege usa sit. II. Quid nomine *Viatici* Nicænos Patres intellexisse, majoribus nostris persuasum fuerit.

Vulgata hujus canonis versio ea est, quam jam antea attulimus, Dionysii nimirum Exigui. Quæ sane versio luculentissimum præbet testimonium disciplinæ, perinde ac sententiæ omnium pene Occidentalium Ecclesiarum; siquidem Dionysii versione usæ sunt Romana Ecclesia, ut testatur Cassiodorus *Divinar. Lesson. c. xxiii.*, Afræ pariter Ecclesiæ post Sæculum VII., ut innuit Cresconius Africanus Episcopus, Galliarum Ecclesiæ, postquam Hadrianus I. R. P. versionem hanc dono dedit Carolo Magno; hinc Gallicani Episcopi magni illam fecisse testantur in responsione ad epistolam Nicolai I. R. Pontificis. Ea autem versio plane respondet græco textui, præter ea dumtaxat, quæ adjecit Dionysius, verba: *oblationis-que particeps factus*, quæ equidem, quod maximopere conducere ad ambiguam canonis sententiam patefaciendam, illum addidisse infra ostendam.

At Dionysio antiquior est versio Gelasii, sive Gelazii Cæsariensis Episcopi, qui Historiam Nicæni Concilii I. concinnavit uno post Concilium Sæculo. In ea itaque versione Gelasius mentem Patrum Nicænorum aperte explicat, atque controversiam, quæ ex voce του εφοδιου oritur, omnino dirimit: Nam ubi in textu canonis legimus και κοινωνιας παλιν τυχων; & communionem rursus consecutus, ut vertit Dionysius, Gelasius habet: και Κυριακον Εφοδιον τυχων, & consecutus Dominicum Viaticum. Epitheton κυριακον, quod voci του εφοδιου addidit Gelladius, aperte indicat, εφοδιου Viatici nomine ipsammet Eucharistiam, minime vero sacramentalem absolutionem venire. Maximi profecto momenti est Gellasio, Scriptoris Nicæno Concilio fere supparis, auctoritas in explicanda Patrum Nicænorum sententia.

Antiqua itidem versio a CPolitanis Episcopis missa Episcopis Afris ne latum quidem unguem differt a Dionysii illa ; quare & in ea legimus, perinde ac in Dionysiana : *Si vero desperatus, communionem sumpta, & oblatione percepta* . Quæ mox expendemus verba .

Aperte tamen nostræ suffragantur sententiæ versiones Arabicæ hujus canonis : in prima enim, quæ est Abrahami Echellensis, legimus : *Si petierint inlibatorum, & sacrorum mysteriorum participes esse* ; quibus sane verbis Echellensis reddit vocem *κοινωνίας* textus Græci canonis, ut indicaret nomine *Νικαίωνες* Nicænos Patres intellexisse *communione Eucharistiæ*, non autem *canonicam*, ut visum est Albaspinæo. In altera, quæ est Josephi Ægyptiani, dilucidius res explicatur in canonis titulo, qui ita se habet : *De eo, qui excommunicatus est, & incidens in lethalem morbum, Eucharistiæ sibi concedi cupit* . Canonem vero ita reddit ille : *Quicumque vicinus morti est, dum inter pœnitentes recensetur, tuncque offerre cupit, ne ab eo prohibeatur, cum ad desperatum statum adductus est* . Infra vim hujus phrasis *offerre cupit*, e qua potissimum dirimendæ quæstionis caput pender, patefaciemus, cum jus ad oblationem, ipsammet Eucharisticam communionem omnino comitaretur.

Tandem, ut innumeras pene alias latinas canonis versiones præteream, quæ plane respondent Dionysianæ ; ad rem nostram maxime facere existimo antiquam versionem Latinam Concilii Nicæni, ab Henrico Justello editam in sua Biblioth. Jur. Canon. to. 1. Hanc sane versionem merito ceteris antiquiorem habuit Cl. Petrus de Marca, qui *Concordia Eccl. L. 111.* docet synchronam esse Concilio Chalcedonensi. In ea autem canon, de quo edisserimus, sub titulo *xii.* ita se habet : *Vetus & catholica lex custodietur in eis (pœnitentibus) ; & nunc si qui mori speratur, novissimo jubamine (al. juvamine) Viatico non privetur : Si vero de-*
spe-

peratus, Eucharistia promerita, & oblatione percepta, iterum ad superstes redeat, sit inter eos, qui orationibus tantum communicant. Omnino autem cuilibet morituro, petenti sibi dari gratiam, Episcopus cum probatione ei oblationem tradat. Hec vides Viaticum usurpari pro Eucharistia: Eucharistia promerita, cui equidem explanationi, ut ulterius interpret vim adderet, ea subdit: percepta.

Ex his igitur, quæ exscripsimus, antiquioribus hujus canonis, de quo lis est, versionibus, luculentissimum oritur pro recta vocis *Viatici* interpretatione argumentum. Siquidem vox *Ἐποδιου*, *Viatici*, atque *ἁγιασμα communionis*, quæ ambigua est, manifeste de *Eucharistia* explicatur; quamobrem nulli adhuc esset dubitandi locus juxta sanioris critices regulas; cum pluris certe facienda sit eorum interpretatio, qui vel Concilio fere synchroni fuere, ut Gelasius, vel in iisdem olim Ecclesiis, in quibus Concilium coaluit, vixere, ut CPolitani Episcopi, qui versionem illam Afris misere, quam sententia illorum, qui heri, vel nudius tertius novitatis, vel rigidioris disciplinæ nimio capti amore, novam canonis explanationem cuderunt.

Hæc autem versiones præterquam quod antiquorum sententiam patefaciunt, disciplinam etiam illarum Ecclesiarum, quæ illis usæ sunt, testatam nobis faciunt. CPolitanas siquidem, Arabicas, Ægyptianas, Romanas, Afras, Gallicanas, atque Germanicas Ecclesias, quæ in hoc, de quo nobis sermo est, disciplinæ capite ad Nicæni canonis legem se se exegerunt, nulli dubium erit ipsammet Eucharistiam poenitentibus moribundis tradidisse, cum nemo sanæ mentis censeat, illas moderatas esse hanc disciplinæ partem alia ratione, ac Versio Concilii, qua utebantur, se habebat. Ne autem uni huic argumento hoc magni sane momenti caput inniti videatur, ex phrase eius-

dem canonis , atque Ecclesiarum antiquiori disciplina
dilucidius Nicænorum Patrum sententiam explicare
studeam sequenti paragrafo .

§. III.

*Quid sibi velit ο παλαιος νομος in Canone Nicæno. Quæ
fuerit erga pœnitentes Ecclesiæ disciplina ante Ni-
cænum Concilium. Expenditur phrasis illa om-
nium fere versionum laudati canonis : ob-
latione percepta .*

Indubiæ interpretationi mentis Patrum Nicænorum
aditum facere videntur prima canonis XIII. verba .
Sic enim canon ille incipit : Πιστε δε των εξομωστων
ο παλαιος , και κανονικος νομος φυλαχθησεται : *De his ,
qui ad exitum veniunt , etiam nunc lex antiqua , regu-
larisque servabitur .* Ex quibus patet , Nicænos Pa-
tres iussisse , ut *lex* , quæ in moribus erat Ecclesiarum,
κανονικος , nimirum usu jam recepta , atque Conci-
liorum , & Episcoporum auctoritate lata , in poste-
rum erga pœnitentes , *qui ad exitum veniebant* , ser-
varetur . Legi huic itaque intelligendæ , maximum
affundet lumen disciplina pœnitentialis Concilio Ni-
cæno antiquior ; quare operæ pretium erit antiquio-
ra Concilio monumenta ea in re expendere .

Ac primo quidem inter hujus disciplinæ antiquiora
monumenta merito accensenda erit canonica lex a
Dionysio Alexandrino suis Presbyteris tradita , qua
quidquid Pœnitentium moribundorum rem intererat ,
statuit ille . Legem hanc habemus in epistola Diony-
sii apud Eusebium Pamphilum *Histor. Ecclesiast. L.
VI. c. XLIV. tom. II. Edit. Cantabrig.* In eâ sane e-
pistola Dionysius latam ab eo legem sic describit : *In
mandatis dederam , morituris* (lapsis nimirum in per-
secutione , atque inter pœnitentes relati , de quibus
sin-

singillatim heic loquitur) *si peterent , & maxime si suppliciter postulassent , venia indulgeretur , qua bonæ spei pleni ex hac vita migrarent .* Quid autem *venie* nomine heic intelligat , abunde explicat Serapionis historia , quam in eadem epistola narrat ille , de qua in præcedenti Dissertatione edisseruimus . Scribit enim senem illum Serapionem , in persecutione postquam Judicis immanitate victus Idolis immolaverat , mox resipiscentem , ad Ecclesiam rediisse , ac tandem morti proximum puerum Presbytero misisse , ut veniam , a Dionysio indultam , a Presbytero acciperet , qui cum morbo præpeditus ad illum ire nequivisset , Eucharistiam puero tradidit ; ut Serapioni ferret . Ex qua equidem historia aperte intelligimus , Dionysium in *mandatis dedisse* Presbyteris iis , quibus Parochiarum Alexandriæ curam commiserat , ut pœnitentibus *morituris , si peterent , veniam ,* nimirum *Eucharistiam* tradidissent ; cui sane legi ut Presbyter pareret , Serapioni pœnitenti *morituro* Eucharistiam elargitum esse , statim post allata verba scribit Dionysius . Hæc autem Dionysii Epistola totius Orientalis Ecclesiæ disciplinam erga pœnitentes *morituros* testatam facit .

Eamdemque fuisse Sæculo III. Occidentalium Ecclesiarum disciplinam , testis est abundantissimus S. Cyprianus in sua epist. LIV. , in qua clero suæ Diocesis leges disciplinæ *pœnitentialis* præscribit . In ea itaque epistola postquam de pœnitentibus , postliminio donandis , locutus est , tandem ad eos venit , qui morti proximi erant , de iisque hæc statuit : *Nec enim fas erat , aut permittebat paterna pietas , & Divina clementia , Ecclesiam pulsantibus claudi . . . ut sæculo recedentes sine communicatione , & pace ad Dominum dimitterentur .* Quibus sane verbis indicat ad eam usque ætatem , qua ipse scribebat , *communicationem* denegatam esse pœnitentibus , dum integra essent valetudine , iisdem autem indultam , cum *Sæculo recedebant .*

Quid

Quid autem *communicatio* sibi vellet, in eadem mox explicat epistola, in qua jubet, ut eadem *communicatio* & benevolentibus pœnitentibus ob instantem persecutionem indulgeretur : *At vero nunc*, sequitur ille, *non infirmis, sed fortibus pax necessaria est, nec modo morientibus, sed & viventibus communicatio a nobis danda est, ut quos hortamur ad prælium non inermes, & nudos relinquamus, sed protectione Corporis, & Sanguinis Christi muniamus*. Vide *Communicationis* nomine venire ipsammet Eucharistiam, quam pœnitentibus tradendam esse præsertim morituris, ne dum Cyprianus jubet, sed manifeste fatètur eam fuisse Ecclesiæ praxim ad suam usque ætatem. Lege integram epistolam, ex qua dilucidius Cypriani mentem intelliges.

Nemo itaque inficias ibit, ante Nicæni Concilii ævum Orientalem, perinde ac Occidentalem Ecclesiam pœnitentibus moribundis non unam dumtaxat *sacramentalem absolutionem*, sed *Eucharistiam* indulxisse. Hinc cum Patres Nicæni statuunt, ut *τοῦτος πάλαιος νόμος* *lex antiqua* ea in re adhuc servaretur, procul dubio sequitur & Eucharistiam quoque pœnitentibus tribui maluisse. Hæc, quæ certe habenda erit velut mathematica demonstratio, manifeste explicat vim nominis *του Εφ'δίου Viatici*, quo Eucharistiam ipsam venire nemo sane mentis in dubium verterit.

At sicco pede prætereunda non erit phrasis illa, quam legimus in hujus canonis versionibus Dionysii, CPolitana, Arabica Josephi Ægyptii, atque antiquissima Latina Justelli. In laudatis enim versionibus post illa verba textus canonis *καὶ κοινῶς πάλιν τῷ Χρῴ*; & *communione rursus consecutus*, hæc interpretes illi addunt : & *oblacione percepta*, vel alia pene similia verba, quæ haud proprio Marte, sed ad vim hujus legis patefaciendam illos adjecisse, ipsamet Ecclesiæ disciplina evincit.

Ab

Ab Ecclesia enim condita Græcos perinde, atque Latinos inter cautum lege erat, tum ut quisque fidelium panem, atque vinum in Liturgia offerret, tum ut Diaconus a viris, Diaconissæ a mulieribus ejusmodi reciperent oblationem. Vide quæ ea de re edisseruimus in altero libro *Politie Ecclesiæ &c.* At, ut nos docet Cyrillus Hierosolymitanus in sua *Catechesi Mystagog.* v., Diaconi erat, offerentium jura expendere, eorumque dumtaxat oblationes recipere, quibus de Eucharistia participes esse fas erat, contra ea vero, illorum, qui ab Eucharistiæ participatione interdicti erant, reicere oblationes. Hinc orta in canonicis legibus illius ævi phrasis illa: *Jus ad oblationem habere*, cum qui ab Eucharistia sumenda prohibitus ab Episcopo non esset, ei integrum foret *jus ad oblationem*; omni vero careret *jure ad oblationem* is, qui Eucharistiæ communicare non poterat. Sic hoc disciplinæ caput perbelle explicat Cl. Edmundus Martene *De Antiq. Eccles. Discipl. L. I. art. vi. §. 5.* dicens: *Omnes olim in Missa obtulisse clericos, laicos, viros, & mulieres, principes, & populum, si tamen jus communionis obtinerent; nam excommunicatis, energumenis, pœnitentibus, & aliis, quibus communio sacra denegabatur, haudquaquam fas erat offerre. Hi itaque, quibus Communio Eucharistica denegabatur, neque jus habebant ad oblationem: ne, ut scribit epist. ad Cornelium Cyprianus, communicatio a non communicantibus offeratur. In Concilio enim Eliberitano can. xxviii. statutum erat: Episcopus placuit ab eo, qui non communicat, munera accipere non debere; hinc ipsamet Eucharistia in Concilio Ancyrano can. xvi. Sacramentum oblationis appellatur: Viginti quinque annis substrati communionem ad preces adsequuntur, in qua quinquennio perdurantes, tunc demum Oblationis Sacramentum percipiant. Nemini igitur erat oblationis jus; nemo offerre poterat panem, atque vinum Altari, nisi cum*

si cum ei fas esset *de Eucharistia participare*. Neque statutz huic disciplinz adversatur, ut Du-Mesnilio visum est, canon v. laudati Concilii Ancyрани, in quo de poenitentibus decretum est: *Cum duobus annis supplices, substratique, tertio anno communicent sine oblatione*. Heic siquidem haud de Eucharistica communione, sed de *communione ad orationem* Ancyрани Patres loquuntur, ut legem hanc dilucidius explicat Felix III. Rom. Pontifex in epistola VII. apud Harduin. to. v. *Collect. Concilior.*, ait enim Felix: *Duobus annis oblationes modis omnibus non sinantur offerre, sed tantummodo secularibus in oratione sistantur sociari*. Quid autem sit *communicare in oratione* explicat Baro-
nius ad Ann. cccxiv. n. lxxxvii. *Annal. to. i. i.* cu-
jus verba lubet heic exscribere: *Communicare*, ait il-
le, *in oratione, videlicet satis sufficere cum fidelibus orare; id enim erat communicare sine oblatione. . . . Commu-
nicare cum oblatione; id enim erat reconciliari Sacra-
mentis, nempe participes esse Corporis, & Sanguinis Christi*. Ex quibus patet sensus Can. v. Ancyрани, at-
que cuique perspecta est Ecclesie disciplina, qua vetitum
erat offerre ei, cui verita perinde erat Eucharistica com-
munio; sola enim *communio orationis* iis indulgebatur poe-
nitentibus, qui *jure ad oblationem* adhuc expertes erant.

His praelibatis de Ecclesie disciplina circa obla-
tionem, nunc ad phrasem, de qua sermo nobis est,
redeamus. Nicæni enim Patres in canone XIII.
postquam de communione poenitentium, in exitu ve-
nientium, locuti sunt, quid cum iis, qui sanita-
tem recuperarent faciendum esset, decernunt: *Quod-
si desperatus, & consecutus communionem &c.* Inter-
pretes ne ambigue positum *communio*nis verbum in
incerto relinquerent, addiderunt: *oblationisque parti-
ceps factus, vel: oblatione percepta &c.*, ut nimirum
indicarent cujus esset indolis *communio* illa, de qua
Concilium loquebatur. Si enim illa *novioria commu-
nio*

nio ab oblatione minime sejuncta foret, si qui illam adeptus erat *communione*, *particeps factus* erat *oblationis*, communio certe illa non orationis, sed *Eucharistiae* procul dubio erat; cum, ut adhuc ostendimus, nemo oblationis particeps fieret, nisi jure ad ipsammet Eucharisticam communionem intrueretur.

Hanc autem phrasem Clariore*s* illos, atque antiquissimos Interpretes suo Marte haud adhibuisse, quin ipsamet Ecclesiae disciplina idipsum ferret, dicendum erit. Imo ipsamet Concilii lex illos impulit huic addendae explicationi: Siquidem Concilium *convalescentes* poenitentes jubet, ut sint *inter eos*, qui *communione orationis tantummodo consequuntur*, nimirum ut sint in ultimo poenitentium gradu, e quo ad fidelium *stantium* (qua denominatione fideles, qui inter poenitentes minime versabantur, veniebant, ut dixi Libro v. *Politiae &c.*) classem transirent. Quod si *communio illa*, qua moribundi potiti erant, fuisset *communio orationis*, supervacanea prorsus erat appendix isthac pro iis, qui convaluissent, siquidem in eodem, quod acquisierant, jus manere indubium erat. Verum cum Patres Nicæni Eucharistiam illis, nomine *του σποδίου Viatici*, impertiendam esse praescripserant, iique consequenter *jus oblationis* adepti essent, merito decrevere, ut, si convaluissent, idem non retinuisent jus, sed in classe *consistentium* *et ουναν* cooptarentur, quorum erat *communicare in oratione* cum ceteris fidelibus, atque *jure oblationis* carere.

Igitur tum ex indole legis Nicænae, tum ex antiquiori Ecclesiae disciplina, de qua meminit canon XIII., quamque servandam jubet, tum ex traditione antiquiorum Interpretum canonis, perinde ac ipsarum CPolis, Aegypti, Africae, Romanae, Gallicanae, aliarumque Occidentis Ecclesiarum, quae Dionysiana, Echellensi, Josephi Aegyptii, Justelliana versione usæ sunt, antiqua Ecclesiarum disciplina patet.

et, qua pœnitentibus moribundis Eucharistiam nemo unquam negavit; id quod & Nicæni Patres canone XIII. decrevere, in quo antiquæ pœnitentiali legi, quid cum pœnitentibus, qui convalescerent, faciendum esset, subrogarunt.

§. IV.

Interpretationes canonis Nicæni XIII. Zonara, atque Balsamonis proferuntur. Quanam fuerit Ecclesiæ disciplina de hoc pœnitentium capite post Concilium Nicænum expenditur, atque explicatur ex canonibus Conciliorum IV.

Œ. v. Sæculi.

Tandem Græcorum Interpretum, qui commentati sunt hunc canonem, juvat heic sententias addere, ut dilucidius nostræ sententiæ ratio pateat, atque liquido de Græcarum Ecclesiarum disciplina constet. Clariore Græcorum canonum scholiastas Zonaram, atque Balsamonem audiamus. Primus apud Beveregium in *Codice canon. schol. ad can. Nicæn. XIII.* hæc habet, atque sic canonis XIII. sententiam explicat: τοῖς τελευτῶσι μετὰ δίδοσθαι τῶν ἁγιασμάτων ἵνα ἐφοδίου αὐτοὶ ἔχῃσι, καὶ μὴ στερεῶσιν τοῦ ἐξ αὐτῶν ἁγιασμοῦ: Indulgeatur (pœnitentibus) moribundis Eucharistia, ut Viaticum illud habeant, neque priventur propria, sanctificatione. Nomine τῶν ἁγιασμάτων Eucharistiam apud Zonaram venire, quis quis delibavit phrasem Græcorum Canonistarum mediæ ævi, in dubium minime verterit, penes quos generatim indicat *Sacrificium*; unde apud Suidam ἁγιασµα ab ἁγιασαι Deo fructus offerre per *Sacrificium*, & ἁγίζην legimus apud Aristophanem in *Pluto* pro *sacrum perficiens*. Imo animadvertendum discrimen in allato Zonaræ textu inter ἁγιασµα, & ἁγιασµοι, quorum alter *sanctificationem*

nem per se indicat, cum *αγιασμα* (quintæ, ut Grammatici ajunt, declinationis) significet ipsummet Sacramentum, nimirum Eucharistiæ; quod equidem discrimen etsi apud antiquiores Græcos inter hæscæ voces intercederet, diversa nihilominus apud illos erat τὸ *αγιασματος* significatio, nimirum *purificationis*, uti & ipsius etiam *Templi*, ut videre est apud Suidam; hinc Græci mediæ ætatis vocem *αγιασμα* pro ipsomet *Sacrificio* novæ Legis, quo mundamur, atque veluti Templum Dei O. M. efficimur, usurparunt; id quod sollertissimum fugit Cangium in suo *mediæ Græcitatæ Glossario*, etsi hujus vocis vim quodammodo delibavit Suicerus in suo *Lexico Ecclesiastico*.

In eadem est sententia & Balsamonius apud eundem Beveregium, & apud Isaacum Isambertum in *Pontificali Eccl. Græcæ Observ. X. ad X. part. Liturgiæ*. Balsamon enim postquam de integro canone XIII. edisseruit, ita suum conficit argumentum, Nicænos nimirum Patres decrevisse, poenitentes *αξιόδαι τε καὶ ἐφ' ὅδῃ τῆς ἁγίας μεταλλαγῆς ἐν ταῖς τελευταῖς ἀναπνοαῖς*: dignos esse egregii viatici Sanctæ communionis in extremis respirationibus; nimirum in extremis vita. Vox profecto *μεταλλαγῆς* mentem Balsamonis aperte indicat, cum ea denominatione Eucharistiam donarint Græcorum Patres, a verbo *μεταλαμβάνω* *particeps fio*, quippe qua simul vescabantur fideles, ea-que suscepta, *participes fiebant hereditatis cœlestis*. Lege de hac voce Suicerum, & vide Suidam in voce præsertim *μεταλλαγῆς*. Neuter itaque Græcorum Scholiastarum opinatus est, Nicænos Patres unam Sacramentalem absolutionem poenitentibus, in exitu positis, indulxisse, sed de ipsamet Eucharistia illis impertienda locutos esse in canone XIII. nullimode dubitarunt.

Verum, iis, quæ adhuc congeessimus, luculentissimis, argumentis unum addendum puto, quo dubio quovis

ma-

major hoc disciplinæ caput evadat. Quid enim Nicæni Patres decreverint, nil dilucidius ostendit ipsa Ecclesiæ disciplina, qua nimirum illæ eandem pœnitentiæ politiam servarunt post latam a Concilio legem. Omnium sane primus post Nicænum Concilium hoc tractat disciplinæ caput Siricius Rom. Pontifex epistola ad Himerium Tarraconensem Episcopum apud Harduin. *ibid.* to. II: in ea siquidem epistola Pontifex de iis sermonem instituit pœnitentibus, qui exactis tribus primis pœnitentiæ canonicæ gradibus, dum in tertio versarentur, in lathale morbum incidissent; de quibus ait: *Viatici munere cum ad Dominum cœperint proficisci per communionis gratiam volumus sublevari.* Pontificem Siricium heic de *communione orationis*, ut arbitraturs Lupus, loqui vetat disciplinæ Ecclesiasticæ politia, qua docemur, pœnitentibus quartæ classis *excommunicatis*, quorum loquitur Siricius, jus esse *communione orationis*, quod supervacaneum erit argumentis confirmare, cum cuique pernotum sit: neque *Viatici per communionis gratiam* nomine venit *absolutio*; jam enim Libro v. nostræ Politicæ ostendimus, pœnitentibus ultimæ classis, nimirum *consistentibus*, *absolutionem Sacramentalem* indulgiam fuisse; quare in ipsamet Liturgia *absolutio* illis impertiebatur quotidie Episcopus, ut animadvertit Cl. Bona *Rer. Liturgic. L. II. c. XVIII. Non substratis, qui cum catechumenis exhibant, sed Consistentibus, qui usque ad finem Missæ manebant, absolutio dari consueverat.* Igitur *communione*, atque *Viatici* nomine nonnisi id unum indicavit Siricius, quo adhuc carebant pœnitentes *Consistentes*, nimirum *Eucharistia Sacramentum*, cum supervacaneum prorsus foret illis in *exitu vite* vel *absolutionem*, vel *communione orationis* indulgere, siquidem jam utrisque potiebantur, dum recte valerent; *Gratia* itaque *Communione* ipsa erat *Eucharistia*, quam *Viatici* ergo Siricius pœnitentibus

moribundis elargiendam esse, docet Himerium Hispanum Episcopum, cui scripsit anno sexagesimo sexto post latam a Nicaenis Patribus legem.

Ea pariter erat Ecclesiæ Africanæ disciplina, quam testantur canones Concilii Carthaginensis III. Anni cccxcvii., quod sextum habetur apud Baronium, atque Binium: in canone itaque hujus Concilii lxxvii. legimus: *Pœnitentes, qui in infirmitate sunt, Viaticum accipiant.* Quid autem heic sibi velit *Viatici* nomen, sequens canon mox explicat: *Pœnitentes, qui in infirmitate Viaticum Eucharistiæ acceperint, non se credant absolutos, sine manus impositione, si supervixerint.* Hæc autem conditio, quam addunt Patres Carthaginenses, ut hi nimirum, qui accepto, dum inter pœnitentes versarentur, Eucharistiæ Viatico, si supervixerint, manus impositionem reciperent, plane respondet legi Nicænæ, de qua edisseruimus: Quemadmodum enim Nicæni Patres jussere, ut is, qui, accepto in Pœnitentia Viatico, convalesceret, inter pœnitentes *consistentes* rursus recenseretur; ita & Carthaginenses decrevere, ut manus impositionem reciperet, cum manus imposeret in Liturgia Episcopus iis præsertim pœnitentibus, qui in quarta pœnitentium classe erant, quos *Consistentes* appellarunt. Hi sane communionem etiam orationis cum ceteris fidelibus potiebantur; nam *Consistentia*, ait Gregorius Thaumaturgus in epistola canonica can. xi., *est, ut cum fidelibus consistat, & cum catechumenis non egrediatur.* Notandum attamen erit, *absolutionis* nomine heic minime sacramentalem venire absolutionem, sed dumtaxat canonicam, cujusmodi ea appellabatur, quam conceptis verbis Episcopus pœnitentibus, absoluto pœnitentiæ curriculo, publice in cœtu fidelium impertiebatur; sacramentalem siquidem absolutionem pœnitentes, statim ac in pœnitentium classe cooptati erant, adeptos esse, luculentissimis argumentis contra Mori-

Tom. III. P. I.

H

ni

ni sententiam probavi in Libro v. *Politia Ecclesia*
Or.

In Gallicanis Ecclesiis eandem obtinuisse disciplinam præter alia, quæ brevitatis causa missa facimus, argumenta indicat Concilii Aurelianensis II. Anno cccclii. canon xii., qui sic se habet: *De his, qui in pœnitentia positi, vitam excefferunt, placuit nullum communionem vacuum debere dimitti; sed pro eo quod honoravit pœnitentiam, oblatio ejus recipiatur.* Jus profecto oblationis, quod in allato canone indulgetur pœnitentibus moribundis, vel iis, qui dum in pœnitentia versarentur, inopina morte vita defuncti erant, cum individuum esset, ut jam dictum est ab ipsomet jure communionis Eucharisticæ, aperte ostendit, ejusmodi pœnitentibus Ecclesiam Gallicanam Eucharistiam non denegasse. Imo cum Concilia passim statuissent eorum, qui *extra Ecclesiæ communionem* defuncti fuerant, oblationes reiciendas esse, si a suis superstitibus Altari offerrentur; hoc canone Patres Aurelianenses sanxere, pœnitentium defunctorum, qui forte fortuna Eucharistiam ante extremum obitus diem minime receperant, oblationes, illas nimirum, quæ eorum nomine fiebant, recipiendas esse. Ad rem vero maxime facit ea, quam Patres, tradunt hujus legis ratio, eo quod: *nullum placuit communionem vacuum debere dimitti*, nimirum communionem illam, quæ immittebat pœnitentes in jus oblationis, cujusmodi una erat Eucharistica communio.

Libenter præteream tot tantaque Patrum, aliorumque Græcæ, atque Latine Ecclesiæ Scriptorum monumenta hujus disciplinæ, quæ una, eademque fuit ubique Ecclesiarum a Nicæni Concilii I. ævo ad nostram usque ætatem. Argumenta porro, quæ adhuc protulimus, huic illustrandæ disciplinæ satis esse videntur. Hinc argumento Albaspinæ, quod ex canone Concilii Arausiaci profert ille, restat ut faciam
 Con-

Concilii Arausici I. canonis tertio sua prorsus inniti sententia arbitratur Albaspinæus, quem sic legimus apud Labeum: *Qui recedunt de corpore, pœnitentia recepta, placuit sine reconciliatoria manus impositione eis communicare, quod morientis sufficit consolationi, secundum definitiones Patrum, qui hujusmodi Communionem congruenter Viaticum appellarunt. Quod si supervixerint, stent in ordine pœnitentium, & ostensis necessariis pœnitentia fructibus, legitimam Communionem cum reconciliatoria manus impositione percipiant.* Putat Albaspinæus heic Communionis nomine haud Eucharisticam, sed orationis illam venire; siquidem concedebatur pœnitenti sine reconciliatoria manus impositione, quæ, Albaspinæi sententia, eadem erat ac absolutio sacramentalis. In interpretanda autem Patrum Arausicanorum mente paululum immorandum est, ut liquido pateat canonis sententia, quam ad rem magis nostram redire videbimus.

Dubium, quod aliquibus forte per id temporis suboriebatur, num pœnitenti moribundo, cui communicatio, sive Viaticum tradendum erat, Episcopus ante communionem ipsam impertire deberet reconciliatoriam manus impositionem, canonicam nimirum absolutionem, in præsentis canone definiunt Patres Arausici. Dubium autem illud ex ipsamet illius ævi disciplina manavit: Episcopus sane iis, qui pœnitentiæ præfinitum percurrerant tempus, conceptis verbis, atque orationibus publice manus imponebat, qua quidem manus impositione illi amissum jus ad Eucharisticam communionem rursus recuperabant; quare illa manus impositio dicebatur reconciliatoria, siquidem is, qui communione fidelium privatus fuerat, cum Ecclesia iterum conciliaretur. Quibus ita explicatis, atque indole reconciliatoria manus impositionis dilucide exposita, ad argumentum redeamus. Huic igitur dubio ut facerent satis Patres Arausici decrevere, ritum re-

reconciliatoriz manus impositionis cum pœnitentibus moribundis minime adhibendum esse. Cum autem nefas esset *communicare* iis, quibus jam antea Episcopus manus *reconciliatorias* non imposuerat; ea de re Patres definire de hac dispensandum esse disciplina cum pœnitentibus dumtaxat moribundis: *placuit eis communicare sine reconciliatoria manus impositione*. Ea autem lege dum eorum occurrunt morositati, qui forte utrumque, nimirum & reconciliatoriam manus impositionem, & Viaticum expetebant; ejusdem decreti tradunt rationem, cum ajunt: *quod morientis sufficit consolationi, secundum definitiones Patrum, qui hujusmodi communionem congruenter Viaticum appellarunt*; satis enim esse, docent, pœnitentibus *Viaticum* habere, quin ægre ferrent illa privari manus impositione, qua a pœnitentiz curriculo absolvebantur. Ea vero, quæ sequuntur, verba dilucidius denegatz *reconciliatoriz manus impositionis* rationem patefaciunt. Jubent liquidem illi, ut pœnitentes, qui sanitatem recuperarent, iterum inter pœnitentes recenserentur quoad usque statutum pœnitentiz stadium percurrerent. Nam si, morte adventante, reconciliatoriam manus impositionem adepti essent, postquam convaluissent, inter pœnitentes recensiti minime fuissent, sed inter ipsos *stantes fideles*. Huic sane consequentiz providit Concilium, eaque de re reconciliatoriam manus impositionem illis denegavit. Quamobrem ex hoc canonis commentario liquido patet: *I. Reconciliatoriam manus impositionem* non esse absolutionem sacramentalem, sed canonicam, nimirum ritum Ecclesiz, quo Episcopus in antiqua amissa jura illos, qui pœnitentiam absolverant, revocabat. *II. Patres Arausicanos* de illa loqui *Communione*, cui jus acquirebant pœnitentes post reconciliatoriam manus impositionem, quæque ipsammet sequebatur manus reconciliatoriam impositionem. At neque ipsemet Alaspinaeus inficias ibit,

(fate-

(fatetur ultro hoc idem quis quis antiquam canonicæ pœnitentiæ disciplinam noverit) post reconciliatoriam manus impositionem quemque e pœnitentium ordine statim egredi, atque continuo Eucharistica communione potiri. Atqui hoc idem aperte nos docet altera ejusdem canonis pars, in qua decretum est, ut hi, qui sine reconciliatoria manus impositione communionem recipiant, recuperata sanitate, ad pœnitentes reversi, tandem *legitimam communionem cum reconciliatoria manus impositione percipiant*. Quid, amabo, sibi vult *legitima communio*, nisi communio jurium omnium Ecclesiæ, inter quæ potissimum erat Eucharistiæ illud? Itaque quando Patres communionem sine reconciliatoria manus impositione impertiti sunt pœnitentibus moribundis, de eadem communionem locuti sunt, quam nihilominus *legitimam*, nimirum secundum ordinem Ecclesiasticæ disciplinæ, ea de re non appellarunt, cum sine *reconciliatoria manus impositione* pœnitentibus indulta fuisset; quod equidem unum discrimen inter utramque communionem Patres heic facere, nemo in dubium verterit. Altera autem hæc *communio*, quæ *legitima* nuncupatur, Eucharistica esse ipsemet fatetur Albaspinæus. Quod si ille Concilium *Communions* nomine in prima, atque altera canonis parte de Eucharistia minime locutum esse putat, sed de communionem fidelium Ecclesiastica, quæ nimirum fideles inter erat; ea quidem in re ne latum quidem unguem ab illius discedam sententia. Si enim communio Ecclesiastica fidelium illis præsertim jus tradebat ad Eucharistiam, cum Patres Arausici id genus communionem pœnitentibus moribundis indulxerint, nemo sanæ mentis negabit, Eucharistiam illis concessisse. Atque hæc diximus de canone Arausicano, qui etsi prima fronte nostræ videtur adversari sententiæ, serio expensus lectori Ecclesiasticæ disciplinæ ea in re indolem plane patefaciet.

Unum postremo animadvertendum erit, ut undique hujus disciplinæ ratio pateat. Tribus nimirum primis Ecclesiæ Sæculis, atque alicubi ad quintum usque Sæculum, Episcopos *Communione* denegasse iis, qui, spreta pœnitentia, tandem cum *ad exitum vitæ* venirent, canonicam pœnitentiam, perinde ac communionem postulabant: His merito Ecclesia *communione* indulgere noluit, ne exemplo id aliis esset, neve ea veluti indulgentia aliorum foveret effræne propositum, atque liberam vitæ methodum. Hujus disciplinæ rationem satis explicat Cyprianus *epist. LI. ad Antonianum*. Et idcirco, scribit ille; pœnitentiam non agentes, nec dolorem delictorum suorum toto corde, & manifesta lamentationis suæ professione testantes, prohibendos omnino censuimus a spe communicationis, & pacis, si in infirmitate, atque periculo cæperint deprecari, quia rogare illos non delicti pœnitentia, sed mortis urgentis admonitio compellit. Eandem habemus legem, in Concilio Aurelianensi I. Anno cccxiv. latam, can. xxiii. De his, qui apostatant, & numquam se ad Ecclesiam repræsentant, nec quidem pœnitentiam agere querunt, & postea, infirmitate correpti, petunt communionem; placuit eis non dandam communionem, nisi revaluerint, & egerint dignos pœnitentiæ fructus. Demiratus profecto sum Albaspinæ, aliorumque sententiam, quibus suatum est, *communicationis* nomine apud Cyprianum, atque *communione* apud Concilium Aurelianense venire ipsammet pœnitentiam canonicam; ac si tunc temporis Ecclesia iis, qui *ad exitum vitæ* illam, quam ceteroqui, dum valerent, spreverant pœnitentiam expostularent, denegasset: Ejusmodi sane inhumanam, atrocissimamque disciplinam, Christi ipsiusmet doctrinæ prorsus contrariam in Ecclesia aliquando obtinuisse, sine temeritatis nota asserere non auderem.

At jam allata monumenta præterquamquod liqui-

quido ostendunt, Ecclesiam *Communionem* canonicam, qua quis in jura fidelium *stantium* restituebatur, illis denegasse, dilucidius rem explicat Innocentius Rom. Pontifex in epistola, initio Sæculi v. scripta Exuperio Tolosæ Episcopo, in qua postulatis Episcoporum ea in re ita respondet: *Et quæsum est, quid observari oporteat de his, qui post Baptismum omni tempore incontinentiæ voluptatibus dediti, in extremo vitæ suæ sine pœnitentia simul & communionis reconciliationem exposcunt.* Vide quætionem, quam sic definit Pontifex: *De his observatio prior durior, posterior, interveniente misericordia, inclinatio est: Nam consuetudo tenuit prior, ut concederetur pœnitentia, communio negaretur.* Prior itaque consuetudo, quæ nimirum tribus primis Sæculis obtinuerat, pœnitentiam nusquam denegavit, sed unam dumtaxat *communionem*. En recta, atque indubia Cypriani, & Concilii Aurelianensis interpretatio ab Innocentio lata, cui pro Albaspinæ illa standum esse, nemo sanæ mentis inficias ire puto. Hujus autem consuetudinis rationem quoque adjungit ille: *Nam cum illis temporibus persecutiones crebræ essent, ut communionis concessa facilitas homines, de reconciliatione securos, non revocaret a lapsu; negata merito communio est, concessa pœnitentia, ne totum penitus negaretur, & duriores remissionem fecit temporis ratio.* Hinc tandem de nova consuetudine subdit: *Sed postquam Dominus Noster pacem Ecclesiis reddidit, jam terrore depulso, communionem dare abeuntibus placuit, & propter Domini misericordiam quasi Viaticum profecturis, & ne Novatiani, hæretici negantis veniam, asperitatem, & duritiem sequi videamur.* Ex quibus colligere est, post iv. Sæculum ne dum pœnitentibus moribundis, sed & iis, qui quavis neglecta pœnitentia, tandem, morti proximi, reconciliationem exquisierant, Ecclesiam *communionem* indulxisse. Hæc autem *communio*, quæ pœ-

tiam sequebatur, atque ipsius esse pœnitentiæ fructum aperte innuit Innocentius, reconciliatio illa procul dubio erat, qua quis cum fidelibus eorum juribus potiebatur, quæque ad ipsammet Eucharistiam jus ei, cui illa indulgebatur, acquirebat. Huic enim vocis *Communio* in allatis monumentis significationi probandæ supervacaneum erit allaborare, cum per se nimum res pateat.

Hinc postremum pro ea, de qua adhuc edisseruimus, quæstione argumentum inferre abs re non erit. Cum enim *Communio* nulli umquam morientium, neque illis, qui vel pœnitentiam sprevisent, denegata foret post IV. Sæculum: Cumque hæc *communio* Eucharistiæ participationem secumferret; consequens erit, in Nicæno Concilio pœnitentibus moribundis Viatici nomine, Eucharistiam, perinde ac integra Christianæ, atque Canonice *Communio* jura, indulta fuisse. Quæ sane lex antiqua ab eodem Concilio merito appellatur, cum ex allatis Cypriani, atque Aurelianensis Concilii monumentis sequatur, *Communio* nem, de qua diximus, haud pœnitentibus, sed iis dumtaxat, qui pœnitentiam spreverant, denegatam esse.

Confer, quæ maxime redeunt huic illustrandæ disciplinæ; Romanor. Pontificum Cœlestini I. epist. II. ad Episcop. Gallican., & Leonis I. epist. xci.

Finis Dissertationis II.

DIS-

DISSERTATIO III.

DE TEMPLORUM ORIGINE : DEQUE ARIS DOMESTICIS PAGANORUM ATQUE CHRISTIANORUM .

MIrum nemini erit , me de Ecclesiasticæ Antiquitatis potissimis quibusdam capitibus edisserentem , inter id genus Dissertationes & hanc quoque rettulisse , quæ antiquam potius historiam interesse videtur , perinde ac Paganorum Sacra . In præsentī enim dissertatione ut ad Aras domesticas Christianorum venirem , par erat a Paganorum illis inter instituere , ut dilucidius quid in eorum moribus a Religione ; quid ab antiquitate ipsamet manaverat , intelligeremus . Neque præterea injucundum lectoribus erit , nonnulla penitissimæ etiam domesticæ Religionis Orientalium , atque præsertim Hebræorum monumenta me heic explicasse ; cum , ni mea falsus sim sententia , maximum hoc antiquæ , atque nativæ Liturgiæ caput nonnullorum fugerit sollertiam , ut cuique perspectum erit , modo huic Dissertationi illam Cl. Canonici Venuti : *De' Tempietti degli Antichi* , quæ habetur inter Dissertationes Academiæ Cortonen- sis , conferre maluerit . Cum autem , ut ostendam , Aræ domesticæ ipsis Templis eo antiquiores fuerint , ut ex illis tandem Templorum stabilium idea orta sit , ea de re primum Templorum epocham statuere , eorumque expendere originem , deinde de Aris illis edisserere malui .

§. I.

*Quinam primi Tempia Diis condiderint . De Templo
Dagonis ; deque Dioscororum illo .*

Cultus sacri idea , quæ homini natura ipsa indita videtur , ipsis Templis antiquior procul dubio fuit . Templis autem & ipsas Aras , in quibus sacra fiebant , vetustiores fuisse mox ostendam . At nihilominus maximæ utique antiquitatis loculamenta quædam , quæ Deorum signa domi continerent , ipsorum tandem Templorum veluti exemplaria fuere . Quis autem primo publica Deorum loca statuerit , quæ *Tempia* appellamus , inter antiquiorum Historiæ monumentorum interpretes quæstio est .

Ex Hebræorum Historia nullum apparet Templorum vestigium inter Aegyptios fuisse usque dum Hebræorum gens eos inter versata est ; quamquam enim in vulgata legamus *Genes. c. xli. v. xlv. Putipharah* , cuius filia a Josepho desponsata fuit , fuisse *Sacerdotem Heliopoleos* ; in originali tamen Hebraico textu ille appellatur *דגון* , quod sane nomen suapte natura , a verbo *דגן* , proprium est *Presidis* , vel *Gubernatoris* . Lege Clodium in suo Lexico , atque Wriemotium *Dissertat. iv. de verbor. phœnic. significatio- ne* . Antiquius vero monumentum Templi primo legimus in *Iudicum* libro cap. xvi. , in quo describitur Simfonis historia , qui evertit Philistæorum Templum , sacrum Dagoni , quem unum eundemque esse cum Syrianorum Dea *Derceto* , putat Fullerius in suo *Aspectu Montis Pisgah* L. ii. c. x. At ex ea , quam in laudato *Iudicum* libro legimus , hujus Aedificii descriptione in dubium mihi venit , num Templum ne , an magnifica Philistæorum aula fuerit , in qua , cum iudicia forte exercerent gentis illius opti-
ma-

mates, atque in ea comitia haberent, proprium collocare poterant Idolum; perinde ac erat magna olim Aegyptiorum aula, quam describit Vitruvius Lib. vi. cap. v. Potissimum autem argumentum, quod Marshamum, atque Spencerum movet, qui re ipsa Aedificium illud Philistæorum Templum fuisse arbitrantur, est Herodoti auctoritas, qui Aegyptios omnium primos Tempia extruxisse narrat; quamobrem cum ex antiquis Aegyptiorum coloniis Philistæorum illa fuisset, & majores imitatos, Dagoni Templum hos dicasse, laudatis Scriptoribus visum est. Verum suspecta mihi est Herodoti auctoritas, qui plus æquo Aegyptiorum Sacerdotum fabellis stultuit, neque majoris momenti facienda videtur Marshami, atque Spenceri sententia, quibus nil antiquius est, quam Aegyptiis rerum omnium inventionem vindicare.

In laudato enim Judicium libro Aedificium a Simsone eversum nunquam *הכל Templum*, sed ter in eodem capite *בית Domus* appellatur. Præterea publicam aulam totius Civitatis Gazæ ædificium illud fuisse, evincit ludus a Simsone coram *tria millia viriusque sexus*, ut ait Vulgata, *de tecto, & solario ludentem Simsonem* spectantia. In Hebraico autem textu legimus ibid. *ועל גגו supra tectum*, tria millia nimirum Philistinorum tectum conscendisse, ut inde spectarent ludentem Simsonem, ex quo sequitur Aula illa, quæ festudine tecta erat, ulos esse Philistæos publicis rebus perficiendis, cujusmodi tum comitia, tum & ludi erant, in qua etiam sacrificia & Dagoni immolasse, cum antiquissima historiarum monumenta nos doceant, olim in ipsis publicorum Ludorum locis sacrificia Diis immolari consuevisse. Templum autem nullimode ædificium, de quo nobis sermo est, fuisse, suadet testudo *גג tectus*, quem ascenderunt Philistæi, siquidem vetustissima Tempia tectis pla-

plane caruere, ut indicant tum nominis ethymologia, tum antiquiora Templorum rudera. Passim apud etymologistas *Templum* ab antiquo verbo *templa*, h. e. ; *theor*, *obseruo* derivatur; unde Cœlum ipsum, quod ab omnibus intuetur, apud Ennium *Templum* appellatur:

Contremuit Templum magnum Jovis altisonantis.

Templum profecto olim dicebatur locus ille, a Sacerdote designatus, e quo Cœlum conspici posset, ut eo populus veniret, atque Sacra perageret Soli, ceterisque Astris, quæ inde videri possent, quorum cultus primum obtinuit apud antiquissimas gentes; unde apud Suidam habemus antiquissimam apud Græcos ipsos vocem *τεμπλα*, quam reddit ipsimet Suidas *επισημα* in signum posita, loca nimirum, quæ signo quodam denotabantur, ut inibi Diis cultus adhiberetur, quod quidem Templi etymon præ etymologistarum illo mihi arridet. Verum alterutra etymologia plane indicat ejusmodi loca primo ædificia minime fuisse, sed loca in ipsamet tellure arboribus forte consita; unde apud antiquiores pariter Græcos vox *τεμπον*, *Templa* finitima, loca arboribus consita significavit.

Sensim autem & muris quibusdam sepiiri cœperunt id genus loca, atque idem Templi nomen retinere, forte ne animalibus pervia essent; verum nullam habuere tellurinem, nullum tectum, cum ex iis scilicet locis Cœlum, atque Astra conspicienda essent. Huic sane penitissimæ antiquitatis Templorum ideæ responderet vetustissimum Gabinorum Aedificium, quod non procul a lacu Gabino ad majorum nostrorum stetit ætatem, cujus figura, ut illam videre est apud Ciampinium, quadrata est, cum quatuor constet muris, quorum tres integri sunt, unum autem ab imo ad summum aditum habet, quo ad interiorem aream patet ingressus: Aedificium autem lapidibus quadrilateralis constat, vetustatis indubium signum, neque in ingressu,

gressu, siue aditu ullum apparet arcus vestigium, neque ulla est testudinis, siue tectus vola, quare interior area, quæ muris continetur, sub dio est. Vide ideam antiquissimæ Templi, quod muris continebatur, tectu vero prorsus carebat; unde intelligimus illam, quam antiquiorum Templorum tradit Varro, descriptionem, qui L. vi. de LL. docet, illa constasse quatuor partibus, nimirum sinistra ab Oriente, dextera ab Occasu, antica ad Meridiem, postica ad Septentrionem. Quamobrem postquam etiam Templis illis testudo tandem superstrui cœpit, in soli medio magnum relinqui solebat foramen, e quo Cœlum pateret, cuiusmodi foramen adhuc videre est in Pantheon, Romuli Templo, aliisque antiquioribus Romanorum sacris ædificiis.

Cum itaque vetustissimarum Gentium Tempia testudine siue tectu omnino carerent, plane sequitur, Aedificium illud, in quo Philistæi Dagoni sacrificia immolarunt, in cuius tectum tria millia hominum ascenderant, Templum haud fuisse, sed Civitatis Gazæ publicum Aedificium, atque publicam gentis illius aulam, cuius tectus, siue testudo columnis innitebatur, ut in eodem capite legimus: *Et (Simson) apprehendens ambas columnas, quibus innitebatur domus* &c. Hæc autem dixisse haud piguit, ut ostenderem nullum ad Iudicum usque Hebræorum ætatem ex Sacra historia hauriri posse Templorum monumentum.

Forte aliquibus post Cumberlandum in *Sanctioniæ* p. 67., antiquius ipsamet Philistæorum aula, visum est Moabitarum Templum, siue, ut vulgatus Interpres ait, *Fanum* illorum, Deo *Pohor* sacrum, cum ut in libro Deuteronomii legimus Templum illud extaret Mosis ætate. Verum mihi videtur & Cl. Cumberlandum, aliosque falsos esse cum Vulgatæ versionis nimium ea in re detulerint: Siquidem in vulgata Deuterom. c. 111. v. xxix. legimus: *Mansimusque*

in valle contra Fanum Phogor. unde illi arbitrati sunt jam tum in ea valle Fanum, sive Templum Phogor Idoli Moabitarum fuisse. Verum si Hebraicum textum consulamus quævis Templi hujus idea prorsus evanescit. In Hebraico sane textu *ibid.* legimus:

ונשב בנִיא מוֹל בֵּית פֶּעוֹר

Et mansimus in valle adversus domum Pehor. Nomen autem hoc *Pehor*, quod Vulgatus legit *Phogor*, haud equidem Idoli, sed Montis cujusdam denominationem esse, plane nos docet ipsamet sacra Historia in *Numerorum* libro cap. *xxiii. v. xxviii.*, in quo legimus, Balac duxisse Bileamum *super verticem montis Phogor*, ut habet Vulgatus; & in Hebraico textu *super פֶּעוֹר וְאֵל פֶּעוֹר verticem Pehor*, ne quidem addito Montis nomine, ut dilucidius intelligeremus proprium Montis nomen fuisse, non autem ab Idolo inditum Monti nomen. Cum itaque in Deuteronomio legimus: stetit in valle contra *Beth Pehor*, idem erit, ac contra adversus domum, quæ erat in Monte illius nominis, sive appellatus, nuncupatus *Pehor*.

Vulgatum autem interpretem nomen illud *Pehor* Hebraici textus fefellit, siquidem inter Moabitarum Idola & illud recensetur in Scriptura *Beal-Pehor*, sive ut idem habet Vulgatus, *Baal-Phogor*, & *Beel-Phogor*. Verum, missis innumeris de etymo hujus nominis questionibus, quas ab Origenis, atque Hieronymi ævo ad nostram usque ætatem exagitarunt Philohebræi, probabilior mihi videtur Theodoreti in *explicit. Psalm. cv.* sententia, quam Clericus sequitur in *Comment. Num. c. xxxi.*, *Baali* nimirum *Pehor* nomen additum fuisse a loco, in quo Sacra *Baali* fiebant, cujusmodi erat mons ille, de quo dictum est, *Pehor*, sive in vulgata *Phogor* nuncupatus. Idipsum dilucide testatur Suidas in voce Βεελφεγορ, ubi ait: Βεελφεγορ. βεελ, ο κροτος. φεγορ, ο τοπος, ον ον ετιμαιο: *Beelphegor*. *Beel*

Beel est saturnus . Phegor est locus , in quo colebatur .
 Cum igitur nomen Idoli esset *Bael* , vel *Beel* nimirum Solis (de quo vide Seldenum *De Diis Syris Syn- tag. I. c. v.* , & Hyde *De Religi. Veter. Persar. c. v.*) , & vox *Pehor* nomen esset loci , sive montis illius Soli sacri , ea de re vulgatus interpres , ratus *Pheor* sive *Phogor* nomen ipsius Idoli fuisse , in laudato Deuteronomii loco *Beth-Pehor* reddidit *Fanum Phogor* .

Cum itaque in sacra Historia primæ ætatis post Diluvium nullum appareat Templorum monumentum , sed unas dumtaxat Aras Orientales habuisse , in iisque pro montium cacuminibus positis , Diis immolasse , num ex Profanæ Historiæ , quæ restant , penitissimis memoriis aliquid , quod nostro redeat argumento , hauriri possit , expendendum erit . Inter Profanæ Historiæ monumenta primo certe loco habenda erunt Sanchoniatonis Cosmogonica fragmenta , quæ eruditissimis commentariis illustravit Cl. Cumberlandus ; in illis autem Sanchoniaton scribit , de decima tertia generatione , nimirum Urani illa , locutus , Dioscurorum nepotes naviliis constructis , dum mare ambularent , extemporanea tempestate disiectos fuisse ad ora montis Caspii , qui ad litus maris positus est , atque a Pelusio Aegypti ad Orientem quadraginta millia passuum distat , longe viam , qua ad Palæstinam itur , ut videre est in *Itinerar. Antonini* . Hi itaque ad maris hujus litus , atque montis Caspii radices , ut Diis mortis , quam effugerant , votum veluti , atque monumentum ponerent , omnium primi Templum excitarunt . Hæc ex Sanchoniatonis Historia , cui si fides aliqua adjicienda erit , Templorum origo a Mundi post-diluviani exordio parum absuisset ; siquidem , ex Eupolemo in Alexandro Polyhistoro , cujus fragmenta habes apud Eusebium L. ix. *Præparat. Evangel. cap. xvii.* , Chronus Sanchoniatonis idem est

§. II.

Antequam Tempia Diis extruerentur, populorum vetustissimi Aramei, Phœnices, Ægyptii, Syri domi Deos venerati sunt. Inde Græcis ipsis, atque Romanis domesticorum Deorum cultus manavit.

CUM certe Deorum cultum ipsismet Templis antiquiorem fuisse, nemo umquam dubitarit, vetustissimas gentes domi Deorum Imagines servasse, eoque illorum sacra perfecisse, procul dubio dicendum erit. Apud antiquissimos sane Aramitas, sive, ut illos appellat Strabo *Geogr. L. 1.* Aramæos, qui quidem a Mishor originem ducebant, Deorum domesticorum usum Jacobi ætate jamdudum obtinuisse, testis est Sacra historia Geneseos c. xxxi., in qua legimus, Rachel patri suo Labano, qui Aramæus erat, Idola, quæ domi habebat, furatam esse. *Et Rachel furata est אלהות אביה* Idola Patris sui. Quamquam immensæ sit quæstionis hujus nominis *Terapim*, vel *Teraphim*, cujusmodi in Genesi illa appellantur Idola, etymologia, nulli tamen dubium est, eo nomine sacram Historiam indicare *Idola domestica*, quæ humanam profecto figuram habuisse ex Micholis historia colligimus, quam Davidis viri sui loco super lectum *Terapim* posuisse, ut milites Saulis falleret, legimus Regum I. cap. xix. Vide tentamina de recta hujus vocis significatione in Dissertationibus a Johanne Simonio collectis in suo Tractatu *De forma nominum Hebraicorum*. edito Amstelod. 1721. Ex ipsamet autem Scriptura passim colligimus horum *Terapim* usum omnibus Orientis vetustioribus populis fuisse, ac præsertim Ægyptiis, Syris, a quibus antiquæ Architarum, Sinitarum, Zemaritarum, Arvaditarum, Hamathitarum gentes ortum duxere, penes quas reliqua erat & do-

Tom. III. P. I. I mesti-

1 domestica Religio *Rimmonis*, de qua sanctissime edisseruit Seldenus *ibid. Syntag. 11. Lege & Clement. Alexandrin. Seromat. L. 1.*

Celebris itidem, atque perantiquus erat domesticus cultus Deæ cujusdam inter Syros, quam *Babiam*, vel *Babian* appellarunt, eamque veluti infanzium Tutelare numen habuere; quare & ipsimet infantes antiquissimo Syriaco idiomate *Babias* nuncupati sunt, ut testatur Damascus in Vita Isidori apud Photium cap. cxlii.

Hunc sane morem omni antiquitate majorem ostendit vetustarum illarum gentium lex, quæ, ut narrant Justinus Historicus L. xxxvi., atque Nicolaus Damascenus apud Joseph. Flavium *Antiquitat. Judaic. L. vi.*, etiam dum augustissimum haberent Templum, Matri Deorum sacrum in Urbe Damasci, victimas nihilominus in Templis minime immolabant, sed illas, postquam eo loci obtulerant, rursus secum ferebant domi, quo Deæ easdem sacrificabant; id quod nonnisi ex vetustissima Religionis domesticæ politia manavit. Hinc factum est, ut facta tecta usque steterit domesticorum Deorum religio, eorumque domesticus cultus apud illas etiam gentes, quorum Urbes Templorum multitudine ipsa quodammodo laborabant, cujusmodi erant Græci, atque Romani, Religionis antiquissimorum Orientalium hæredes. Hinc Græcos inter omnium vetustissimus Deorum Domesticorum cultus obtinuit, eo ut unaquæque antiquarum Græciæ Reipublicarum peculiarem quemdam Deum Deamve domi coleret: sic Corinthii Cererem, quam ea de re *πικρὴν*, domesticam nuncuparunt; quod equidem epitheton nonnisi inter Corinthios Cereri fuit, ab *πικρ.* & verbo *κιδω* curam gero, cum illa curam totius familiæ gereret, cui supererat; unde *κιδω* affinis, atque *κιδω* familiarissimus. Hinc nomen hoc Cereris aliud plane est ab illo, quo apud Græcos passim donata est, *πικρὴν*, vel *πικρὴν*, eo quod

quod illa terræ præfideret, a γη *terra*, quod antiquissimum forte Cereris ipsius nomen fuit apud primos Orientis Cosmogonos, cum apud Sanchoniatonem in nona Generatione soror Hutochthonis appelleretur *Ge*. Vide Cumberlandum ibidem. Imo Danieli Huetio Græcum nomen Cereris Δημητηρ corruptum videtur ex antiquiori Γημητηρ, quasi γη μητηρ *terra mater*, quæ ceteroquin conjectura quanti sit faciendi mei non est nunc expendere, ne e proposito nimis egredi videar. Hunc autem Cereris domesticæ cultum ab ipsis Ægyptiis Corinthios accepisse, ex Herodoti Historia Libr. II. c. L., atque Diodori illa Libr. I. procul dubio colligimus. Ipsammet etiam Vestam in numerum domesticarum Dearum Græcos retulisse, nos docet Albrigijs in suo libro *De Deorum Imaginibus*; quare & illam gremio infantem foventem pingere solebant, eamque veluti Consultricem domesticæ rei bene gerendæ habebant, unde Vestæ factum est της βουλαις nomen *consultricis* a Divarcho apud Harpocrationem in βουλας. Apud Pausaniam in *Eliacis* L. III. legimus, Lacedæmonios domesticum quemdam habuisse Deum, quem appellabant Καρνεον οικητην domesticum. Hunc autem domesticum Lacedæmonum Deum esse Bacchum, putat Huetius, cum Bacchus passim a Græcis appellatus sit καρνης, apud Callimachum *Hym. in Apoll.* (Lege *Macrob. Saturn.* L. I. c. XVI.) nimirum *cornutus*, ut explicat ille ab Hebraico themate כרן *Charen cornu*, unde & ipsummet Bacchi festum apud Cyrenæos, quod quamdam Scenopægiæ speciem præferebat, Καρνεα dictum, putat ille. Mihi vero haud plane arridet Huetii sententia, cum etsi apud Græcos καρνης nomen Bacchi fuerit, nihilominus Lacedæmonum Καρνις, vel Καρτων alterum forte Deum fuisse ex ipsomet Pausania dubitari possit; siquidem ille in *Arcadicis* de quodam meminit flumine, cui καρτων, & καρρις nomen erat,

quamobrem verosimilius mihi videtur, Domesticum illum *Καπνίου* fuisse fluminis Deum, sive genium, quem domi colebant illi, cujus religionis innumera exempla passim occurrunt in mythologica Historia; hinc festa illa genio fluminis *καπνίου* sacra, *καπνία* appellata suere, pro qua equidem conjectura ipsamet *σκηνοπηγία* scenopegia, quam Lacedæmones, atque Cyrenæi agebant, magni ponderis esse videtur. Tandem & Æginetæ, ut testatur Pindari Scholiastes *Olymp.* tom. 11. ex edit. Jac. Haidii, Apollinem quoque *Δοματίτην* domesticum colebant, cui mense Delphico domi victimis litabant; quamobrem eodem Domestico Apollini, cujus erat domesticæ rei *invigilare*, factum *επισκοπῆς* inspectoris nomen legimus apud Cornutum, atque Artemidorum *Oniroc.* L. 11.

Quemadmodum autem Græci ab Orientalibus, ita & Romani tum a Græcis, tum ab Osciis, atque Etruscis, Orientalium Coloniis, Domesticæ Religionis jura didicere. Romani enim Domesticos colebant Deos, quos *Lares* appellabant, vel *Pœnates*, etsi Plautus in *Mercatore* v. 5. 7. discrimen aliquod *Lares* inter, atque *Pœnates* inducere videtur. Quicquid sit autem de nominis hujus origine, atque differentia, illud veluti Deorum epitheton fuisse, quos Domi præsertim colebant Romani, nulli dubium erit, sive Samothracii, sive Curetes illi fuerint. Hinc olim apud Romanos Deos domesticos fuisse Apollinem, atque Neptunum, docent Nigidius, & Cornelius Labeo apud Macrobiū *Satur.* L. 1. c. xii., quibus & Deæ cujusdam domesticæ cultum addit Varro, quam *Maniam*, vulgo *Larundam*, appellat apud Arnobium L. 111: *contra Gent.*, unde tandem manavit fabula *Larum* Larundæ, sive Manium Maniæ filiorum, quos ab Apolline missos scribit Virgilius. Paullatim vero apud Romanos Deorum domesticorum numerus excrevit; ac tandem quemcumque numinum domi cole-

colere fas illis fuit . Quamobrem ipsemet Juppiter ;
Deorum Pater , domesticus appellatur in Lapide per-
antiquo apud Cuperum *Apotheos. Homeri p. 75.*

I. O. M.

DOMES

TICO.

Et apud Gruterum innumeri prostant lapides . SIL-
VANO DOMESTICO , APOLLINI DOMESTICO , &c.
Hinc apud Ovidium *Metam. L. xv.*

Et cum Casarea, tu Phœbe Domestice, Vesta.

Casaream enim Vestam appellat desumpto nomine
ab illo , qui domi peculiari cultu Vestam prosequen-
batur, eandemque ob rem Phœbum ipsum *Domesti-*
cum appellat . Ex quo tandem factum est , ut Jovi
ipsimet , quippe qui apud omnes omnino Romanos
domi colebatur, Domestici nomen passim in ipsis la-
pidum titulis obtigerit; hinc aliquando apud Gruterum
hanc lapidum *επιτομήν* legimus : D. O. M. D. *Deo*
Optimo Maximo Domestico . Domesticorum tandem
Deorum cultus eo inter Romanos excrevit , ut Im-
peratorum ævo, cuique fas esset Domi aliarum gen-
tium , atque Relligionum Numina colere , Senatus
etiam injussu , etsi Senatus ipsemet publicum il-
lis cultum interdixisset . Hujus sane moris monu-
mentum occurrat in Imperatoris Alexandri Severi Hi-
storia, quem , narrat Lampridius *ro. 1. Scriptor. Hi-*
stor. August. , in suo Larario habuisse Abrahami , &
Jesu Christi Imagines , atque coram illis *matuti-*
nis horis rem Divinam , nimirum Sacrificia fecisse ,
ut Lampridii phrasem Casaubonus in notis interpre-
tatur . Domesticis etenim Diis sacrificia domi illos obtu-
lisse , testantur veteres rerum Romanarum Scriptores,
quem sane morem ab antiquissimis populis , a quibus
Domestica Relligionis politiam acceperant , Romanos
derivasse , præter ea, quæ mox proferam veteris Histo-
riæ monumenta , testatur vetustissimæ Syrorum gen-
tis

tis politia, qui, ut scribunt Justinus Hist. L. xxxvi., atque Plinius Hist. Nat. L. v., postquam in Templo Magnæ Deæ victimas obtulerant, domi tandem easdem immolabant. Quamobrem & apud Romanos Domesticis Diis *Patellariorum* nomen factum est. Sic Plaut. in Cist. II. 1. 46.

Dii me omnes magni, minutique, & patellarii cum in *patella* illis Romani libarent; unde Persius Sat. III. 26.

Cultrixque foci secunda patella

quia, ut antiquus Persii scholiastes explicat, *delibata dapes in ea posita ad focum*, qui scilicet ante Deos erat, feruntur, ut de more Romanorum Diis cremarentur.

Qua de re Macrobius nos docet quotannis unamquemque Romanorum familiam *sacras* etiam *serias familiares* celebrasse; *Sunt præterea*, ait ille Sat. L. 1. c. xvi., *seriæ propriæ familiarum, ut Claudia familia, vel Æmia, seu Julia, sive Cornelia, & si quas serias proprias quæque familia, ex usu domestica celebritatis, observat.* Inter ejusmodi serias anniversaria domi fiebant Sacrificia, quæ Cicero *De Arusp. Rep.* c. xv. *Sacrificia gentilitia* appellat: *Multi sunt etiam in hoc ordine, qui Sacrificia gentilitia illo ipso in Sacello, statuto loco, anniversaria facit.* Et Livius Dec. v. c. 111. eadem anniversaria domestica Sacrificia *gentilitia Sacra* appellat. Patris familias autem erat ejusmodi serias indicare, atque domestica facere sacrificia, cum ille veluti domesticus Sacerdos haberetur antiquissimo jure, ex quo antiqua Imperii, atque Sacerdotii politia inter Orientales primum, deinde inter ipsos quoque Romanos manavit. Hinc apud Jurisconsultos passim legimus phrasem illam: *a sacris Patris dimitti*, quæ emancipationem denotabat; quemadmodum is, qui ab aliquo adoptabatur *sacris Patris, a quo adoptabatur, obstringi* dicebatur. Hæc autem dom-

nestica sacra uniuscujusque familiæ eo propria erant, ut in eadem familia numquam immutari possent; quare jure Pontificio cautum est, apud Ciceronem *De Legib.* L. II. c. IX., ut qui in bona alterius succederet, Domestica Sacra ejus, cujus hæres fuerat, facta recta servaret. *Sacra privata perpetua manento.* Unde & hi, qui jure adoptionis in alienam familiam transirent, dicebantur *transire in aliena sacra.* Sic de Marci Anci filius apud Valerium Max. L. VII. c. VII. legimus, quod in *Sufferatis familiam, atque Sacra transferat.*

Ex his itaque, quæ adhuc de privatis Sacris, atque domestico Deorum cultu diximus, liquido patet ubique Gentium a penitissimis usque Sæculis domi Deos familias coluisse, eo ut primo Sacris iis operam darent, dum Templis carerent; quare deinde, etsi Tempia publica passim prostarent, unaquæque familia antiqua Domestica jura rei Sacræ servavit, atque domi Deorum quorundam cultum exercuit.

§. III.

De Loculamentis, sive Armariolis, in quibus Deorum Domesticorum Imagines antiqui servarunt: Deque illorum nominibus præsertim apud Orientales.
Nonnulla adduntur de jure Sacrorum domesticorum.

Loca quædam domus Antiquos Diis Domesticeis sacra habuisse, vetus passim nos docet Historia. Ea autem fuisse in interiori, sive postrema Domus ipsius parte, ipsummet evincere videtur Deorum Domesticorum nomen, quod illis ex loco, in quo servabantur, inter Latinos procul quibio manavit; Deos siquidem illos *Pænates* nuncuparunt a penitiori domus parte, in quo erant, quo sane loci *penus* habebant antiqui, unde

unde ipsamet domus pars *penetrabile* dicebatur, ut testatur Festus in ea voce; at mihi videtur, ni mea falsus sim sententia, nominis hujus *penu*, adeoque ipsorum *Penatum* antiquiorem invenisse in Hebraico textu originem, atque etymologiam: Levitici enim c. x. v. xviii. interior Sanctuarii pars appellatur *Penimah*; ait enim Moses eo loci: *Præsertim cum de sanguine illius non sit illatum* פְּנִימָה אֶל-הַקֹּדֶשׁ in Sancta (1). *Penimah interiora*. Hæc autem interiora dicit ille *Penimah* a voce פָּנָה *vertit*, *avertit*, ex quo sequitur postrema sanctuarii pars *Penimah* פְּנִימָה nuncupari; hinc & ipsam vocem פָּנָה *Penath* legimus apud Jeremiam c. xxxi. v. xl. pro extrema parte alicujus rei, ac proprie *angulo*. Quæ sane appellatio eo inter Orientales propria erat loci illius, in quo *res sacræ* servabantur, ut ipse Templi Hierosolymitani locus, quem Salomon pro *Arce* custodia fecit, eodem nomine *Penimah* appellatus fuerit *Regum III. c. vi. v. 19. Oraculum autem in medio Domus* (nimirum Templi) מִפְּנִימָה in interiori parte fecerat, reddit vulgaris interpretes; at illud *fecerat* in textu hebraico delideratur, unde legendum erit: *in medio Domus præ Penimah*, nimirum interiori loco Templi, quod *Penimah* ea de re appellatur, quo loci *Arca* servanda esset. Ex his liquido patet, ipsummet nomen ab Orientalibus Latinos didicisse, illudque integrum servasse, aliquibus mutatis pro linguæ indole, ad eandem certe significat-

(1) Hebraicam vocem הקֹדֶשׁ reddidij, veluti vocis *Penimah* adjectivam, *sancta*, vel *sacra*, in eo a Vulgata parum discessi, in qua vox isthæc habetur veluti *substantiva* (ut ajunt grammatici): Sane *sanctuarium* in Hebraico textu dicitur מִקְדָּשׁ, quemadmodum & vox illa קֹדֶשׁ, sine מ præfixo, pro adjectiva *sanctus*, *sacer* passim habetur, Contule Goldium in Lexico.

ficationem, nimirum loci illius interioris, in quo sanctæ Deorum imagines, domi servabantur; quamobrem inde tandem manarunt voces aliæ *penitus*, *penitior*, *penitissimus*, atque *Penu* perinde ac *Penetræ*, quæ extremas rei alicujus partes, vel interiora domus ipsius, vel Templi loca significarunt, eo quod intimiora domus loca, quo Dii servabantur, eo nomine appellanda didicerant Latini ab antiquis Orientis populis. Hinc ex hoc nomine *loci sacri* ipsos etiam Deos domesticos, qui eo servabantur, *Pœndum* nomen tulisse, censeo. Id quod innuere videtur Cicero, qui Deos illos domesticos appellat: *Deos Penetræles*, nimirum Deos loci illius, qui *Penetræle* dicebatur. Quanti autem ea facienda sit conjectura, si-ve etymologicum tentamen, lectoris erit judicium, cum haud mea caleam sententia. Verum quicquid sit de etymo nominis, nulli tamen dubium erit, ab ipsis Orientalibus Latinos morem saltem derivasse, Deos domesticos in extrema domus parte servandi.

His de loco, quo domi Deorum imagines erant, delibatis, nunc ad armariola, in quibus servabantur, transeamus, quæ quidem erant veluti loculamenta valvulis quandoque instructa, ut illa obserare, vel referare pro re nata Paterfamilias posset. Hoc autem Armariolum Orientales appellarunt סכר Siccuth, Græci autem Σικυθ, Κυβοειδης, Κυδοικον, vel Νυδον, Latini vero *Lararium* generico quodam nomine, vel *Arcam*, atque *Scriniolum* &c., de quibus antiquis nominibus dicemus. Horum autem Armariolorum forma una eademque ubique locorum haud fuisse, testantur antiqua, quæ restant, monumenta. Alia enim testudine quatuor parvis columellis innixa constabant, ut videre est in numo Dianæ Ephæsinæ, de quo in Mantissa 1. edisseremus. In antiquiori autem numo Musæi Brandeburgensis apud Montfauconium *Les Antiquit. Expliqu. to. 11. part. 1. Tab. xiv.* Armariolum illud conopœi

noctei figuram præferr, undique velis obtekti, quod Cl. Begero videtur Armariolum domesticum Deæ Proserpinæ. Hæc sorte antiquior fuit horum sacrorum scriniorum forma, ut ipsummet orientale illorum nomen satis innuere ostendam in eadem Mantissa. Ea vero, qua penes Athenæum donantur, Armariola iſthæc denominatione *Καδισχοι*, rotundæ aliquando figuræ illos fuisse suadet, quemadmodum re ipsa conſtructa fuisse dicam. Tandem in antiquo marmore, quod habetur pro Dissertatione Canonici Venuti altero tomo Academiæ Cortonensis, inſculptum videtur Armariolum, frontis parvi Templi inſtar, valvulis obſeratis; cui haud abſimile eſt & illud, quod in Columna Trajani continet Aquilam Romanam; ex quo arbitratus ſum, hæc potiffimum fuiſſe Romanos inter, ceterosque Latinos vulgaris Armarioli ſacri figura.

Pro familiarum autem opibus Armariola ſacra diverſæ fuerunt materiæ; hinc alicubi argentea, alicubi aerea, paſſim lignea. Imo hiſce conſtruendis armariolis peculiareſ fuiſſe artiſices videtur, quos ea de re vetuſ Scholiaſtes Librorum Rethoriceſ, qui Ariſtoteſis nomine feruntur, apud Scaligerum *Comm. in Solinum* appellat *ἀντοκοιοι*. Is erat Demetrius ille, quem Lucas in Actis Apoſtolorum narrat Ephēſi ſeciſſe *ταύτης ἀργυρίου Ἀρτεμίδας*, parva nimirum Tempſa argentea Dianæ, vel, ut aliis viſum eſt, argenteis bracteis ornata, quibus equidem omneſ fere Aſiæ populi utebantur pro domestico Dianæ Ephēſinæ cultu.

Supra menſulam quamdam, ſive quadrum Armariola reponēbant antiqui, teſte Dione *Hiſtor. Rom. L. xxxix. tom. 11.*, qui de domestico Larario Deæ Junoniſ loquitur. Contra menſulam erat parva quædam Ara, in qua & oblationeſ reponēbant, aromata, aliæque id genus cremabant, atque victimas immolabant. Domesticus ſane Sacrificiorum uſus cum ipſa obtinuit omnium antiquiſſima domesti-

ea religione, eo ut paganis omnibus reliquus fuerit, postquam etiam Tempia Diis construere cœperunt. Sic vetustissimi illi Syri, de quibus jam diximus, etsi magnificentissimum adirent Deæ Syræ Templum Damascenum, imperante Hadad altero Syrorum hujus nominis Rege; Davidi synchrono ex Bonfrerii, atque Marshami Chronologia, domi nihilominus oblatas Deæ victimas immolabant, in ipsis profecto domesticis Aris, ut testantur Menander apud Porphirium *περὶ ἀποχ. μυσχ.* atque Plutarchus *De Dea Syria*. Qui sane penitissimæ vetustatis mos omnium certe Orientalium fuisse ex Propheta Amos intelligimus, qui c. iv. de Idololatricis ritibus, quos Hebræi a Philistæis, Aramæis, Ammonitis, Moabitibus, Phœniciis-que omnibus didicerant, locutus, versu tandem decimo quarto Deum sic Hebræos minitantem inducit: אל—מזבחות בית—אל ופקרחי על h. e. *κατὰ λαῖν*: *Et visitabo super Altaria domus hujus*. Et sequenti capite v. 4. *Venite ad אל—בית domum ipsam . . . . & offerte mane victimas vestras &c.* Cum itaque Hebræi domi etiam Idololatrarum instar Altaria haberent, in quibus & victimas immolabant, id certe illos fecisse dicendum erit, paganas gentes, quibus undique circumdabantur, imitatos (II). Quamobrem tandem a

Phœ-

(II) In interpretatione hujus textus Amos c. iii. & iv. Vulgati Interpretis illam minime secutus sum: Habet enim ille: *Super eum visitabo, & super Altaria Bethel &c.*, ubi hebraica duo nomina *Beth*, & *El* pro una eademque voce reddidit *Bethel*, ratus denominationem esse Civitatis cujusdam hujus nominis. In quo sane, preterquamquod ipsamet Historia illius ævi falsum esse evincit, hebraicam *λαῖν* sequi noluit ille, in qua veluti duæ voces legimus *Beth* sejunctam ab *El* בית אל; *Beth* domus, *El* ipsa, illa &c., quod si proprium

Phoeniciis inter Romanos illatus est mos iste domi Diis victimis etiam litandi. Unde Horatius de sua loquitur domestica Ara, dicens:

Aviet immolato spargier agno.

Et Vopiscus in *Gall.* lætitiæ signa Romanos inter describens, ait: *Illud tantum dico: Senatores omnes ea lætitia esse elatos, ut domibus suis omnes albas hostias cederent, imagines frequenter aperirent, &c.* In quo sane animadvertendum est, Romanos ipsos etiam albas hostias, quæ publico Deorum cultui sacræ erant, ut Spencerus in suis *Ægyptiacis* probat, aliquando domi Diis Pœnatibus immolasse.

Verum animadvertendum erit, ipsis Romanis olim vetitum fuisse Sacrificia domi Diis advenis offerre, præter illos, quibus Senatus cultum decrevisset. Hujus legis verba legimus apud Ciceronem de *Legib. L. II.* *Separatim nemo habessit Deos, neve novos, sed ne advenas, nisi publice adscitos, privatim colunto.* Cui equidem legi alludere videtur Tertullianus *Apologet. c. v.*, cum ait: *Vetus erat decretum, ne qui Deus ab Imperatore consecraretur, nisi à Senatu probatus.* Legem profecto illam Sacrificia domestica, haud equidem ceteras cultus domestici ceremonias respicere, Historia, quam supra protulimus, Severi Imperatoris evincit, siquidem ille in suo Larario ceteros inter Deos Christum, atque Abrahamum retulerat, quod vitio ei Romanos vertisse, plane silet ejus Historicus. Illud igitur colunto legis

Ro-

---

prium nomen fuisset, in unam coaluissent vocem tum *Beth*, tum *El*. Hanc itaque omnium Hebraicorum textuum lectionem secutus, reddendam putavi nomina illa, ut erant a se invicem disjuncta; quare *Beth* interpretatus sum *Domus*, & *El* hujus juxta nativam horum nominum vim. Vulgata enim pluribus in locis hujus Prophetæ Hebraici textus lectionem, satis implexam, leviter attingit.

Romanæ de victimarum immolatione procul dubio intelligendum erit, quo equidem maximo cultus officio Dii, quos Senatus minime *asciverat*, prosequendū minime erant. Quod si Alexander Severus *rem Sacram* Lararii sui Numinibus faciebat, ut scribit Vopiscus, nemini mirum illud erit, quandoquidem in ipsomet Larario Romanorum perinde domestici Dii Deæque erant. Neque præterea a vero aberraverit quis quis legem illam ætate hujus Imperatoris jamdiu abrogatam fuisse putaret; quare Tertullianus illam eandem legem *vetus decretum* appellat.

Ceterum Pagani Domesticis Diis cultum omnem; atque honorem habuere, perinde ac illis, quos publice in Templis colebant; quamobrem aras, sacrum ignem domi habebant, eisque victimis, libamentisque litabant. Imo ante Armariola lucernas quoque suspendebant, quæ diu noctuque arderent; Hinc in antiquo lapide Regino apud Gonzalium in Notis ad Petron. Arbitr. *Satyric.* pag. 117. legimus, quemdam Titum Tarsenium hæredi suo legare: *Lares argenteos septem, lychnos duo*. Et apud Guiljelmum Choulieu *De Antiqua Rellig. Romanor.* extat figura cujusdam tabellæ ejusdem metalli, annexis catenulis, in qua hæc extat inscriptio.

LARIBVS SACRVM

P. F. ROM.

Hæc itaque est totius domestici cultus antiquorum Paganorum brevis historia, e qua nunc ad domestici Christianorum cultus illam delibandam gradum faciamus.

§. IV.

*Christiani domestici cultus officia exercebant primis
Sæculis. Quid a Paganis ea in re illos
inter reliquum fuerit.*

Tribus primis ab Ecclesia condita Sæculis totus fere Christianæ Reipublicæ cultus merito domesticus appellari licet, cum, ut altero nostræ *Politie*, &c. libro diximus, illi in Cænaculis, quæ in extrema domus contignatione erant, Sacra facerent. Id autem ab iis; ne paganis eorum sancta paterent, potissimum factum est, etsi in publicis etiam Templis Relligionis munia obire veriti non sint, mitesciente Paganorum ira, quibus nihilominus abscondita Mysteria summa religione fuere. Domi itaque Christiani sacrum cultum exercere; id quod dum Relligioni ipsimet minime repugnaret, neque illis novum erat, domesticis sacris haud absuetis. Quamobrem præter Idolatriæ mysteria, atque prophanas cæremonias, Christiani ea omnia retinere, quibus olim pro Deorum cultu domestico usi fuerant, ut vi ipsius Relligionis novam hanc, atque veram Divini cultus indolem induerent ea, quibus Idolorum sacra prosecuti fuerant. Quemadmodum itaque Aras, Lararia, Armariola Sacra Idolorum Imagines Diis olim dicaverant; ita Relligione Christi initiati Altaria, Armariola, atque sacras Imagines habuere.

Altaria, live, *mensas* illos tunc habuisse ipsamet sacrificii natura, quod domi fiebat, evincit; mensa etenim utebantur illi, ut panem, atque vinum consecrarent, ac dividerent, fidelibusque elargirentur. Quare antiquiora, ut diximus, Altaria lignea fuere. Duplex præterea Armariolorum genus apud illos obtinuisse videtur; in quorum uno Eucharistiam reponabant, in altero Crucis figuram, aliasque sacras I-
ma-

magines servabant. Primum patet ex Cypriani testimonio, quod in prima Dissertatione protulimus; siquidem ex ea, quam ille enarrat, historia apparet, Christianos domi in *Arca sanctum*, h.e. Eucharistiam servasse, immo arcam illam clausam fuisse, quod religionis ergo factum fuisse puto. Hoc idem testantur Acta SS. Indes, & Domnæ, de quibus ibidem locuti sumus, quorum domi Iudex reperit *lineam Arculam*, in qua reposuerant sacram oblationem. At ex duobus hisce allatis testimoniis discrimen aliquod intersuisse mihi videtur inter Paganorum Armariola, atque Christianorum loculamenta, in quibus sanctam servabant Eucharistiam, siquidem illa numquam *Arca* sive *Arcule* appellantur, imo diversam prorsus figuram habuisse ostendam in Mantissa I. de Antiquitate Curruum Sacrorum, quam infra in hoc tomo habes. Hæc autem haud Armariæ, vel Armariola, sed Arcas omnino fuisse docent Cyprianus, & laudata Acta, ac præsertim Cyprianus de *Arca* loquitur, quæ plano domus, atque univalvis erat, minime quidem bivalvis, ut esse Armariola paganorum dicemus; quæ sane mihi arridet conjectura, cum scripserit ille, mulierem deterritam esse, igne ex *Arca surgente*, ex qua equidem phrasi arbitratus sum, arcam, sive capsam illam oblongiori valva clausam esse, atque plano domus stetisse, eo ut ignis, qui elevata valvula profiliit, velut ex imo *Arcae surgere* videretur.

Alterum autem Armarioli genus, quo Christiani usi sunt, paganorum illis accessisse puto, cum in illo Icones sacræ servarent; quamobrem neque figura ab antiquis Armariolis certe diversa fuere, cum eisdem, si Religionis indolem excipias, usui utraque inservirent, Imaginibus servandis. Ejusmodi armarioli præ ceteris meminit Augustinus *De Civit. Dei* L. VII. c. X. de ea locutus Marcellina Harpocratio-

nis

nis socia, in cuius domestico Larario, erant Imagines Jesu Christi, Paulli Apostoli una cum illis Homeri, atque Pythagoræ.

Hæc brevi delibasse satis erit de Christianorum domestico cultu. Plura enim, quæ huic redeunt argumento, instituti ratio heic dicere vetat, cum ea dumtaxat hisce Dissertationibus ad examen revocare studeam, quæ vel numquam ante hac expensa fuere, vel implexa, ut assolent, methodo alii scripsere. Hinc cum hoc idem Argumentum tractarint Gatticus, atque Cl. Assemanus, illorum adeat scripta quisquis Domestica sacra Christianorum a quarto præsertim Sæculo singillatim noscere maluerit. Mihi vero satis erit Domestici Cultus vetustatem, atque originem ostendisse, ut viam veluti patefacerem iis intelligendis, perscrutandisque argumentis, quibus sacri cultus politia continetur.

Finis Dissertationis III.

DIS-

DISSERTATIO IV.

DE RE LAPIDARIA, ET SIGLIS VETERUM CHRISTIANORUM.

Maximi est certe momenti res Christianorum Lapidaria tum ad primævam Ecclesiæ Historiam, atque Politiam intelligendam, tum ad explicanda quamplura mediæ Aevi monumenta. Nam etsi Christiani paganos ea in re secuti sint, eorumque usurparint lapidarium stilum, pro ut conditæ Ecclesiæ ævo ille erat; nihilominus nonnullis in rebus, quæ vel idololatriam, vel prophanam redolerent politiam, a paganorum lapidario stilo plane discessere. Hinc operæ prætium duxi, heic brevi de potissimis rei Christianorum Lapidariæ capitibus tum primi, tum mediæ ævi tractare, quæ præsertim vel in quæstione versantur, vel necessaria videntur ad faciliorem lapidum lectionem, atque phraseologiæ intelligentiam. Hæc in antecessum animadvertenda duxi, cum heic integrum, numerisque omnibus absolutum hujus materiæ tractatum hæud scribendum aggrediar, sed iis consulere animus mihi sit candidatis, qui Ecclesiasticæ Antiquitati student, ne in immensæ quæstionis id genus argumentis operam abutantur.

C A P U T I.

De Lapidario stilo.

§. I.

De Materie Lapidum Christianorum.

Christianorum antiquiores Lapides ii sunt, quos passim ad eorum loculos in Cœmeteriis invenimus, quosque Gruterus, Boldettus, Fabrettus, Muratorius, alique collegere. Illorum materia plerumque marmor, aliquando lateres, vel eburnæ, plumbeæque bractææ fuere. In marmore autem plerumque inscriptiones sculptæ videntur, etsi maxima illorum pars inconcinna nimium calatura laboret. In eodem autem marmore minio quandoque illi inscriptiones exararunt, sculptore forsitan deficiente, in quo & Paganos quoque imitati sunt, quorum Etrusci omnium primi, ut Gorius animadvertit in *Præfat. ad Inscript. Donign.*, in fictilibus urnis sepulchralibus vel atramento testorio, vel minio titulos scripsisse apparet, cujusmodi est arcuola fictilis cum etruscis characteribus atramento pictis, quam idem Gorius in *1. Antiq. Etruscar. tom.* edidit. Apud Lupum *Dissert. ad Epitaph. Sever. Mart.* habemus fragmentum græcæ Inscriptionis Musæi Victorii testorio, ut refert ille, appictum, characteribus candidis in area purpurea. Vide passim innumera id genus monumenta apud eundem Gorium, Lupum, &c. In Pompejani antiquis muris, ipsisque domibus, vel publicis officinis Inscriptiones minio pictas vidi, quæ neque spongia deleri possunt. In nostro etiam Cœmeterio adhuc aliquæ restant inscriptiones muro minio, vel atramento appictæ, de quibus dicemus in Dissertatione de Cœmeterio Neapolitano. Quemadmodum itaque Romani ab Etruscis,

ita

ita a Romanis Christiani morem hunc didicere; quare aliquando ipsas insculptas marmori literas minio, vel cinnabari pingere consuevere, quarum aliquas Boldettus *Offervazioni Cemeter. to. 11.*, vidisse testatur. Aringhius Romæ *Subterræn. L. vi. c. 37.* narrat, se vidisse apud Horatium *della Valle*, Patritium Romanum, epitaphium marmoreum Fructuosæ Puellæ Christianæ characteribus auro exaratis. Hinc apud Christianos minio quoque pingi consueverant imagines cælatæ, cujusmodi erant in Cœmeterio Callixti duo lapides, quorum unus Eutropiæ Martyris figuram, alter tres imagines habebat mulierum orantium, minio superinductas. Num autem minio uterentur olim Christiani in Martyrum inscriptionibus præsertim exarandis, ut arbitrantur Boldettus, atque Ferrandus in *Disquis. Reliqu. L. 1. cap. 11.*, affirmare non aufferim, cum nonnulla huic sententiæ prorsus adversentur antiqua monumenta, ut ostendam in Dissertatione de nostro Cœmeterio. Præterea Christiani carbone quandoque epigrammata vel marmoribus, vel sæpius lateribus scripserunt. Id genus est inscriptio inventa in Cœmeterio S. Trasonis apud Lupum; in figulina enim tabula habetur nomen SEVERA hinc inde carbone scriptum. Neque hoc idem ipsis etiam Romanis novum fuerat, penes quos plebs, atque potissimum ipsa fervorum natio carbone in parietibus scriptitabat, unde videre memini in effossis Pompei domibus, cubicula quædam, in quibus forte servi versabantur, carbone inconcinne conscribillata. Unde illud Plauti in *Mercat.*

Impleantur meæ fores elogiorum carbonibus.

Hæ autem carbonibus exaratæ inscriptiones rarius inveniuntur in Christianorum Cœmeteriis, siquidem illæ loci sceditate, perinde ac temporis vetustate evanescere. Hinc quæ passim, ut dixi, visuntur inscriptiones, atramento tectorio exaratæ sunt, vel atramen-

so scriptorio, de quo vide Hermolaum Barb. *super Dioscorid. Corollar.* 1018. vel 1121. Edit. Hamberg.

Tandem Christiani inscriptiones super ipsum quandoque tectorium loculi, vel in calce ejusdem loculi graphio imprimebant, quas passim inveniri in Romanis Cœmeteriis Auctores *Romæ Subterranea* testantur. Hujus autem materiæ diversitas pro tempestatis indole, pro genio loci, atque defuncti vel conditione, vel gradu obtinuit; quamquam enim Christiani, cum deservesceret persecutio, marmoreis tabulis loculos clauderent, eisque inscriptiones, sive epitaphia insculperent, nihilominus cum Imperatores sævirent, pro re nata, atramento, minio, carbone elogia defunctorum scriptitarunt, eaque aliquando vel graphio imprimere vix datum fuit, cum illis tempori serviendum esset; quamobrem ne Paganorum oculis paterent, vel cum maxima premerentur angustia, eo ut ne ipsos quoque marmoreos lapides comparare possent, e paganorum sepulchris lapides tulere, in quibus e converso propria vel pinxere, vel scalpere epitaphia; unde hodieum in Romanis Cœmeteriis inveniuntur marmorei lapides hinc inde scripti, quorum antica pars inscriptionem Christianam, postica epitaphium paganum legendum offert. Ejusmodi lapides vidit Mabillonius, easque describit in suo Itinere Italico. Verum in ejusmodi lapidibus inscriptio pagana minime apparet ex ea loculi parte, quæ vias Cœmeteriales respicit, cum interiora loculi spectet; hinc Christiani plerumque, cum id genus lapides adhiberent, inscriptionem, quam in illis exarabant, Crucis figura signabant, ut a pagano epigrammatico nullo negotio discriminaretur: Sic in Cœmeterio S. Agnetis Romæ apud Boldett. to. II. plures ejusmodi lapides reperti sunt, ut ille cujus interior aspectus habet paganum epitaphium,

Pars postica

D. M.

VALERIE. M. FARRIA FECERVNT. Q
 POPILIUS EVPO CONIVGL. SANCTIS. SIME
 CVM. Q. VIXIT ANN. XX. ET C. POPILIUS
 FILIVS MATRI. DVLCISSI.

Pars antica

FRVCTVOSA

FLORIDA. D. P. PRID. KAL

FEB.

Et similia id genus, quas collecta simul habes apud eundem Boldetrum. Quare fallitur Fabricius, qui in sua *Bibliograph. Antiquar.* hi lapides Christianorum ne cadaveribus, an Paganorum illis positi fuerint dubitare videtur; si enim Crucem epitaphio ex antica parte insculptam, præter alias notas, & characteres Christianos, perpendisset, in ejusmodi dubium venire ausus forte non esset.

§. II.

*De Stilo Inscriptionum Christianarum: Deque
 Orthographia.*

Stilus Christianarum Inscriptionum illarum ætati dignoscendae viam sternit. At in Christianis præsertim epitaphiis nonnulla inveniuntur, quæ corruptam orthographiam sapere videntur. Ea singillatim expendenda erunt, ut a corrupta mediæ ævi orthographia quamplura secernantur, quæ etsi scriptoriæ orthographiæ satis non respondent, sunt attamen primi Ecclesiæ conditæ ævi, atque ne latum quidem unguem a lapidaria Romanorum illius ætatis orthographia discedunt. Quamobrem de orthographia lapidaria primum dicemus, cum stilum lapidarium, sive indolem epitaphiorum Christianorum passim dilucidare studeamus, de singulis phrasibus infra edifferentes.

K 2

Lapi-

Lapidariæ profecto orthographiæ a scriptoria, qua utimur, discrimen ex eo oriri videtur Goltzio, Fabrettio, Boldettio, aliisque, quod Romani in inscriptionibus exarandis rationem pronuntiationis secuti sunt; cum ex Cicerone, atque Gellio intelligamus, aliam fuisse a scriptione pronuntiationem Romanorum. Cui equidem argumento & illud addere non pigeat, quod ex Romanorum genio in Epitaphiis exarandis oritur; siquidem hi stilum antiquiorem data opera affectasse videntur, quare præ cultiori etiam pronuntiatione, atque scriptoria orthographia, antiquiorem illam sequi maluerunt. Quod in causam hujus moris potissimum fuisse, mihi persuasum est, cum jam tum Ciceronis ævo antiquiorem pronuntiationem urbani viri refugerent, rusticisque illam relinquerent; etenim Lucius Crassus apud Ciceronem de Oratore L. III. ait: *Quare Cotta noster, cujus tu illa lata, Sulpici, nonnumquam imitaris, ut jota literam tollas, & E plenissimum dicas, non mihi oratores antiquos, sed mēssores videtur imitari.* Atqui in lapidibus etiam publicis, qui scripti fuere Romanorum Lingua florente, litera E passim loco I adhibetur; hinc itaque consequens erit, Romanos haud vim pronuntiationis secutos, sed antiquiorem stilum imitatos, vetustissimæ adhæsisse orthographiæ, quæ, ut ex allato Ciceronis testimonio patet, prorsus alia erat aureo Linguae Latinæ Sæculo, in quo id genus lapides Romani posuere, a cultiori, qua utebantur, pronuntiatione. Quare plerumque in lapidibus nonnulla inveniuntur, quæ prima fronte vel barbarissimum sapere, vel ab oscitantia lapidariorum derivasse aliquibus visa sunt; ex quo non modo in epitaphiorum interpretatione, sed vel potissimum in definienda illorum ætate falsi hi videntur, qui ejusmodi orthographiam non bene calluere.

Apud Goltzium in *Thesaurō Roman. Antiquit.*, atque Fabrettum simul collecta legimus potissima hujus

jus orthographiæ lapidariæ capita, quorum nonnulla heic exhibimus, quæ cum Christianarum inscriptionum perinde ac Romanarum propria sint, earum interpretationi viam Ecclesiasticæ antiquitatis candidatis patefaciunt, cum ea præteream, quæ vel in quæssione adhuc versantur, vel præsentī minime redeunt argumento. Hujus enim Dissertationis institutum imprimis candidatos illos respicit, cum viri, in id genus antiquitatibus versati, nostram haud desiderent operam, quorum ceteroqui genio pro viribus faciam satis in explicandis nonnullis nostri Cœmeterii, quæ ab hominum, atque temporis injuria reliqua sunt, monumentis.

A.

I. Diphthongus *æ* in lapidibus plerumque scribitur *ai*; hinc *Aire* pro *Acre*, *Aeternai* pro *Aeternæ*. *Bonai* pro *Bonæ*. *Caifar* pro *Casar*. &c.

II. Genitivus femininus nominum primæ declinationis desinit aliquando in *as*. Sic *Fauslinae* pro *Fauslinæ*, *Priscas* pro *Priscæ*. &c.

III. Aliquando pro *E* initiali habetur Diphthongus *æ*, ut *Aeco* pro *Ego*.

IV. Sic *Ad* pro *At*. *Adque* pro *atque*. &c.

B.

Hæc profecto litera passim pro *V* consona usurpatur in lapidibus. Sic *Albei* pro *Alvei*. *Sibe* pro *sive*. *Serbus* pro *servus*. *Bibus*, & *Bibas* pro *Vivus*, & *Vivas*. *Bobis* pro *Vobis*. Ita & lapis apud Lupum *Difsert. ad Severæ Epitaph.* DATIBO pro *Dativo*. In alio lapide, de quo Christianus ne sit an paganus, dubitat idem Lupus, legimus: DECESSIT O X O IDVS NOV pro *Decessit decimo Idus NOV Novembris*. Hoc autem ne dum in lapidibus, sed vel in ipsis numis, quorum maxima diligentia sculpebantur notæ, reperiri nos docet numus *Corneliæ Saloninæ* apud Angelonium in sua *Historia Augusta*, &c., in quo hanc

legimus epigraphen : *BENERI GENITRICI*, pro *Veneri*. Ex quibus facile conjicimus, Latinos olim ad 19. usque Sæculum V consonam veluti B pronuntiasse.

C.

Passim in aliquibus nominibus hæc litera pro G usurpatur ; ut *Calba* pro *Galba*, *Callus* pro *Gallus*. Ita & C pro Q usi sunt, ut in lapide pagano apud Fabretum pag. 420. n. 382. *CINQVE ATNIS* pro *Quinque Annis*. *Quram* pro *Curam* &c. Ita Litera C inversa ad differentiam generis scribitur. Quare C. legitur *Cajus*, & *Q* *Caja*.

D.

Legitur aliquando pro T, ut *Set* pro *Sed*. *Quodannis* pro *quotannis* &c.

Ita pro D, etsi raro, invenitur litera C, sed conversa *Q*, cujus exempla vide apud Goltzium, & Muratorium.

E.

Hanc sane literam passim pro I usurparunt veteres quadratarii ; hinc *Cives* pro *Civis*. *Soledas* pro *Solidas*. *Deana* pro *Diana*. Ita in inscriptionibus Christianis frequentior est hujus orthographiæ usus. Vide apud Fabretum *Cubecularia* pro *Cubicularia*. *Anima Dulces* pro *Dulcis* &c. Hanc autem permutationem summæ vetustatis apud Romanos fuisse, ex Vartone ipsomet intelligimus, qui L. I. De R. R. c. 111. scribit suo ævo rusticos, quos inter adhuc antiqua pronuntiatio reliqua erat, dicere *Veam* pro *Viam*. *Vellam* pro *Villam*. Quare Epitaphia, quæ antiquo exarare stilo jam tum Romani studuere, antiquam perinde orthographiam servarunt. Unde apud Gorium *Collect. Inscript. Etrur. t. 1.* legimus *Leves* pro *Levis* &c. Ita *Ei* diphthongus passim scribitur in lapidibus pro I, ut *Eidus* pro *Idus*. *Leibertas* pro *Libertas*. Plerumque autem *Ei* pro I longa ulurparunt veteres Latini

tum

tum in lapidibus, tum in codicibus, quod & Græci pariter fecere, ut etiam & pro I correpta; hinc in tabulis Bacchanalibus, quas illustravit Cl. Ægyptius noster, legimus *Nisei, Ubei, Ibei, Sibi* pro *nisi, ubi, ibi, sibi, &c.*

Tandem animadvertendum in Græcis lapidibus medii ævi passim etiam inveniri hunc diphthongum. In quibus & animadvertendum erit, interdum E pro H, perinde ac H pro E usurpari: Sic Αδεια pro Αδεια, & Σωτηρα pro Σωτηρα apud eundem Goltzium.

F.

In Romanis etiam inscriptionibus literam F pro PH legimus, ut *Dasne* pro *Daphne. Triumfator*, pro *Triumphator*. Ita litera F, ut digamma Æolicum, pro V consona usurpatur, verum F inversa notatur; ut V̄II VĪIR pro VII VIR. AMPLIAIT pro AMPLIAVIT. DĪI pro DIVI. &c.

H.

Hæc autem litera aliquando abundat, aliquando deficit in lapidibus optimæ etiam notæ, atque antiquitatis, in quibus passim legimus *Eres* pro *heres*. Contra ea vero *Hegit* pro *Egit*, atque similia, ut *Have* pro *Ave*. Quandoque ubi deficit H, atque sequitur V vocalis, ipsamet V consonæ naturam, atque figuram sumit, ut videre est in lapide apud Gorium ib. pag. 119. ubi legimus *vius* pro *hujus*.

I.

Quemadmodum pro E usurpari I diximus, ita & pro I passim occurrit E in antiquioribus etiam lapidibus. Sic *Cavias* pro *Caveas*. *Ni* pro *Ne*. *Pontifx* pro *Pontifex* &c.

Frequens autem in Romanis etiam lapidibus est usus duplicis literæ II pro E. Sic apud laudatum Fabrettum pag. 397. n. 279. PRIMIGIINIO BILNUMIIRINTI, h. e. *Primigenio Benemerenti*. &c. Idem Fabrettus putat e græcæ quadratariis hanc ortho-

orthographiam in Romanis lapidibus irrepsisse, ob similitudinem H *Eta* Græcorum, cum duobus II. Argumento potissimum ei est, in iisdem lapidibus, in quibus duplex I pro E legitur, passim haberi Græcum A lamda pro latino L. sic in inscriptione Gruteriana p. 741.

D. M.

I. M. VAAHRIANVS

C. SIXTIAIO TIIRIOAO. P.

ATRII. IIT. SIXTIAIVS. VIIRVS

P. BIINIIMHRIINTI.

Huic Fabrettianæ conjuncturæ & aliud accedit argumentum ex titulo quodam fictili, n. v. inter illos, quos vulgavit Lupus, ubi in eodem titulo videtur C pro S, quod Græcum esse nemo inficias ibit. Sic titulus ille se habet:

M. SIXTII.

A. D. VII. K. IV.

h. e. *Marci Sextii ante diem vii. Kal. Jun.*, ut legit Lupus. Hinc undenam eidem Lupo, ex Græcis ne an ex Etruscis hæc Romanis manaverit orthographia, dubium suboriatur satis non video, nisi ei argumento fuerit quædam fictilis tegula, in qua duplex I pro E legitur, atque loco A habetur quoddam A cum duplici lineola quæ Etruscorum A proxime accedit. Verum id genus A in Romanis lapidibus passim inveniri, perinde ac in illorum tegulis, atque urnis fictilibus nemo ignorat.

Tandem sequiori ævo vocibus a duplici consona incipientibus literam I præposuere passim quadratarii, ut ISPIRITO apud Reinesium *Syntag. Inscript.* Cl. xx. n. 328. ISCRIBONIVS apud Boldettum *Offerv. su' Cimit. &c.* l. II. p. 407. ISTEFAIVS apud Bonarottium *Offerv. sopra i Vetri Art.* p. 112. &c. Imo apud Lupum legimus Epitaphium Musei Kircheriani, in quo voci, a sim-

simplici consona incipienti, etiam I præponitur, ut IMARITATA, pro *Maritata*.

K. L. M.

De hisce literis nihil notatu dignum occurrit; prima enim passim cum C permutatur. Altera aliquando græcanice notatur, ut dictum est. Tertia tandem sua numquam caret vi, neque ulli umquam vicissitudini obnoxia videtur; etsi aliquando illa in fine vocum prætermissa fuerit, ut *Dece* pro *Decem* &c.

N. O. P. Q.

Litera N sæpe in vocibus quibusdam desideratur, etiam in antiquis lapidibus, in quibus passim occurrit *Cojux* pro *Conjux*. *Cresces* pro *Crescens*. *Meses* pro *Menses*, & innumera fere id genus.

Litera O loco V interdum usurpatur, ut *Dederont* pro *dederunt*. *Sont* pro *sunt*. *Triomphus* pro *triumphus*, &c.

Ita & P pro B scribitur, ut *Apfens*, pro *Absens*. *Pleps* pro *Plebs* &c.

Litera Q aliquando loco C habetur; sic *Pegunia*, pro *Pecunia*. *Quosquomque* pro *quoscumque*. *Quoi* pro *Cui* vel *qui*, ut & *quojus* pro *cujus* &c. Mabillonius præterea animadvertit literam Q in mediis ævi quibusdam lapidibus vel interpunctionis, vel ornatus ergo adhiberi etiam inter ipsas literas unam eandemque vocem componentes, PVDENQTIANA, ubi litera Q prorsus superflua est, in Janua Ecclesiæ S. Pudentianæ apud Ciampinium to. 1.

R. S. T.

De litera R nil diversum in epigrammatica orthographia, de qua mihi sermo est, occurrit.

Litera S sæpe redundat, ut *Auxsilium*, *Uxfor*, perinde ac in fine vocum; sic *Conjunxs*, *Felixs*, &c. Forma etiam literæ hujus alio etiam modo notata apparet in Christianis præsertim inscriptionibus, nimirum velut gamma græcicum Γ, cujus formæ i-

name-

numera habes exempla apud Reinesium, Lupum &c. Ita in titulis figulinis apud eundem Lupum num. 474 NONIT NOVVM, h. e., *Nonis Novembris*. Altera autem est forma literæ Σ in lapidibus Græcis, tertii præsertim Sæculi, siquidem hebræorum elemento C maxime accedit. Sic in lapide græcanico apud Lupum.

ΕΠΑΥΤΑΤΟ ΖΟCΙΜΟC, &c.

pro *παύσατο* ΖοCίμωC h. e. *Requiescit Zosimus* &c.

Tandem litera T locum D quandoque in epigrammatis usurpat; unde *Atfines* pro *Adfines*, *At*, *It* pro *Ad*, *Id*. &c.

V. Y. OY.

Litera V cum B facile vicissim permutari diximus; hinc *Placavile* pro *Placabile*. *Vase* pro *Base* &c.

Item V pro I usurpatur, ut *Aurufex* pro *Aurifex*. &c. Quemadmodum & pro O: sic *Suboles* pro *Soboles*. *Numenclator* pro *Nomenclator* &c. Ac tandem pro Y, ut *Illyricum* pro *Illyricum*. *Suria* pro *Syria*, id quod in scriptoria etiam orthographia aliquando invenies. In lapidibus autem Ciceronis ævo exaratis, hanc animadvertit permutationem Antonius Salvinus *Inscript. Etru. to. 1.* Penes Lupum lapis summæ vetustatis habet SVNEROTEM pro *Synerotem*. Unum autem prætereundum non erit, in ipsis etiam lapidibus Christianis inveniri literam V rotundæ figuræ U, cujusmodi est illa, quam propriam hujus literæ vocalis dicimus in scriptoria orthographia. Verum in eo, quam Lupus profert, lapide, qui videtur Sæculo IV. recentior, U rotunda in siglis dumtaxat numericis habetur, ex quo patet quadratarium ita literam illam notasse, ut discrimen aliquod inter elementa vorum, atque numerorum illa stataminaret; siquidem in eadem inscriptione litera V sic passim occurrit in latinis vocibus.

Litera vero Y loco literæ V pariter venisse, lapides

des antiqui docent; hinc *Syarium* *forum* pro *Suarium*. Imo eo isthæc invaluit orthographia, ut facile epitaphiographi Y pro V usi sint vocum initio. Sic in lapide Cœmeterii Blasillæ.

AGATORI IN P

QVI YIXIT ANN

h. e. Agatori in pace qui vixit Ann. &c.

Tandem diphthongo OY usi sunt antiqui, potissimum Christiani, in lapidibus latinis græcis characteribus scriptis, de quibus mox dicam, hinc AOYNA pro AVNA, NOBENBPİBOYC pro NOBENBPİBVC. &c. Vide de hoc diphthongo Ægyptium nostrum in Comm. ad S. C. de Bacchanal. p. 154. & 169. in Collect. Novæ Gronov. &c. Append. t. III.

Ex hac itaque, quam brevi de more concinnavimus, lapidaræ orthographiæ alphabetica sylloge, duo imprimis colligimus. I. Non omnem, quæ occurrit, diffentiam inter scriptoriam, atque lapidariam orthographiam, vel quadratariorum oscitantiam, vel eorum imperitiæ tribuendam II. ex id genus orthographia lapidum antiquitati minime derogandum esse. Quod Fabrettius, Boldettus aliique post Bartium animadvertere curarunt. Etsi neque nos negamus, nonnulla etiam ex illorum oscitantia in lapidibus aliquando irrepsisse, quod præsertim in adiphthongis vocibus, vel necessariis literis mancis facile deprehendimus.

§. III.

De Latinis Inscriptionibus græcis characteribus. Deque epitaphiis Latinis-græcis.

Inter ipsos Romanos hunc obtinuisse morem, ut passim hi græcis notis latinas voces in epitaphiis, epigrammatiisque exararent, liquido patet, ex id genus lapidibus, quos habes apud Reinesium *Classe* xx.

n. 108.

n. 110. & 118., & Donium Classe II. n. 158. p. 103.
Hinc inter Christianos idem mos invaluit, cum haud
raro id genus lapides in Cœmeteriis inveniantur. Hic
autem mos unde ortus sit, haud facile erit divinari;
forte id vel græcissandi genio factum dicerem, vel,
ex eruditorum aliquot sententia, ut originem forte
defuncti græcanicam ea ratione quodammodo indigita-
rent. Juvat heic exempla id genus epitaphiorum pro-
ferre. Apud Boldettum ex Cœmeterio Priscillæ

ΒΑΛΕΡΙΑ ΒΙΚΤΩΡΙΑ
ΦΗΚΙ ΦΕΙΛΕΙΕCΟΥΑΙ
ΒΕΙΤΑ ΛΕΗΝΗ

h. e. *Valeria Victoria feci (pro fecit) filia suæ Vitalinae.*
Huic affine alterum legimus apud Lupum ex Museo
Kircheriano p. 61.

ΒΕΝΕΜΕΡΕΝΤΙΦΙΛΙΑΙΕ
ΘΕΟΔΩΡΕ ΚΥΕ ΒΙΞΙΤ
ΜΗCΙC ΧΙ ΔΙΗC ΧVΙΙ

nimirum: *Benemerenti filia Theodora, quæ vixit Me-
ses (pro menses, quod passim etiam in Romanis oc-
currit lapidibus) XI. dies XVII.*

At cum tandem Romani græcas voces Latinis mi-
scerent, quippe qui græcum callere imprimis affecta-
rent, factum est, ut non modo viri, sed vel ipsæ mu-
lieres, quas Juvenalis lepide carpit, latinas locutiones
passim græcis vocibus condirent; imo in ipsis etiam
Latinis epigrammatiis eadem pene ratione græcas spa-
gerent voces. Belle quidem Martialis has ridet mu-
lieres, quas imitantur nos inter hodieum illæ, quæ
gallicis vocibus italum fucare sermonem student, ut
elegantiores, scitulæque videantur: Sic itaque ille
L. x. epigr. LXVIII. Leliâm alloquitur:

*Cum tibi non Ephesos, nec sit Rhodos, aut Mity-
lene;*

Sed domus in vico, Lelia, Patritio,

Dequæ coloratis numquam lita mater Etruscis,

Da-

*Durus Aricina de regione pater;
Ζωὴ καὶ Λύχην lascivum congeris usque,
Proh pudor! Hersilia civis, & Egeria.*

Hæc obiter; ad id genus lapides nunc. Passim illos invenies apud Fabrettum, Boldettum, atque Lupum, cum potissimum in Latinis lapidibus omen *in pace* græce scriptum appareat EN IPENH. Apud Bonannium in *Museo Kircheriano* Class. III. p. 205. lapidem paganum habes, in cujus prima, atque altera linea legimus.

IVLIAE SEVERAE KYPI : : : :

ΑΓΑΘΗ &c.

in qua vides Juliam Severam appellari græcis vocibus in Latino epigrammate *κυρια ἀγαθὴν*, h. e., *Dominam bonam*. Apud Bottarium inter epitaphia Cæmeteriorum Viæ Appiæ, sequens habetur inscriptio :

ΒΑΛΕΝΤΙΝΟ ΒΕΝΝΕΜΕ

ΒΕΝΤΙ ΙΝ * ΡΑΚΚ ΔCCXX ΜΑ

Ubi literas græcas inter Latinas vides. Sic contra ea apud Boldettum, atque Lupum habes inscriptionem hanc Cyriacæ Martyris :

ΚΥΡΙΑΚΗΤΗ ΓΛΥΤΑΤΗ ΚΑΤΑΘΕΕΙΣ ΕΝ ΠΑΚΕ &c.

h. e. *Κυριακήτη γλυτάτη* (pro *γλυκυτάτη*) *Καταθεῖς in Pace*. *Ciriaceti dulcissime depositio in Pace*. Ubi vides formulam *in Pace* latine appictam græcis attamen notis epitaphio græco. Lege alia ejusmodi epitaphia apud Lupum, qui Romanas etiam profert inscriptiones cum notis numericis græcorum.

Unum autem hæc addendum erit, quod solertissimum etiam Lupum fugit, ad XI. nimirum Sæculum hunc Latinis græcas voces admiscendi, perinde ac græcas notas in Latinis dictionibus adhibendi, usum perstitisse. Romæ enim extat hoc XI. Sæc. monumentum, cum in valvis æneis Ecclesiæ S. Paulli extra Urbem via Ostiensi hæc habeatur inscriptio in base valvæ unius cælata.

ΠΑΝ.

PANTA
LEON STRA
TVS VENIAM
MIHI POC
CO REATVS

Ubi in penultima linea habes literam initialem vocis latinæ *Rogo*, græce scriptam cum P., uti & nominis Pantaleonis prima litera est græcum π pro P. Hæc sane vocum, atque notarum commixtio ex artifice gente Græco orta est, cum hæc valvæ CPoli conflata fuerint Anno MLXX., ut ex inscriptione Latina, quæ rudi nimium caractere in illis scalpita legitur. Unde conjiciendum puto, epitaphia illa, de quibus sermo est, olim a quadratariis forte græcis insculpta fuisse.

§. IV.

De Lapidum præsertim Christianorum Interpunctione.

Quemadmodum a scriptoria differre lapidariam orthographiam ostendi, ita & de interpunctione dicendum erit, quæ singulari quadam methodo etsi ab interpunctione codicum differret, nihilominus ab ipso etiam quadratariorum genio aliquando pependit.

Quis quis vel a limine salutavit antiquos lapides, certe novit, generatim singulis vocibus puncta apponi, quod potissimum vocibus discriminandis factum fuisse nemo inficias ibit; etsi innumera etiam non desint exempla lapidum Romanorum, qui punctis vel prorsus carent, vel in quibus puncta aliquibus dumtaxat vocibus haud equidem omnibus appinguntur. Certe in Lapidibus ptimæ ætatis Rom. Reip. puncta plane desiderantur, quemadmodum & in quamplurimis lapidibus v. atque vi. Sæc. Aetæ Christianæ antiquæ interpunctionis quadratarii obliiti videntur. In Dissertatione de Cœmeterio Neapolitano mea proferam tentamina in in-

vestiganda origine hujus interpunctionis, atque definienda epocha, in qua sensim illa obsolevit; quod sane argumentum sollertissimam operam, tot virorum, qui de re lapidaria optime meriti sunt, usque adhuc fugisse mihi videtur.

Heic autem de quibusdam interpunctionibus sermo mihi erit, ut de cardiaca præsertim illa, deque nonnullis aliis, quæ candidatos morari possent. Solebant Pagani vel ad singulas voces, vel ad singulos lapidis versus, vel medias inter epigraphis lapidariæ literas cordis figuram apponere. Dubitatum est olim quid sibi vellet figura isthæc, atque nonnullis visa est, velut indicium doloris; verum interpunctionis genus fuisse, liquido evincit post Reinesium, atque Fabretum Boldettus, qui nonnulla præfert monumenta tum operum publicorum, tum etiam luforia, in quibus id genus *corda* inveniuntur (*Vide Boldettum ibid. L. I. c. LII.*): etsi non raro hæc eadem *corda* ornamentum loco aliquibus esse lapidibus, nemo negaturus erit, præsertim cum illa invenies aut epigrammatii initio, aut solitaria ad lapidis basim, vel latera. Vide apud Lupum epitaphium Bellinæ Martyris, atque aliud Amantii, cui accedit lapis nostri Cœmeterii, de quo in eadem Dissertatione dicemus, atque alter Eutropii apud Fabretum, in quibus eo modo *corda* se habent.

Hic autem mos a Pagani facile ad Christianos transit; cum nihil a Religione absonum vel præferret, vel contineret; quare Boldettus, qui innumera pene hujus interpunctionis monumenta Christiana viderat, merito demiratur Papebrochii judicium, quod de Martyris Argyridis lapide tulit, quam ideo paganam potius fuisse mulierem putavit, quod in ejus sepulchri lapide hæc invenerit cardiacas figuras. Hæc autem nota vel simplex est, vel cum inversa lineola, cordis transfixi figuram præferens, etsi rarior altera hæc sit. Ex ea autem, quam Boldettus

dertus post Ciampinium profert, inscriptione musiva Arcus Tribunæ Ecclesiæ S. Cæciliæ Romæ (opus certe Sæculi ix., Paschale I. Rom. Pontifice, qui Anno DCCCXVII. floruit) patet ad hanc usque ætatem cordis figuram pro interpunctione artifices adhibuisse; in eo siquidem arcu cum versus se se mutuo sequantur, quadratarius ad uniuscujusque finem, ut unum ab altero distingueret, figuram cordis adjecit. De hac nota locuti, prætereundum non erit, figuram cordis, quam hodieum sarti adsuere solent rusticanis præsertim vestibus, medio ævo ornatum vestium passim fuisse penes Latinos, siquidem in Musæico Ecclesiæ S. Mariæ in Cosmedin Ravvenatensi fimbriæ, sive lacinia vestium Sanctorum, atque virorum illustrium cordis figuram quandoque simplicem, alibi & duplicem habent. Vide Musivum illud apud Ciampinium to. i. c. xlii. p. 102.

Præter cordis figuram alia etiam interpunctionis notæ obtinere, cujusmodi est illa lapidis Martyris Argyridis, de qua dictum est, in quo punctorum loco habetur figura V, transversali lineola secti. Sic

ΓΑΤΚΙΤΑΤΙ Ψ ΓΥΝΑΙΚΙ
ΑΡΓΥΡΙΔΙ Ψ ΤΡΟΦΙΜΟC

ANIP Ψ ET. ΕΣΗ () A S.

Ita & figuræ sexti numeri, quam arabicam appellamus, prorsus accedit interpunctionis nota inter primas literas lapidis Musæi Panormitani apud Lupum. Sic

D 6 M 6
EROTI. IVNI. IVLIANI PRO
COS. SER. CVBICVLARIO.
IVNIVS ALCIBIADES BENE
MERENTI FECIT
VIXIT—ANNIS. xx

Quandoque puncti vices Crucis etiam figura gessit, ut in lapide Cæmeterii Calixti, & Pretextati apud Boldettum L. ii. c. 311. Sic

III

III ✕ KAL ✕ MAR ✕ FOR
TVNVLA ✕ QVE ✕ BIXIT ✕
ANN ✕ L ✕ ET ✕ MES ✕

III

Alibi hoc idem præstant officium asterisci quidam, ut
in lapide Cœmeterii Priscillæ apud Bottarium *Roma*
Sotter. t. III. p. 116.

BENEMERENTI ✕ IENVARI
AE QVE ✕ VISIT ANNOS PLVS
MINVS L ✕ RECESSIT DE ✕ SECV
LVM ✕ s III KALENDAS APRIL
IN PACE

Singularis autem est interpunctio lapidis alterius Cœ-
meterii viz Appiæ, quem exscripsit, atque vulgavit
idem Bottarius *ibid.*; in eo etenim rudis quædam VI
loco punctorum est. Sic

EVTYCIANE ✕ OVE VI
XIT ANNIS ✓ XXV ✕ ME
SES A VI ✓ ORAS ✓ VV ✓ BENE
MERENTI ✓ IN PACE

Verum generatim tum Paganæ, tum Christianæ
inscriptiones pro illarum ævo vulgari, atque receptæ
interpunctione notantur. Qua quidem in re cum
quandoque quadratarii parce nimium se gesserint, ut
in lapidibus, qui punctis prorsus carent, ita & ali-
quando nimia interpunctione oblectati videntur; ejus
nimia interpunctionis monumentum ætatis Claudii
Augusti prostat in lapide a *Tyranno* posito T. Clau-
dio Verano. In cujus quarto versu apud Gorium
in *Columbar. libert. Liv.*, & Lupum p. 67. non dum
syllabæ, sed & fere literæ interpunctione dividuntur.
Sic

COL V. M. BAR. IVM. TOTVM;

Vox enim *columbarium* quatuor punctis dividitur. Ce-
terum apud Fabretum *Inscript. Dom. c. III.* vide
nonnulla id genus exempla. De ejusmodi vero Chri-

stianis lapidibus lege Lupum, penes quem specimina harum inscriptionum habes, ex quibus unam heic se-
ligimus pro faciliiori tyronum intelligentia rei lapida-
riz. Sic

VI. TA. LI. AE
CON. COR. DI. AE
CO. IV. GI. BE. NE
ME. REN. TI

h. e.; *Vitalis concordiae conjugi* (pro conjugi) *beneme-
renti*. E græcis autem unam heic ex eodem Lupo
exscribam. Sic

ΔΗ. ΜΗ. ΤΡΙ. ΟC
Α. ΓΑ. ΟΟ. Δ. Ρ.
ΤΕ. ΚΝ.

h. e.; *Demetrius Agathodoro Filio*. Hæc autem ani-
madvertenda putavi, ne istiusmodi interpunctio quem-
quam moretur, neve ad mediã ætatem confidenter
quis amandet lapides Christianos ob ejusmodi syllaba-
rum interpunctionem, quam ne dum passim in non-
nullis epigrammatiis Sæculi II. & III., sed & in
ipsis publicis Romanis illius ævi monumentis inveni-
mus, cujusmodi est mancus lapis, Sæculo II. positus
Gordiano Imperatori apud Lupum. Sic

IMP. CAES. M. AN. TO. NI. O.
GOR. DI. A. NO. PI. O. FE. LI. C.
AVG. P. M. TRIB. POT. II. COS. P. P.
COR. NE. LI. A. PRAE. TEX. TA. TA
..... IVI. NAM. PIE. TA. TEM. E. IVS
..... QVE. SVOS. ET
..... DI. CI. VM
..... EN. TI. AM. SV. AM
..... BA. VIT

Unum postremo animadvertendum erit, quod non-
nullis, in re ceteroqui lapidaria longe versatis, erroris
ansam præbuit, quibus visum est, *virgulas* loco pun-
ctorum in inscriptionibus sero tandem obtinuisse, eo
ut

inter medii ævi monumenta amandarint epigrammatia virgulis notata. Verum etsi in medii ævi aliquibus inscriptionibus virgulæ inveniri non negamus, cujufmodi est illa, quam, ex Archivo Basilicæ Vaticanæ excryptam, vulgavit Severanus in suis *Memoriis sacris septem Ecclesiar. Urbis*.

AD S. PETRVM APOSTOLVM
ANTE, REGIA IN PORTICV, CO-
LUMNA SECVND A, QVANDO IN-
TRAMVS, SINISTRA PARTE VI-
RORVM, LVCILLVS, ET IANVA-
RIA HONESTA FEMINA.

Ubi præter virgulas vides medio ævo jam invaluisse usum brevium illarum linearum, quæ syllabis, cum aliis sequentis versus conjungendis, in scriptoria orthographia addi solent. At antiquiorum nihilominus lapidum quadratarios neque hunc virgularum usum ignorasse, immo illis quandoque, perinde ac punctis usos esse, docet vetustissimum marmor Coloniz A-
vejatum, restitutum a Cl. viro Juvenazio in suo eru-
ditissimo opere *della Città di Aveja ne' v'stini &c.* La-
pis itaque, litteris bene multis partim exesis, sic se habet

ORIIL. ....

STINA, AA. ....

ET, FELICISSI. ....

SER, PRAEF, AVEI

ATVAIL MIIDXX

Satis de interpunctione lapidaria rei præsertim Chri-
stianæ diximus pro instituti ratione, cum hæc saltens
viam tyronibus faciliorem sternant.

CAPUT II.

*De Phraſeologia lapidaria Chriſtianiſ, æque ac Paganis
Communi.*

Cum, ut dictum eſt, Chriſtiana Religio unam averſaretur idololatriam, Chriſtiani majorum veſtigia ſequi in iis haud veriti ſunt, quæ ſuapte natura nihil profanum vel continerent, vel præſeferrent. Quamobrem in iſſis etiam exarandis ſuorum epitaphiis ab antiqua phraſeologia numquam diſceſſere, niſi cum illa a Religione abſona videretur. Imo neque illis anxiam adeo ea in re fuiſſe religionem, modo videbitur; ſiquidem mentem animumque magis, quam verba, atque phraſes ſectati ſunt. Cum autem e re noſtra ſit quasdam tradere regulas, quibus a Paganorum illis Chriſtianorum inſcriptiones facile ſecernantur, operæ pretium videtur, quid utriſque in epitaphiographia commune fuerit, hoc capite expendere, ſequenti vero de peculiaribus Chriſtianarum inſcriptionum notis dicturi.

§. I.

De ſiglis D. M., atque O. K.

Ut itaque ab initio rem exordiamur, primum omnium nobis de ſiglis D. M., atque O. K., quæ initio Latinorum, atque Græcorum Epithaphiorum inveniri ſolent, dicendum erit.

Quis quis vel parum in re lapidaria verſatus fuerit, novit, ne unum fere ex antiquis Epitaphiis latinis carere initialibus hiſce literis D. M., quibus quandoque & S. addidere quadratarii, perinde ac in græcis lapidibus ſunt illa O. K.

Antiqui proſecto Latini *Manes* appellarunt *Mania* filios ex Varrone, quos a *Laribus* alios haud fuiſſe, puta-
vit

vit Apulejus in libro de *Deo Socratis*; hinc orti & *DI Manes*, quos inferos esse Deos, animarum præsidēs vetus illorum docuit Theologia. Aliquibus videtur ex antiquis Latinorum Scriptorum monumentis facile colligi posse, vocem hanc aliam inter Romanos medii Reipublicæ ævi obtinuisse significationem, ab antiquiori certe diversam, cum *Manes* tandem illi appellarent ipsas mortuorum animas; unde *DI Manes* inferorum *DI* dicti, veluti *DI Manium*, nimirum *DI animarum*. Græci etiam hosce *Deos Manium* habuere, quos e locis subterraneis, quæ incolebant, nominarunt *Deos Καταχθονίους*, a *χθονία* terrena, unde *καταχθονίος* subterranei. *DI* itaque *καταχθονίος* erant *DI subterranei*, sive *DI* locorum, in quo tenebræ versabantur, ut ex antithesi vocum *χθονίαν*, & *οὐρανίαν* apud Platonem manifeste intelligimus.

His itaque Diis, quibus defunctorum tutelam esse, Paganis suum erat, sepulchra, quæ ea de re relligiosa erant, dicarunt illi, eamque dedicationem initio epitaphiorum signarunt siglis *D. M. S.*, *DIS Manibus sacrum*, ut & Græci *Θ. Κ. Διὸς Καταχθονίους* Diis subterraneis.

At cum Christiana Relligio profanam Theologiam vel ab imis fundamentis averruncarit, nemini dubium erit, & inferos hosce Deos inter aniles Paganorum fabellas retulisse. Hinc illa oritur quæstio, quid nimirum sibi velint in Christianorum epitaphiis eadem illæ Paganorum siglæ *D. M.*, vel *Θ. Κ.*, quas in illorum epigrammatum nonnullis legimus, cum ipsi certe Christiani veluti paganorum prophanas notas siglas illas haberent, teste Prudentio *L. 1. c. Symm.*

Ipsa Patrum monumenta probant; Dis Manibus illic Marmora secta lego, quæcumque Latina vetustos

Custodit cineres, densisque salaria bustis.

Varie itaque hæ siglæ, Christianis epigrammatiis appictæ, interpretum ingenia exagitarunt, siquidem non-

nulli a Christianorum epitaphiorum classe ablegarunt, quotquot ejusmodi siglis signatos lapides invenere, e quorum numero forte & Papebrochium fuisse, haud probatu difficile foret. Verum monumentorum copia, quæ indubias rei Christianæ notas præferebant, alios siglis potius e religionē interpretandis movit; hinc hi Christianos arbitrati sunt eisdem siglis novam quamdam, atque Religioni consonam subjecisse significationem, & siglas Latinorum D. M. *Deo Magno*, vel *Maximo* interpretati sunt. Hos inter Fabrettium, atque Boldettum referas, qui, ut traditam hanc tuerentur explicationem, ad illos Paganorum lapides confugere, in quibus legimus DEO. MAGNO. At apud Gruterum, præter unam Inscriptionem, in qua hisce vocibus & illa *Æterno* etiam sequitur, ceteri lapides una cum *Deo Magno* passim vel Dei præsertim *M. trha* (cui hæc epitheta de more addita videntur) nomen, vel alias habent voces expressas, haud siglis notatas; unde colligere certe erit, ea, quæ siglis explicari minime solebant, antiquos integris vocibus designasse. Hoc idem videre est in omnibus epigrammatum collectionibus.

Quamobrem (ut ceteroqui & ipsemet Boldettus quodammodo sentisse patet) tandem post Mabillonium ceteris nunc in comperto est, iisdem siglis Christianos infos esse, dum (ut scribit Mabillonius in *Itinere Italico*) *cruda adhuc quorundam in cordibus Christiana religio aliquid de paganici ritus superstitione retinebat*. Ut autem hoc idem confirment, passim protulerunt illi haud a siglis, de quibus sermo est, abssimiles loquendi formulas, quas Christiani in iisdem epitaphiis adhibuere. Inter ejusmodi phrases, a Boldetto, Mabillonto, Fabrettio, atque Lupo in unum collectas, præsertim illæ adnotandæ erunt apud Gruterum pag. 1056. num. 1., & 1061. num. 7. *Suscipe nunc conjux debita sacra-*
tis:

is *Manibus officia*. Et: *Sanctisque Manes nobis pœtentibus adsint &c.*

Verum neque fucosa isthæc sententia indoli Christianæ religionis, ut ut *adhuc cruda*, ullimode quadrare mihi videtur; siquidem quis quis orientis Religionis conditionem, atque sistema vel parum intelligit, plane videt, cuncta præter Idolorum, Deorumque cultum illam in primis *fidei* suæ tyronibus passam esse; quamobrem neque latiares illos dicendi modos demirari subit, cum *Manium* nomine jam *animæ* venirent; hinc *sacratæ Manes, sancti Manes*, facile defunctorum animæ appellatæ fuere, quæ quidem epitheta neque Sanctorum animabus tribuere verentur ipsamet Religio; nec ipsi fideles, quibus frequens est & *Divorum* nomine Sanctorum spiritus nuncupare. Quod pariter dicendum videtur de illa, quæ in aliquibus Christianis epigrammatibus occurrit, phrasis: *Domus æterna*, cuiusmodi sepulchrum appellari non *a gentilitate*, ut animadvertit Fabrettius c. 11. p. 112., sed *a sacra pagina* derivarunt Christiani, quandoquidem *Eccles. c. xii. v. v.* legimus: *Ibit homo in domum æternitatis suæ*: Hæ itaque phrasæ, atque dicendi modi nil idololatricum sapiunt, sed elegantiorum epithaphiographi potius stilum, qui in latinorum dictionum significationem, haud in illarum originem intendebat.

At has inter phrasæ, atque siglas D. M. multum procul dubio interest, cum haud de *Manibus*, sive *animabus* quæstio sit, sed de illorum *Diis*, quos *δαίμονες*, vel Deos *καταχθονίους inferos* Græci appellarunt. Numne Religio, quantumvis *cruda*, rudis, atque recens nata sivit fideles inferis, adhuc *Diis* fidem suam adjicerent, eisque sepulchra suorum dicarent? Credat hoc Judæus apella. Aliud sane est, mortuorum animas *Manes* adhuc antiqua latinorum voce appellare, aliud profecto, *Deorum Manium* cultum profiteri, eosque paganis adhuc officiis prosequi. Quis hoc dicet Chri-

stia-

stianos aliquando fecisse? Episcopis silentibus, qui cum omni conatu a fidelium animis prophanæ theologiæ systema evellere studerent, qui fieri potuit, ut nefandum *Deorum Inferorum* cultum illos sequi sinerent? Neque cum Fabrettio dicas, *inconsiderate potius, quam impie* id illos fecisse: huic enim acquiescendum forte esset argumento, si vel semel, vel perraro in monumentis Christianis siglæ D. M., aut O. K. occurrerent, perinde ac si in trium dumtaxat sæculorum illis. Verum & quamplura id genus monumenta passim in ipsis Cœmeteriis inventa fuere, quæ vide apud Gruterum, apud Fabrettium, Reinesium, Muratorium, Boldettum, atque Lupum, penes quem extat & Christianum epigrammatum cum formula initiali, haud siglis, sed integris vocibus exarata, quod e Cœmeterio Prætextati eductum in Museo Kircheriano servari, testatur ille.

DIS MANIBVS PRINCI

PIO FILIO LVLCISSIMO SVO PO

SVIT QVI VIXIT ANNIS VI DIES

XXVII IN PACE

Hoc autem Christianum esse epithaphium, formula *in pace* aperte nos docet. Ita apud eundem habes prægrandis lapidis inscriptionem latinam cum græcis siglis. Sic:

O K

CELESTINA

Hanc excripsit ille in Cœmeterio S. Hermæ. Quod vero harum inscriptionum ætatem interest, ex illarum stilo, literarum forma, aliisque argumentis nulli dubium erit, in iis plerumque lapidibus, quarto etiam Sæculo recentioribus, siglas illas inveniri; unum siquidem apud Boldettum legimus positum, Anicio Fausto, & Virio Gallo Consulibus, Ann. Aer. Chr. CCLXXXIX. ; de ceteris autem ex stilo potius iudicandum erit. Igitur & horum epithaphiorum nume-

merus, & siglarum illarum usus ad adultam usque Religionem, atque ipsius Religionis indoles, perinde ac vigilantissimum Episcoporum studium abunde suadent, neque *inter inextinctas Gentilitatis phrasas*, ut Fabrettius ait, siglas D. M. recensendas, neque *cruda adhuc Religionis effectibus*, ut Mabillonio visum est, accensendas illas esse.

Quibus ita explicatis, quid de illis sentiam, aperte tacear. Mihi enim videntur siglae illae quadrataris prorsus tribundae, qui, ut artificum mos est, ne intellecta equidem siglarum significatione, vel illarum sententia minime perpensa, de more epitaphium cum marmori consignarent, initio D. M., vel O. K. adnotabant, quas cum passim illi veluti epithaphiorum initium haberent, etiam postquam Christiana Religione initiati sunt, & Christianorum lapidibus appingere non dubitarunt; quemadmodum & corculorum interpunctionem, aliaque quadratarum artis veluti consueta marmorum ornamenta, quibus olim paganos lapides condécorarunt, in Christianorum illis transferre veriti non sunt. Huic sane conjecturae, quae vero similior per se videtur, accedere non dubitarit quis quis mecum paganos etiam lapides paululum expendere non dedignabitur, ex illis enim maximum e re nostra suboritur argumentum, quod scriptores rei lapidarum adhuc fugisse mihi videtur.

Alia sane olim fuit siglarum D. M. conditio apud vetustiores, alia apud Romanos recentiores. Primis sane ab Urbe condita temporibus siglae illae haud ornatus gratia lapidibus sepulchrorum descriptae fuere, sed ut votum illius, qui monumentum poneret, testarentur; quod ex antiqua vetustiorum epitaphiorum *syntaxi* (ut grammatici ajunt) facile colligimus, cum in antiquioribus hisce epithaphiis nomen defuncti a siglis D. M. rectum appareat, adeoque in *genitivo casu* habeatur. Aliqua proferam in

in antiquioribus id genus epigrammatis hujus syntaxis exempla. Sic apud Gruterum in longe vetustissima urna Bebiæ reperta legimus p. cml. n. i.

D. M.
C. ALBINI
VITAL
IANI

Apud eundem p. cmviii. n. 3. in altero pariter vetustissimo monumento

D. M.
CORNELIAE
APHRODISIAE

In antiqua Ara Romæ effossa apud eundem p. cmx. n. 6.

D. M.
P. EGNATI
NICEPHORI

In Cl. viri de Græcis, Latinisque Literis optime meriti Johannis Amadutii inscriptionum sylloge to. ii. *Veter. Analect.* n. 8. habemus

D. M.
P. CIPL. CRESCENTIS
MIL. COH. VI. VIG.

In his sane quisque deprehendit *Deos Manes* regere sequentem *casum in genitivo*; cum alioqui nomen defuncti nullimode eo *casu* stare posset; hinc horum epitaphiorum sententia ea est, Monumentum haud defuncto poni, sed *Diis* defuncti illius *Manibus*. Id quod antiquiori paganæ theologiæ systemati plane quadrat.

Hanc ob rem quandoque Romani dilucidius theologicum hoc caput explicasse videntur, additis & aliis epithetis, uti in epigrammato ap. Gruter. pag. Decem. i. n. 5.

D.M.

D. M.
ET MEMO
RIAE AETERNAE
VETERIAE MERCERIAE
&c. &c. &c.

ubi liquido patet monumentum *Diis Manibus*, perinde ac *Memoria Aeterna Veteria Merceria* positum esse. Sensim autem, ut rerum omnium conditio est, antiquiori theologia vel neglecta, vel obsoleta, ipsi met Romani Monumenta defunctis ponere consueverunt; at non statim antiquum oblitum sunt sistema, cum saltem initio epithaphii sacram phrasem servarent; quare etsi Defuncto Monumentum ponerent, initio lapidis illud idem veluti Dedicatione quadam *Diis Manibus* sacrum dicere curarunt; hinc orta syntaxis illa lapidaria, qua prima epithaphii pars alteri minime respondere videtur, ut inter innumera, quae apud Gruterum, Muratorium, Fabrettium, &c. extant, legimus in duobus lapidibus apud laudatum Amadutium *ibid.* to. 1. n. 36., & to. 111. n. 29.

D. M.
(1) IVLIAE
SOTERIIIS
V. A. VIII. M. VIII.
IVLIVS. CLARVS
ET. IVLIA. NICE
PATRONI
ALVMNAE
CARISSIMAE
FECER

(2) DIS. MANIBVS
ATHANIAE. PIERIDIS
COR. VELLEIVS. QVARTVS
VXORI. PISSIMAE
FECIT. ET. SIBI
POSTERISQVE. SVIS

In

In utraque enim inscriptione sensus integer est ad nomen usque defunctæ, ita ut quæ sequuntur, suapte natura syntaxis, a prima illa perioca prorsus distinguantur. Porro *verbum fecit regit dativum Uxori Piißimæ* in altera inscriptione, uti & in prima *verbum fecerunt regit dativum Alumna carissimæ*, cum in utraque lapide nomen defunctæ in *altero casu* sit; nisi velis utrumque verbum utrobique dativum *Dis manibus* perinde ac alterum *Uxori Piißimæ*, vel *Alumna carissimæ* rexisse.

Hæc profecto formula antiquum sapit lapidarium genium, cujus adhuc reliqua erant vestigia.

At tandem quemadmodum antiquiorum mysteriorum dilapsa sensim est theologia, verbis superstitibus, quorum vis prorsus arcana evaserat; ita & de Lapidariis sacris factum est, quandoquidem siglæ reliquæ fuere, at Monumenta ipsis defunctis poni cœperunt, antiqua dedicatione obsoleta. Quamobrem passim deinde videmus epitaphia siglis exordiri, quæ nullam attamen habent cum inscriptionis sententia connexionem. Sic epigrammata sere omnia, a labentis Reip. ævo ad satum Romani Imperii posita, se habent, siquidem post siglas *D. M.* incipit inscriptio a nomine vel illius, qui monumentum ponit, vel siglis continuo sequitur nomen defuncti in *tertio casu*, ita ut illud ad *Deos manes* referri prorsus nequeat. Ab innumeris id genus exemplis libenter ablineam, cum nulli dubium ea de re erit, modo unam, alteramve pagellam unius etiam Gruteri legerit. Ab ea itaque ætate quadratarii, vim, atque theologicam significationem siglarum *D. M.* ignorantes, initio lapidum omnium sepulchralium literas illas per se scalpere curarunt, quibus traditum pro re nata epitaphium subiciebant. Hic quadratarios inter erat mos primis Ecclesiæ Sæculis; quamobrem illi lapidibus de more siglas addebant; imo cum a quadratariis Chri-

Qiani

stiani lapides sepulchrales emebant, in quibus siglas jam antea illi scalpsierant, nequidem illas delere literas curabant. Id quod Dissertatione de Coemeterio Neapolitano dilucidius ostendam, depromtis argumentis ex diversa literarum D.M., atque sequentis epitaphii larum forma, quæ in nonnullis Christianis lapidibus occurrit.

Quin itaque siglis illis, hoc illove modo interpretandis, cum Boldettio, Fabrettioque desudamus, hæc mihi videtur genuina harum siglarum historia, ex qua facile intelligemus, neque a cruda adhuc religione illas in epitaphiis irrepsisse, sed literas illas, initialesque siglas, consuetudini dumtaxat quadratariorum prorsus tribuendas esse. Id enim ex ipsismet patet lapidibus Christianis, quos inter ne unum equidem invenies, in quo siglis D. M. respondeat, ut in antiquioribus Romanis lapidibus adnotavimus, defuncti nomen, quod numquam regitur, ut grammatici ajunt, a vocibus: *Diis Manibus*, elogio, siue epitaphio superscriptis.

Cum autem nonnulla, quæ adhuc pro hujus capituli explicatione diximus, in quæstione eruditos inter verlentur, cumque ea in re aliquid antiquæ Paganorum Theologiæ in quæstione etiamnum sit; idque tum rem lapidariam, tum mythologicam, vetustiorumque scriptorum intelligentiam summopere interesse mihi videatur, sinant, quæso lectores, me, heic de lapidaria Christianorum re dicentem, tantillum e proposito egredi itenere, atque paululum in *Deorum Manium* recta significatione tradenda immorari, quod nihilominus & nostro etiam redibit argumento.

S. II.

Qui fuerint apud Romanos Dii Manes, num a Diis inferis distincti, atque alii. Notatur Maragonius, atque Ficronius. Quæ fuerit apud veteres Romanos monumentorum sepulchraliam religio. Explicatur lex duodecima XII. Tabularum, Notatur Morestellus. De Græcorum Θ, deque veste literata Pontificis apud Romanos. Quæ fuerit Mana Dea apud illos. Num manes utriusque sexus fuerint. Explicatur Vetus Inscripção, Dis Mainabus posita.

Dixi jam præcedenti paragrapho, Deos Manes a Romanis appellatos esse illos, qui animabus præsiderent, perinde ac Lares nuncuparunt & Deos, qui familiaræ præerant; eo ut Manes inter atque Lares id unum interesse videatur, illos vita functorum, hos vitam agentium præsidēs esse; quare, mea quidem sententia, utriusque inter genios referre non dubitarem, siquidem Romanis suatum fuisse, cuique hominum genium præesse, qui illum sequeretur, postquam e vivis excesserat, Elysiosque cum defuncti hominis anima petere genium, norunt hi, qui antiquæ illorum theologiæ sistemata vel a limine salutarunt; unde mihi videtur ortum duxisse apud Paganos indiscreta illa nomen Manium, Lariumque ratio, ut ex Apulejo dictum est; quandoquidem ejusdem genii nomina erant, quæ in eo dumtaxat differebant, quod unum esset veluti proprium genii nomen, cujus fruebamur in hac vita præsidio, alterum ejusdem genii, cui nostri cura erat, cum in Elysiis versaremur.

Verum huic adversantur sententiæ omnes fere, quot quot de re antiquorum mythologica scripsere, auctores, cum forte expositum sistema non bene expendissent. Horum profecto argumenta eo redeunt, I. Deos Manes non esse Deos Romanorum Inferos. II. Apu-

Apuleium aperte docuisse, ipsas defunctorum animas *honoris gratia Deos manes* appellari. Utrunque argumentum ad trutinam revocare, hujus interest quaestioni.

Quod ad primum attinet; convenit inter omnes, alios prorsus a Diis inferis fuisse *Deos Manes* inter Romanos, illis profecto *Februa* facta fuisse, his dumtaxat *Silicernium*. Vide Giraldum *syntagm.* xvii. Mihi perinde suatum est, latum illud inter utroque discrimen statuisse, veteres, quod inter Deos, quibus Inferorum jus, atque genios, quibus animarum defunctorum tutela; atque cura erat, interest. Quamobrem illis, haud his, Arae publico solemnique cultu in subteraneis locis, cryptisque posita. Ex quibus profecto argumentis id unum sequitur, *Deos Manes* alios fuisse a *Diis Inferis* (I); quod etsi ultrosatear, nil inde meae adversari sententiae video. Scriptores etenim illi, uti Marangonius, Ficoronus, Licetus, alique, quibus visum est, *Deos manes* esse ipsasmet Defunctorum animas, totum plane confecisse argumentum arbitrati sunt, si quando *Deos manes* non esse Deos inferos ostenderent. At falluntur.

Tom. III. P. I.

(I) Ex loco quodam Ciceronis *par.* 228. apud Nizolium dubitare quis posset, num aliquando Romani Inferos Deos iam *Manes* appellarint; videtur enim ille Deos Superos contra *Manes* ponere, cum ait: *Aequitas tripartita est, una ad superos Deos, altera ad Manes, tertia ad homines pertinet.* Hujus autem mythologici epitheti caput confirmare videtur vetus illa inscriptio apud Fabrettium.

D. I. M.

FVLVIAE. M. F. H. YGIAE. CONIVGI.

in qua siglas D. I. M. non nisi *Diis Inferis Manibus* interpretari licet, ut & Fabrettio, & Montfauconio visum est.

sane, cum discrimen inter ejusmodi Deos assecuti minime fuerint; hinc ut ut iis demus, Deos Manes prorsus diversos a *Diis inferis* fuisse, haud inde sequitur, *Deos manes* re ipsa inter Deos non habuisse Romanos, eosque proprio quodam cultu, de quo mox dicturus sum, profecutos non fuisse.

Unus autem antiquos inter Apuleius illorum favere videtur sententiæ, cujus auctoritatem, quæ cum vetustioribus pugnat monumentis, nihili ducimus; hinc heic illam proferre non piget, ut implexam hominis, antiquæ Romanorum theologiæ ignari, sententiam quisque demiretur. Hæc ait ille in libro *de Deo Socratis* apud Thomassinum *De Donar. Veter. c. xvi. Ex Lemuribus*, qui posterorum suorum curam sortitus, pacato, & quieto nomine domum possidet, Lar dicitur familiaris. Qui vero propter adversa vita merita nullis bonis sedibus in terra vagatione, seu quodam exilio punitur, inane terriculamentum bonis hominibus, hanc plerique Larvam perhibent. Cum vero incertum sit, quæ cuique utrum sortito evenerit, utrum Lar sit, non Larva, nomine Manium Deum nuncupant, & honoris gratia Dei vocabulum additum est. Vide Apuleium eodem in libro, in quo paulo ante dixerat Manes eodem esse ac Lares, deinde suæmet adversari sententiæ, atque hoc mythologiæ caput plane perturbare; hinc nemo lectorum, qui Apulei primam, atque alteram hujus operis periocham contulerit, atque mentem Scriptoris ævi illius expenderit, aliqui ejus facturus erit sententiam (II).

A

(II) Verba Apulei, atque ipsiusmet *Manium* definitio manifeste ostendunt, sibi met illum hoc de capite nullimode constare. Sic enim *ibid.* ait: *Manes animæ dicuntur melioris meriti, quæ in corpore nostro genii dicuntur.* Heic *animarum* nomen ex nativa vocis hujus vi usurpat. At *genii*

A Romanis siquidem re vera, *Deos Manes* inter Deos recensitos fuisse, illosque divino, atque sacro cultu prosecutos esse, luculentissima ostendunt monumenta. Nam præter illa, quæ ex nomine etiam desumi possent, a *unus Demone* apud Græcorum vetustissimos, ut pluribus scitissime docet Cl. Huetius in *Origenianis*, nupum, quod ex Deorum Manium cultu oritur, atque Sepulchrorum religione, argumentum seligam.

Romani profecto duplex monumentorum sepulchralium genus habuisse, testis est Ulpianus, qui *L. fin. De Mort. infer.* ait: *Si in eo monumento, quod imperfectum esse dicitur, reliquie hominis conditæ sunt, nihil impedit quominus reficiatur. Sed si religiosus locus jam factus sit; Pontifices explorare debent, quatenus, salva religione, desiderio reficiendi operis medendum sit.* Sic ille, de sepulchris instaurandis locutus. Monumenta itaque vel erant *imperfecta* vel *religiosa*, Religiosa non ex illatis defuncti reliquiis dicebantur, ut Mazochio in *L. de Dedic. sub Ascia* suatum esse videtur; siquidem ex Ulpiano quamquam Monumentum *reliquias hominis* contineret, adhuc nihilominus imperfectum dici poterat, minimeque religiosum, eo ut id genus monumenta reficere, inconsultis etiam Pontificibus, fas esset hæredi. Igitur Monumentum si religiosum non evaserat ob illatas reliquias defuncti, aliam ob causam ejusmodi fiebat; immo cum *religiosum monumentum* juris Pontificii esset, nonnisi per divinam rem ad *religiosam* conditionem procedere, dicendum erit. At nequit intelligi, qua ratione monumentum *Religiosum* fieret, quave de causa Pontificii juris, nisi monum-

M 2

genii aliquid aliud ab *anima*, hoc est hominis spiritu, erant; itaque Manes *Genii*, qui defuncti animam sequuntur, certe erunt. Confer definitionem hanc cum præcenti. ejusdem Apulei periocha

numentum illud Diis sacrum esset, eisque dicatum. Hanc autem *Dedicationem* siglas illas initio lapidum exaratas continuasse, procul dubio dicemus, quas si ad animas defunctorum referremus, nulla inde religiosa conditio oriretur, nullum inter *imperfectum*; & *religiosum* monumentum discrimen. *Religiosa* autem sepulchra eo Diis sacra fuisse, ut neque instauratio, neque translatio fieri posset Pontificum injussu, tum textus Ulpiani docet, tum & Epitaphium apud Gruter. p. DLXXVIII. n. 1.

RELIQUIAE. TRAIECTAE. III. NON. FEBR
EX. PERMISSV. COLLEGII. PONTIFICVM
PIACVLO. FACTO

Quamobrem in ipsis lapidibus poenas in sepulchrorum violatores scriptas legimus, Pontificum Arcæ inferendas. Sic in lapide apud Gruter. DCCLXV. n. 5.

HOC. MONVMENTVM. NE. DE. NOMINE. NOSTRO
EXIAT. QVI. EXTERVM. INDVCERE. VOLVERIT
POENAE. NOMINE. INFE. ARCAE. PONTIFICVM
HS. L. M. N.

quam sane Pontificii juris legem ad Trajanum usque stetisse, colligimus ex Imperatoris epistola Plinio data, inter Plinii epistolas L. x.

Quod si quis dicet, sepulchra de jure Pontificio fuisse, eo quod sacra Diis *inferis*, non *Manibus* erant, unum adhuc eluendus foret scrupulus, num ex ipsismet conditis reliquiis sacrum illud Diis *inferis* evaderet, an potestaequam dicatum erat: primum negat Ulpianus; igitur dedicatione ipsa sacrum fiebat. Unam autem legimus passim dedicationem, nimirum initio lapidum exaratam: DIIS MANIBVS SACRVM, vel itaque *DI Manes* iidem ac *Dii inferi*, vel Manes haud animarum mortuorum, sed Dii illarum praesides erant.

Atqui ipsorum cultus *Manium* potissimum est nostrae sententiae caput, cum Romani *Diis manibus* sacrificia offerrent, eosque adorarent. De sacrificiis luculen-

tulentissimum occurrit. Varronis testimonium de L. L. v. 3. *Hoc sacrificium*, ait ille, *fit in Velabro, quo in novam viam exitur, ut ajunt quidem, ad sepulchrum Accæ, quod ibi prope faciunt Diis Manibus servilibus* (Scaligerus legit *Arvales*) *Sacerdotes*. Ex antiqua itaque lectione Sacerdotes sacrificia Diis manibus servorum faciebant, vel, ut Scaligero videtur, Manibus Diis sacrificabant *Sacerdotes Arvales*. Apud Plautum Juppiter *Amphitr.* iv. 4. ait, se eum, qui fores crepuerat, *Thelebois Manibus* sacrificaturum. De adoratione vero uno contenti sumus Senecæ loco, qui epistola LXXXVI. scribit: *In ipsa Africani Scipionis villa jacens, hæc tibi scribo, adoratis manibus ejus*. Cultu sane adorationis nonnisi Deos prosequiebantur Romani. Quid autem adoratio sibi vellet, explicat brevi Plinius *Hist. Nat. L. XXVIII. c. 11. In adorando dexteram ad osculum referimus, totumque corpus circumagimus, utrumque ex antiquissimo, atque longe vetustissimo more, cum osculi, veluti adorationis argumentum, qua Dii colebantur, meminerit Jobus in suæ Historiæ c. 111. quæ ipsomet Penthateuco antiquior habetur: de circumactione vero sacram tulit legem Numas, apud Plutarchum in Numa, qui inter latas ab illo leges hanc refert: Circumagas te, dum Deos adoras. Adorationis itaque cultus Deorum proprium fuisse, quis inficias ibit? Quare longe fallitur Dalleus, ratus adoratione homines etiam aliquando antiquas gentes prosecutos esse, nisi adorationis nomine urbanos Orientalium gestus venire malit, qui sane olim neque deosculata propria manu, neque corpore circumactio fiebant. Apud ipsos enim Romanos eo propria Deorum adoratio erat, ut Suetonius in Vitellio adulatoris illius ingenium criminetur, qui primus Cajum Casarem adorari instituit (III).*

M 3

Hæc

(III) Adoratione Deos dumtaxat prosecutas esse Antiquas

Hæc equidem illa erant Deorum Manium jura, quæ *Sancta* esse, statutum erat inter Romanos Legibus duodecim Tabularum *Lege xii. Deorum Manium jura sancta sunt. Hos lætho datos Deos Divos habento.* In qua profecto lege jura *Manium* appellantur *Sancta*, atque *Dii Manes* dicuntur *Divi dati lætho*, hoc est, *Dii*, qui in *lætho* versantur. *Divum* autem nomen aperte evincit illos inter minores Deos censitos fuisse apud Romanos jam tum ætate Legum *xii. Tabularum*. Hinc *Manes* apud Lucretium *L.vi. Divi* appellantur.

Ipsamet tandem, qua in funeribus, condiendisque defunctorum reliquiis Sacerdos utebatur, vestis testatur, sacra officia haud defunctorum animabus, sed *Diis* animarum illarum præsidibus illum persolvere. Servius enim in *L.xii. Æneid.*, impollutam Sacerdotis vestem describens, ait: *Impolluta vestis, & pura dicitur, quæ neque funesta sit, neque fulgorata, neque maculam habeat* O. K., *homine mortuo*. Vestis itaque illa, qua Sacerdos, iusta persolvens, induebatur, maculam habebat O. K. Macula hæc varie torsit antiquariæ

---

tiquas gentes ex vetusta verbi hujus significatione facile intelligemus, cum idem illis esset *adorare*, ac *orare*. Hinc Ovidius *Trist. i. eleg. i.*: *Hac prece adoravi superos ego.* Quam sane significationem verbum illud servasse ad primum, atque alterum *Ætæ Christianæ Sæculum* inter Latinos, docent Tertullianus, atque Arnobius, quorum primus *L. i. de Idolatr. c. vii.* ait: *Attolere ad Deum Patrem manus matres Idolorum, his manibus adorare*. Alter *L. i. contra gent. hæc habet: Deum fuisse condenditis, & superesse adhuc creditis, & quotidianis supplicationibus adoratis*. Ubi vides *adorare* pro *orare* usurpari. Quod & ipsis Græcis proprium perinde fuisse videtur, cum vicissim illi verbum *ευχαρις* tum pro *orare*, tum pro *adorare* adhiberent.

quaræ rei interpretum ingenia, hinc, missis quorundam, ineptis certe, sententiis, quid macula sibi velit illa dicamus. Servius *maculam* appellat siglas Θ. Κ., igitur hæ siglæ pictæ vel intextæ in ipsamet veste Sacerdotis erant. Quis quis antiquorum rem vestiarum vel a limine salutavit, plane novit, illos literatas vestes, quas Macrus perperam *gammadias* appellat, habuisse; hinc apud Græcos, illos qui id genus veste induebantur, *τεβωνοφοροι* dictos fuisse, scribit Suidas: *τεβωνοφορος, ο φορων σολην εχουσιν σημειωσι ως γραμματια. Τεβωνοφορος est gerens stolam, habentem signa, ut literas.* Vide inter Latinos Plinium Li. xxxv. c. ix. de *Zeuside*, Vopiscum in *Carino*, &c. Hæ autem literæ quandoque integrum alicujus nomen repræsentabant, aliquando signa textrina; at siglæ erant in vestibus peculiaribus hominum certæ cujusdam conditionis: id genus sunt in veste funerea sacerdotis illæ Θ. Κ., quemadmodum Boetius L. i. de *Consolat.* & illas vestis philosophorum fuisse, testatur, de his enim ait: *Harum in extremo margine Π., in supremo vero Θ. legebatur intextum, atque inter utrasque literas in scalarum modum gradus quidam insigniti videbantur, quibus ab inferiore elemento ad superius esset ascensus.* Igitur siglæ erant illæ Θ. Κ. in sacerdotali veste, quæ cum nomina indicarent *Deorum Manium*, ea de re *macula* appellantur a Servio; vestem enim, veluti commaculabant, atque funereis officiis dicatam ostendebant. At in veste sacerdotali, qua illi in funereis utebantur officiis, quis dicet intextas siglas rem sacram non indicasse, cum sacræ ipsæmet vestes Sacerdotum essent? adeoque siglæ Θ. Κ., quæ easdem repræsentabant literas, monumentis insculptas, haud defuncti animas denotasse, sed Θεους Καταχθονιους, Deos nimirum subterraneos, Manes; siquidem ut Latini monumentis D. M., ita Græci Θ. Κ. inscribere.

Qua autem de causa Sacerdotes Romani græcas siglas

glas in ejusmodi veste ferrent, quare & græcas perinde literas ex Boetio Latini etiam philosophi, nonnisi ex vestium literatarum origine explicari posse, videtur; siquidem omnium prima Græcia, illarum inventrix, perinde ac siglarum, ut ex Xenophonte *Hist. Græc.* L. iv. didicimus, vestes ejusmodi Romanos docuit; quamobrem & hi antiqua monogrammata in illis servarunt.

Ex his autem vestis funebris Sacerdotum Romanorum græcis siglis usum forte, mihi videtur, derivasse, scribendi initio epithaphiorum Latinorum siglas illas Θ. K. græcæ, ut ex lapidibus, quos supra protulimus, cum esse illas veluti *Deorum Manium* sacras, quippe sacerdotalis vestis propriæ, facile Romani arbitrati sint. Mea sane hæc conjectura probabilior videtur illa Auctoris *delle Istituzioni antiquario lapidarie*, typis editæ *Romæ* 1770., qui putat quadratarios, cum marmori siglas initiales per se se sculperent, aliquando marmori, in quo siglas Θ. K. sculperant, ut græco-epigrammatio pro re nata inserviret, latinum epitaphium subscripsisse: Huic sane accederem sententiæ, si Romanos marmorum caritate laborasse crederem; at credat Judæus apella. Eo enim literæ illæ Sacerdotalis vestis defunctorum propriæ habitæ sunt, ut prima saltem sigla, ut ut græca, Latini uli sint, veluti defunctorum insigni, eorumque propria nota. Sic in lapide apud Montfauconium *ibid.* 40. v. *Parte II. p. 65.*

Θ GN. OCVLINVS CN. L.

NICEPHORVS.

Θ OCVLINA CN. L. NICE.

V. L. SAFICVS DL. SVRVS

in qua nominibus defunctorum apponitur Θ, viventis vero nomini latina litera V., nimirum *vivens*. Cur autem, amabo, latinus quadratarius græcas appinxit siglas defunctorum nominibus, Latinam vero nomini illius, qui

vitam agebat, nisi quod ob usum illius siglæ in ipsa veste Sacerdotum Latinorum Θ., evaserat κατ' ἐξοχήν nota mortuorum (IV). Hic sane siglarum græcarum in Latino epitaphio promiscuus usus, traditis ab Auctore *delle Istituzioni lapidarie* &c. regulis explicari nequit; ejus enim regulæ hoc de capite, certe imaginariæ, planè dilabuntur, easque evertunt inscriptiones illæ, in quibus nedum siglæ græcæ latinum epitaphium exordiantur, sed integro græco epigrammatico latina sequitur inscriptio. Unum id genus lapidem heic seligam ex Gruterianis p. xcvi. 6., in quo expresse θεοι καὶ ἀνθρώποι leguntur. Sic:

ΘΕΟΙ. ΚΑΤΑΧΘΟΝΙΟΙΣ	
ΤΑΙΚΩΝ. ΚΑΙ. ΗΜΕΡΑ	
EX. VOTO	EX. VOTO

Tandem & vetustissimus marmor anaglyptico opere elaboratum apud eundem Montfauconium, dilucidius nostræ suffragatur sententiæ, cum in illo venatoris cujusdam pompa funebris descripta videatur, pompam biga equorum sequitur, eamque præcedit homo
ma-

(IV). Hinc falsum esse patet Johannem Andreæ Quenstendium, qui in opere *De Veterum Sepultura*, ap. Gronov. t. xi., docuit literam Θ. apud Romanos, notam militum fuisse. Vides enim heic *Oculina* etiam notam illam Θ, appictam: forte Quenstendius inter Amazonides illam referre non dubitarit. Vide & apud Gruterum Urnam sepulchralem Herenio, & Asseliæ positam cum Θ utrisque super notata, sic p. dcccclxxiii. n. 5.

Θ.
HERENI
Θ
ASSELIAE
P. Q. X.

manu figuram quamdam , quæ literæ græcorum *thau*, atque Latinorum T accedit ; hinc arbitror signum illum veluti funebris pompæ vexillum fuisse, neque eruditos latet, græcos indiscriminatim Θ pro T, uti T pro Θ usos esse.

Atque heic animadvertendum est, medio etiam ævo adhuc usum hujus siglæ Θ inter Monachos præsertim obtinuisse, veluti defunctorum notæ; quamobrem in antiquis tum Græcorum, tum etiam Latinorum Monachorum catalogis nomina defunctorum, ut a viventium illis discriminarentur, prænotantur sigla Θ; ut videre est apud Goldastum in *Collect. Monum. Gr.*, Lambecium, atque Mabillonium in *Annal. Benedict.*

Hæc de Sacerdotali veste funebri diximus, ut græcarum siglarum vis magis magisque pateret. Ea autem veste Sacerdotem defunctorum justis persolvendis usum esse, aperte docet Servius illis verbis *homine mortuo*; quare Gutheri dubium nequit intelligi, qui L. 1. *De Jure Manium* c. xxix. anceps hæere videtur in definiendo hujus vestis usu, eamque forte Pontificem, Diis Inferis sacra facientem, adhibuisse potius opinatur, cui equidem sententiæ ipsa Servii verba plane refragari, nemo non videt.

Ex his igitur, quæ usque adhuc diximus, procul dubio sequitur, *Deos manes* re ipsa penes Romanos *Deos* fuisse, quemadmodum & Græcos inter fuere *δοι κατὰ χθονι*. Quare & Romani quandoque Deos Manes appellarunt *Deos Avernos*, ut in lapide plebeæ cujusdam familiæ apud Montfauconium t. v. p. 1., ubi hæ habentur siglæ D. A. M., nimirum: *Diis Avernis Manibus*. Fallitur itaque Morestellus, qui *De Pompa Feral.* L. III. c. iv. scribit, exustione absoluta, filios, lectis parentum ossibus, illos salutasse, atque honoris gratia appellasse *Deos*; cum filii, perinde ac defuncti affines *Manes*, nimirum *genios* defuncti, salutarent, sive, ut rectius dicam, adorarent,

rent, eosque precarentur, ut Patri propitii essent. Illud sane mythologicae Theologiae caput erat, Manes, sive Genios poenas etiam a reis apud inferos petere; unde Anchises poenas enarrans eorum, qui *veterum malorum supplicia* expendebant, ait Aeneid. L.vi.v.743.

Quisque suos patimur Manes . . .

hoc est, quisque nostrum, qui heic versamur, a nostris agimur Manibus. Locus sane perperam explicatus pro *passionibus*, cum de poenis, externa vi illatis, illuc Anchisen loqui, nemo non videat.

Hoc sane, cunctis fere populis commune, Paganæ Theologiae sistema, dilucidius testatur antiquum marmor apud Gruter. DCCLXXXVI.5. Sic

ANIMAE. SANCTAE. COLENDAE

D: M.

FVRIA. SPES. L. SEMPRONIO. FIRMO

CONIVGI. CARISSIMO. MIHI. VT
COGNOVI

PVER. PVELLA. OBLIGATI. AMO
RI. PARITER

CVM. QVO. VIXI. TEMPORE. MINIMO
ET

QVO. TEMPORE. VIVERE. DEBVIMVS
A. MANV. MALA. DISPARATI. SVMVS

ITA. PETO VOS. MANES
SANCTISSIMAE

COMMENDATVM. HABEATIS
MEVM CONIVGEM. ET. VEL

LITIS

HVIC. INDVLGENTISSIMI. ESSE
HORIS. NOCTVRNIS

VT. EVM. VIDEAM

ET. ETIAM. ME. FATO. SVADERE
VELLIT. VT. ET. EGO. POSSIM

DVLCIVS. ET. CELERIVS
APVD. EVM. PERVENIRE

Hoc

Hoc profecto epitaphio nil dilucidius ad Deorum Manium doctrinam patefaciendam . Lapis sane *Diis Manibus anima sanctæ colenda* ponitur . En *Manes* ab *anima Sempromii Firmi* prorsus alii . Præterea *Furia Spes* conjugis defuncti *Manes*, quos *sanctissimos* appellat , ut *indulgentissimi* marito sint , precatur , cum suum ei esset in illorum tutelam mariti animam ita esse, ut ab eorum penderet imperio . Quibus certe capitibus quotum est veteris Theologiæ sistema certe redit .

Hoc idem postremo confirmant lapides *Diis Manibus* a nonnullis , etiam dum in vita agerent , positi , quorum copiam habes apud Gruterum , Fabretum , Reinesium &c. Imo Tempia quoque ipsis antiquos dicasse *Manibus*, nos docet longe vetustissimum epigrammatum apud Montfaucon . *Antiq. t. v.* Monumenti cujusdam tympano insculptum, quod opere anglyptico tres puellas , manibus florum coronas tenentes, repræsentat . Inscriptio autem sic se habet :

IN
HONORE
DOMVS DIVI
NAE , DIS MAINABVS
VICANI VICI PACIS

Sertorius Ursatus legit *DIS MAIRABVS* in Gruteriana lapidum sylloge , cuius equidem nominis vim assequi desperatus , maluit inter Deos indigetes & *MAIRAS* hosce referre . Olim & ego , Ursati læxi secutus , apud Orientales , antiquariorum quandoque perflugium , Deos illos , sive Deas quesieram : at lapidis recta lectione , a Montfauconio restituta , attentius perpensa , vidi lapidem habere *DIS MAINABVS* , adeoque *Diis* ipsis *Manibus* tum illum , tum *Domum Divinam* , hoc est , *sacram* positam fuisse . At hæret in salebra nova prorsus nominis ratio ; siquidem vox *DIS*, in masculino, ut ajunt, genere, cur
MAI-

MAINABVS in femineo adjungitur? Secundo. Quid sibi vult diphthongum illud *Al* in voce prorsus adiphthonga? Tertium nusquam *Manes* in femineo genere inveniri. Quibus brevi faciam satis, ut vel unicum hoc Templi Deorum Manium monumentum, corrupta marmoris lectione antehac ignotum; Diis illis vindicem.

Ex remotissima antiquitate argumenta opportune heic depromerem, si otiosum mihi esset in Phœnicæ Mythologiæ labyrintho versari, ut ostenderem utrumque olim Diis genus fuisse, atque mutuo illos quandoque *masculi*, quandoque *feminei generis* nominibus appellatos fuisse. In libro *De Christianæ Ecclesiæ Prece pro Principibus* hoc delibavi argumentum, atque Solem, perinde ac Lunam (quos *Manes* a græco *Μῆν*, atque Hebraico *חַמָּה* dictos auctoritate ipsius Macrobi, atque Clementis Alexandrini probavi) utriusque generis indiscriminatim fecisse veteres, ut ostenderem, tum Eusebii locum de Sole *ἀνδροειδῶς*, tum Lævini alium de Venere sive *femina*, sive *Mare* protuli. Quamobrem hoc retractare argumentum tempus non vacat, præsertim cum nemo eos inter, qui vel a limine veterum Mythologiam salutarunt, ignoret, utrumque genus Diis perinde ac Deabus nullo discrimine tribuisse antiquos (V). His itaque delib-

---

(V) Utrumque Deorum sexum ex Græcorum, pariter atque Romanorum Theologia Macrobius depromsit, qui *Saturn.* L. 1. hoc obiter tractat argumentum, de Venere locutus, cui utrumque sexum tribuisse antiquos tum ex Statua Deæ, Cypris culta, tum ex appellatione masculinei generis *ἀνδροειδῶς* apud Aristophanem ostendit; unde definit apud Virgilium legendum esse: *Ducente Deo*, haud *Dea*. Idem confirmat Servius. Eadem erat Aegyptiorum theologia de Vulcano, & Minerva. Hymnus

in

batis, nemo demirabitur, *Manes* feminei generis cum *DIS masculei* simul inveniri. Verum quodvis evanesceat dubium, modo *Manes* re ipsa utriusque generis fuisse apud antiquos Romanos ostendam: sane masculei generis illos fuisse, docent lapides innumeri, in quibus *DIS MANIBVS*, *DEOS MANES* passim legimus; atqui & femineo neque caruisse genere, epitaphium jam allatum *Furie Spei* testatur, in quo uno utrumque genus illis tribuitur, siquidem in eo legimus: *vos MANES SANCTISSIMAE*, & paulo post *Furia*, eisdem *Manes* precata, *indulgentissimos* (*masculeo genere*) illos appellat: *HVIC. INDVLGENTISSIMI. ESSE. VELLITIS.* At cur *DIS masculeum* cum *MANIBVS femineum* conjuncta? cum etsi utrumque fuerit illis genus, novum tamen sit, epitheton *DIS masculeum* Deabus tribui? dicet grammaticus quidam morosus. Verum neque pernegem, epitheton *masculeum* *DIS* nusquam Deabus apponi; at heic *Dativum* (ut grammatici ajunt) *MANABVS* haud femineum, sed *masculeum* esse, in comperto mihi est: Ex antiquioribus enim lapidibus, olim *casum tertium pluralis numeri* generis *masculei* etiam in *abus* aliquando desisse colligimus, quod ex iisdem lapidibus, ut *puerum* id genus ex antiquis grammaticis argumenta præteream, satis erit ostendere. Sic apud Gruterum leges in quatuor lapidibus: *DIBVS*, apud Reinesium *DIB. bis*, apud Muratorium tres alios lapides, in quibus habes *DIBVS*; ex quibus cuique constiterit, antiquam *dativi* plu-

in Lunam, Orphæo inscriptus, utrumque sexum Lunæ tribuit. Apud Carrenas idem obtinuisse dogma de Luna, & Luno, testis est Spartianus in *Caracal.* Arcana autem hujus doctrinæ ratio ex dogmatibus Stoicorum manasse nullus dubito; quod sane argumentum amicam manum mythologicorum adhuc desiderare videtur.

pluralis nominum masculi generis desinentiam in is, pariter ac *ABVS* fuisse. Præter Deorum nomen id genus metaplasmus aliis etiam in vocibus occurrit in antiquis epigrammatibus. Sic apud Grut. in lapide, Minucio Aselliano posito, legimus: *ET FILIBVS SVIS*, pro *filiis*. Apud Reinesium in alio Lapide L. Memmii legimus *VITVRIBVS*, pro *Vituriis* &c.; cum & Metaplasmus alter contra ea animadvertamus in lapide apud Gruterum, Tito Plautio posito, ubi legimus: *AB ALIQVIS*, pro *aliquibus*. Igitur siue mutuum genus Deorum spectes, siue antiqua nominum desinentia, nulli dubium erit, Manes utriusque sexus appellationem sortitos esse; vel si masculi generis illos dumtaxat velis, neque desinentia in *abus* huic adverbabitur sententiæ. Quod vero ad diphthongum *AI* pro *AE*, perplura id genus exempla ex re, atque orthographia lapidaria congerere possem, quibus neque novum id quadratariis fuisse, ostenderem, a quibus ut pote notis supersedeo, atque in voce *MAINABVS* illud *AI* pro diphthongo *AE* lego. Verum nullibi reperitur in voce *Manes* diphthongum illud *AE*; scilicet: At longius res petenda videtur, ni mea falsus sim sententia; quandoquidem sic scriptum *Manium* nomen proximioris vocis originem sapere videtur.

Manes profecto Maniæ filios fuisse ex antiqua docuit theogonia Varro ap. Arnob., ut supra dictum est. Hujus meminit Deæ Plutarchus, eamque Romanos coluisse, scribit in libro *Question. Romanar. question. LII.* cujus textum e re nostra erit heic proferre, atque ab inepta tum Pitisci, tum Velsærii interpretatione vindicare. Sic itaque Plutarchus: *Cur Manes canem immolant*, κατὰ νόμον τοῦ κυνίου χρῆσθαι ἀποβναι τὸν οἰκονομῶν latine interpretatur Velsærius: *votoque petunt, ne quis domi nativorum bonus fiat*. Implexa, atque longe obscura inter-

terpretatio, qua voti sententia plane ridicula evadit. Errori ansam Vellero præbuit vox *χενος*, quam ex vulgata lexicographorum sententia *bonum* reddidit. Verum heic vox *χενος* derivanda est a verbo *χενωμαι* interficio, unde & *διαχενωμαι* interficio apud Sophoclem, qui apud Suidam ait: *κενυ χενωσινος τανδρος* illius cedes viri; hinc oritur & illud *χενος* Plutarchi, quod recte reddendum erit *interfectus*; ex qua equidem significatione redit Plutarchi sententia, nimirum Romanos Maniam precari: *ne quis domi natorum χενος interfectus sit*. Hinc subdit Plutarchus; *αιτοιται μινδρα των ανδρων αποδαν*, hoc, nimirum, voto *precari ne quis domi natorum moriatur*; ubi idem Vellerus, ut suæ vim adderet versioni, de suo addidit: *oblique precantur*. Sic itaque Plutarchi sententia restituta, ad rem redeamus: ille Deam hanc *Μαναν* appellat, nimirum *Manam*, atque eandem esse cum Græcorum Hecate; ibidem docet, ex quo intelligimus *Manam* Plutarchi eandem esse, atque *Maniam* Varronis, Manium Matrem, quæ neque alia erat ab Hecate Græcorum, atque a Proserpina ipsorum Romanorum; his sane Deabus illi tum nascentium, tum defunctorum tutelam tribuerant.

A nomine autem *Μανα* ejus filios *Manium* illud sortitos esse, dicendum erit. Atqui Dea hæc *Mania* in antiquissimo lapide *Mainia* appellatur, ad rem nostram quod maxime attinet. Igitur inde & filiis *Mainabus* nomen factum est cum eodem diphthongo in prima syllaba. Lapidem ante hac ineditum, Capreis inventum in loco vulgo *Moneta*, servavit Nicolaus Paganus olim Archidiaconus Caprearum Ecclesiæ, qui patrias antiquitates solertissime colligere studuerat, etsi, nescio quo fato, collecta, eaque peroptima, monumenta in transalpinas devenerint post illius obitum manus. Forte itaque fortuna inscriptionum quarundam syllogem, ab illo congestam, a nepotibus obtinui

nui, in qua præter alias inscriptiones, quas pro re nata, publici juris faciam, & hanc, de qua nobis sermo est, inveni.

MAINIAE. M. S.
MEMM..... PR.....
E. V. S.

Quam ita interpretatus sum: *Mainia Matri Sacrum Memmia Prisca ex voto solvit*. Hujus sanè Deæ cultum in Insula magni fuisse, Templum haud longe ab agro, in quo lapidem inventum fuisse, scripsit Paganus, positum testatur. Templum autem maximam præferebat vetustatem, cum in ipsa sit montis cavitate, haud arte excavata, sed ipsamet natura efformata; cavitas semicircularem fere habet figuram, circum clivulo quodam, in Cavitationis imo basis quædam ex eodem lapide surgit, qua per gradus septem ad dexteram parvo cuidam plano patet ascensus, a plano ad decempedam fere extat loculamentum, ad cujus basim foramina apparent; illud autem iconis Maniæ, sive Mainiæ ædiculam fuisse puto, in iisque grandioribus equidem foraminibus vasa suffitus reposita arbitror. In ingressu autem hujus Templi duo extant concamerationes, muro quodam partim lateritio a se invicem disjunctas, quas templi culinas, atque officinas fuisse ex earum structura facile conjectare licet. Hoc autem templum etiam num ab Insulanis corrupta voce *Matrummania* appellatur; quare & siglam illam Inscriptionis M., *Mainia* appositam, *Matri* interpretatus sum. Maniam itaque hanc, a Plutarcho *Manam* appellatam, atque in Caprearum lapide *Mainiam* dictam, veluti Manium matrem Romani habuere, adeoque ipsis filiis quandoque *Manium*, aliquando, & *Mainabus* nomen fecere, servata prorsus materni nominis ætate; quare & *Mainabus* dixere in lapide Montfauconiano cum A loco I. in Tom. III. P. I.

N

pe

penultima syllaba ex voce *Manas*, pro *Mania* apud Plutarchum.

Hæc addidisse non piguit, ut ne dum Romanos inter Deos recensuisse *Manes*, in compertum habeamus, sed & illis litatum sacrificiis, atque Tempia dicata pariter fuisse, nemo adhuc dubitet; adeoque & ipsa Sepulchrorum epitaphia Diis Manibus defuncti, haud animæ ipsius defuncti posita, necum quis quis argumenta hæc legerit, fateatur oportet.

§. III.

Appendix De Deis κατάχθονος Græcorum. Qui fuerint illorum Δαίμονες, a Manibus Romanorum neutiquam diversi. Explicatur marmor Græcum, Capreis inventum, atque restituitur Dionis textus, in quo de Caprearum solo scribit ille, oscitanter a Reimaro lectus, atque interpretatus, indiligentius a Martorellio recus.

Quemadmodum Romanis Deos *Manes*, ita Græcis Deos eisdem præesse Defunctorum animabus, suatum fuit. Hos autem Deos Græci *Deus κατάχθονος* appellarunt, verum peculiari quadam denominatione & *Δαίμονες* eosdem dixerunt, quod sane nomen dilucidius illud, quod de *Manibus* tulimus, iudicium, plane confirmat. Si enim græcorum epitaphiorum siglas spectemus Θ. Κ., sepulchra apud illos sacra *Deus κατάχθονος* fuisse, nemo inficias ibit. Hoc autem nomine *Δι*, quos *inferos* Romani dixere, venirent ne, an *Manes*, hæret res, cum vox *κατάχθονος* *inferis* potius *Diis* communis fuerit. At si nemo dubitat, Romanis ipsos Græcos hujus dedicationis sepulchrorum auctores fuisse, sequitur; Romanos ad Græcorum epitaphiorum exemplum adhibuisse siglas *D. M.*, quippe quæ adamussim responderent græcis siglis Θ.Κ. Hoc sane argumentum liqui-

liquido evincit *θεὸς Καταχθονίους* Græcorum eisdem-
cum *Diis Manibus* Romanorum fuisse; siquidem has
figlas D.M. jure habemus veluti latinam interpretatio-
nem illarum Θ.Κ. Quis autem accuratorem desidera-
turus erit versionem illa, quam Romani, græce ad mi-
raculum gnari, atque inter Græcos versati, concinnarunt?
Verum enim vero Græcorum Theologia, Phœnicio-
rum archetypa, a Romanis expilata, hos quemadmo-
dum *δαίμα* illud de geniis, ita & alterum docuit
de *Δαίμονι* *Damone* alterius vitæ præside; cujusmodi
appellarunt forte genium potentissimum, quo mens
moderaretur, quique factorum defuncti in altera vita
adhuc arbiter erat: Hinc apud Græcos. Soli τοῦ δαι-
μόνου nomen, perinde ac Jovi in *Orphicis* fuit. (V).
Antiquum hoc erat apud Græcos ipso Homeri ævo,
qui *Iliad.* vi. *Deum* generatim *δαίμον* nuncupavit
ἐπιτηδεύων πρὸς δαίμον si pejeravero contra Deum, & Pla-
to de *Rep.* L. iii. Deum, appellat *μυρίων δαίμονα*,
quo epitheto Deum donavit, veluti universi mode-
ratorem, ac præsidem; ex quibus sane testimoniis,
sequitur, vocem *δαίμων* epithetum fuisse Deorum, qui
summa vi præsiderent hominibus; quare & superis
Diis aliquando tribuitur, perinde ac mediis illis, qui-
bus a superis hominum tutela credita erat. Unde
Philo, græcæ, perinde ac Hebraicæ Philosophiæ do-
ctissimus, quos Moyses *לאֱלֹהִים* (in Vulgata *Angelos*)
appellavit, *δαίμονες* reddit, eandemque esse ambarum
N 2 vocum

(V) Vox *δαίμων* Lexicographorum sententia a *δύνα-
μις*, quibus autem argumentis nescio, oritur. At Græ-
cis nonnisi vocis coagmentationem tribuerem, cum ele-
menta illius sint partim peregrina; hinc facile conjice-
rem, ex eorum *Διὸς* & phœnicia voce *מָנָה* *Manah* præ-
fecit *Θεο.* efformasse *δαίμονες* Deos *presides*. Id unum
certo constat, vocem *Dæmon* apud Orientales non inve-
niri.

vocum vim docet. Hinc forte & Romani a Græcis pariter Deam illam *Matrem Manium* accepere, cum, (ut missa faciam argumenta ex *Magna Idea Romanorum Dea*) in glossis Philoxeni *Larunda* Romanorum, appellata fuerit *Μητηρ δαμωναυ Μator Damoniun* (VI).

Atqui Cicero *φουλακτος* videtur de significatione huius vocis dubitasse, cum *L. De Univ.* scribit: *Reliquorum autem, quos Græci δαμωναυ appellant, nostri, opinor, Lares, si modo hoc recte conversum videri potest.* Ruit itaque argumentum ex Manium, atque των δαμωναυ convenientia depromptum, dicit nasutus quidam. Verum quis quis inordinatam Romanæ Theologiæ rationem, ætate potissimum Oratoris, noverit, illius non obstupescet dubium, cum apud ipsiusmet Ciceronis majores longe obscurior fuisset Larium γνησις. Sat erit concertationes hoc de capite apud Macrobiū legere: Aliam de hisce Diis tulit sententiam Virgilius *Æneid.* L. III., aliam Cassius Hemina, aliam Nigidius apud *Dion. Halicarnas.* L. I., tandem & Plautus in *Mercat.* v. 2. in diversa fuisse sententia

---

(VI) Quemadmodum *Manibus* fuit Mater apud Romanos Dea *Manā*; ita & eorum Patrem *Ditem* appellarunt illi: sic in lapide apud Turrem *De Deo Mithra*:

DITI

PATRI

IVLIA. BARACVS

FECIT. VIVA. SIBI

In qua vides & aras sepulchrales Ethnicos nedum *Manibus*, eorumque Matri *Maniæ*, sed & *Diti Patri* Manium posuisse, quem vulgo Plutōnem nuncuparunt. Eadem ratione passim Mythologici explicant nomen illud Plutonis in lapidibus (quod ipsummet Jovem quandoque tulisse in aliquibus legisse memini epithaphiis,) nimirum *Pluto Σμμιταυς*, quasi dicas: *Summus Manium*.

tia videtur. In tanta itaque quaestione merito Cicerō dubitavit, *Lares* ne potius, quam *Pænates*, aut *Manes* essent apud Romanos Græcorum *Δαίμονες*. Mihi vero præ Ciceronis dubitatione magni est faciendum antiquiorum Romanorum iudicium, qui cum nascenti Latinorum mythologiæ fere suppare suerint, Græcorum nihilominus *θεοὺς Καταχθονίους*, atque *Δαίμονες Manes* reddidere, ut, præter bene multa veterum testimonia, procul dubio ipsi antiquissimi lapides docent.

Ne vero a peregrinis marmoribus argumenta dumtaxat quærere, videamur, & nostratum lapides, qui nostræ suffragantur sententiæ, lubentissime afferam. Duo hi potissimum sunt, quorum unum vulgavit Martorellius noster altero *Theca Calam.* tomo, alterius adhuc inediti penes me fragmentum servatur, utrumque vero Caprearum Insula, græce olim gentis, protulit. In Martorelliano marmore, sive juvenis Hypati epigrammate, primus dystichon ad rem nostram inaxime redit.

Οἱ Στυγίῳ χωρὶν ὑποναίεσσι, Δαίμονες ἐσθλοί,
Δεῖξάσθ' εἰς Αἶδην, καὶ μετὸν οὐκ ἐπὶ τῶν.
nimirum, ut reddit Martorellius.

*Qui stygiam incolitis regionem, Dæmones almi,
Excipite intra Orcum me quoque ter miserum.*
Ubi vides Hypatum Dæmonibus, veluti Diis, qui Stygiam regionem incolerent, se commendare.

Alterius lapidis, Capreis inventi, mihi quinto abhinc anno illic rusticanti a villico quodam oblato, una reliqua est pars, altera nautarum incuria deperdita, quibus lapidem, in duas partes confractum, Neapoli portandum credideram. At feliciter inter meas chartulas lapidis integrum epigramma inveni, quod, ut illum habui, excrisperam, quare iacturæ minus dolendum mihi fuit. Marmor, græce elegantiori charactere scriptum, quamdam continet Capreatum legem, qua & a strepitu in foro abstinendum esse, perinde ac ab

extruendis ibi Diis Manibus Aris, cautum est. Sic epigramma illud se habet

ΔΗΜΟC * ΜΟΥΤΙC ΕΓΕΙΡΗ
ΚΕΛΑΔΟΝ ΟΥ ΔΑΙΜΟΝ. ΒΩΜΟΝ
ΕΠΙΑΓΟΡΑΝ Κ ΑΓΡΟΝ ΔΗΜΟCΙΟ

Latine autem sic reddidi

PORVLVS * NE QVIS SVSCITET
TVMVLTVM NEQVE MANIBVS ARAM
IN FORO ET AGRO PVBLICO

A populo Captearum legem istam latam, indicat solitaria illa vox ΔΗΜΟC, cui parvus ea de re obelus adsculptus est. Verbum *εγειρη* heic vocibus *κελαδον*, perinde ac *Βωμον* inservit, forte ex utraque verbi *εγειρω* significatione *excitandi*, *ciendi*, atque *extruendi*: De altera significatione nulli dubium erit; de prima verò habes apud Pindarum, atque Hesiodum exempla. Ea itaque lege cautum erat, ne quis tumultum excitaret in foro, neve in eodem foro, perinde ac *αγρω δημοσιω* aram extrueret *Δαιμον*, vox a *Δαιμονισι* correpta, nimirum *Manibus*. *Αγρον δημοσιον* interpretatus sum *agrum publicum* juxta indolem vocis *αγρου*, de qua mox. Ad Legis sententiam quod attinet, duo videtur complecti, unum de strepitu populari in foro, alterum, quod explicandum mihi erit, de aris Manium, ne vel in foro, vel in agro publico extruerentur. Prima sane fronte, qua de re Aræ Diis illis denegatæ fuerint in agro publico, nequit intelligi, nisi quid sibi velint Aræ illæ pressius expendamus; siquidem nullibi gentium vel huic legi affinis altera obtinuisse videtur, cum Diis ubilibet Aras excitare fas esset, imo antiquos in foro præferim, pariter ac in publico agro non modo Aras, sed & Tempa habuisse, passim vetustiora testantur monumenta. Itaque cum sermo sit ea in lege de Aris *τοις δαιμονισι* sacris, eo res redit, in investiganda scilicet singularis hujus interdicti ratione. Atque ea sane

ne non nisi ex indole Aræ δαμνίων erit repetenda, quæ quidem Ara nil aliud erat ab ipsomet sepulchro quod, ut pote δαμνίων dicatum, veluti horum Deorum Βαίους Ara haberetur, ut ex dedicatione lapidum de Romanorum sepulchris supra diximus; adeoque cum lex vetat, Aras δαμνίων Μανibus. in foro, atque agro publico excitare, nonnisi a sepulchris defunctorum hinc in locis extruendis abstinendum esse, jubet. Qua sane in re Caprearum gentis lex cum cunctarum gentium politia convenit, ubique enim populorum vetitum fuit, sepulchra in foro, vel locis publicis extruere, ut de Romanorum præsertim politia Leges Agrariæ testantur.

Ex hac autem legis hujus interpretatione, quæ vero, ni mea fallor sententia, prorsus similior videtur, patet & majoribus nostris, Phœnicia ac Græce originis, unam eandemque, atque antiquissimis Romanis, de sepulchris fuisse ideam, eaque sacra Diis Manibus eo habuisse, ut veriti non sint illa Aras Dæmoniorum, sive Manium appellare. Ex quo quidem veteris Theologiæ sistemate procul dubio usus inolevit, quo in ipsis sepulchrorum marmoreis cippis, quibus epithaphium D. M. vel O. K. inscriptum erat, insculptæ pariter fuerint sacrorum vasorum, aliorumque rei sacræ utensilium figuræ, cujusmodi fuere Pateræ, scures, aliaque id genus, quæ cum passim in cippis illis occurrant, nescio qua de causa defuncti Sacerdotis insignia visa sint Adamo in Historia Bolseni; quandoquidem plures ejusmodi cippos, cum pateris atque scuris, vel pueris, vel militibus positos fuisse, docent adtexta epithaphia. Unum autem restat de ἀγρῷ dicendum; quam vocem latine *agrum* interpretatus sum. Ne e' diverticulo in diverticulum progredi videar, a commentario quod heic de *agro publico*, ejusque conditione adtexere possem, abstinere, atque de recta dumtaxat vocis signifi-

tionē id unum dicam, de eo certe loco usurpari apud græcorum vetustissimos, potissimum frugibus ferendis aptiori. Lege Corinium *Faslor. Attic. to. 1.*, & 11. de hac voce.

Ex hac autem lege liquido patet, feracissimos fuisse Caprearum agros, qui ne religiosi evaderent, excitatis Aris, sive Sepulchris, adeoque culturæ minime obnoxii, ea lege cautum fuit; quare a Statio *Dites Capreae* appellantur. Utinam terræ felicitati & incolarum indoles responderet. At opportune heic de Caprearum agro obiter dicenti, vindicanda mihi erit Insula ab illata Caprearum solo injuria haud equidem a Dione, sed a corrupta Historici hujus lectione, quam neque Reimarus, neque Martorellius animadvertisse piget. Sic textus Dionis periocha, in qua de Capreis sermo est, se habet. *Τὴν Καπρεῖαν πᾶρα τῶν Νεαπολιτῶν ἀντὶ τοῦ ἀρχαίου ἢ, ἀντιδῶσαι χώρας ἡλικῆατος. καὶ ταὶ δὲ οὐ πορρωτὴς κατὰ Σურρεντῶν ὑπερου, χρῆσον μὲν οὐδὲν &c.* Reimarus latine reddit: *Capreas a Neapolitanis, quorum antiquius erant, permutatione alius regionis redemit: Sita est hæc Insula haud procul a Surrentana continente, ad nullam quidem rem utilis, &c.* Versionem Reimari queritur *ibid.* Martorellius, atque illa *χρῆσον μὲν οὐδὲν* reddenda potius arbitratur: *nil quidem speciosius præferens.* Verum nullum ille profert novæ hujus significationis vocis *χρῆσος* monumentum, neque ullam vetustioris græci, vel saltem græculi cujusdam auctoritatem laudat; hinc illi standum velut Dictatori. Quin vero novas vocibus appingamus marte nostro significationes, vis hujus sententiæ ex una vocis *οὐδὲν* literula immutata, amanuentium oscitantia, pendere, mihi videtur: Si enim pro *οὐδὲν*, ut legit Reimarus, atque Martorellius, legeremus *οὐδον*, una literula: in immutata, statim sibi met Dionis sententia constaret,

ret, neque videretur ille cum ceteris pugnare Historicis, qui Insulæ ubertatem commendarunt. Sane *οὐδος* antiqua Græcorum vox, etsi deinde ad *viam*, atque *iter* significandum traducta fuerit, olim nihilominus *agrum*, *terram*, atque quemvis locum agrestem significasse, nemo in dubium verterit: ab exemplis superfedeam, ne lexica expilare videar, at Consule Henricum Stephan. , & Franciscum Junium. Ad hunc itaque modum textus Dionis restitutus *χρᾶτον μὲν οὐδον* (*χουσα*) commodè reddi posset, *bonum*, *utilem* *equidem agrum habens*. Lubuit Capreates inter, atque Dionem excitata, amanuentium causa, iurgia tandem composuisse.

Ut itaque adhuc dicta ad compendium conferamus. Græcis, qui Manes Romanis, *Δαίμονες* fuere, perinde ac *θεοὶ καταχθονιοί*. His utrique Sepulchra dicarunt, cum Deos inter procul dubio illos referrent, adeoque siglæ Lapidum D. M., atque O. K. signa dedicationis fuere, ut cuique innotesceret, Diis illis, haud equidem defunctis, Monumenta posita esse. Unde plane sequitur, antiquos in epitaphiis Defunctorum præstitis Deos invocasse, etsi paulatim delitescente vetustiori theologia, siglæ illæ, veluti epithaphiorum initium se habuere ex quadratariorum more, cum ceteroqui integra apud eosdem Romanos perstaret antiqua Sepulchrorum Religio, quæ olim ex *Manibus*, quibus Sepulchra illa dedicari solebant, ortum duxerat. Cùm itaque, ut tandem aliquando ad rem nostram redeamus, in Christianorum lapidibus illæ occurrunt siglæ, quadratariis prorsus tribuendæ erunt; neque ulli mirum erit, Episcopos illarum abusui minime obstitisse, cum ipsimet Romani jamdiu nullo loco siglas illas haberent, antiqua Manium religione, præsertim quod ad Sepulchra, planè neglecta.

§. IV.

De vocibus Locus, & Loca. Quid sibi velint in Christianorum, atque Paganorum Epithaphiis.

Loculamenta, quibus Christiani olim in Cœmeteriis corpora suorum condidere, *loci* nomine in ipsis lapidibus appellantur: Hanc autem Sepulchra appellationem apud ipsos quoque paganos sortita fuisse, aliquibus visum est; quare ex ea denominatione nulla delumenda erit rei Christianæ nota, modo ex una ea voce character lapidis pendere videatur. Tum Lupo, tum aliis, & *παισι* criticis, hæc oborta est forte sententia, cum, ni fallus sim, latum discrimen inter usum vocis *locus* in Paganis, atque Christianis lapidibus satis expendere neglexerint. In Paganorum iane lapidibus animadvertendum est, *locum* plerumque cum *olla*, vel *ollis* conjug. Vide innumera exempla apud Lapidariographos. Præterea vox *locus*, vel *loca*, si unum, atque alterum excipias lapidem, in omnibus omnino epitaphiis non expresse, sed siglis adnotata occurrit, sic L. F. *locum* fecit, L. S. F. *locum sibi* Fecit, vel tandem L. S. V. F. *Locum se* *Vrva*, aut *Vrvo* fecit. Quod si alicubi expresse *loca*, vel *locum* invenies, id fit tum, cum *locus*, vel *loca* assignantur, ut in lapidibus apud Gruterum, aliosque, in quibus legata *locorum* pro sepultura libertis, Libertabusque facta legimus.

At in Christianis lapidibus *locus* numquam cum *Ollis* reperies; siquidem illi *Ollis* cinerariis, sive ossuariis nusquam usi sunt in Cœmeteriis; neque, si quando illi ossa condidere extra Cœmeteria, ossas in Columbariis collocarunt, vel *Olla* inscriptionem aliquam addidere, quemadmodum Pagani factitarunt. Deinde a siglis etiam illis abhorruere Christiani, atque expresse *locus*, vel *loca* scripsere, eo ut cum duo corpora vel tria unus idemque locus

con-

contineret, in apposito epithaphio illud indicarunt, voce partim græca partim latina *Bisomi*, vel *Trisomi*, a latinis numeris *bis* vel *tris* pro *tres*, & *corpus* corpus. Hinc apud Boldetrum t. i. legimus Inscriptionem Cœmeterii Gordiani. Sic

SISINI BISOMV. ET AMPELIDES.

Et aliam Cœmeterii Callixti: Sic

DONATA SE VIV. EMIT SIBI. ET MAXENTIAE LOCVM BISOMV.

Neque in Christianis Epithaphiis aliquando legisse memini *loci* hæredibus, aliisque legata. Vox enim *locus* ad indicandum loculamentum, in quo defunctus conditus fuerat, adhibetur, quem certe dicendi modum frustra vel semel in paganis lapidibus quæres. In Cœmeterialibus lapidibus, loculamentis impactis sic legimus apud Boldet. *ibid.*

I.

LOCVS BENENATI
ET GAVDIOSAE COMPARES ✠
SE VIVI COMPARAVERVNT
AB ANASTASIO ET ANTIOCHO FS.

II.

LOCVS IOVINI FV. QVEM
EMETAT SEBIBO SIBI ET SVAE
FIL.

Immo cum Christiani loculos quandoque numericis notis signarent (ut quisque ex appicta nota cuiusnam esset defuncti loculus per se nosceret, præsertim cum præ loculamento nulla staret inscriptio), scribere solebant: *locus* addito numero (VII): Sic apud Lupum ex-

---

(VII) Obiter heic adnotandum, Romanos forte in suis Columbariis loculamenta etiam literis quibusdam distinguere studuisse. Huic conjecturæ ansam præbuit vetustissimum Columbarium lateritio opere, atque quinque grandiusculis

explicanda mihi videtur inscriptio diffracti lapidis, in quo subtus habetur equi figura, supra legitur

LOCVS IVS

cum enim illud nomen proprium dici nequeat, potius interpretarer LOCVS IVS, h. e., *locus quartus*. Antiquum enim Romanis jam erat quartum numerum his notis signare, eo ut *unius* figuræ I præiret V *quinti numeri* nota; immo ea potius quarti numeri nota oblectati videntur, veluti ceteris breviori; unde in lapide Romana maxime vetustatis apud Gruterum MII. n. 5. numerus quadragesimus sextus sic notatur: IVL., h. e., *quatuor de quinquaginta*. Quod vero ad appositam literam S attinet, neque novum hoc erit in antiquioribus lapidibus; meminimus enim apud Turrem *De Deo Mithra* hanc legisse inscriptionem:

D. M.

EVCHARIAE.ATTINIAE

CASSIVS. VELARIVS

V. A. P M. XXXIXM. M. II.

in qua litera M, notis illis numericis addita, desinentiam notare videtur secundæ vocis numericæ, nimirum *novem*; unde *Triginta noveM*. Alterum lapidem

---

lis loculamentis, architectura satis optima, constructum in loco vulgo *lo Scusillo*, altero ab Urbe milliario. In eo sane ab basim loculamenti unius occurrit litera A absque ullo *puncto*, quam veluti loculamenti notam habui: Diu ad alia quatuor loculamenta literas quæsi, sed frustra; temporis enim injuria, perinde ac villicorum, in dies æstimabile illud monumentum labescit. Quid ni C Columbarium asello stabula evasis. Atque ego derurbati aselli (sæpius enim illuc ventitabam) pœnas dedi, cum villicus tandem aditum, quo in Columbarium itur, clathris clausisset.

pidem habes in *Memoriis Histor. Antiqui Tusculi*
Cl. *Matthai*. Sic

D. M.

MANSVET. VIX. AN. XXIIIS.

DIEB. XIII.

F. CONI. F. M. H. N. S.

ubi litera S, notis XXIIIS. addita, cum numerica minime sit, vices gerit ultimæ literæ vocis *tres*, nimirum *Vigintitre*S. Hæc dixisse non piguit, quo scitulis non videar marte meo lapidem a Lupo editum, atque notas numericas in illo insculptas, interpretatus:

Tandem *loci* nomine in Paganis lapidibus vel loculamentum Ollarum venit, vel integrum Columbarium. Illud testantur lapides bene multi, in quibus legimus LOCVM DEDIT ET OLLAS DVO, vel LOCVM CVM OLLIS, vel LOCA ET OLLAS. Alterum, ne longus sim, uno ex Gruterianis lapidibus ostendam, DCCCCLXIII. 5.

C. CAECILIUS. FELIX

ET C. CAECILIVS. VRBICVS

LOCVM. ITA. VTI. EST. CONCAMERATVM

PARIETIBVS. ET. PILA. GOMPRAEHENSIS. LONGVM

P. VI. LATVM. P. VII. CONSECRAVERUNT. SIBI. ET

C. CAECILIO. RVFINO. ET C. CAECILIO. MATERNO. ET

LIBERTIS &c. &c. &c.

H. H. M. N. S.

Itaque *locus* appellatur Columbarium eum concamerationibus, parietibus circumdatum, atque pile ornatum.

Inter Christianas autem lapides *locus* appellatur, effossum in muro Cæmeterii loculamentum, in quo illi cadaver collocabant, quodque vel lapide, vel figulinis tegulis occludebant: Quod si loculamentum illud duorum, vel trium corporum capax foret, *bisomum*, vel *trisomum* appellabant, ut dictum est. Hinc *locus* Paganis erat loculamentum cinerum, haud equidem

dem corporis, adeoque *locus* ollas, minime quidem corpus continebat, ut ex omnibus plane Paganis epithaphiis colligimus. Cum contra ea Christiani, qui a comburendis corporibus religiose abstinere, *locum* appellarent illum eundem loculum, in quo corpus defuncti collandum erat.

Quamobrem & latum illud discrimen inter Paganorum, atque Christianorum *loca* præterendum non erit. Siquidem illos in epithaphiis *loca* vel *locum* emisisse numquam leges; passim enim legimus in Paganis epigrammatibus *LOCA* SIBI FECIT, vel *LOCA* DEDIT, ASSIGNAVIT &c., cum loci nomine vel loculamenta Columbarii venirent, quæ vel amicis, affinibus, vel Libertis *legabant* Romani, idemque *legatum* in lapide exarabant; vel si *locus* ipsummet erat Columbarium, certe vel pretio emptum vel comparatum dici non poterat, cum lege vetitum foret, propria venalia facere Columbaria, ut inferius dicemus. Christiani nihilominus, qui evangelicæ paupertati studebant, a funerariis præsertim sumptibus propus alieni, nulla habuere Columbaria, quandoquidem ollis corpora nusquam condidere, neque *loca* alijs legarunt. Quamobrem *locum* illi vel pro se vivi emebant, vel maritus conjugi, Filius patri, amicus amico sepeliendo comparabant; qui sane *locus* nihil aliud erat, nisi loculamentum in muro Cœmeterii effossum. Atque heic explicanda erit phrasis nonnullarum Inscriptionum Christianarum de *loco*, pretio comparato. Pagani enim *loca*, h. e., Columbaria faciebant, nimirum a fundamentis extruebant in propriis plerumque fundis, vel in alienis, fundi portione a domino emptâ. Christiani autem numquam locum Cœmeterii, sive spatium muri, emisisse dicendum erit, cum communia Cœmeteria forent, sed a fossoribus *loca* emebant, operæ pretium iis dantes, effossionis ergo. Hinc celebre apud prisceos Christianos

nos fuit *Fossorum* munus, quorum opera maxime egebant, eo ut illos in cleri albo cooptare, veriti non sint. Hi itaque mercede conducti, loculamenta effodebant, vel illa effossa venum dabant, ut ex lapidibus Christianis intelligimus. Sic in allato n. 1. epitaphio Benenatus, & Gaudiosa Conjuges *locum* comparaverunt ab *Anastasio, & Antiocho FS.*, h.e., *Fossoribus*. Alterum id genus monumentum habes apud eundem Boldettum ib. t. 11. Sic

FL. STELICONE V. C. SVB DIE X. KAL.
SEPTEMBRES EMIT SOTERES SE VIVA
ET MARITO SVO VERNACOLO
COMPARI SVO EMIT A
CELERINO FOS.

Eademque ratione interpretanda erit hæc sepulchrorum coemptio, iique, a quibus empta illa dicitur, inter Fossores habendi recte erunt, etsi plerumque Fossorum nomen venditorum nominibus non adscribatur, ut in lapide Cœmeterii Priscillæ

GN. VEIDVS LOCVM SIBI EMIT

AB ASELLO ET DEMETRIO

Asellus, & Demetrius e Fossoribus certe erant, qui aliquando & *Fossarii* dicti, ut ex lapide Cœmeterii Calepodii

FELIX FOSSARIVS IN P.

Vide de Fossoribus plura apud laudatum Boldettum.

Ex his itaque liquido patet nomen *loci* longe diverso modo in Paganorum epitaphiis, atque Christianorum illis inveniri; hinc ex adjunctis facile quis quis videt latum illud discrimen inter *locum*, & *locum* Christianorum, atque Paganorum in utrorumque lapidibus. Præsertim cum in Christianis lapidibus ex iis, de quibus diximus, argumentis nusquam *locum* plurali numero, ut Romanis frequens erat, de loculamentis Ollarum locutis, sed *locus* singulari numero ubique invenies.

Postremo neque silentio præteream, qua de causa Chri-

Christiani *locum* adhuc vivi, comparare studerent; id quod ex epithaphio quodam Cœmeterii Callixti forte patebit, ne scilicet defuncti corpus, diu, usque dum loculamentum a Fossoribus excavaretur, inhumatum maneret; quod aliquando passim accidisse non dubito, vel cum Fossores aberant, vel cum id genus artificibus, invalescente persecutione, carerent. Dilucide res explicatur in hujus Christiani epitaphii fragmento apud Boldettum.

FORTVNATVS SE VIVO SIBI FECIT

VT CVM QVIEVERI IN PACEM IN (*Monogramma*)

LOCVM PARATVM HA . . . . .

locum, nimirum, *paratum haberet*. Hæc de loco, deque ejusdem vocis apud Christianos, atque Paganos differentia.

§. V.

De communi Paganis, aque ac Christianis more adnotandi Epithaphiis dies obitus defuncti, atque illius vite.

Laudibus certe frustrandum minime erit Cl. Lupi studium in expendendis Nonarum, atque Kalendarum notis, ne quis cum Mabillonio, Fabrettio atque præsertim Justo Fantaninio, falsus, Nonas, atque Kalendas Epithaphiis adnotatas, veluti indubium Christianarum inscriptionum characterem haberet. Unum dumtaxat in eo displicere videtur, nimiam operam abuti in iis e Grutero potissimum exscribendis epithaphiis, in quibus Nonæ, atque Kalendæ occurrunt; cum in id genus lapidibus Kalendæ, atque Nonæ haud obitus defuncti diem, sed diem dedicationis Sepulchri denotent; id quod & ipsemet fateatur Lupus, quamquam nescio qua mente dicat: *Esto enim hæc vera sint. Dummodo dies aliquot memorentur in Epithaphiis Ethnicorum, jam falsum est, epitaphi-*

taphia illa excludere omnino omnem memoriam Kalendarum &c., quod ad regulam, de qua quaerimus, vel evertendam, vel limitandam sufficit. At regula, de qua quaeritur, de iis est Nonis, atque Kalendis, quibus dies obitus defuncti designabatur, quod ex Gruterianis illis lapidibus inferri nequit, cum in illis Kalendæ &c. denotent diem Dedicationis Aræ Sepulchralis, Ossuarii &c.; cui enim suavis erit hæc inscriptiones Mabilionium, Fabrettium, Fontaninum nusquam legisse?

Eo itaque quaestio redit, num Pagani diem obitus in epitaphiis, quemadmodum deinde Christiani fecere, Kalendis, Nonis, Idibus designarent, quicquid fuerit de Dedicatione Sepulchri, quæ nostrum non interest. Scitissime itaque idem Lupus hunc morem apud Paganos obtinuisse, ostendit ex quampluribus illorum epitaphiis, e quibus unum, atque alterum seligimus ex Grutero p. DLXXVIII. l., DXCIX. 9.

I.

M. VLPIO. AVG. LIB.
 PHAEDIMO. DIVI. TRAIANI. AVG.
 A POTIONE. ITEM. A LAGVNA. ET
 TRICLINIARCH. LICTORI. PROXIMO. ET
 A COMMENT. BENEFICIORVM. VIXIT
 ANN. XXVIII. ABSCCESSIT. STELINVNT. PRI.
 IDVS. AVGS. NIGRO. ET. APRONIANO. COS.
 &c. &c. &c.

II.

D. M.
 DIADVMENO
 AVG. L. PRAEPOSIT
 ORDINATO. VLTRO
 DIVO. TITO VIII. COS
 EXCESSIT
 IIII. IDVS. SEPTEMB.
 &c. &c. &c.

Præter obitus diem, & sepulturæ quoque illum Pagani in epitaphiis adnotarunt. Sic apud Lupum ex Fabretto, atque Gorio habes Epitaphium Hilaræ minoris

noris, in quo legimus.

SEPULTA. EST. A. D. VI. K. APRILES

T. CLAUDIO. NER. P. QVINCTIL. VAR. COS

Aliud ex Fabretto epitaphium Titiae Phœbes sic se habet apud eumd. Lupum, in quo OSSA Phœbes dicuntur

CONDITA. XIII. K. OCTOBRIS GERMA

NICO. CAESARE. C. VISELLIO COS.

Verum quamquam in Ethnicis Epitaphiis tum dedicationis Aræ Sepulchralis, tum etiam obitus dies Kalendis, Nonis &c. adnotatos inveniamus, id unum sequitur, hunc morem a Paganis Christianos accepisse; at nullum inde suboritur argumentum, quo vel parum inficiari possit longe latum discrimen, quod ex eadem nota inter utrorumque epitaphia interest. In Christianis etenim epitaphiis notas Kalendarum, Nonarum, &c. nusquam fere a voce illa *depositionis* sejunctas leges; quemadmodum neque in uno ex Christianorum antiquis lapidibus voces illae, quibus obitus notatur in Ethnicis, nimirum *Excessit*, *Abscessit* &c. occurrunt; eo ut nemo inficias ibit, data opera Christianos ea *Depositionis* voce usos esse, ut fusius infra dicemus. Quamobrem nihil hanc notarum concordiam moratus essem, mea quidem sententia, nisi excitatae ab aliis quaestioni satis faciendum fuisset.

Majores suos itidem imitati sunt Christiani, qui annos, menses, dies, atque ipsas vitae defuncti horas in epitaphiis notare studuerunt. Passim enim Pagani id fecere, ut marmora eorum sepulchralia testantur, quae habes apud Fabrettum L. II.. Hic unum ex Lupo exscribam Musei Kircheriani.

D. M. S.

MODIAE. IVCVNDAE.

FECIT. MODIA. FLORE

NTINA. O FILIAE

PIENTIS O SIMAE

VIXIT ANNIS. VIII.

MENS. XI. H. VIII. (Horis)

SIBI. ET. SVIS. POS

In

In eo autem non modo Anni, 'mensēs, sed & *horæ*, quibus vitam degit *Jucunda*, notantur. Hisce Majorum vestigiis Christiani insitire; quare annos pariter, menses, atque dies defunctorum epithaphiis adnotarunt, horas vero raro; etsi, instituta inter Christianorum, atque Paganorum epitaphia comparatione, in illis frequentius, quam in his, descriptas *horas* leges. Ab exemplis epitaphiorum, in quibus anni, menses, diesque notantur, libenter abstinere, cum tot sint, quot fere sunt sepulchralia epigrammata; unum atque alterum seligam de *horis*. Apud Boldettum legimus epitaphium Dorothei sic:

DOROTHEO FILIO DVL
CISSIMO QVI VIXIT M. VI.
D. XX. OR. IIII. IN PACE.

Ne autem putes de infantulo dumtaxat tantum curae parentibus fuisse, en & epitaphium alterum Coemeterii S. Proceffi apud Lupum, in quo horæ vitæ; *Januaria* virginis undeviginti annorum describuntur, sic:

ZENVARIA BIRGO PVELLA QVE
VIXIT ANNOSXVIII. MES. DVO. D. XXVII. OR. IIII.
hoc est, *Dies viginti septem, oras* (litera H deficiente, ut in ceteris ferme cunctis Christianis epithaphiis) *quatuor*. Id & Græcos inter Christianos obtinuisse, *Stephania* græco titulo probat Boldettus:

СТЕΦΑΝΙΝ ΕΖΗCΕΝ ΕΤΗΕΜΗΝΕC. Δ. ΗΜΕ
ΡΑC Ι. ΒΩΡΑCΙΑC ΕΝΗΤΑ

h. e: *Stephania vixit Annos quinque, menses quatuor, dies duodecim, horas decem. Irreprehensibilis*. Ex interpretatione Boldetti, qui ultimas duas voces ΕΝ ΗΤΑ, in unam veluti coalescentes, reddidit: *Irreprehensibilis*; at ubi nam viderat hanc vocem, ubi & hanc significationem, satis non video, quin e suo forte
O 2 illam

illam depromserit, ceteris ignotissimo, penu. Remotis vero joci, penultima illa vox mihi videtur indicare proprium nomen *Borafias*, pro rudi illius ævi genio, nisi velis interpretari *Bavachias* literis æ pro α, atque c pro χ usurpatis, quod equidem nomen ex Scripturis Sanctis petatum fuisset. Ultima autem videtur *επτα* pro *επιπτα* *Sculptor*, nomen *græcobarbarum* (quod invenies in Append. Lex. Græco-Bar. Cangii), factum ex verbo *επιπτοιω* *insculpo*; hinc illa *Βωραχίας επτα* indicarent nomen illius, qui monumentum, sive lapidem puellæ Stephanix sculpsit; atque ita nulla haberetur *horarum* mentio.

A conjecturis autem ad rem nostram redeamus. Christiani aliquando qua quis diei parte, quave partis illius hora obiisset, adnotare epithaphiis solebant, ut in illo Cœmeterii Prætextati apud eund. Boldett.

AVRELIA EVGENIA BENEMERENTI QVE VICXIT
ANNIS XXIII MENSE VNO DIES XII. ORA NONA,
DEPOSITA NONV KAL. HOCTOBRES.

Siquidem *hora nona* ea est, in qua illa obiit, nimirum *hora nona diei duodecimi*: Depositio porro Kalendis notatur. Dilucidius hoc idem docet lapis Cœmeterii Priscillæ *ibid.*

DOMITIA JULIANETI FILIE IN PACE
QVE BIXIT. ANNIS. III. MESIS. X. ORAS
XEX*NOTIS. DEFVNTA EST IDVS *Sex Noctis*
MAZAS pro *Majas*.

in eo sane cum vix sex horas *Julianeta* ultra *decimum mensem* vixisset, atque noctis, a qua dies incipiebat, sex horæ decurrissent, hoc diligentissima Mater præterire noluit. Ex quibus facile colligimus, Christianos *Adversaria* instituere, eisque suorum dies natalitios, atque horas summa religione exarasse; quare merito effrenæ critices quorundam scitulorum dubia ridimus, quibus suspectæ videntur accuratæ notæ, annorum, mensium, atque dierum, quas in publicis Epi.

Episcoporum actis passim invenimus. Tandem animadvertendum erit, Christianos, pariter atque Paganos *mensēs* in epitaphiis quandoque ultra *duodecimum* adnotasse: ex Paganis unum feligam Gruterianum lapidem p. DCLXXXVI. 7.

IANVARIAE QVAE VIXIT. ANN. XIII. MEN.

XL. D. IIII. FECIT Q. MAGIUS. HILARIO. PATER FILIAE. DVLCISSIMAE. ET S. P. Q. S.

Inter Christiana vero id genus epitaphia illud habes apud Gretser. *de Cruce*, &c. Sic

IVLIA. SIBINILLA VIXIT A.

VIII. M. XVIII. D. I. B. M. IN PACE

Imo in Syntagmate Gudiano p. DLXIII. 39. apud Philip. Mazochium Dissert. *de Actis Hilari* legimus, dies etiam ultra trigessimum primum notatos in Epitaphio Campani

EX DIE ACCEPTIONIS SVAE VIXIT DIES LVII.

Ne autem aliquos moretur Sigla quædam, numericis hisce notis in Epitaphiis Christianis præposita, animadvertendum erit, aliquando ante numerum Annorum, mensium, vel dierum reperiri literam N., quæ interpretanda est *numero* tot, ut in Masattæ lapide apud Boldettum.

MASATTA. QVÆ. VIXIT. ANNOS. N. XXXIII. ET MENSES. N. III. ET DIES. N. VIII. QVÆ. VIXIT. CVM VIRGINIO. SVO. SINE. VLLA. DISCORDIA. ANNOS. N. XII. MENSES. N. VI. ET DIES QVINQVE. IN. PACE. hoc est, in prima, & secunda linea: *Annos numero XXXIII. & menses numero tres, & dies numero octo.* In tertia vero, & quarta: *Annos numero XII., menses numero VI. &c.* Nequidem hoc Ethnicis novum ceteroqui fuisse, etsi frequentissime in Christianis, perraro in illorum lapidibus invenies, docet epitaphium Valerii, quod ex schedis Antonii Augustini vulgavit Gruterus DCCCCLXXX. 5., cujus decima linea sic se habet:

V. B. QVI. VIXIT. SINE. VLLA. QVERELA. CVM
CONIVGE. INFRASCRIPTA. ANNIS. N. LV.

h. e: *Viro benemerenti, qui vixit sine ulla querela cum conjugē infra scripta annis Numero quinquaginta quinque.* Aliquando Christiani, ut N. distinguerent a notis numericis, parvum o literæ N. superaddidere, ut in epithaphio *Domini* apud eumd. Bold.

DOMINO FILIO DVLCISSIMO CHALLOTI (VIII.)
VIXIT IN PACE ANN. N.º III. M. VIII.

&c. &c. &c.

At quandoque Christiani, vel deperditis Adversariis familiaribus, aut alia altera de causa, cum de die, aut mense defuncti quodammodo subdubitent, utpotè veritatis studiosi, dubie rem quoque illam scribere; atque hinc orta phrasis illa: *Non Plenis*, ut in lapide *Tinei* *ibid.*

Q. TINEIO. HERCVLANO. FILIO
DVLCISSIMO. ET. INNOCENTISSIMO

QVI. VIXIT. ANNIS. XII. NON PLENIS

Hinc vulgatissimas illas siglas a Paganis ipsis nostri accepere, nimirum P. M., h. e, *Plus Minus*, quibus annorum dubium indicarunt; quare sæpius hæ Siglæ in nostris lapidibus occurrunt. In Paganis illas aliquando leges, frequentius in Christianis: Has apud Muratorium, Fabrettum, Boldettum habes, etsi varie scriptas, nimirum passim P. M. *Plus Minus*, aliquando PM. sine media interpunctione, vel cum superradita lineola; sic: $\overline{PM}$, vel PL. MI., quandoque

---

(VIII) Vide vocem græcam, sed de formatam, Latinis literis scriptam a Patre, defuncto puerulo blandienti, quem latine *Challotem* pro græco vobulo *χαλλίστον* *pulcherrimum* appellat, græce certe parum gnarus: de hac autem *superlativi*, ut ajunt, desinentia in græcis vocibus, a Latinis medio ævo usurpatis, sermo redibit in nostra *de Cæmeter. Neapolit. Dissertatione.*

que P. L. M. cum interpunctione inter ipsas literas vocis *Plus*, ut in Lapide *Lucana* apud Boldettum, in qua sic se habet altera linea

ABVIT. A. N. N. P. L. M. XXXI., &c.

h. e., *Abvit* (sine H) *AnNos* (cum interpunctione, qua forte quadratarius hic nimium oblectabatur, inter literas vocis *Annos*) *Numero Plus Minus triginta unum*. In aliquibus vero unam invenies P. cum superposita lineola, quæ se habet veluti initialis Litera vocis *Plus Minus*; quemadmodum in *Nabira* epitaphio ap. Murator. CMLXXXII. 7.

NABIRA. IN. PACE. ANIMA; DVLCIS

(pro qua) QVI BIXIT ANOS P. XVI. M. V.

Sigla vero P. sine ulla lineola interpretanda est dumtaxat *Plus*.

Vnum vero silentio prætereundum minime erit, hanc nimirum formulam *Plus minus* Christianos, lapidarium potius stilum secutos, quam defectus memoriarum annorum causa, aliquando adhibuisse. Huic conjecturæ aditum fecere quædam illorum epitaphia, in quibus formula illa, pariter ac numerus annorum, atque mensium occurrit. Qui enim fieri poterat, ut quis de annorum defuncti certo numero dubitaret, cui & ipsos quoque menses, diesque vitæ illius comperti erant? Inter bene multos, quos heic ex Lapidariographis exscribere possem, id genus lapides, duos potissimum adhibeam; unum Cœmeterii S. Helenæ, alterum Ciriacæ, utrumque apud Boldettum.

I.

REFRICERIVS. QVI. VIXIT
ANNOS PL. M. VI. MENS. VIII. D.
V. QVESCET. IN PACE

In quò præter Annos, etiam *menses novem*, & *Dies quinque* enumerantur.

O 4

II.

II.

ANIMA. DVLICIS. PATERNA. QVE
VIXIT. MECV. ANNIS. P. M. A. XL.
DI. XXII. CONIVGI. CASTISSIME

Heic vides quadratarium siglis nimium indulgere, cum etſi expreſſe ſcripſiſſet *Annis*, rurfus poſt illa P. M. *Plus Minus* adiecit ſiglam A., h. e., *Annis quadraginta, Diebus duodecim*.

Apud Græcos idem invaluit mos, ut ſigla quadam dubium annorum indicarent: ſigla vero plerumque erat litera Π., prima vocis πλεον ελαττον *Plus Minus*. Hoc autem animadvertendum duxi, ne quis, ut aliquibus accidit antiquariis, literam illam Π. pro nota numerica uſurpet.

§. V.

De eo lapidum ornamento Ethnicis, atque Chriſtianis communi. De lapidibus anſatis: Quid animalium figuræ in Lapidibus Chriſtianis. Quid bigæ, quadrigæ, corona. De Pedum veſtigiiſ in Chriſtianis, pariter atque Paganis lapidibus. Variæ ea de re conjecturæ. Tomafinius notatus, atque Lupus. De Geniis nudis, & tunicatis: num hi recte Bottario Angeli viſi ſint. De victoriolis, Centauris, Caryatidibus, Telamonibꝫ ſque, Sepulchris Chriſtianorum appictis.

Quemadmodum noſtri aliquibus Paganorum lapidarium genium, ſecuti ſunt; ita in ornamentis lapidum rem omnem quadrataris ſorte credidiſſe, fatendum erit, qui quandoque conſueta ornamenta & Chriſtianis quoque epithaphiis appinxere. Quamobrem nemini mirum erit, in iſtis Chriſtianorum titulis profanas quasdam figuras, atque aniles nonnullas Ethnicorum fabellas occurrere. De hiſce ſingillatim ornamentis heic brevi dicam, infra de illis Chriſtianorum duntaxat propriis.

In-

Inter id genus itaque lapidaria ornamenta nonnulla ad artem quadratariam pertinent, alia vel ad defuncti nomen, vel ad illius munus, tandem & alia e mythologica re petita omnino videntur.

Quæ itaque artis lapidariæ sunt, primo ad ansas lapidi hinc inde appictas pertinent. Sane in Romanis lapidibus passim habes trigona quædam cum ansis, quibus lapis terminatur, ut observat Lupus, eandemque præferunt figuram nonnulla elegantiora Christianorum marmora, quæ habes apud eundem Lupum. Sic lapis Antoniaæ cum illius effigie, media inter inscriptionis verba, apud Boldettum.

	ANTONIAE	FILIAE	DVLCISSI	
	— ME. PAREN	TES IN PACE		
	— QVAE VIXIT	ANNIS IIII		
	MES VIII	D XX IN PACE		

At quid sibi velint hæc ansæ, *schedulis*, ut quadratarii ajunt, sive trigonis illis appictæ, neque unus antiquariorum, neque ipse, ceteris solertissimus, Lupus vel obiter expendere curarunt, contenti quadratariorum genio illas tribuere. At neque hi sine ulla causa *ansas* schedulis adjecisse, mihi videntur.

Mea itaque sententia, quadratarii, indolem schedulæ imitati, merito ansas illas schedulis addidere. Omnibus enim pervulgatum est, olim membranæ scripsisse veteres, quæ cum teretes essent, nisi vel manu, vel alia quadam ratione, expansæ tenerentur, in semet ipsas redibant. Quadratarii cum inscriptionem marmori, vel sarcophago insculperent, illam veluti membranaceo volumini appictam effingebant; hinc ne membrana, quæ expansa staret oportebat, præter sui naturam suapte teretem, eo stare modo videretur, ut rem native exprimerent, ansas illi effictæ membranæ addidere, quibus hæc veluti evoluta retineretur,

ut cuique inscriptio legenda se se offerret. Hanc, & ceteris adhuc neglectam, ansarum schedulæ lapidariæ rationem plane detegunt antiquiora nonnulla marmora, in quibus unus, atque alter Genius ansam hinc inde manu tenent, quasi ne efficta membrana in se regressa, videndum, legendumque titulum neget. Sic in lapide Metilinæ apud Lupum, aliisque ex Christianis apud Boldettum, Bottarium, aliosque: E paganis vero id genus lapidibus innumera habes apud Montfauconium *les Antiqui. Illustr.*, apud Gorium &c. Hic sane stetit quadratariis mos medio ævo, uti Musiva apud Ciampinium passim testantur, atque stat ad nostram usque ætatem. Quæ cum sit harum ansarum ratio, nil est, quod Christianis ab illis abstinentum fuerit in eorum sepulchralibus præsertim lapidibus; non enim ex Idololatria, sed ex artis lapidariæ optimis regulis manaverat.

Hoc unum, quod artem lapidariam interest, notatu dignum erit, cetera vero vel ordinis architecturæ, vel elegantiae artis sunt, ut cenothaphia præsertim illustrium virorum, in quibus columnæ dorici, vel plerumque corinthiaci ordinis apparent, perinde ac marmor affabre canaliculatum inter anaglypha. De his nostrum non est heic dicere.

Hinc ad alterum ornamenti huius, de quo sermonem instituimus, caput: Christiani animalium potissimum figuras quasdam Sepulchrorum suorum lapidibus appingere consuevere, quæ nominibus defunctorum quodammodo alluderent; quod ex maxima etiam illos antiquitate derivasse, patet ex lapide Familiae Valeriæ, cujus prænomen *Asciulus* spectat figura quædam, marmoris insculpta, parvæ ascie. Idem videre est in alio lapide (utrosque habes ap. Fabretum, primum p. CLXXXVI. 3., alterum cxx. 7.) Familiae Slaccorum, in quo occurrit piscis Clupeæ figura.

Hinc

Hinc itaque factum est, ut aliquando antiquum hunc morem & nostri secuti fuerint; unde inter nonnulla ejusmodi monumenta, animalium figuræ, nominibus alludentes, occurrunt; ut in lapide mulieris cujusdam nomine *Porcella* ex Cœmeterio S. Ipolyti apud Boldetrum, in qua imo lapidis parva quædam Sus prostat. Inscriptio sic se habet.

PORCELLA HIC DORMIT IN P.
VIXIT ANN. III. M. D. XIII.

(*heic Suis figura*)

tum & in lapide *Aurelii Agapiti Dracontii* ap. eund., in qua extat quædam anguis figura, quæ nomen *Dracontii* spectare videtur. Imo & in ipsa quandoque calce, vel arenato loculi animalis figuram, nomini defuncti alludentem, graphio effingere solebant, ut de *Onagri* loculo in Cœmeterio Callixti narrat Boldetrus l. 11.: Loculo sane impactum marmor cum inscriptione:

ONAGER QVI VIXIT ANNIS XXXVI.

VIXIT CVM COZVGE*ANNOS III. (*pro conjuge)

COZVX FECIT BENEMERENTI

in ipsomet vero arenato, sive calce monumenti effectus erat *Asinus*, qui nomini *Onagri* alludebat. Hinc aliquando verba ipsa inscriptionis Symbole quædam spectare videntur; quemadmodum in lapide *Julii* ap. eund. habetur duplex *dolii* figura, alludens Patri *dolenti*, cum voce latina, pro ævi incertia satis corrupta, *doliens* pro *dolens*, sic:

IVLIO FILIO PATER DOLIENS

(*Dolii figura*) (*altera dolii figura*)

figura doliaris alludit verbo *Doliens*. Ceteroquæ mystica quadam significatione Dolia lapidibus appinxe Christiani, de quo quidem symbolo mox dicam. Ita & in fragmento antiquissimi lapidis Cœmeterii nostri Neapolitani, quem olim pro titulo Sepulchri S. Januarii Aediculæ primæ Cœmeterii fuisse, in mea Dis-

ser-

sertatione ostendam, nunc vero cum aliis lapidum frustis, e Cœmeterio ab illiteratissimis hominibus distractis, pro pavimento Ecclesiæ stat; In eo itaque legimus literis grandioribus optimæ notæ.

NIS. IANVARI. MARTYR
S. AETERNO. FLORE

subtus vero prostat rudis quædam flosculi, sive ramusculi florecentis figura, verbo *flore* procul dubio alludens.

Officii vero insignia aliquando appictas marmori figuras repræsentare, imprimis testantur inter Christiana monumenta, duo illa *Fossorum*, quæ habes apud Boldettum, quorum unum cum *Junii F. S. Fossoris* nomine, atque Ascia fossoria, eorum artis nimirum instrumento, reperiit ille in Cœmeterio Calixti, cujus ea erat epigraphis, Ascias (IX) marmori insculptæ appictæ.

IVNIUS FOSSOR AVENTINVS

F. S.

Alterum *Diogenis* fossoris, in quo pro pedibus figuræ *Diogenis* habentur cuncta pene artis illius instrumenta, ascia nimirum, norma, circinus, malleus, ligo-

---

(IX) Lapidem Cœmeterii S. Hermetis apud Lupum, non dubitarem Ilaritati positum fuisse a Crescente, qui fossoris munereungebatur, cum pro Inscriptione occurrat quædam *Normæ* (nil enim ascias habet, ut videtur Lupo) figura. Mystice rem explicare conatur Lupus, neque fossorum insigne in mulieris monumento aliquid sibi velle de fossoria arte, quæ clericorum erat, intelligere videtur. At quid si Crescens Fossor, atque clericus, monumento uxoris signum artis fossoriæ appinxerit? Apud Montfaucon. to. VII. App. habemus monumentum a naviculario conjugii positum cum insignibus naviculariis, ad basim monumenti insculptis.

ligones &c., cum ea inscriptione in schedula Tribu-
nae Sepulchri, sic:

DIOGENES. FOSSOR. IN. PACE. DEPOSITVS
OCTABV. KALENDAS. OCTOBRIS

Ad hanc quoque monumentorum classem referen-
dum mihi certe videtur marmor *Maximini* Musei
Kircheriani, a Lupo editum, in quo habetur ana-
glyphum juvenis, penula manicata induti, stantis
secus modium frumento plenum, ille vero dextera
tenet virgam, nimirum *regulam* mensorum; ea si-
quidem figura munus procul dubio mensoris Maxi-
mini expressit quadratarius: neque Lupi dubium sa-
tis intelligo, cui potius de evangelico modio, sive
mensura plena, & coagitata, symbolo resurrectionis,
atque retributionis, figura illa explicanda videtur;
nam neque modio adstaret juvenis, neque *NORMAM*,
mensorum propriam, præ manu haberet ille.

Heic addere non pigeat, eandem ob rem in per-
vetusto quodam titulo sepulchri Calymeræ apud Lu-
pum haberi rudem quamdam Draconis figuram, quæ
nomen *Calymera* forte spectat, a græca voce χα-
λῦμος *veneficus*, cum Draco cetera animalia longe
veneno antecederet. Medium sane in lapide stat Or-
bicularum cum Christi Monogrammate, ansis hinc inde
appictis, pro ansis stat inscripto CALYMERÆ IN PA-
CE, subtus Draconis figura.

Ad tertium tandem caput pergamus, in quo de
Ethnicis figuris in Christianorum lapidibus Sepulchra-
libus dicendum restat. De his sane tractarunt quot
quot picturas, atque anaglypha antiquorum Chri-
stianorum explicare aggressi sunt, uti Aringhius, Bo-
sius, Bottarius, Boldettus, alique; hinc brevi me
his expediam; eaque dumtaxat seligam, quæ singil-
latim nostro redeunt argumento.

Quare antequam ad hoc ornamenti genus accedam,
præmonendum duco, ad paganorum fabellas, eo-
rum-

rumque symbolicas figuras minime amandandas esse illas, quæ avium, equorum, aliorumque animantium occurrunt in Christianis lapidibus; nam etsi passim illas apud Ethnicos reperies, Christiani nihilominus veluti sanctæ Relligionis, ac plerumque futuræ vitæ, atque mysteriorum symbola, iisdem animantium figuris usi fuere. Hinc in Paganorum Sepulchris perinde ac fidelium illis, etsi *avium* figura deprehendas, hi tamen animalia *Veneri*, aut *Soli* sacra repræsentarunt, ut fufius probavit Montfauconius, atque Semmerus in sua Mythologica Zoologia c. x. & xi. Nostri vero vel defuncti innocentiam, ut Bottarius pluribus tom. III. *Rom. Subter.* docet, atque Ciampinius *In Vet. Musiv.*, t. I. & II., vel Resurrectionis symbola, uti testimonio Actorum S. Cæcilie, quæ ex Codice Vallicellano edidit Bosius, probat Boldettus t. II. c. IV.: Sic duobus veluti sibi mutuo blandientibus columbis, vel turturibus Christiani symbolum matrimonii exprimere consueverunt. Ita & de piscium figuris in Cœmeterialibus lapidibus, atque picturis dicendum, cum Christiani innocentie Evangelicæ ergo ea designari figura mallent; unde a Tertuliano L. de *Baptis.* appellantur *Pisciculi*. Vel quod Piscis figura passim uterentur, ut Christi tum symbolum, tum nomen exprimerent, de quo fufius in §. de *Monogrammate Jesu* infra. Navicula pariter in lapidibus Christianis occurrit, quam Ecclesiæ figuram præferre ex Evangelio didicerant illi: Hanc videsis figuram in lapidibus Troximi, Flavie Secundæ, Tiberiæ, in græco epithaphio Serenillæ, in illo Nabiræ, aliisque apud Boldettum, & in lapidibus Firmiæ, atque Maxiniæ apud Bosium, &c. Anchoram præterea in lapidibus, pariter atque annularibus gemmis, præsertim nuptialibus, ut Lupo visum est, sculpsere Christiani, ut firmissimam testarentur spem illam, quam mente fovebant; unde sæpius in

iis lapidibus, in quorum inscriptione Christianæ spei
 mentio quædam occurrit, illam symbolicam ancho-
 ram vidi, ad quam equidem anchoram & pisces quan-
 doque duo stant, ut in Græco Epithaphio Cœmete-
 rii Priscillæ apud Boldettum; etsi huic epithaphio an-
 chora, atque Pisces nomini potius defunctæ alludere
 videntur, quam symbolis spei, nomen sane Defun-
 ctæ est ΜΑΡΙΤΙΜΑ, h. e, *Maritima*. Cervi etiam
 figuram in illis deprehendes, quos in antiquis Chri-
 stianorum picturis fidelium animas, *ad fontes aqua-
 rum viventium currentes*, significare arbitratur Ciam-
 pinius; sed Ambrosius serm. vi. in Psalm. cxviii.
 Ceruum ipsiusmet Christi figuram referre docet. Tan-
 dem & equorum, pariter atque bigarum, quadriga-
 rumque figuræ frequentius in Epithaphiis insculptæ
 apparent; quibus sane figuris sæpe & in cœmeteriali-
 bus picturis Christianos oblectatos fuisse, dicemus in Dis-
 sertatione de Cœmeterio Neapolitano, etsi copiose
 illud jam tractarunt Aringhius, Bosius, ac tandem
 Bottarius. Bonarrotius *Dissert. super Diptycho Basil.*
 quadrigæ, atque bigæ, insignia sorte Consularia viden-
 tur, cum ad v. usque Sæculum Consulum esset Cir-
 censes ludos dare. Lupus vero arbitratur ejusmodi
 figuras facile Christianos appinxisse monumentis illò-
 rum, qui e *Collegio Jumentariorum* erant, vel homi-
 num *Sacro Stabulo*, *Cursui Publico*, aut *Circo* in-
 servientium, cum Christiani *agitatorum* munere fun-
 gi veriti non sint sub Christianis etiam Imperatori-
 bus; at is idem nihilominus eorum magis accedere
 videtur sententiæ, qui *Symbolicas esse* figuras illas pu-
 tant, easque alludere ad *Cursum* Christianæ vitæ, de
 quo locutus est Paullus ad Timotheum. Mihi vero
 neque Lupi displicet sententia, a qua paululum re-
 cederem, quod ad mysticam, nimirum, hujus sym-
 boli significationem, cum potius triumphum ab homi-
 ne Christiano deportatum, equos, perinde ac quadri-
 gas,

gas, bigasque denotare, facile mihi persuaderem, præfertim cum equi tum soluti, tum curris alligati palmas fronte gerant, ut videre est in Monumento Arcuato Cœmeterii Priscillæ ap. Bottarium t. 111. Tab. LX.; palma siquidem insigniti in cursu erant equi, ut inter omnes constat (X). Hinc in vetustissimo Sepulchro S. Valentini Martyris lapidi insculptos fuisse duos equos, Cruetis, quæ illos inter media erat, figuram respicientes, testantur Acta inventionis S. Valentini ap. Bolland. t. 11. Jun., qui sane equi victoriam Martyris indicare, nemo inficiabitur. Eam vero fuisse equorum symbolicam, veluti *κατ' ἐξοχήν*, significationem, mihi videntur dilucidius testari Acta S. Polieuctis Martyris, cui Christus, somno prædicens futuram victoriam, quam martyrio adepturus erat, equum permatum ei dat; Sic Acta: *Circumdans eum clamys pretiosa oloferica, nimisque splendida, adnectens insuper humero ejus fibulam auream, & dans sibi stolam cum EQVO PENNATO.* Hæc de solutis equis, deque bigis, atque quadrigis, quas ceteroqui figuras passim in picturis, raro in lapidibus Christianis invenies.

Præ-

(X) Notandus obiter heic videtur Johan. Pineda, qui in suis eruditissimis Commentar. in Job. c. xxxix., equos palmatos, quorum meminit *Lex unica Codic. Theod. tit. 75. cap. de Grege Domin.*, esse equos e Palæstina deductos, eamque denominationem ex inusta illis palma tulisse docet. Ex laudata Cœmeteriali pictura, uti ex monumento *Felicule Victoris* ap. Boldet. t. 1., in quo equus palmam fronte gerit, ad sinistram clunem literam R inustam habens, ac tandem ex Polieucti monumento patet, equos palmatos, sive pennatos dici ab insigne, quo in cursu decorabantur. Vide heic jam tum a primis Christianæ Aetæ Sæculis equos clunibus literas inustas, veluti grægis equinæ notas, tulisse.

Præter animalium figuras; plerumque coronas vel simplices, vel lemniscatas, perinde ac pedum vestigia Christiani lapidibus defunctorum appinxerunt. Utraque sane ex Ethnicis diducta fuisse, quisquis paganorum marmora, atque picturas viderit, fateatur oportet. Coronas enim e Sacris Paganorum funereis insignibus fuisse, suadet tum verustissimus coronæ usus, omnino sacer tam apud Orientales quam apud Romanos, tum Tertulliani, atque Arnobii textus. Josephus enim Hebræus *Antiquit. Judaic. l. viii. c. iiii.* scribit, Mosem in Corona quadam Dei nomen scripsisse: *Corona, in qua Deum, Moses scripserat, unum fuisse, &c.* Hinc coronis aras olim & Latiæres populi ornarunt, quorum morem Trojanis quoque fuisse, scribit Virgilius, Trojanæ enim *Æneid. ii. v. 248.* ajunt:

Nos Delubra Deum miseri, quibus ultimus esset

Ille dies, festa velamus fronde per urbem (XI)

& de Bandis, coronis nimirum solutis, atque lemniscatis, Scaliger locutus ex Felti, atque Plinii sententia, in *Scaligerian. h. v.*, ait: *Bandes non imponebantur capiti, sed altaribus, & portis.* Hinc Christianis ipsis Coronas Deorum insigne, vel apotheosis saltem argumentum videri, dilucide ostendit Tertullianus *De Coron. Milit. c. x.*: *Quid enim, ait, tam indignum Deo, quam quod dignum Idolo? Quid autem tam dignum Idolo, quam quod mortuo? Nam & mortuorum est ita coronari; quoniam & ipsi Idola statim fiunt & habitu, & cultu consecrationis, quæ*

P

apud

(XI) Quid ni: *per orbem*? Commode enim ea phrase Virgilius exprimeret, illos velasse per orbem delubra Deum coronis, hoc est, circumdeditisse coronis. At nisi hæc obiter dicta velis, ad nugatoria amandabis tenebramina.

Tom. III. P. I.

& *Corona* figura illos inter obtinuit, veluti premii futuræ gloriæ insigne: hoc sane Symbolum, eo veluti ab Apocalypse edoctos, illos adhibuisse jam tum primis ab Ecclesia condita Sæculis, auctor est S. Cyprianus *l. de Idolor. Vanit. c. xvi.*, qui tum illa ex Apocalypse laudat: *Esto fidelis usque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ*, tum & Paulli textum ad Timoth. *Supereſt mihi corona juſtitia*. Quare & majores noſtri, ipſimet Cruci, Triumphi maximo vexillo, coronam appingere ſolebant, ut teſtatur verſus Paulini *ep. xii. ad Sever.*

Cruceſ coronam lucido cingit globo.

Eandemque ob rem potiffimum Martyribus coronas Majores noſtri tribuere veriti non ſunt, veluti Triumphi, quem illi habuerant, inſignia; unde Prudentius *Hym. xiv. Periſteph. de Agnete Virgine*, ac Martyre locutus, duas illi tribuit coronas:

Duplex corona eſt præſtita Martyr:

Intactum ab omni crimine Virginal,

Mortis deinde gloriæ liberæ.

Cum igitur ea fuerit ſymbolica Coronarum ſignificatio apud Chriſtianos, nemo illas in eorum lapidibus Sepulchralibus paſſim occurrere, demirabitur, cum vel devictam Martyrio mortem, vel devictas Sæculi illecebras quadratarii illis indicarent. Hinc Noſtri, haud Ethnicos imitati, coronas ad propria Sepulchra tranſtulere, ſed Scripturarum phraſim ſecuti. Quod ſi ea in re aliquid ab Ethnicis illos deſumpſiſſe, dicendum erit, id eo redibit; coronarum formas noſtros a Paganis dumtaxat accepiſſe; quare & in Cœmeterialibus lapidibus, atque picturis coronas plerumque *Myrteas*, vel *Laureas*, raro *Antinojam*, atque *Lotinam*, vel *Rofaceam*, aliquando *Hipoglottim* invenies; Quas certe Coronarum figuras quadratarii, vel pictores pro lubitu effingebant, quin antiquum illarum uſum, atque ſignifica-

tionem spectarent; id quod & de ipsis etiam lemniscis, adeo paganorum propriis, dicendum erit.

Nunc ad Pedum vestigia, Christianis perinde, ac Ethnicis Sepulchralibus lapidibus insculpta. Non convenit inter antiquariæ rei interpretes, quid sibi velint Cippis insculpta pedum vestigia, vel integri quandoque pedis, veluti stantis, figura. Thomasinio enim *De Donar. Veter. c. VII. ap. Gronov. t. VII.* videntur anathemata eorum, qui podagrico vexati morbo, tandem, Deorum ope, sanitatem recuperaverant; at quid de hisce figuris dicemus in Christianis monumentis, si Thomasinii sententiæ accedendum erit? Num ne & id genus donaria olim eandem ob causam, ut nos inter sit, Sanctis dicata, exprimere Christiani illis voluere figuris? Hinc Lupo visum est, Peregrinorum vota pedum scalpta vestigia indicare. Ingeniosæ certe interpretationes, at quid utrisque cum defunctis? quandoquidem in ipsis plerumque Sepulchrorum lapidibus hæc inveniamus pedum vestigia; hinc mihi videtur adhuc sub iudice lis esse. Suspicabar olim, signa illa fuisse loci Sacri, cum apud antiquissimos populos mos fuisset, pedes solea exuere ingressuris Sacra loca, ut ex Callimacho *Hym. in Cerer.* atque ex Justino Martyr. *Apol. II.* discimus: cui sane conjecturæ accedebat & Romanorum mos, quibus antiquum erat *Nudipedalia Idea Matri* facere, ut testatur Prudentius *Perist.*, cum *Idea* eadem fuisset, ac Mania Deorum Inferorum Mater; hinc facile fieri potuisse, conjectabam, ut vestigia illa pedum, Sepulchris appicta, Monumenti Religionem testatam facerent. Quæ equidem ratione consentaneum mihi videbatur, hæc figuræ a Paganis, quadratariorum genio, ad Christianos diductas fuisse. Verum debilioribus interpretationem hanc inniti argumentis, me cum non lateat, aliunde rem aggredi conatus sum; quare alias; quæ mihi suppetunt, conjecturas; quid enim certi in re
tam

tam dubia?, in medium proferam. Primam ex Græcorum antiquissima phrasi desumam: Græci sane, ut Budæus apud Petrum Victorium *Varior. Lect.* f. xxi. c. xxiv. observat, pedes veluti signa rei amissæ habuere eo, ut apud ipsos obtinuerit ex voce πους verbum illud πους *desiderio amissæ rei teneri*, quod probat Victorius textu Homeri. *Odiss.* l. xiii.; hinc arbitratus sum, Affines suorum sorte monumentis pedum vestigia appinxisse, ut desiderium amissi hominis, cujus maximo tenebantur amore, veluti exprimerent; id quod & impune, inoffensa nimirum Religione, inter Christianos fieri potuit, antiquos ea in re imitatos.

Quod si neque isthaec arriserit conjectura, ad alteram gradum faciam. Pedum illa vestigia possessionis, atque juris ipsius possessionis indicium fuisse: Veteris Juris Consultorum adagium conjecturæ viam sternit; Apud illos siquidem vulgatum erat: *Quicquid pes tuus calcaverit, tuum erit*; unde Pæullus de Castro in l. i. de acquir. vel amit. poss. ait: *Nota, quod pedes sunt instrumentum aptum ad acquirendam possessionem naturalem, &c.* Ut itaque veteres indicarent ex legitimo possessionis jure illic humatum fuisse defunctum; facile impresso pede, vel pedum vestigiis indicarunt. Hinc apud illos *figilla*, quibus signabantur res propriæ, ut ab alienis distinguerentur, ad instar vestigii pedis efformata aliquando fuere, ut nos docet æreum sigillum, in antiquo Cœmeterio repertum, apud Boldettum l. xi. c. xiv., quod plantæ pedis figuram præsefert, literis MAR, atque parva quadam cardiaca figura in ipsa solea insculptis. Quam ob rem in ipsis Cœmeteriis lapides invenimus, loculis impactos, in quibus nil inscriptionis, nisi pedum vestigia apparent; ea enim testabantur defuncto jure acquisitum loculum fuisse: Imo illud forsitan indicari in lapide

JANAE apud Lupum mihi videtur: in eo enim duo pedum vestigia extant; initio lapidis vero legitur: QVIE JANAE, ad pedum talos duo literæ H.D. Lapis, varie cum torserit interpretum ingenia, tandem a Lupo Christianis Monumentis accensetur; ejusque *ΛΙΞΙ* ita interpretatur: QVIESCENTI JANAE *Hermes Dedit*, vel *Hic Dormit*, aut *Hic Dormientis*. Mihi vero literæ illæ H.D. videntur explicandæ ex pedum ipsorum significatione, nimirum, ut legitimum jus sepulchri testatum faciant; quare & literæ illæ ipsis pedum vestigiis apposite appictæ fuerunt, adeoque sic illas legerem: *Hæres*, vel *Hæredes Donavit*, vel *Donarunt*. Neque novæ erit phrasis hæc, siquidem Sepulchrorum, quandoque jus non nisi ab hærede sepulchri pendebat, ut mox dicturi sumus. Has vero, quas protuli, conjecturas lectoribus permitto (XI).

Tandem de iis dicendum restat figuris, lapidibus Christianorum appictis, quas Ethnicas fabellas prorsus

omittimus.

(XII) Quid si pedes illi, vel pedum vestigia bonum iter defuncto veluti ominarentur. Sane Pedum Planta apud antiquos omen boni itineris fuisse; nos docet Cl. Sinuessanus Philosophus Augustinus Niphus in suo de *Agnus* libro 1. c. 17. Antiquos præterea pedibus etiam omen aliquod tribuisse, eo ut pedibus ipsis Auspicia captarent, patet ex Cicerone, qui L. 1. de *Divinat.* loquitur de *Auspiciis Pedestribus*. Hinc orta videtur phrasis illa apud Virgilium *Aeneid.* VIII. v. 302. *adire pede secundo*, nimirum bono omine alicui presso esse, vel officiis alicujus ita oblectari, ut in tutelam illum accipias. Hinc Sallii, Herculis gesta postquam celebraverant, sic illum precantur.

Salve vera Jovis proles, decus addite Divis:

Et nos, & tua dextera adi pede Sacra secundo.

sus sapere, nemo sanæ mentis negabit. Hæ autem, ut rem ad compendium conferam, duobus redeunt capitibus, vel enim *Genios* repræsentant, vel *Victorias*, vel tandem *Centauros*, *Caryatides*, *Telamones*, quibus & Deos fluminum, atque vindemiæ figuras adde.

Genii sæpe in Christianorum picturis Cœmeterialibus, aliquando & in anaglyphis eorum cippis occurrunt, vel nudi, vel tunicati, ut in Metileniæ epitaphio apud Lupum, & in tab. cxxx. to. 111. ap. Bottarium. Hi autem plerumque ornamenti loco appinguntur, velut manu schedulam inscriptionis sublinentes, aut insculpta, vel picta encarpia, vel palmæ ramos manu ferentes, ut in vitro Cœmeterii Callixti apud Boldettum. Hæ autem Geniorum figuræ frequentissimæ erant apud Romanos; unde Prudentius L. 11. *contra Symmacum*.

Nam subdita Christo

Servit Roma Deo, cultus exosa priores.

Romam dico viros, quos mentem credimus Urbis,

Non Genium, cujus frustra simulatur imago.

Quamquam cur Genium Romæ mihi fingitis unum?

Cum portis, domibus, thermis, stabulis soleatis

Assignare suos Genios; perque omnia membra

Urbis, perque locos Geniorum millia multa

Fingere, ne propria vacet angulus ullus ab Umbra.

Ex hoc autem Prudentii testimonio patet, Sæculo iv. Christianos ab effingendis etiam Geniorum figuris abhorruisse. At tribus primis Sæculis tum pictores, tum quadratarii, ethnica certe schola edocti, christianorum monumentis Genios appingere, ornamenti ergo, veriti non sunt, eo ut ipsis aliquando Ethnicis visi sint Christiani Genios colere; id enim illis exprobravit Celsus apud Origenem L. v. *contra Cels.* c. iv. Discrimen autem illud, quod inter tunicatos, atque nudos genios insert Bottarius *Rom.*

Sott. 2.111., nullius videtur momenti, ratus tunicatos indicare *Angelos*, nudos vero *Ethnicos genios*. At undenam hanc desumpsit ille differentiam, satis non video, præsertim cum apud Montfauconium nonnulla prostant monumenta Ethnicorum, in quibus Genii tunicati, vel quandoque penulati visuntur: Quod etiam videsis in Tabula cv. Pinacothecæ Justinianæ, ab ipsomet Bottario laudata. Immo eodem Bottario figuræ tunicatæ, quæ manu tenent orbiculum sponsi, atque sponsæ Sarcophagi marmorei Tab. cxxxvii. Cæmeterii S. Agnetis to. 111., genii videntur, dum & nudi ad levam ejusdem Sarcophagi sunt duo Genii, qui gallos ad pugnam concitare videntur, antiquorum more, de quo meminit Plinius l. x. c. xxiv. Hos autem tum nudos, tum tunicatos genios in Sarcophagi anaglypho una cum quatuor Historiis Jesu Christi, atque Jonæ illa appingere quadratarii non dubitarunt, adeo Sacra profanis miscere soliti erant. Verum enim vero Christiani ejusmodi figuris Angelos potius representari forte putarunt, quibus nihilominus effingendis ab Ethnicis figuras petere veriti non sunt, quemadmodum & nomen ab illis commodasse videntur primis Ecclesiæ temporibus apud Hermam in suo libro *Pastoris*: antiquissima sane libri hujus latina versio vocem *αγγελοι*, quam habet Hermæ textus apud Origenem, reddit: *Genii*, sic: *Duo sunt Genii cum homine &c.*

Ex his autem duo sequuntur. I. Geniorum figuras etsi origine ethnicas, a Christianis nihilominus in sanctiorem significationem translatas fuisse in suorum monumentis. II. Verum neque omnes ejusmodi figuras, in priscis Christianorum monumentis, Angelos representare, dicendum erit; quandoquidem prima ætate quadratarii, atque pictores ornamenta ex Ethnicis quæsitæ, Christianis lapidibus appinxisse, ostendimus.

Rarius vero *Victorias*, sive *Victoriolas* in Christianorum monumentis invenies; at has forte appinxere figuras quadratarum militum aliquando Christianorum lapidibus, vel Sepulchri picturis; cuiusmodi videtur illa secundi cubiculi Cœmeterii Priscillæ apud Bottar. t. III. Tab. CLX., in quo duæ victoriolæ volitant; manu palmas ferentes. Apud Aringhium *Ro. Subr.* t. I. tab. LXIX. extat *victoria* figura, ut illi visa est, capite redimito. His autem, ut ut ethnicis, figuris Christianorum, atque potissimum Martyrum victoriam exprimere studuerunt maiores nostri, quibus suum erat, magni faciendam esse devicti mundi victoriam præ Romanorum Imperatorum illa, qui partem de hostibus *victoriam* numis scalpere curabant.

Quod tandem ad Centaurorum, Caryatidum, Telamonum, aliarumque Ethnicorum attinet figuras, nemini pariter mirum erit, illas in nostris etiam occurrere lapidibus, pariter ac picturis, cum plerumque id genus ornamenta ex quadratarum genio pendere, satis dictum sit. Neque ethnicum hunc quadratarum illius ævi genium vel parum demiraberis, si ea artifices quosdam fuisse mente ad Sæculum usque xv. animadverteris, ut elegantissimæ valvæ aræ Basilicæ Vaticanæ, Eugenio iv. Rom. Pontifice elaboratæ, testantur; in illis siquidem habes Jesu Christi, B. Mariæ Virginis, atque Apostolorum figuras, perinde ac Lædæ illas cum Cycno ludentis, Thesei, qui mortem Minotauro infert, Mercurii Theseum conspicientis, aliasque id genus ab ultima mythologia petitas fabellas. Sic & Deos fluminum cornu aquarum vel manu tenentes, vel versantes vide in Cœnotaphio *Aureliæ Agapetilla* apud Bolder. t. I., in quo & nymphas, & Najades ludentes: easque, pampinea figura redimitas, habes in alio Sarcophago pariter Christiano penes Aringhium *ibid.*, & apud Bottarium *ib.* tom. III. in Sar-

Sarcophago vulgo *S. Constantia*, de quo lege Bottar. *ibid.* Vindemia anaglyptico opere apparet, in duobus Christianis Sarcophagis, quam inter Bacchi symbolicas figuras habuere Pagani; at mysticis significationibus illam alludere, curiose docent Bosius, & Aringhius; penes quos, uti & apud Boldettum, Bottarium, atque Marangonium alia id genus reperies, quæ, cum hujus propria non sint argumenti, libentius præteream.

Unum verb ex his, de quibus edisseruimus, colligendum erit: etiam in Christianis monumentis paganorum fabellæ aliquando effictæ videri. Hæ autem vel ex ignorantia quadratariorum, atque pictorum in illis irrepere, vel figuris ethnicis Christiani veræ Religionis mysteria celarunt, potissimum tum, cum illa paganorum oculis subducere summo opere studuerant. Quamobrem hæ figuræ serio erunt expendendæ, neque ex illis monumenti nota, atque character statim deducendus erit: Passim enim scitulis Christiana monumenta ethnicorum illis accensenda videntur, quorum præcepti sententiæ ansam quandoque præbuere id genus figuræ. De Christianis itaque monumentis nonnisi, ea de re notis omnibus sedulo expensis, dijudicandum esse, scitissime, atque jure optimo animadvertit Cl. Episcopus Passerius, vir de omnigena antiquitate longe meritissimus, in suo opere de *Gemmis Astriferis* to. III. lib. 2. cap. 1.

C A P U T III.

De jure Sepulchrorum, illorum mensura, atque Legatis, Ethnicorum dumtaxat propriis.

CUM præcedenti capite de iis edisserui notis lapidariis, quæ Christianis pariter, atque Paganis sunt propriæ, ut recte instituendi de illis judicium, viam tironibus faciliorem, securioremque sternerem;

cam-

eandem ob rem nunc brevi paganorum Epitaphiorum singulares quasdam heic notas indicare, quibus Christianorum illa prorsus carere compertum est, operæ pretium erit, quod dilucidius inter utrorumque epitaphia illud, quod interest, discrimen eisdem pateat tironibus, atque faciliori methodo quid ethnicum, quid Christianum sit, intelligant.

Inter indubios ethnicorum epitaphiorum characteres proculdubio referas *legata Sepulchrorum*, eorumque *Mensuram*; ab utraque enim re abstinuere Christiani. Apud Romanos sane Sepulchra, Columbaria, Columbariorum loca vel erant *Hæreditaria*, vel *Familiaria*; sic Cajus L. *Familiaria D. De Relig. On sumpt. Fan.*: *Familiaria Sepulchra dicuntur, quæ quis sibi, familiaque constituit: Hæreditaria autem, quæ quis sibi, Hæredibusque suis.* Hinc in familiarium Sepulchrorum lapidibus legimus siglas illas *H. M. H. N. S., h. e., Hoc Monumentum Hæredes Non Sequitur*: In hæreditariis vero habes illas: *H. M. H. S., h. e., Hoc Monumentum Hæredes Sequitur*. Quare alterum hoc Monumenti genus *Avitum* appellavit Ovidius *Metam.* XIII. Hæ igitur siglæ Monumenti sive Sepulchri conditionem denotant, tum ut, Familiæ ne esset illud, vel dumtaxat Hæredum, quisque ex siglis illis nosceret, tum ut jura familiæ, a juribus Patronatus in Sepulchris distincta manerent, ut Treutlerus *de Jure Sepulchrorum* observat.

At Christiani olim neque hæreditaria, neque familiaria habuere Sepulchra, cum quisque eorum in iisdem Cœmeteriis sepeliretur: Cœmeteria autem omnibus communia erant, atque juris totius cœtus fidelium, ut dictum est: neque, cum loca *empta* in eorum epitaphiis legimus, nisi excavata loculamenta, hand locum, in quo illa effossa erant, Christianos emissee, supra ostendimus, de Fossoribus locuti. Verum & hæreditaria saltem in ipsis Cœmeteriis Christianos aliquando habuif-

buisse sepulchra post Aringhium Boldetto quoque vi-
 sum est. Is enim putat jus illud sequi hæredes il-
 lius, cujus impensa Cœmeterium effossum erat, vel
 in cujus fundo, cujusque juris illud erat; plura pro-
 fert testimonia, ex quibus id unum sequitur, opu-
 lentiores Christianos Cœmeteria in propriis fundis, pu-
 blico cadaveribus sepeliendis usui, Christianorum cœ-
 tui concessisse; id quod nemo inficiaturus erit: Ac
 eam ob rem in eodem Cœmeterio familiarem locu-
 lum, vel hæreditarium familiæ illius, penes quam
 jus Cœmeterii olim fuerat, conditum fuisse, neque,
 quæ ille laudat, monumenta, neque bonorum com-
 munio, adeo priscorum Christianorum propria, sua-
 det; etsi non negamus, honestioris familiæ defunctos
 iisdem in Cœmeteriis, marmoreis aliquando urnis,
 atque elegantioribus Sarcophagis conditos fuisse. Unum
 inter tot, quæ profert ille monumenta, ejus sen-
 tentiæ magis accedere videtur, illudque ex lectioni-
 bus Breviarii Romani S. Prassedis desumpsit, quæ sa-
 ne lectiones tanti non erunt faciendæ in re tam du-
 bia, atque maximæ antiquitatis. Verum quicquid de
 illis sit, neque Boldetto magnopere favere videntur;
 in his siquidem cum de Prassedis *depositione* sermo est,
 hæc legimus: *Cujus (Prassedis) corpus a Pastore Pres-
 bytero in Patris, & Sororis Pudentianæ Sepulchrum
 illatum est, quod erat in Cœmeterio Priscillæ via Sa-
 laria.* Ex quibus equidem verbis id unum manifeste
 colligimus, Prassedis corpus in eodem Sepulchro, in
 quo Pater, atque Soror conditi fuerant, humatum
 fuisse. Neque id novum, cum jam dixerim & *Biso-
 ma*, & *Trifoma* habuisse Christianos. Quid ni ergo
 si Pudens, Prassedis, atque Pudentianæ Pater, tri-
 lum in Cœmeterio Priscillæ pro se, filiabusque suis
 paraverat? Similia legimus in nonnullis Christiano-
 rum epitaphiis; Verum in illis id potissimum animad-
 vertas velim, singillatim, atque expresse defunctos
 locu-

loculo humandos, indicari, numquam autem Sepulchrum familiae vel hæredibus legatur. Sic innumera pene occurrunt Christiana epitaphia, in quibus legimus, Uxorem Marito, Maritum Uxori, Patrem filiis, vel filio, hos Patri, Amicum Amico, Matrem filiae, Filiam Matri locum fecisse; qui si pro utrisque conjugibus, Patre atque filio, &c. erat, *bisomum* vel *trisomum* appellatur. Hoc luculentius ostendit epitaphium Valerii Rogatiani ap. Boldet. *ibid.* t. 1.

VALERIUS ROGATIANVS Y ET SE
VIVO FECIT. BISOMV SIBI ET
CONIVGI SVAE IN PACE.

In quo vides Valerium, adhuc cum viveret, atque conjuge frueretur, a qua liberos forte habere poterat, sibi nihilominus dumtaxat, & conjugi suae *bisomum*, nimirum *duorum corporum* sepulchrum, fecisse. Eadem habes epitaphia passim apud Fabretum, Boldettum, aliosque, ex quibus nemo non videt, familiaria sepulchra nullibi obtinuisse inter Christianos, cum ipsi Patresfamilias Sepulchra vel pro se, ac conjuge, vel ad summum pro se, suisque filiis *nominatim* facerent. Cujus certe generis fuit & Montani Sepulchrum, etsi ex epitaphio laxiori quadam ratione patere illud videatur. Habes illud ap. eumd. Bold. *ibid.* sic

VRBICAE
IN PACE. A. E.
FECIT. M
MONTANV
S. SE BIBV
SIBI ET S
V. IS

In hoc sane, nimium inconcinne interpuncto, epitaphio Montanus Urbicæ, sorte uxori, sibi, & *Suis*, h. e., filiis, Sepulchrum fecisse legimus. Neque alijus erit momenti pro Boldetti sententia Domitio-
nis epitaphium, cum loculum, a Fossoribus, emptum
quis-

quisque alteri donare facile posset, quin ex donatione illa familiaris juris præsumptio in donatore oriatur. Sic epitaphium hoc, de quo sermo est, se habet.

DOMITIONI T. FLA. ETVCHIO

QVI. VIX. ANN. XVIII. MES. XI. D. III.

HVNC LOCVM DONABIT M. ORBIVS

HELIVS AMICVS. CARISSIMVS

KARE BALE.

Marcus enim Orbivs locum a fossoribus de more contemptum *donabit*, pro *donavit*, *Domitioni* amico. Quid vero inde pro familiari Sepulchrorum jure?

Christiani itaque, ut Evangelicam pressio pede festarentur paupertatem, etsi opulentiores, etsi Cœmeteriorum dominium jure fundi haberent, nullibi tamen in illis iisdem Cœmeteriis familiaria habuisse Sepulchra, fatendum erit.

Unum vero adhuc explicandum erit, qua de causa Patriciarum familiarum Christiani (quorum primis Sæculis quamplures Romæ fuisse, indubia testantur monumenta), qui certe familiaria habebant Columbaria, atque magnifico opere a majoribus extructa Sepulchra, Cœmeteriis humari, quam in suis Columbariis maluerint. At Religio ipsamet Majorum suorum Sepulchra illis odisse suavit, atque Cœmeteriorum humillima loculamenta præ illis æstimare. Nil enim antiquius Christiani habuere, quam sepulchris Martyrum sociari, in iisdemque humari locis, in quibus illorum erant Sacra corpora, rati eorum quoddammodo præsum ea ratione participes fieri, ut S. Maximus, a majoribus acceptam, hanc explicat doctrinam *Hom. in Nat. SS. Taurin.*, ait enim: *Ideo hoc a Majoribus provisum est, ut Sanctorum ossibus nostra corpora sociemus, ut dum illos Tartarus metuit, nos poena non tangat.* Hinc ortum pariter inter eosdem fideles studium, in iis præsertim humari locis, quæ Martyrum loculis proximiora erant, ut epitaphia aliquot maxime antiquitatis apud Fabretium, atque

atque Boldettum testatum faciunt. Adeo autem pia hæc sententia animos, mentesque fidelium pervasit, ut altero jam ab Ecclesia condita Sæculo nefas haberetur in iisdem locis, in quibus Paganorum cadavera erant, humari; illud ex Cypriano discimus, qui *epistola* LXVIII. inter enormia Martialis Episcopi flagitia & illud refert, Martialem *filios*, ejus sunt verba, *in eodem collegio externarum* (Ethnici externi passim apud Cyprianum appellati,) *gentium more apud profana sepulchra deposuisse, & alienigenis consepelisse*. Ipsa itaque Relligione Magistra, Christiani, ne Majoribus suis ethnicis consepelirentur, familiaria, atque hæreditaria neglexere Columbaria, unis loculis Cœmeteriorum satis contenti.

Hinc itaque factum est, ut Sepulchrorum legata vel familiaria, vel hæreditaria, numquam legamus in Christianorum epitaphiis, adeoque Siglæ illæ H.M.H.N.S., vel H. M. H. S. propriæ Paganorum lapidum sint, quemadmodum & legata vel expresse scripta, et passim apud Lapidigraphos: FECIT. ET. SIBI. POSTERISQUE SVIS. LIBERTIS. LIRERTABVSQVE. POSTERISQVE. EORVM, vel per Siglas: S. P. Q. S., h. e., *Sibi Posterisque Suis &c.*

Nunc ad Sepulchrorum mensuram, alteram minime dubiam ethnicorum monumentorum notam, qua ratione loci, in quo sepeliebantur, merito abstinuere Christiani; quod ut facili negotio intelligamus, quid sibi velit mensura, epitaphiis Ethnicorum adnotata, qua de caussa fuerit ab illis relligiose descripta, expendendum brevi mihi erit.

Dixi jam, Sepulchra, veluti Deorum Manium Aras, Relligiosa fuisse apud Romanos; quare loca, in quo illa extruebantur, relligiosa pariter evasisse, docet antiqua illorum legislatio. Sic Cicero *Philip.* ix.: *Sepulchrorum autem Sanctitas in ipso solo est, quod nulla vi moveri, neque deleri potest*. Ex ea autem sepul-

pulchrorum religione duo manaverant; unum illorum intererat *Sanctitatem*, alterum fundi proprietatem: hinc quoad primum cautum erat, ne quis locum columbarii usurparet, vel in finitimi fundi proprii jus illud transmoveret, sublata etiam usucapione; quod ad alterum vero, ne quis in alieno fundo, invito domino, vel in fundo publico, Senatu, Pontifice Maximo, vel Decurionibus inconsultis, Sepulchrum extrueret, ne, inquam, ea ratione alienus fundi locus religiosus evaderet, adeoque culturæ, vel civilibus ædificiis extruendis minime obnoxius. Utrumque cautum videtur lege Duodecim Tabularum: *Rogum, Bustumve novum ne propius ades alienas quinquaginta pedes, invito Domino, adjicito: Neve forum Sepulchri, Bustumve usucapito*. Ex qua sane lege patet, falsum fuisse Franzium *Digestor. l. 11. tit. vii.*, qui descripta in epitaphiis mensura designari Bustum dumtaxat, arbitratur, eo quod *ambitus* religiosus ei minime videatur. Lege enim *xii. Tabularum* a jure usucapionis immunia sunt tum *Bustum*, tum *Forum*; ex Festo autem intelligimus, *Forum* appellari ipsummet Sepulchri vestibulum; hinc & ipsummet vestibulum, sive *Ambitum*. Columbarii Religiosum fuisse, aperte docere videtur allata *xii. Tabularum* lex. Id quod & ipsi Scriptores Rei Agrariæ testantur, penes quos legimus, ab ipsis Fundorum Dominis Sepulchra in agrorum terminis, sive finibus poni; quod ea de re illos fecisse puto, ne, ratione ambitus religiosi, agri non mediocris pars inculta restaret; unde manasse videtur apud Scriptores illos ea *finium* denominatio, nimirum: *Fines Sepulturarii*, de quibus lege Hygen. *de limit. Constit.*, & Sicul. Flacc. *qui de Condit. Agr.* ait. *Suspiciendum erit & illud, quoniam Sepulchra in extremis finibus facere soliti sunt, & cippos ponere*. Neque aliunde ortum duxisse, pariter mihi videtur, mos Sepulchra secus publicas vias construendi, ne scili-

fecit, Monumenta loca frugifera occuparent, quæ cum ad ambitum usque relligiosa fuissent, brevi insigniores agrorum portiones perdidissent.

His brevi explicatis; plura enim de hoc Romano more addere argumenti, de quo institutus est sermo, indoles vetat, ad rem deveniamus. Duobus hinc de causis Romani mensuram Columbarii, sive Monumenti in Epitaphio describere consueverunt, tum ne quis locum usurparet, vel usucaperet; tum ne finitimus ager, ultra statutam mensuram, relligiosus haberetur. Hanc vero mensuram perraro integris vocibus, plerumque siglis quibusdam designarunt, quæ equidem passim legimus in Ethnicorum epitaphiis, sic: IN. F. P. tot. IN. A. P. tot, h. e. : *In Fronte Pedes tot, In Agro Pedes tot* : Aliquando IN FR. P. XV. S. ARETRO P. XX. S. in Calpurniæ Cerialis epitaphio ap. Gruter. cmxxxv. 4., h. e. : *In Fronte Pedes xv. Sunt : A. retro Pedes xx. Sunt*. Alibi: IN FR. P. tot. IN AGR, vel AG. P. tot, nimirum: *in Fronte pedes tot, in Agro pedes tot*. Unam quandoque illi longitudinem, atque latitudinem designarunt, ut in Monumento Cominiæ Magnæ apud Gruter. dccclxvii. 4. his siglis L. P. V. L. P. III., h. e., *Latum Pedes v. Longum Pedes III.* Atque heic obiter explicandum quis fuerit *Frons*, quis *Ager* Monumenti, quæ sane in re post Ursatum, alioque passim Scriptores Romanarum Antiquitatum falsi videntur, qui quidem *Agrum* omnem omnino ambitum Sepulchri indicare, arbitrati sunt, cum re vera Romani nomine *Agri* nonnisi posticæ partis sepulchri longitudinem designarent. Id autem liquet tum ex allato Calpurniæ lapide, in quo pro phrase illa IN AGRO, habes: ARETRO *Pedes xx.*, tum & ex Colii altero ap. Grut. cmxxxvii. 2., ex quo eundem esse patet Sepulchri frontem, ac Monumenti lumen, quod his siglis designat Colius: IN. A. P. III. IN. L. P. X., h. e., *In Agro pedes xv. In Limine*
-O. Tom. III. P. I.

pedes x., nequit enim litera *L.* *longum* legi, nisi velis bis eandem mensuram designari, quod cum non animadvertisset Meursius, in suo *De Romanor. & Græcor. Funer. Ritib.* ap. Gron. to. xi., legit *In longum*. Expresse enim in lapide Lepidiæ Epictetis, ap. Grut. cmliv. 7. legimus *Frontem* Sepulchri designare *latitudinem*, adeoque *Agrum* ad posticam *longitudinem* ipsius Monumenti referri, nemo inficias ibit: Sic se habet Epitaphium illud in extrema Inscriptionis linea:

IN FRONTE P. IIII. LONG. P. VI.

His autem *mensuræ* habes similia apud eundem Gruterum, Fabretum, Muratorium &c. Hinc, mea quidem sententia, a Sepulchri *Fronte*, haud ab *Agro* mensura *Ambitus*, sive *Fori* totius Monumenti desumenda erit, cum passim descripta *Frontis* mensura non modo *Agræ*, cui Epitaphium adsculptum est, sed & *Columbarii* latitudinem plane excedat; hoc autem innumeris monumentis docerem, nisi ex ipsamet epitaphiorum lectione dilucide pateret. Ita, ut alia præteream, in Cippo Cajani quatuor fere palmorum ap. Grut. cmlxi. 11., hanc legimus mensuram *IN FR. P. XXXX. IN AGR. P. XXIII.* Quanti enim fuisset *Columbarii* Cajani *Frons*, si *Ædificii* mensura ad quadragesimum pertingeret pedem? Inter tot enim, eaque magnificentiora, quæ vidimus, *Columbaria*, grandiorum equidem *frons* vix decimum pedem quadratum excedere comperimus. Itaque mensuram illam *Frontis*, integram latitudinem totius ambitus *Columbarii* designare, dicemus: id autem cuique suum erit, modo duo præsertim animadvertat, primum: mensuram illam esse *pedum quadratorum*, quod una contentus sum lapide probare, missis *Rei Agrariæ* *Scriptoribus*, a quibus luculentissima depromerem argumenta, si otium mihi esset. In lapide enim *Cornelii Thelesphori*, ap. Grut. cmxxvii. 11., expresse hanc *pedum* mensuram legimus, sic:

LOCVM. ARÆ. DONAVIT
QVAE. COLLIGIT. IN. SOLO. POSITA
PEDES. QUADRATOS. TOT. III.

Itaque Romani in eorum epitaphiis mensura *pedum quadratorum* usi sunt. Alterum erit, de diversitate inter Frontis & Agri mensuram: in cunctis enim antiquis lapidibus passim deprehendimus, mensuram Agri breviorē, arctioremque illa Frontis esse, quæ latior ubique est; id autem deforme nimium in Architectura fuisset; si latior præter modum (nulla sane, ut si utramque, in lapidibus descriptam secum conferas, mensuram, videbis inter illas intercedere architectonicam convenientiam) Frons, arctior vero longitudo Sepulchri fuisset. Immo experientia docet, antiqua, quæ adhuc restant; Columbaria quadra plerumque esse, ita ut nullimode mensuris in lapidibus descriptis Ædificia respondere possent. Boni parcant, quæso, lectores, si nimium his Sepulchrorum mensuris illos morati sumus; rei enim adhuc dubiæ nos aliquam obiter affundere lucem, neque ingratum ipsis erit. Nunc vero e diverticulo ad Christianorum rem redeamus.

Satis itaque erit, cur Romani mensuras Columbariorum in suis Epitaphiis descripserint, explicasse, ut quisque intelligat, eandem ob rem illam minime adhibuisse Christianos. Hi siquidem, cum in Cœmeteriis sepelirentur, iisque loculis, in muro Cœmeterii excavatis, contenti essent, neque alios vel locum, vel ambitum, qui nullus erat, Sepulchri usufruere, vel usurpare veriti, merito a mensura illa, atque notis mensuræ abstinere, quæ prorsus supervacanea eos inter fuisset tum loci natura, tum & ipsius Religionis indole. Quamobrem jure optimo fateamur, oportet, luculentissimas Epitaphiorum Ethnicorum notas, quas nusquam in Christianorum illis invenire dicet, fuisse tum *legata* Sepulchrorum, tum illorum mensuram, epitaphiis adscriptam.

CAPUT IV.

De iis Characteribus, quibus Christianos lapides ab Ethnicorum illis facile distinguimus.

DE promiscuis cum dictum sit altero capite Christianorum, atque Ethnicorum lapidariis notis: tertio vero de iis, quæ horum dumtaxat propriæ fuere; nunc Dissertationis ordo postulat, ut tandem de notis, quibus in re lapidaria uni usi sunt Christiani edisseramus.

§. I.

De Monogrammate Christi ✠, duobus Græcis litteris X, & P efformato. Illud in antiquioribus Constantiniano Magno monumentis inveniri. Emendatur Fortunius Licetus. Num ex Apocalypse illud hauserint Christiani, ut Bonarrotio videtur. Num Constantinus signum illud, inter Christianos jamdiu vulgatum, vexillis, Labaro, atque militum Clypeis appinxit. In Christianis lapidibus signum Martyrii minime fuisse. Quid sibi velit Monogramma illud in Ptolomæi numo, quid in duobus aliis apud Tristandum, atque Vaillantium. Quodnam inter numerum Monogramma, atque Christianorum lapidum illud intersit discrimen. De X Christi Monogrammate Juliani Imper. ævo.

De hoc sane Monogrammate tot locuti sunt, quos fuere Christianarum antiquitatum Scriptores; quare meum nunc erit illud explicare tyronum gratia; etsi neque in Scriptorum illorum verba jurare mens sit, cum & ab effreni critice, æque ac a nimia credulitate mihi semper temperarim.

Imprimis autem aliqua delibare, operæ pretium erit, de varie interpretati Monogrammatibus hujus h-

storia, quam ut ab ultima exordiamur antiquitate, fatendum erit, illud a primis usque Ecclesiae conditae Sæculis apud Christianos veluti peculiarem, atque propriam notam obtinuisse. Hoc testantur vetustiora Nostorum Monumenta; apud Severanum enim L. III. c. XXIII. Monogramma occurrit in lapide Cai Rom. Pontificis; qui Martyrium subiit Diocletiano Imperatore. Apud Aringhium to. I. L. III. c. XXII. idem videmus Monogramma in epitaphio Alexandri, qui Martyr obiit Antonino Pio Imperatore. Sic penes Boldettum habes to. II. L. II. c. III. epitaphium Marii Tribuni, Martyris Hadriano Imperatore, cum eodem Monogrammate; quod occurrit pariter in lapide Dorothei Martyris; *ap. eund. ib.*, ad cujus loculum inventus Alexandri Imperatoris numus, lapidis ætatem satis testatur. Præterea in iis etiam antiquis lucernis fictilibus, in vasibus, paterisque sanguine intinctis, quas invenisse in vetustissimis Romæ Cœmeteriis religiosissimi testes sunt Boldettus, Bonarrotius, atque Bottarius, idem habetur Monogramma vel ob-signatum, vel coloribus, auroque depictum. Hæc autem monumenta falsi manifeste arguunt illorum sententiam, qui Constantinum Magnum omnium primum illud Christi Monogramma, in Cælo a se visum, fideles edocuisse, arbitrantur: neque eandem effugit notam Fortunius Licerus, qui *De Lucern. Veter.* L. VI. c. XLVII., Christianis, Constantino antiquioribus, unum putat fuisse Monogramma, ex Græcis Literis A. & Ω. efformatum, ut Constantino inventionem novi illius Monogrammaris, quod ex literis X & P. simul adjunctis coauluit, tribueret; hoc siquidem alterum Monogramma vel solitarium, vel cum A, & Ω, hinc inde appictis, vidisse laudati Clarissimi Scriptores in pervetustis illis, Constantino longe antiquioribus lapidibus, palam testantur.

Hinc signum illud in Apocalypse Christianos habuisse, putavit Primasius, Augustini discipulus, in suo Comment. in Apocalyp. l. iv. c. xiii. Cui sane antiquorum sententiae libenter accessit Cl. Bonarrotius in Praefatione *Offert. sopra alcuni vetri antichi &c.*, instituta comparatione inter Apocalypseos caput vii., in quo de *Signo Dei Viventis* sermo est, atque decimum quartum, in quo idem illud signum nomen Agni dilucidius appellatur. Quod equidem signum ipsummet Ezechielem c. ix. quodammodo praedixisse, idem arbitratur Bottarius, cum inter Ezechielis T, atque Monogrammatis, de quo loquimur, litera X, nullum intersit discrimen, siquidem antiquior penes Phoenicios litera *thau* figura nil prorsus differt a litera X. Hinc Clarissimus Bonarrotius Apocalypseum hoc Christi signum Christianos, putat, veluti insigne, quo propria monumenta a ceteris distinguerent, usurpasse jam tum, cum *Christiani* appellari coeperunt. Piam vero hanc Bonarronii sententiam sequi malle, si solidioribus niteretur argumentis; unius enim Primasii testimonium, qui ingeniose magis, quam solide in Apocalypse Monogramma illud invenire studuit, tanti non est, ut ei protinus acquiescam; praesertim cum neque vola hujus rei, neque vestigium occurrat in Christianis, Graecis potissimum, Scriptoribus, ipso Primasio antiquioribus, qui quidem etsi de illo meminerint, ut Eusebius, Lactantius, &c., de Apocalypse autem plane silent.

Quamobrem nonnullis, ut dictum est, Constantinus Magnus auctor Monogrammatis videtur, tum Eusebii, tum Lactantii auctoritate; quae supervacanea prorsus esset quaestio, si Constantini illud a lapidario Monogrammate differre, animadvertissent, ut mox dicemus. At nihilominus horum neuter, si

ver-

verba serio perpendantur, scripsit, Constantinum hoc invenisse Monogramma; Eusebius enim *De Vita Constant.* L. 1. c. xxxi. Imperatorem dumtaxat ad Labari hastam signum illud appingendum iussisse, quod Crucem in Cœlo visam referebat, narrat. Lactantius autem id unum, *de Mortib. Persecutor.* c. XLIV. scribit, nimirum Imperatori ex visa iussum fuisse, ut in militum Clypeis signum illud insculpere curaret, de signo autem, sive antiquum esset, sive ab Imperatore inventum, silet: *Communius*, sic Lactantius, *est in quiete Constantinus, ut Cœleste Signum Dei notaret in scutis, atque ita prælium committeret.* Fecit, ut iussus est, & transversa X litera, summo capite circumflexo, Christo, in scutis notat. Quæ sane nostræ summopere suffragantur sententiæ; cum neque apud Eusebium, neque apud eundem Lactantium Imperator, visionem narrans, dicat, indicatam ei fuisse hujus Monogrammatæ significationem, sed Crucem quamdam in Cœlo se vidisse testetur apud Eusebium; quare Lactantius interpretationem Monogrammatæ veluti de suo profert, dum ait illud significare Christum: *Et transversa X litera, summo capite circumflexo, Christo, in scutis notat:* voce sane illa Christo interpretationem hujus signi plane tradere voluit, quæ cum Imperatori tribuenda, ut dixi, minime sit, antiquiorem inter Christianos jam tum fuisse hanc P significationem fateamur, oportet.

Antiquæ itaque Christianorum illi notam quodammodo similem Constantinus omnium primus Labaro addidit, ut præter Eusebii testimonium, qui *ibid.* L. 1. cap. xxv. Labari figuram describit, Magnentii numi apud Baronium & apud Gretser. de Cruce L. 1. cap. xiiii. docent. Hinc tum in Labaro, tum & in militum scutis hoc stetit Monogramma

ma ad Juliani Imperatoris usque ætatem, qui illud deleri, atque antiquas restituere Labaro literas S. P. Q. R., h. e., *Senatus Populusque Romanus*, jussit; ut pluribus post Baronium probavit Menkennius de *Monogr.* c. 1. §. 111.; tandem a Joviniano Imperatore restitutum Labaro fuit, atque scutis, quæ eo sunt Monogrammate insignita in numo Majoriani apud Bandurium *Numism. Imperat.* to. II. p. 591. Postquam vero illorum expendimus sententias, qui Constantinum Monogrammatæ auctorem fecere, atque Signi hujus antiquiorem usum inter Christianos, argumentis a lapidibus Constantino vetustioribus ductis, ostendimus; nunc ad illorum gradum faciamus sententias, qui Monogramma illud a Paganis Christianos accepisse, arbitrati sunt.

Quis quis enim Rei nummariæ Scriptores vel obiter vidit, plane novit, nonnulla Christianis antiquiora, eaque Ethnicorum indubia monumenta, illud idem Monogramma, quod ex Græcis literis X, & P. simul conjunctis coalescit, præferre. Ac primo quidem in Ptolomæi numo illud occurrit Monogramma apud Gretserum *De Sign. S. Cruc.* to. I. p. 441. ap. Abraham. Ortelium, Rosweid. p. 95. in Biblioth. Academ. Ingolstadien., ac tandem apud Basnagium *Histoire des Juifs.* L. III. c. XXIII. & Laurentium Pignor. epist. XXIV., aliosque. In antica sancti numi parte habetur Ptolomæi caput, in postica vero aquila, pedibus duobus fulminibus nixa, inter tibias Monogramma hoc, de quo sermo est, habens, cum ea circumscriptæ ΠΤΟΛΟΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥΣ. Cui nam Ptolomæorum hic vindicandus sit numus, disputarunt Eruditi; hinc Basnagio videtur Ptolomæi Cyrenensis I., alii Ptolomæi Lagi, etsi libentius acquiescendum esse putarem Scaligeri sententiæ, qui illum tribuit Ptolomæo Apioni. Præterea in Numisma-

insignatè Decii Imperatoris apud Tristatum tom. 11. Magnesiæ cuso, medium inter literas cujusdam nominis ita prostat Monogramma illud: BA (*Monogr.*) ATOY. In numismate etiam Aphiani apud Vaillant *Numisf. Colon. Græc.* p. 169. idem habetur Monogramma. Tandem in quadam Gemma, apud Cangiū *De Inscrip. Æv. Numism.* c. IXIV., illud occurrit, atque veluti imminet capitibus Jovis, Apollinis, atque Dianæ, cum ea epigraphe: VIVAS IN DEO.

De hujus vero Monogrammatis significatione hisce in numismatibus quot capita, tot fere sunt Philologorum sententiæ. Gretserus in opere *de Cruce*, ut ab antiquioribus exordiar, putat in Ptolomæi illo fuisse, ex duobus literis X, & P vocis *Xp̄s* initialibus, factum, adeoque Monogramma sic interpretatur: *Xp̄s* boni. Vel indicasse stellulam, signum immortalitatis, quam ominata forte est Ptolomæo Civitas, quæ numisma illud cudendum curavit; alteram hanc conjecturam probare conatur testimonio Herapolli, qui stellam immortalitatis insigne fuisse altero libro *Hieroglyph.* c. 1., & li. 1. c. XI. docet. At Burchardo Menckenio. *Epist. ad Ciampin. de Monogr.* signum illud in numismatibus videtur Monogramma nominis illius, qui numum cuderat, nimirum officinæ nummarie Præfecti, uti *Xp̄s* *οδο* *που*, *Χρυσόπου*, *Χρυσάριου*, h. e., *Christodori*, *Chrisauri*, *Chrisantii*, nomina Græcis communia; Menckenii sententiæ accessit Laurentius Pignorius. Nicolaus vero in suo opere *De Sigl. veter.* c. 11. quamquam prorsus recedendum non esse putet a Menckenio, libentius eorum amplectitur conjecturam, qui in antiquis numismatibus Monogramma illud Jovis Ammonii Nomen continuisse, nimirum *Xp̄s* *αμμων*, sive aliud & Jovis nomen apud Cares *Χρυσάμμων*, arbitrati sunt; hinc subdit Nicolaus: quod (nimirum

rum *Signum*) a profano usu Constantinus transtulit. In quo sane meridiana luce cæcutire videtur, cum Constantinus quin a Jovis Ammonii numis, ab ipsis potius Christianis illo edoceri poterat, qui jamdiu eodem utebantur signo, ut procul dubio ostendimus. Aliis post Lambecium *Bibl. Caf.* nota quaedam Pythagorica videtur, cum Lambecius illam viderit in antiquo codice Bibliothecæ Cæsareæ Diogenis Laërtii statim post vitam Pythagoræ. Tandem Bottarius neque siglum esse, neque Monogramma signum illud continere, sed in numo Ptolomæi repræsentare fulgura Jovis, ea de re ad Aquilæ Pedes appicta, putavit.

Tot virorum Clarissimorum conjecturis, quæ quot quot sunt, ni mea fallor sententia, solidiora adhuc desiderant argumenta, & meam obiter, quantuli sit facienda, addere non pigeat. Duo enim mihi distinguenda videntur, signum illud in numis, idemque aliis in rebus. Quod ad numos, signum potius videtur, quod in numis aureis aliquando appingebatur, vel ut numus statutum auri pondus habere ex ea nota compertum esset, vel ut & de auro constaret in numis, publica auctoritate, conflatis: Id autem ex eo conjectabam, quod apud vetustiores Græcos Numus aureus statuti ponderis *XΠηχτων* apud Lisiæ appellaretur (Lege Suidam in h. v.). Imo medio ævo idem numus aureus; publica auctoritate cusus, quem *Solidum* Latini tunc appellarunt, *XΠυριπος* dicitur apud Isaacum Angelonium L. i. *Hist. Bizant.* i. iv. & penes Theodorum Abucaram in *Dialog. ad Prasat.* ib. t. ix. Huic forte conjecturæ adversari videtur Apiani Laudatus numus, quem argenteum esse scribit Vaillantius (Ptolomæi enim ille Aureus est); verum si posticam numismatis illius partem sedulo expenderis, videbis signum illud duobus piscium figuris, quas postica numi habet, appositum fuisse, adeoque nomen eorumdem Piscium

scium Monogrammate illo designari, nullus dubito, nimirum Χρηταις, h. e., χρηταις, piscium genus apud Græcos: neque novum erit animalibus vel in numismatibus, vel in vasibus depictis, vel sculptis antiquos nomen illorum addidisse, ut copiose ostendit Cl. Senator Bonarrotius in Observationibus *su glâ Antichi Vetri &c.* At quid de gemma Cangii dicemus, cui sane tradita interpretatio nullimode quadrat? In ea profecto literas initiales video nominis, sive epitheti Dianæ, inter Græcos vulgatissimi, nimirum Χρυσηλακτος, aureis sagittis instructa; qua sane de re artifex pro Dianæ capite siglam illam sculptisse videtur, ut nimirum illam Dianæ figuram esse, ex ipsismet literis initialibus ejus epitheti quisque nosceret. De cujus equidem Siglæ significatione dubitandi locus adimit nummus Decii, cujus protulimus *αξι* ex Tristano; in eo siquidem Monogramma vices dumtaxat duarum literarum X, & P gerere videtur, cum BA ATOY sit pro BAXPATOY; Vides itaque antiquos Signum illud ex contractis Literis fecisse, quæ solutæ eamdem nativam vim haberent; quare neque mirum erit & in nummo aureo Ptolomæi, & in Cangii gemma, Signum illud nil aliud repræsentasse, nisi initiales literas tum Χρηταις solidi, tum Χρυσηλακτος Diana. Quamobrem heic prætereundum non erit, ultimæ antiquitatis fuisse Literarum hanc contractionem, quæ nihilominus adeo recensior visa est P. Eduardo Vitri, ut non dubitavit illam ad ætatem Justinî, vel Justiniani amandare, apud Ficoronium in opere *de Piombi et.* At ea de re mox sermo redibit.

Quicquid autem sit de recta significatione hujus Sigli in Paganorum Numismatibus, aliisque monumentis, ex iis procul dubio sequitur, Ethnicos longe ante Christianos illo usos fuisse; quare Basnagius *ibid.* arbitratus est, dumtaxat post Constanti-

ni

ni ævum Monogramma illud nominis Christiani proprium fuisse, etsi antea utrisque, Ethnicis nimirum, æque ac Christianis commune. Quamobrem neque ab eorum sententia abhorream, qui & ipsos Christianos ab Ethnicis illam didicisse notam putant, modo & de significationis differentia, & de Monogrammati usu conveniat. Novum enim minime erit, eandem illam literarum contractionem, qua olim ethnici usi fuerant in iis vocibus, quæ a X & P incipiebant, Christianos tandem adhibuisse in ΧΡΙΣΤΟΥ, *Christi*, vel ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥ *Christiani* vocibus, per initiales literas secum inter contractas, designandis; quare quemadmodum olim Monogramma initium fuit vocis ΧΡΥΣΗΛΑΚΑΤΟΣ, ΧΡΗΛΑΤΩΣ, ΧΡΗΠΗΤΗΣ, & si quæ sunt alia hujusmodi; ita & penes Christianos idem Monogramma initium præferebat vocis ΧΡΙΣΤΟΣ, vel ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ. At usum, atque ætatem hujus siglæ spectare oportet, ut quævis removeatur dubitandi occasio; siquidem vix, inter tanta Ethnicæ vetustatis monumenta, quatuor hanc habent siglæ, eaque antiquitatem Christiano nomine longe majorem plane præferunt: contra vero innumera, atque forte major Christianorum monumentorum pars, Monogramma illud habent, quo lapides, Cornotaphia, Sepulchra, Picturæ, Numismata, Gemmæ, Lucernæ, Sigilla passim ornantur, cum interea ne unum reperies Ethnicum Monumentum, Aera Christiana recentius, in quo illa occurrat sigla. Duo etenim hæc argumenta ad rem nostram maxime redeunt; quandoquidem vulgarissimus usus hujus siglæ inter Christianos, eamque illorum ab Ecclesia condita propriam dumtaxat fuisse; atque unam eandemque significationem apud Christianos tandem obtinuisse, liquido ostendunt, qui veluti peculiare Religionis signum, notam illam adhibuerunt. Quæ quidem cum certa sint, nil est, quod tantam operam

peram in origine hujus siglæ expendenda consumere videantur Christiani Philologi, cum sæpe nativæ interpretationes, atque obviæ, præ implexis, iisque multiplici eruditione velut farcitis, rem dilucidius patefaciant.

At, ut Philologorum quandoque mos est, qui dum ultimæ antiquitatis latebras rimantur, in suis interpretandis rebus boni dormitant; ita & hujus Monogrammatæ solum fuisse mihi videtur, cum nimium hi in expiscanda illius significatione apud Ethnica monumenta defudarint, parum vero, vel ne parum quidem in ejusdem detegenda significatione in Christianorum illis.

Mihi enim plura adhuc expendenda videntur ea in re tum quod ad significationem Christiani hujus sigli, tum quod ad illius formam, atque adjuncta. Alterum siquidem quod interest: etsi nemini adhuc dubitare fas sit, longe ante Constantinum siglo illo usos esse Christianos, omnibus nihilominus suavis est, unam, eandemque fuisse Monogrammatæ lapidum Christianorum, atque Labari Constantiniani figuram, ex qua quidem, de qua nemo adhuc dubitare ausus erat, sententia, tot emergere quæstiones, num a Constantino lapidaria illa sigla ortum habuerit, num & illa antiquior Constantino fuerit: Verum enim vero quodvis evanescet dubium, si latum discrimen inter siglam, sive signum Labari Constantiniani, ejusque significationem, atque illam Lapidum Christianorum animadvertamus. In re vero plane nova conjecturis, vero pro virili similioribus, me mea instituire tentamina, æquum non pigeat lectorem.

Ut itaque, quæ fuerit Labari Constantiniani figura, nemo ambigat, duos adhibeam Constantino Synchronos testes, qui & Labarum viderant, quorum & alter rem ab Imperatoris ipsius ore pluries exceperat, nimirum Lactantium, atque Eusebium Pamphili-
lum.

lum. Primum audiamus in Libro de Mortibus Persecutor c. XLIV. sic Constantini visum enarrantem : *Commonitus est in quiete Constantinus , ut caeleste signum Dei notaret in Scutis , atque ita praelium committeret. Fecit , ut iussus est , & transversa X litera summo capite circumflexo , Christo in Scutis notavit .* Ex his Lactantii verbis liquido patet, Constantinum in quiete commonitum fuisse, ut *Caeleste Signum Dei* in scutis notaret. *Signum Dei* nonnisi *Crucis* illud erat, ex phrasi illius ævi. At cur Lactantius illud appellat *Caeleste* ? scilicet, ut indicaret commonitum fuisse. Constantinum, illud idem *Signum Dei*, quod in Cælo viderat, scutis notare: Rem omnem ex ordine Eusebius nos docet in Oratione De Laudib. Constant. t. III. Edit. Vales. hæc scribens: *Nam circiter meridiem , die aliquantulum jam in pomeridianum tempus inclinante , columnam lucis in Cælo , effigiem Crucis radiis mire exprimentem , vidit . . .* Nocte vero sequenti secundum quietem vidit Christum, qui sic illum affatur : *Crucis effigiem ad exemplar illius signi , quod tibi apparuit , fabricare : eoque , tamquam insigni quodam ad Victoriam valde accomodato , contra hostes utere. Itaque Signum , quod viderat Constantinus in Cælo , Crucis effigies , minime vero Monogramma Christi , vel Christi nomen , fuit : Caeleste hoc Signum , Crucem nimirum ipsam in scutis notavit , pro ut illam in Cælo ei apparuerat .* Neuter ergo horum, qui quidem uni, atque primi Constantinianam visionem, atque Signum primo Scutis appictum, deinde Labaro, ut postea idem narrat Eusebius, describere, vel uno verbulo de Monogrammate, vel de viso, aut adnotato Christi nomine locuti sunt: Utrique nonnisi de *Crucis Signo* meminere: Cujus autem formæ, cujus & esset figuræ Crux illa, singillatim describit Lactantius: *Fecit , ut iussus est , & transversa X. litera , summo capite circumflexo , Christo,*

ſto, in *ſcutis* notavit. Ex hujus Constantiniani Signi figura, nimirum litera X tranſverſa, capite circumflexo, quæ proſecto illi proriſus redit figuræ, quam infra habes in humo Gretſeri num. 1., noſcimus ejuſmodi fuiſſe Crucis Signum, quod Conſtantineſ viderat in Cœlo, ut præter vulgarem Crucis figuram, quæ una eademque eſt cum litera X, tranſverſe poſita, caput dumtaxat unius apicis ſuperioris circumflexum haberet. Hujus autem novi adjuñcti ſignificationem, quod Cruci acceſſerat, ex circumflexo apicis capite, uno, de more, verbo Lactantius explicavit, nimirum: *Chriſto*, ac ſi dixiſſet, ea ratione haſtam literæ X, capite circumflexam, Chriſtum eo indicaviſſe, ut ſimul eadem figura Crucem, in qua Chriſtus erat, denotaret.

Hæc igitur inter Conſtantineſiam figuram, atque Lapidarium antiquius Monogramma longe lateque patet differentia, cujuſmodi ea eſt, quæ intereſt inter Crucis Chriſti figuram cum haſta ſuperiori circumflexa, atque P & X ſimul contractis, atque conjunctis, quæ vel ipſum *Chriſti nomen* designabant, vel nomen *Chriſtiani*, ut mox exemplis e re lapidaria petitis oſtendam. Quamobrem ut ad rem deveniamus, fruſtraneæ proriſus ſunt quæſtiones illæ, cum neque Conſtantineſ a Chriſtianis ſui ævi, vel a Paganorum ſacris, neque hi a Conſtantino, diverſum utrorumque, Siglum accepiſſe, dici queat. Atque hinc eſt, quod idem Euſebius L. 1. *de Vita Conſtant.* de Arcu triumphali, quod Romæ extruendum curavit Imperator, locutus, in illo Imperatorem fuiſſe ſcribit, manu haſtam, cœleſtis Signi, Crucis ſcilicet, figuram, tenentem. Quamobrem heic prætereundum minime erit, Conſtantineſium hoc Signum neque in uno reperiri ex iis Chriſtianorum monumentis, Conſtantino antiquioribus, in quibus Monogramma dumtaxat ex X, & P compoſitum videmus. Primum ſane epitaphium Chri-

Christianum, in quo Signum Constantinianum occurrit, est illud *Marciani* Coemeterii Priscillæ apud Baron. ad Ann. cccxi. , quod Consulibus Arbeterne, & Lolliano notatur, nimirum Anno trecentesimo quinquagesimo quinto; ita ut postero etiam tempore antiquius Christianum Monogramma passim, raro Constantini Siglum iideri fideles adhibuerint in illorum præsertim sepulchris.

Huic autem conjecturæ de Monogrammati lapidarii, atque signi Constantiniani discrimine, duo adversantur Constantini numismata, in quo Constantinus cum filiis habetur, atque Labarum cum eodem illo monogrammate, quod in Christianis lapidibus antiquioribus, distinctæ enim duæ literæ X. & P. in numismate apparent, etsi simul insertæ. Hoc autem numisma omnium primus divulgavit Baronius, qui & aliud protulit ejusdem Imperatoris numisma, in quo videtur Constantinus capite Galeam gerens, in qua Monogramma idem, hoc est, lapidarium habetur: Utraque vero a viris quibusdam habuit, qui forte suo ævo (in quo nummaria critices regulæ adhuc latitasse, nemo certe inficiabitur) Numismatum syllogem privato studio coagmentabant. At Cl. Baronii pace, atque tot virorum, quibus nullus adhuc subortum de hisce numis, miror, dubium, nil est, quod in hæc jurandum esse videar numismata, imo, præter hanc signi diversitatem, quod equidem nullimode respondet illo, de quo meminit, quodque adeo minute descripsit oculus testis Lactantius; non una occurrit de illis dubitandi ratio. Ac primum omnium est cur de Baronianis hisce duobus Constantini Numis (quotquot enim duo illa deinde protulere numismata, a Baronio accepere, eumque laudarunt auctorem) dubitetur, quandoquidem in Syllogis numismaticis, Thesauris, Collectionibus &c. Nummorum, ne unus quidem occurrat e Constantini numis,

mis, qui vel parum Baronianis accedat. Sane in Museo Farnesiano inter Constantini Magni numismata nullibi Monogramma invenies; etsi ea neque Crucis figuram habeant, quare Pedrusio videntur cusa antequam Imperator Christo nomen dederit, quæ ceteroqui neque mihi arridet sententia, cum ex ingenio de ætate illorum numorum Pedrusius judicavit. At non est his locus, ad nostra pergamus. Nec apud Vaillantium aliquod habes ex Baronianis numismatibus, neque apud Patinam, penes quem in uno dumtaxat Magnentii numismate hoc primo extat Monogramma; ceteros adeas Numorum Romanorum Thesauros, quos ad unum videbis hisce cærere Constantini Baronianis Numismatibus; quæmobrem a Magnentio, atque Majoriano, in cujus numismate apud Bandurium t. 11. p. 591. Monogramma lapidarium habes, primo factum esse arbitrator, ut Monogramma illud, inter Christianos ipso etiam Constantino antiquiores vulgatum in numis transtulerint, eoque exinde CPolitani potissimum usi sint Imperatores, ut passim testantur illorum Numismata apud Bandurium, atque Cangium.

Quod si perfracte cum Baronio agendum his de numis fuisset, magis plura fuissent dubitandi momenta, quam veritatis notæ in iis, de quibus sermo est, numis. De primo enim suspicionem movet Imperatoris familia, quæ una cum illo in numo apparet; siquidem morem appingendi in Numis filios sero obtinuisse apud Constantinopolitanos Imperatores, si numismata Romana ad Constantinum usque cusa, atque illa posterioris ævi conferas, plane comperies; ab exemplis hujus rei heic abstineo, cum in mea Dissertatione de *Cæmeterio Neapolitano*, numisma quoddam Consulis nostri commendans, a CPolitaniis medii ævi apud ipsos tandem Latinos morem appingendi familiam in numis Regum, Principum, &c. manasse,

Tom. III. P. I.

R

plu-

pluribus ostendam. In altero autem Baronii numismate Monogramma in ipsa depictum apparet Imperatoris galea, id quod falsarium secisse, Eusebii textum imitatum, infra ostendam, cum de iisdem numismatibus, a Gretsero, Sada, Lipsio, aliisque vulgatis, sermo redibit. Ed enim notas recenseam, quæ *monos* horum numerum plane detegunt.

Hinc in ipso etiam Labaro olim unum illud, a Lactantio descriptum, Signum fuisse, puto; quod dum Juliani Imperatoris historia confirmare studeam, alterum erit meæ sententiæ momentum. Idem enim Baronius, ut dictum est, narrat Julianum e Labaro Monogramma illud abstulisse; quid autem a Labaro demisit, ipse fateatur Julianus, qui in suis *Misopogonis* scribit, se ea de re a Christianis, potissimum Antiochenis, appellatum fuisse: *Osorem* *rou* X; igitur signum, quod e Labaro abstulerat, erat certe X; nam ex litera X inversa (quam bene quadrat hoc cum Monogrammatidis descriptione, a Lactantio tradita!) integrum illud Constantini Monogramma prodierat. Quod si Monogramma ex duabus literis X & P fuisset, cur, quæso, illum vel & P *osorem*, vel ambarum literarum non dixissent? Immo longe progreditur argumentum ex ipsius Juliani verbis, qui in suis *Misopog.* p. 360. *Edit. Paris. antiqua*, parat ab Antiochenis quodam explicationem duarum literarum, quas in publicis monumentis invenerat, quævisse; literæ erant X, & K, easque illum explicasse: *Christum, & Constantium*. Liqueat itaque hinc, ipsum etiam Constantium, Constantini filium, illud adhibuisse Monogramma, quod una Litera X continebatur, pro ut illud a Patre didicerat.

Verum tradita ab Eusebio Labari descriptio adversari meæ facile videbitur sententiæ, si illius inspiciantur verba ex antiqua versione Christophorsonii, de Vit. Constant. l. x. c. xxv., quæ ita se habent: *In ea*
(Cru-

(Cruce nimirum a Constantino Labore imposta)
Salutaris appellationis Servatoris nota inscripta, duobus solum expressa elementis, idest, duabus primis literis nominis Christi (erat enim litera P in medio litera X curiose, & subtiliter inserta) quæ totum Christi nomen perspicue significavit.

Hæc profecto Eusebii versio prima erroris fundamenta jecit, cum eam, inconsulto græco Eusebii authographo, secuti sint tot viri, ceteroquin Clarissimi, Gretserus, Aringhius, Lipsius, Severanus, atque ipse tandem Boldettus; qui quidem si Græcum Eusebii textum legissent, quin antiquum certe exuissent errorem, non dubito. Ita porro se habet textus Eusebii L. 1. de *Vita Constant.* c. xxxi., non autem xxv., ut perperam scribunt Gretserus, ejusque antigrapharii: *Ἦν δὲ τιῶδε σχηματι κατασκευασμενον. υψελον δὲ ῥῶ χρυσῶν κατημφισμενον καρας ἔχεν εγκαρσιον, σαυρου σχηματι πετιμμενον, ανο δὲ πρὸς ακρῶ του παντος, σφφανος εκ λυδων πολυτελων, καὶ χρυσῶν συμπεπλητμενος κατασκευατο· καδ' ου της σωτηριου επιγορασι τον συμβολον δυο σοιχεια τον Χρῆστου παραδηλουιτα ονομα, δια των προτων υπιστημαινων χαρακτηρων, χιαζομενου του Ρ, κατα τον μεσωτατον. Latine sic optime reddit Valesius: *Erat autem ejusmodi: Hasta longior, auro contexta, transversam habet antennam, instar Crucis. Supra in ipsa haste summitate, corona erat affixa, gemmis, & auro contexta. In hac salutaris appellationis signum, due videlicet literæ, nomē Christi primis apicibus designabant, LITERA P IN MEDIO SVI DECVSSATA.* Sic Valesius το μεσωτατον scitissime vertit, cum μεσωτατον dicatur, quicquid ad medietatem alicujus rei plane pertingit.*

Ad nostram itaque sententiam nil hoc textu Eusebi expressius, nil dilucidius. Formam, figuramque Constantiniani Monogrammatidis describit ille, pro ut

R 2 &

& Lactantius illud veluti pinxerat. Una igitur litera P primo decussata literæ X apice, sive linea, ea erat Monogrammaticis, quod in Labaro exprimendum curavit Constantinus, figura, quam ea de re ex duabus veluti literis compositam dicit.

Antiquæ ergo sententiæ eorum, qui nullum interfuisse discrimen inter Constantini Monogramma, & Christianorum illud, quo hi jam dudum usi erant in lapidibus, illa proculdubio nimium indiligens Christophorsonii versio ansam præbuit: imo ad illius exemplar deinde numorum falsarii, quibus duo præterita sæcula ad miraculum redundarunt, tot eudere Constantini numismata, quæ veluti *τα γινωσκον* primum Lipsio, atque Baronio, deinde Gretsero aliisque obtruderunt. Neque heic injucundum lectori erit, rursus vulgata Constantini Numismata obiter ad trutinam revocare. Quot quot, inquam, sunt numi, qui Constantini Laborum habent, tot ex una eademque proditisse officina animadvertas velim: ea sane numismata, quæ primo Lipsius in suo opere *de Cruce*, deinde ex illo exscripsit, atque secundum vulgavit Gretserus L. II. *de Cruce*, cuncta Augustæ Tiberiæ, vulgo Ratisbonæ, inventa fuisse, uterque scribit. Mira sane res, quod tot Græci, Latinique Imperii civitates, quas aut ipse peragravit Constantinus, vel quæ CPolitanorum civium frequentia insigniores fuerunt, tanta tenacitate vel unum nobis inviderint id genus Imperatoris numisma, dum una interea Ratisbona, Germaniæ Urbs, plus quam decem una dedit prole.

At quin tantam invidemus Ratisbonæ feracitatem, ad numorum *γινωσκον* deveniamus. Primo, dubium est de ipsius Monogrammaticis iisdem in Constantini numis diversitate, cum tot pene sint Monogrammaticis figuræ, quot illi sunt apud Lipsium, atque Gretserum, in cujus L. I. cxxxvii. to. I. p. II. occur-

rit

rit Constantini Numisma, cujus postica pars Imperatorem clamide indutum, atque stantem habet, dextera Laborum, sinistra Victoriolam tenentem, in Labaro hoc prostat Monogramma . Alter Numisma ibidem figuram habet militis, sive ipsius Imperatoris breviori clamide, Labarum pariter, atque victoriolam gerentis, in labaro Monogramma sic se habet .

at inferior hasta literæ P desideratur, eo ut summus dumtaxat literæ P apex ex litera X prodire videatur. Tertium Numisma ibid. p. 418., in cujus antica Caput Imperatoris laureata, postica hoc Monogramma . Quartum ib. p. 420. cum Imperatore tum Labarum, tum & victoriolam tenente, in Labaro autem hæc Monogrammatidis figura X occurrit. Quintum ibid. habeo ex Octaviano Sada in Append. Dialogor. Antonii August., cujus postica præfert Labari grandioris imaginem, Labari hasta Draconem medio ventre transfigit, in Labaro autem antiquum Monogramma Christianorum integer, atque absolutissimum habetur; quod sane numisma divulgavit etiam Baronius.

Vide itaque quinque Imperatoris Constantini nummos tot diversas habere Monogrammatidis figuras. Quis autem dicet hæc vera esse, modo neque una in illis sibi constat Monogrammatidis forma? Quis dicet illa conflata esse Constantini ætate, tum cum Labari figura præ omnium oculis tum Romæ in Arcu Triumphali, tum CPoli in picta tabella, quam Imperator ad Palatii fores suspendere fecerat, ut scribit Euseb. de Vit. Const. l. 3. c. 2., erat. Quæ quidem tabella adhuc Socratis Historici ætate extabat, quamque *tropæum Crucis* appellat ille *Hist. Eccl. l. 11. cap. 11.*, ubi ait: *Quod (tropæum Crucis) etiamnum servatur in Palatio.* Hæc igitur figuræ Monogrammatidis inconstantia ex falsariorum diversis sententiis manavit, quorum quidem alii, quod mentem Eu-

sepii affecuti non essent, alii, quod a Lactantio traditam figuram exprimere satagerent, nunc uno nunc altero modo Constantinianum Monogramma effinxere. Quod potissimum dicendum erit de falsario Numismatis, a Sada vulgati, qui quidem figuram Labari, Draconem hasta transfigentis, quam Eusebius, ut dictum est, haud numis cudendam, sed in tabella depingendam (*quam, ait ille, in sublimi ante palatii vestibula suspenderat*) Imperatorem curasse scribit, in suo retulit numismate; ratus fucum cunctis facere, si imagine verba exprimeret Eusebii; neque tamen animadvertit, Eusebium de *pieta tabula*, haud de numis illuc manifeste loqui.

Quod si ipsas pariter spectemus horum numismatum epigraphes, ultro & nostra progredietur dubitatio. Est sane quod dubitemus, cur Græci nullum cuderint numum Constantini cum hoc Labaro, si quidem, quos protulimus, latinas habent epigraphes. At esto, sint hi deperditi, numos *τὸν κυβερναύτην* ipsa evincit latina pseudoepigraphis. Primo, quod in numismatis numero tertio antica parte legitur: **CONSTANTINOPOLIS**. At ridenda sane est falsarii inscientia, qui nobis numum CPoli conflatum cum epigraphe haud græca, sed latina, tamquam *γυναικῶν* obtrudere putavit. In Numo, numero primo, circa Labarum legimus: **FELICITAS REIPABLRICE**. Quot *σφαλματα* in uno verbulo, numismatis publica auctoritate cusi certe indigna: Loco enim V habetur Græcum Δ; pro litera L habetur quadam græcæ *λαμματα* Γ figura: tandem vox adiphtonga est; ne dum enim in numismatibus, quæ immunes prorsus ea ætate ab hisce crassioribus erroribus fuisse, docent Numographi omnes, sed vix in ipsis lapidibus mediæ ævi invenies literam Γ græcam pro Latinorum L, nec umquam in numis diphtonga desiderabis, si eos excipies, qui medio tandem ævō in Imperio, vel ali-

bi

bi in Italiæ locis quibusdam cusi sunt. In secundo tandem Numo eadem occurrit vox REIPVBLICE sic, nimirum adiphthonga. Nil dicam de Reipublicæ appellatione, quam nullibi in illius ævi Monumentis nummariis γρηγορις repperies; satis enim est enormia hæc detexisse epigrapharum vitia, ut quisque compertam habeat horum numorum fallacissimam, fucatamque mercem, neque illis falsus antiquius Christianorum Lapidarium Monogramma cum Constantini illo confundat. At nihilominus una saltem in re laudandum erit falsarii ingenium, qui numum, quem numero primo descripsimus, cudit, ipsissimam siquidem Monogrammatis Constantiniani figuram exprefsit, quam Lactantium tradidisse vidimus; quare quamdam mihi infert suspicionem, hanc forte illum desumpsisse figuram ex γρηγορις aliquo Constantini numo, qui ad ejus venerat manus; at cum non satis intelligeret, quâ ratione ex literæ X apice summo, ut ait Lactantius, illa P fieri posset, recta stante nihilominus litera X, eam ob rem literam P devexam in illo effinxit.

Post Constantini itaque Victoriæ, Maxentio debellato, apud Christianos obtinuit, ut jam dixi, nova hæc Monogrammatis figura, manifeste ab antiquiori diversa. Hinc demiratus sum Boldetti, Muratorii, atque Marangonii sententiam, qui versus Paulini Nat. 11. S. Felici inter Murat. Anecd. p. 42. laudant, in iisque Monogrammatis lapidarii descriptionem videre visi sunt; cum re verâ Paulinus haud antiquum illud, sed recentius Constantini Monogramma describat. En Paulini versus:

*Nunc eadem Crux dissimili compacta paratu
Eloquitur Dominum, tamquam Monogrammate, Christi-*

stum;
*Nam Nota, quâ bis quinque notat numerante Latino
Calculus hæc Græcis Chi scribitur, & medium Rho*

*Cujus apex & signa tenet, quod rursus ad ipsam
Curvatum Virgam facit O, velut orbe peractio:
Nam rigor obstipus facit I; quod in Ellade jota est.
Thau idem stylus ipse brevi retro a cacumine ductus
Efficit . . . . .*

Materia, versibus equidem minus apta, obscuriorem fecit Paulini sententiam. Primo quidem vides illum definire Monogramma: *Crucem dissimili paratu compactam*. At antiquius Monogramma neque volam habet crucis, quod oculis lectorum permitto. Prefusus rem persequitur ille, atque Monogramma coalescere dicit duobus Literis X, & P: *Medium Rho*, ait, atque statim designat, qua ratione *Medium illud Rho* ex eodem X prodiret: *Cujus apex, & signa tenet*: heic vox *cujus* refertur ad *Rho*, nisi velimus Paulinum sibi met minime constare.

Ea siquidem phrasi indicat Paulinus, Literam X tenere apicem atque signum literæ P, quam ea de re mediam appellat, *quod* (pro eo quod) *rursus ad ipsam virgam* (ita appellat apicem literæ X) *curvatum*, supple *Chi*, *facit O*. Nullo enim alio modo hoc O fieri potest ex Paulini sententia, nisi curvato summo apice literæ X, haud stantis, sed decumbentis sic $\times$, unus sane apex literæ X ita positæ, si *curvatur*, efficit certe ρ . Quod ut dilucidius intelligas, animadvertendum erit, apud antiquos literam X ex duabus coaluisse lineis, sed laxiori ratione se se decussantibus, ita ut si literam illam e converso statuerent, ipsissimam Crucis figuram $+$ præferret (XIII); hinc rectam Crucis apicem fac in se met

---

(XIII) Vide, inter *moneta* id genus, Congii ærei figuram, in qua habes Litera $\times$, pro ut illam describimus. In Congio sane notam quamdam mensuræ designare literam illam puto; quæ profecto figura obtinui

met redire, atque habebis literam P.; quare apicem illum *velut orbe peracto* describere O in apice recto literæ X, dicit Paulinus: Is enim in postremis duobus versibus, primo vim hujus apicis *Chi* recti explicans, illum, ait, præferre literam I, *quod in Ellade Iota est*: in altero de altera literæ *Chi* linea loquitur, eamque, ait, repræsentare literam *Thau*, quam certe literam plane deprehendes in $\dagger$ ad mentem Paulini conformata; si summum apicem, e quo converso apex literæ *Rho* prodierat, demas. Hanc Monogrammatis absolutissimam descriptionem in sequenti hæc invenies figura P : Atqui hæc ea erat Constantiniani Monogrammatis illa; quamobrem nemini adhuc dubium erit, Paulinum de Constantiniano locutum fuisse Monogrammate iis in versibus, quos antiquioris Monogrammatis descriptionem Clarissimi tot auctores continere, arbitrati sunt, cum implexam sane horum versuum sententiam explicare, neglexerint.

Itaque Constantini Monogramma aliud figura erat ab antiquiori illo, quod lapidarium appellamus, illudque ex una litera X conversa constabat summo apice inflexo; e contra vetustius Monogramma (rectius diceres *Digramma*) ex duobus literis X & P, ita coalescebat, ut etsi ambæ hæ literæ secum contextæ forent, una tamen ab altera plane discrimineretur, quemadmodum Monogrammatis lapidarii figura, initio hujus paragraphi allata, procul dubio testatur. In quo sane antiquiori Christianorum signo nullum apparet Crucis vestigium, quam et Eusebius, & Lactantius, ceterique Scriptores in Constantiniano Monogrammate

---

nuit, ut X litera ab $\times$ nota numerica differret; atque hinc sequitur, hanc potissimum alteram magis patulam literæ X figuram spectasse Paulinum, dum de illa, veluti de numerica Latinorum nota, hisce in versibus loquitur. Vide Congium ap. Grut. cccix. 5.

Monogrammate non modo fuisse, sed illud primam, potissimamque *Crucis* figuram prætulisse, testantur. Quod profecto vel unum argumentum latum illud discrimen inter utrumque Monogramma abunde statuere, mihi videtur.

At prope exciderat lapis, quem Boldettus in Cœmeterii Priscillæ antiquis arcubus invenisse scribit, ejusque tradit *ΛΕΞΙΩ*; quæ paucas vix continet literas, aliis loci fœditate exesis, sic:

..... S IN PACE

Ρ

..... CON D N AVITI.

Annum Consulatus ipse Boldettus, his ferme verbis lapidi adscribit to. i. p. 83.: *Avito fu Console l'Anno di Cristo 209. insieme con Pompejano*. De nostro igitur actum est sistemate; siquidem jam tum eo Monogrammatis figura longe ante Constantinum utebantur Christiani, anno nimirum cciix. At falsus est Boldettus, Consulatum Aviti ratus in ea designari lapide, neque notas D.N., earumque ætatem animadvertit; Infra enim de iis acturus lapidum notis, e quibus ætas illorum desumenda erit, plane ostendam, Literas D.N. Sæculo tertio ad exitum vergente in lapidibus obtinuisse ad Imperatorum nomina, serius vero Consulom Nominibus additas fuisse. Præterea neque *Consulis* vox ante Sæculum iv., ita ut in lapide, de quo loquimur, prostat, nimirum CON. occurrit, de quo fusius ibidem dicam; ad initium enim usq. Sæc. iiii. in omnibus omnino lapidibus sic legimus cōs. Ex duobus itaque hisce notis liquido patet ætas lapidis, qui procul dubio Sæculo iv. recentior est. Quod vero ad Consulis nomen spectat, facile consulem invenies, si litera N, quæ parum a sequenti voce distat, ad ipsummet Consulis nomen pertinere dicas, ita ut legendum sit: CON D NAVITI, nulla vero interpunctio inter N, atque AVITI interest, neque novum in re lapidaria Christianorum erit, literas unius, ejusdemque

que nominis aliquando a se invicem disjunctas quadratarios sculpsisse, ab exemplis in re vulgatissima abstineo. Hujus autem Nominis Consulem in fastis legimus Anno ccclxii., in quo Consules fuere *Mamertinus*, & *Nevitta*; hinc quemadmodum passim in aliis lapidibus, Christiani quadratarii Consulum nomen deformarunt, ita & in hoc quoque epitaphio pro *Nevitta* scalpere *Naviti*. Ex hac itaque restituta lapidis lectione, nulla equidem vi vel literis, vel lapidis sententiæ illata, neque ullum suboritur contra nostrum sistema argumentum, cum epitaphium illud ipso sit Constantino recentius.

Nunc autem ad significationem hujus Monogrammatis in Christianis epitaphiis. Nemo adhuc dubitavit, signum illud *Christi* nomen in iisdem lapidibus denotare; quod etsi argumentis, atque exemplis suadere supervacaneum sit, heic nihilominus unum, atque alterum proferam lapidem, in quibus dilucidius usum hujus signi deprehendes: sic epitaphium Petri, & Marcellini ap. Boldett. p. 345.

PETRO ET MARCELLINO IN SIGNO DOMINI
Ubi vides illud Monogramma signum Domini appellari. Ita & in alio epitaphio apud eumd. p. 273. legimus

IN SIGNO (idem, Monogramma pro quo habes P)
Christi nomen aperte designat in lapide Fortunati ib. p. 52.

FORTVNATVS SE VIVO SIBI FECIT
VT CVM QUIEVERIT IN PACEM IN P

&c. &c. &c.

h. e., in Christo. Hinc aliquando in ipsis lapidibus Monogramma sequitur *Dei* Nomen, ut in lapide Rufinæ ib. p. 340.

RVFINA IN DEO P

h. e., in Deo Christo; quam sane phrasem Christianos passim adhibuisse, aliud testatur epitaphium *Præfati*

seeli ap. Bottarium t. III. p. 117., in quo legimus:

NVTRICATVS DEO CRISTO MARTVRIBVS

Hunc porro Christianorum quadratariorum morem data opera explicare studui, ne idem Monogramma tyrones quandoque moretur, illudque habeant veluti vocis *Christus*, *Christo*, *Christi* contractionem, ut, *ex. c.*, in lapide Aurelii apud Bold. p. 345.

IN P AVRELIO MARCELLINO DEPOSITO

IN P VII. IDVS MARTIA

Ubi Monogramma vices gerit vocis *Christo*, ut bis legendum sit *IN Christo*; quam sane nisi sequeris *λεξι* nequit intelligi quid sibi velint *propositiones* *IN*. Quare, etsi raro, in aliquo Christiano epitaphio eadem occurrit phrasis *in Christo*, at sine Monogrammate, cum literis initialibus nominis Christi, ut in illo ap. eumd. p. 372.

Q. SECVNDINVS IF VIXIT ANNO VNO MENS DVO
DIES XIII. IN XP.

At est cur dubitem, quin una eademque ubique epitaphiorum sit hujus Monogrammatis significatio, cum aliquando, quin ordo, atque sententia inscriptionis perturbetur, nequeat *Christus*, vel *Christo* explicari. Sic in lapide apud Boldet. p. 341.

PLACIDO ET ROMVLO XVII. C. DE

IANVARIA P IN PACE QVAE

VIXIT P ANNOS XVIII. M.

VIII. D. XIII.

Quanam erit Inscriptionis sententia si Monogramma illud sic explicabitur? *Iannaria Christus*, vel *Christi in Pace*, quae *Vixit Christus in Pace*. At quorsum hæc? Quamobrem mihi videtur, aliquando hoc idem Monogramma interpretandum esse *Christianus*, vel *Christiana*: quo si legeris modo allatam hanc inscriptionem, sensus forte constabit, scilicet: IANVARIA CHRISTIANA IN PACE QVAE VIXIT CHRISTIANA ANNOS &c., quasi is, qui monumentum posuerat, indicare voluerit annos, quos Iannaria

nuaria vixerat, postquam Christo nomen dederat. Hinc factum esse, videtur, ut sæpissime Christianos titulos ita legamus: PORCILLA P IN PACE ap. eumd. p. 342., & p. 435. DONATUS P: legerem enim: *Porcilla Christiana in Pace*, & *Donatus Christianus*. At hanc mire confirmat conjecturam epitaphium *Ælianetis* ap. eumd. Bold. p. 385.

MIRE. PVDICE. CASTE. Q

COMPARI. AELIANETI

QVAE. VIX. AN. X. M. VIII. D. I. P (Mon.)

Ad meam nisi confugiat conjecturam, vel *Œdipum* laceffo quin hoc interpretetur epitaphium. *Ælianetes Compar*, nimirum *Uxor*, erat ne annos nata decem cum marito nupsit? Credat hoc *Judæus apella*, non ego. Neque dicas ea saltem ætate marito desponsatam fuisse, quandoquidem Maritum illam diu uxorem expertam esse, testantur laudes, quas ille *mira pudicitie, atque castitati* *Ælianetis* tribuit. Si itaque ultimum illud Monogramma haud fortuito positum putabis, sed loco vocis: *Christiana*, de inscriptionis sententia perspicue constabit, atque dubium illud, quod ex annis *Julianetis* suboritur, evanescet: maritus enim epitaphio adscripsit annos, quibus uxor *Christiane communionis* particeps vixerat, eo ut sensus sit, *Ælianetem vixisse Annos x. Menses viii. & diem i. Christianam*. Hinc non dubitarem, eandem esse hujus sigli significationem; cum sequitur vocem in PACE, nimirum in PACE CHRISTIANA, qua porro phrasi antiqui. sorte usi sunt; ut defunctum eo, quo obiit tempore, pœnitentiæ canonicæ minime obnoxium, sed Christianæ communionis participem fuisse ostenderent; Christiana enim pace expertes dicebantur hi, qui inter pœnitentes versabantur, quare in Liturgia oscula, pacis signa, cum pœnitentibus fideles numquam jungebant.

His de Monogrammate tum lapidario, tum Con-

stan-

stantiano dictis, brevi tandem ab iis me expediam literis, quas Monogrammati olim appinxerunt. Christiani, nimirum A & Ω prima, atque ultima Græci Alphabeti literæ. Has profecto Christianos ab Ecclesia condita adhibuisse literas, easque ab Apocalypse hausisse, latendum erit. De illarum sanæ usu, sua jam ætate inter Christianos vulgarissimo; loquitur altero ab Ecclesia condita Sæculo Tertullianus, qui *L. De Monog.* ait: *Duas Græcæ literas, summam & ultimam, sibi induit Dominus, initii & finis concurrentium in se figuras; uti quemadmodum A ad Ω usque voluitur, & rursus Ω ad A replicatur, ita ut ostenderet in se esse & initii decursum ad finem, & finis recursum ad initium &c.* Ex quibus liquet, Christianos illis literis, Christum esse initium, atque finem rerum omnium, designasse, cum Agnus in Apocalypse jam dixisset, se esse *Alpha, & Omega*. Unde Prudentius *Hymn. ix. Cathemer.*

*Alpha & Ω cognominatur ipse fons, & clausula,
Omnium, quæ sunt, quæ fuerunt, quæque post futura sunt.*

Hanc itaque ob rem in longe antiquissimis Majorum nostrorum Monumentis hæc occurrunt literæ, plerumque hinc inde a Monogrammate scriptæ, ut nimirum sensus sit; Christum esse principium & finem. Vide innumeros id genus lapides apud Boldett., Fabrett. Murator. &c. Aliquando solitarias illas invenimus literas, sine scilicet Monogrammate; raro autem cum literis, vel X . vel T . apud Boldettum enim legimus epitaphium Aurelii Alexandri, positum Consulib. Valentiniæno III. & Valente III., nimirum Anno ccclxx, in quo novum istud occurrit Monogramma $\text{A} \text{T} \Omega$, ubi pro antiquo illo Christi nomine habes literam T . Quæ, si Boldettum sequamur, Crucis vices gessit ex Tertulliani auctoritate *L. ii. adv. Marcion. c. xxi. f.* Verum figuram illam vi-

ces

ces magis literæ X gerere crederem, cum apud Hebræos eadem esset literæ X, atque T vis, ut nos docent tum Origenes *Comment. in c. ix. Ezechiel.*, tum Hieron. *Comm. in id. caput.* Forte vel Alexandri affines, vel quadratarius, ex Hebræorum gente orti, litera T pro X facile usi sunt; quam profecto literam ad alia Christiana Monumenta se invenisse scribit Boldettus l. ii. c. iii., musivæ opere elaboratam. Tandem literam X pro Monogrammate nil mirum erit adhibuisse veteres, cum ex ea, ut dixi, prodisset ipsiusmet monogrammati figura.

Plura autem quæ heic eodem de monogrammate addere possem, deque illius usu apud Christianos in sigillis fictilibus, Musivis, annulis, gemmis ipsisque servorum collaribus, cartis Episcopalibus, aliisque scripturis; libentius præteream, ne operam abutar in iisdem retractandis argumentis de quibus scitissime, atque copiose scripserunt Menkennius, Boldettus, Mabillonius *Rei Diplom.* l. ii. c. x., ac tandem Georgius *De Monogr. Christi*, Cl. Franc. Commendat. Victorius in suo opere *De nummo Aereo parte 1.*, atque Mamachius in *Origin. Christi*, t. i.

Unum quod ad Codices antiquos addam, in quibus aliquando hoc occurrit Monogramma: In illis enim raro Christi nomen, sæpius vero nota est amanuensium, qua hi usi sunt ab ætate Isidori Hispanensis, qui illam *χρῆστος* appellat. Hinc in antiquioribus quibusdam Codicibus, Langobardico charactere exaratis, adhuc occurrit; quemadmodum, ut e nostratibus argumenta desumam, apparet in Codice Membranaceo *Historiæ Bedæ* Monasterii Trinitatis Cavenensis, qui Sæculo circiter x. scriptus videtur, cui eundem Codicem recentiori manu ad Sæc. xiii. Monasterii Cavenensis, aliarumque civitatum Italiæ historicæ res additæ fuere.

Alterum, quod postremo animadvertendum est, eorum spectat sententiam, qui Martyrum sepulchris

Mo-

Monogramma illud dumtaxat appinxisse veteres, arbitrati sunt. Hæc profecto nonnullis fœderat sententia ætate Mabillonii, ut quodammodo testatur ejus epistola ad Eusebium *De Cultu, Ss. Ignotorum*. Verum falsi illam evincunt innumera Monumenta Christianorum, quos Martyrio expertes fuisse, appictæ doceant inscriptiones, quas vide apud Boldettum, qui fufius hac de re scripsit t. II. l. II. c. III. Hæc dixisse de Monogrammate satis erit. In appendice hujus Dissertationis habes vetus instrumentum quod integrum addere lubuit in eorum gratiam, qui Nostris oblectantur antiquitatibus. In eo enim *Notarius* inter figuras lapidi appictas, quæ ad brachii capsam erant, Imperatoris clamide induti illam describit, cujus capiti signum illud *ΥΝΩΣΤΩ* Labari Constantiniani, imminet; prope Imperatoris vero imaginem extat & antiquum Christi Monogramma. Ex quo sane monumento patet medio etiam sævo ad exitum vergente, Christianos altero hoc Monogrammate Lapides signasse, illud vero, aliquantulum diversum Imperatoribus tribuisse, veluti Constantini successoribus.

§. II.

De Monogrammate Nominis Jesu. Explicatur textus Clementis Alexandrini, perperam a Mamachio, aliisque interpretatus. Erratum Antonii Lupi detegitur de Monogrammate epitaphii Varronia. Notatur auctor Dissertation. de forma, & vetust. Monogram. Jesu. Quodnam fuerit Monogramma illud primo, atque medio ævo inter Græcos. Græcorum Monogramma usurparunt Latini, illudque medio ævo vitiarunt.

Quemadmodum Christiani ab ipsa ferme Ecclesia condita Christi nomen symbolicis quibusdam signis expri-

primere consueverunt ; ita & de Divino illo Servatoris Nomine IESV fecere , quod siglis quibusdam tum in monumentis , tum in picturis vel sculpservnt , vel depinxere . Quamobrem & de altero hoc Monogrammate , quod equidem sui vetustate illud idem Christi , de quo adhuc dictum est , fere æmulatur , pauca heic dicenda erunt .

Apud vetustissimos itaque Græcæ Christianos primo obtinere Sigla quædam , quibus hi nomen ΙΗCOΥΣ , IESVS primis literis initialibus designarunt , cuius inventi testis valde antiquus est Clemens Alexandrinus tum in suis *Stromatibus* , tum & in *Pedagogo* , heic enim L. II. c. IV. ait : μητι τον δεκαχορδον ψαλτηριον τον λογον , τον Ιησου μινυα , τω σοιχω της δεκαδος πανουουμενον ? An non decachordum psalterium verbum Jesu significat , elemento decadis indicatum ? Illuc vero L. I. c. IX. φασιν ουν ειναι τον μεν κισλακου σημιον τυπον κατα το σχημα το τρεκοστοςον στιχων : Ajunt igitur esse Dominici signi typum juxta figuram trecentesium elementum . Duæ itaque hæ literæ Græcorum , una , quæ numerum *decimum* , altera , quæ *trecentesium* denotant apud Græcos , sunt *typum* Nominis Jesu : Hæ autem numericæ notæ sunt I sive *Jota* , quæ *decem* denotat , atque litera H *eta* , triplicata sic HHH , *trecentesimi* numeri signum .

At me adhuc latet Clementis sententia in altero hoc testimonio . In *Pedagogo* enim liquet de litera I *jota* , quæ procul dubio initialis illa est nominis ΙΗCOΥ , locutum esse ; verum quæ inter trecentesimi numeri notam , atque Nomen illud convenientia ? quandoquidem si literam H *eta* spectasset , (ut post antiquos tandem Boldetto , Bottario , atque ipsi etiam Mamachio visum est , qui quidem omnes hunc laudant Clementis locum , veluti per se se manifestum : ea scilicet est Clarissimorum quandoque scriptorum conditio , ut oscitantes obsecundent antiquos) cur , ama-

Tom. III. P. I.

S

bo,

bo, pro trecentesimo elemento, centesimum potius non indicasset? Græci siquidem una litera H *centum* notabant. Duo igitur suppetunt conjecturæ: vel enim Clementis locus corruptus est, vel longe alia eo in loco est Clementis sententia, quam certe laudati Scriptores, qui ejus testimonium protulere, minime afsecuti sunt. Primam sane conjecturam obiter attingam, cum ab hisce emendationibus, nisi luculentissima suppetant argumenta, plane abhorream: Itaque pro *τρακοστοςον*, sive *τρακοσιαςον* legendum esset *διακοσιαςον*, *ducentesimum*; ducentesima siquidem Græcorum nota duobus coalescit literis *eta* HH, ut in antiquioribus Græcis monumentis apud Montfauconium, Morellium, aliisque nota illa occurrit: Eo autem siglo nomen Jesu olim denotasse Christianos in aliquibus antiquis epitaphiis, ex illorum uno putat Lupus in *Epitaph. S. Severæ &c.* p. 137. Epitaphium illud, iterum a Muratorio to. iv. Inscr. p. MDCCCLIV. n. 8. editum, heic exscribimus, quod ad classem monumentorum bilinguium referas.

VARRONIVS
FILVMENV. VARRONIAE
FOTINE. FILIAE. SVAE
FECIT

(Heic Anchoræ figura)

H-I

ΔΟΥ

ΑΗ

Siglum, quod duplicis HH, simul contextæ figuram refert, Lupus explicat IESVS, alterum Monogramma: *Christus*, ΔΟΥΑΗ *Ancilla*, eamque phrasim Christianam esse, ex Boldetto probat. Hæc sane nota, quæ ex duobus H, simul ita conjunctis ut media hasta tum ad primam, tum ad alteram pertineat literam, *Jesu* nomen indicare illi videtur. Quod, si verum esset, plane responderet sententiæ Clementis, modo pro *τρακοστοςον* legeretur *διακοστοςον*, duobus primis literis immutatis.

At

At dixi me huic minime acquiescere conjecturæ, tum quia γυναιξὶ habeo Clementis locum, ut mox dicam, tum quod minus arridet Lupi interpretatio, figuram siquidem illam numericam notam designare arbitror. I. cum illi minime suffragetur Clemens Alexandrinus, quem de trecentesimo numero procul dubio edisserere infra ostendam. II. quod neque I & H, simul conjuncta, ita soliti fuerit scribere veteres, ut nomen Jesu designarent; idque testatur lapis Juliae Vitalinae apud Marangonium in *Acta S. Victorini Eccl.*, in qua ad epitaphii dexteram Nomen Jesu, sic sculptum occurrit: $\overline{IH}$; cum enim antiqui quadratarii quamdam vocem per initiales, medias, vel finales literas scriberent, lineolam iisdem literis superaddebant, ut passim apud Lapidigraphos vides. III. Tandem quod ad notam numericam attinet: penes priscos etiam Romanos hic invaluit mos, ut aliquando numeros per literam I designaturi, inter duas, vel tres figuras literæ I quamdam interjicerent lineolam, qua ex illis una velut figura coalesceret. Exemplo satis sit lapis antiquus *Q. Julii* ex ms. Pighii schedis apud Gruter. p. MLXXX. 2.

Q. IVLIVS. Q. F. T. N. SERG. CAELSVS
AED. HVIR. BIS. DE. SVO. DEDIT

Vides heic vocem HVIR., h. e., DVVMVIR, in qua duos II simul lineola illa ita conjunxit, ut literam Latinorum H, vel Græcorum Η referrent. Huic & alterum ferme simillimum ap. Montfaucon. t. VII. habes sic:

Q. RVFVS. Q. F. D. L. CINVS
HVIR. I. D. PACVIAE. SEV. F.

In qua, aureæ procul dubio ætatis inscriptione, eandem habes numeri bini notam, nimirum H in voce HVIR., h. e., *Duumvir Jure Dicundo*. Nota vero numeri *tertii*, quæ ne latum quidem unguem ab illa epitaphii Varroniae, quam velut Monogramma Nominis

Jesu interpretatus est Lupus, occurrit in inscriptione Cœmeterii nostri, quam in concamerati cujusdam loculi area alba, atramento appictam, inveni: eamque brevi quodam addito commentariolo, cum Trojani Chronicis fragmento, adhuc inedito, habes in appendice hujus Dissertationis.

Ingeniosa itaque Lupi sigli hujus explicatione notata, atque correctione loci Clementis, ne novitati magis, quam veritati obsecuti videamur, rejecta; nunc ad rectam mentis, atque verborum Clementis interpretationem accedamus. Alexandrinus porro auctor, si serio ejus verba expendantur, quemadmodum in *Pedagogo* de nomine Jesu loquitur, ita & in *Stromatibus* haud de nomine, sed de *κυριακῷ σημειῷ*, h. e., *Dominico signo* verba facit: Hoc autem *Dominicum signum*, ait, *κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ τριακοσίου* designari, h. e., *figura trecentesimi elementi*, cujusmodi est litera T apud Græcos, qui cum majores, atque minores habeant numerorum notas, ex minoribus est T, sic descriptum τ, quo trecentesimum numerum notant. Hæc quippe litera suapte natura, sui nimirum figura, dilucidius refert *κυριακὸν σημεῖον*, h. e., *Dominicum signum* h. e. Crucem. Qua quidem ratione & Clementis Alexandrini textus integer stat, dum luculentissimam illius sententiam intelligimus, quin Nominis Jesu elementis, in ejus verbis perquirendis, incassum cum Mamachio desudemus.

Honeste etiam a Boldetto dissentiam, qui olim Christianos nomen Jesu designasse, arbitratus est, literis C. V., quas hinc inde a Monogrammate in quadam fictili lucerna Musei Victorii ita invenit C V.

Putat ille C esse initialem nominis *Christi*, V stare pro Y, quo quandoque lapidarii, vel figuli pro I *jota* usi sunt; quare explicat CHRISTVS YESVS; at præterquam quod nullibi repperies nomen *Jesu* cum li-
tera

tera illa initiali Y, vel V tum in Latinis, tum in Græcis antiquioribus Monumentis; mihi, cui sane conjecturæ summis dumtaxat in argumentorum angustiis arrident, ambæ illæ videntur latinæ literæ, quas facili negotio explicarem CHRISTVS VICTOR, vel VICIT, quin in eadem lucerna tot tantasque congeramus conjecturas. Neque iuvat obscuriori, atque incerto alio monumento conjecturam Boldetti tueri, quemadmodum fecit auctor Dissertationis *de forma, & vetustate Monogrammatæ Jesu*, editæ Romæ 1747. qui se vidisse, scribit, in museo Vallicellano aliam fictilem lucernam, in cujus orbiculo hæc prostant literæ Y.S, quas ille interpretatur YESVS; siquidem neque de monumento, Christianum ne vel ethnicum sit, constat, cum palmas, quibus lucerna decoratur, ego viderim in nonnullis fictilibus Ethnicorum lucernis, præsertim in Caprearum insula inventis, quibus, tandem, aliisque nos monumentis illuc effossis, iisque maximæ vetustatis, externi spoliarunt. Neque Dissertationis hujus Cl. auctor ullis argumentis hanc literis illis significationem vindicare studet; hinc hæret adhuc aqua, modo dilucidiora non suppetant argumenta.

Antiquiores itaque Monogrammatæ Jesu figuræ, quæ in dubium vocari nequeunt, ex vetustioribus Rei Christianæ monumentis desumimus. Ac primo quidem ex veteri gemma Christiana, quam scitissimo commentario explicavit Cl. Hieronymus Aleander, Romæ edito An. 1626. Gemma naviculam habet, ad cujus antennam, pariter atque puppim duæ assident aviculæ: tres interea nautæ circa arborem naviculæ stant, pro navicula piscis, caput mediis aquis emergens, ad litus vero duæ occurrunt virorum figuræ, quarum una dexterum genu flectit, altera stat, manum primæ porrigens figuræ: duobus hisce figuris, literis grandiusculis, hæc supereminet epigraphis

IHC

phis ΠΕΤ, h. e., IHCOYS, ΠΕΤΡΟΣ, *Jesus Petrus*. Hoc profecto fatendum est, vetulius Monogramma nominis Jesu fuisse, quod ex tribus primis literis SS. hujus Nominis constabat, a se invicem distinctis; quare minus proprie Monogrammatidis appellationem meretur.

Medio tandem ævo inter Græcos aliud invaluit hujus Divini nominis Jesu Monogramma, sic: IC. Unde passim in Græcorum Imperatorum numismatibus illud occurrit (penes Cangium *de inser. av. Numism.* & Bandur. *Num. Imper. to. 11.*) cum imagine Salvatoris, atque ea circum λεξι: IC. XC. ΚΕ ΒΟΗΘΕΙ, h. e. *Ἰησους Χριστος Κυεα Βοηθα, Jesu Christe Domine Adjuva*. Habes hoc idem Monogramma inter Latinos in operibus Musivis antiquioribus apud Ciampinium t. 1., perinde ac in gemmis, aliisque medii ævi monumentis.

Cum vero medio eodem ævo Latini maxima laborarent Græcarum literarum inscientia, varie hoc Monogramma scripsere. Lege epistolam Amalarii, qui Sæc. ix. Hieremiæ Archiep. Senonensi scripsit de recta Nominis Jesu scribendi forma; ex qua pater, Latinorum nonnullos ea de caussa scripsisse Monogramma his literis IC, quod mediam literam H *eta*, rati literæ Latinæ H vices gerere, e monogrammate, veluti superfluum, eliminaverant. Amalarii & Hieremiæ, atque Jonæ Episcopi hoc de argumento literas habes ex Dachezio apud laudatum Cl. Auctorem *Dissert. de forma &c. Monogr. Jesu*. Qui sane quorundam illius ævi Latinorum error aperte se prodit in Numo maximi moduli, Florentiæ ad ix. Sæculum cuso, quod occurrit penes Gorium t. 11. *Musei Florentini* Cl. 1. n. xv.: in eo enim circa Salvatoris figuram hanc legimus epigraphen: † IHS XIS REX REGNATIVM. In lapide primi Martyris recuso ab auctore laud. *Dif-*
fer-

sertationis, diversa etiam est ejusdem Monogrammat-
tis forma, sic: DNI NRI IHV XPI . Lapis ad Ann.
DCCCXLV. pertinet, ut ex restituta illius lectione pro-
bat idem Ciampinius . Ipsissimum est Monogramma
illud & in altero Sæculi IX. Monumento , Arnul-
phi nimirum apud Ludov. Murator. to. IV. p. MDCCC-
XXXI. ; uti & in Columna Veronensi apud Panvi-
nium *Antiq. Veronen.* l.v. c.XII. In Sæculi VIII. mo-
numento ap. eumd. Au&t. Dissert. , quem supra lau-
davimus , parum differt idem illud Monogramma ,
cum pro ultima litera V habeat Y, sic: IHY.

Hæc satis sit delibasse de SS., Divinique Nominis
Jesu Monogrammate , de quo, copiose cum scripse-
rit laud. Anonymus Auctor in *Dissert. de forma &c.*
Monogr. Jesu , plura addere non vacat.

§. III.

*De nonnullis phrasibus Sepulchralibus , Christianorum
propriis. De Depositione Depositus &c. De formu-
la In Pace: Apprecationis ne formula fuerit. De a-
liis Christianorum apprecationibus lapidariis . Quid
sibi velit Græca vox $\chi\delta\upsilon\varsigma$ in Christianis lapidibus .
Quid palmæ figuræ .*

Inter *γνησιους* characteres Lapidum Christianorum
non ultima erunt phrasæ , atque vocabula quædam,
quæ illi sibi proculdubio vindicasse, videntur . Hujus-
modi certe sunt vocabula illa DEPOSITVS , vel
DEPOSITIO, quibus Christiani suorum humationem
designarunt . Quo sane vocabulo , præ aliis , quæ
Ethnici adhibebant in eorum epitaphiis , Christiani
usi sunt, Relligione magistra , ut nimirum spem fu-
turæ resurrectionis indicarent , ac si dicerent , defun-
ctum illuc *depositi* loco corpus habere, quod aliquan-
do resumeret : Ex hoc igitur Christianæ Relligionis

dogmate vocabula illa *Depositus*, & *Deposito* manasse, mihi videntur. Qua sane in re libentius a Florentinii sententia discedo, qui *Not. ix. in Martyrolog. Occid.* putat, *Depositiones* dici, quod (defuncti), *delictorum carcere liberati*, nascimur *Salvatori*; cui accedit & Boldettus, qui nescio qua mystica significatione vocabulum illud de spiritu, haud de corpore interpretandum esse autumat *ibid. l. ii. c. vi.* Hoc autem vocabulo tum in *Confessorum*, tum in *Martyrum* epitaphiis usos esse Christianos, antiqui Christianarum antiquitatum Scriptores docuere, etsi illorum sententiam in dubium tandem Viri Clarissimi revocarint.

Illud vero vocabulum aliquando integrum scribitur in epitaphiis, ut *DEPOSITVS*, & *DEPOSITIO*, aliquando initialibus literis *DEP.*, vel *DE.*, aut una dumtaxat *D.* vel cum superposita lineola sic *D.*, ut in lapide *Bonifaciae* ap. Boldet. *ib. p. 401.*

BONIFATIA IN PACE D. III. N. D.
h. e. *Bonifatia in Pace deposita tertio Non. Decembr.* vel sine ulla lineola, sic *D.* Duobus quandoque literis *consonantibus* tum primæ, tum alterius sillabæ *DEPOSITIONIS* vocem pariter antiqui scripsere, ut in lapide *Cæcilii* ap. Bold. *ib. p. 397.*

D. P. CECILII. PRID. IVN.
h. e., *Deposito Cæcilii Pridie idus Jun.* Sæpius vero hæ duæ literæ conjunctæ occurrunt, absque media interpunctione, sic. *DP.* ut passim videre est ap. eumd. Boldet., Fabret. Murator. &c. In Christianis autem Græcis lapidibus est vox *Καταδεσς*, pro Latinorum illa *Deposito*, vel *Depositus*. Lege lapidem *Cyriacæ* penes Boldet. *p. 402.*

Hinc, quadratariorum inscientia, quandoque nimium vi-
tiata, atque ne parum latina quidem, eadem occurrit
vox, ut Fabrettus ipse animadvertit; quare passim leges

in Cœmeterialibus epitaphiis DEPOSSIO, DEPOSSO; DEPOSSONE, DEPOSETVS, DIPOSETA; & DEPOSTIO, in lapide *Fleni* (forte *Fileni*) ap. Lupum *ib.* p. 173.

Huic voci in iisdem Epitaphiis illa plerumque sequuntur: IN PACE, de qua sane voce, ne cum Christianis Philologis supervacaneis quæstionibus nimiam abutamur operam, tria expendenda erunt: I. Num hanc phrasem ab Ethnicis nostri usurpaverint. II. Quando appreciationis vim habeat. III. Num Christianæ *communione* participem defunctum tum, cum obiit, fuisse designet. Primum hoc caput prætereundum facile ducere, ni scitulum quorundam dubiis quodammodo satisfaciendum foret, qui in Christianis epitaphiis scirpum in nodo, ut ajunt, quærere nituntur. Visum scilicet his est, eandem phrasem apud ipsos olim obtinuisse ethnicos ex Virgiliano textu *Æneid.* 1. v. 253., & in edit. Burman. 249.

Troja: Nunc placida compostus pace quiescit.

At cl. Lupus animadvertit Virgilium de Athenodori placido regno loqui; hinc phrasis illa nullo respondet modo Christianorum epitaphiorum vocabulis: *In Pace*. At speciosius argumentum desumunt illi ex epigraphe posticæ Numorum Corneliæ Saloninæ, quæ ita se habet: AVG. IN. PACE. Idem Lupus, Vailantium, atque Bandurium secutus, a Tyranno quodam in Gallieni ludibrium numos illos cufos fuisse putat, quibus ironice phrasem IN PACE appinxit, cum antea, ut Lupus ait, *totus Orbis Romanus a barbaris undique premeretur*. Mihi vero parum referre videtur, num Romani, vel Tyrannus aliquis ea cuderint numismata: neque dubium solvit ironica forte, ut Lupus putat, phrasis; sat enim esset illa usos esse Romanos. At mea quidem sententia, nullius erit momenti simillima phrasis ex numis petita, modo omnis quæstio eo redeat, num Christiani hanc
epi

epitaphiorum formulam a Paganis didicerint. Esto itaque Romani ad pacem designandam ea phrase *in Pace* olim usi sint; nullibi tamen de eorum defunctis *in Pace conditos, sepultos, humatos* fuisse dixerunt; quamobrem, quicquid sit de Saloninæ numis, compertum nobis erit, Christianos dumtaxat eam in epitaphiis adhibuisse phrasem, deque propriis defunctis, *in Pace depositos esse*, dixisse; cum una excellentissima Christi Religio, quænam esset defunctis pax, illos edocuiſſet.

Alterum est de eadem formula: *In Pace*, deprecativa ne sit, an imperativa. Lupo videtur formula liturgica, tum potissimum cum conjuncta occurrat cum alia vocula *TE*; quam aliquibus in lapidibus apud ipsum Lupum, atque Murator. t. iv. legimus, sic: *TE. IN. PACE.* Putat enim ille *ad arcani disciplinam servandam* (ejus sunt verba *ibid.* p. 175.) illud *TE* positum sine præcedentibus verbis: *Suscipiat TE Christus, qui vocavit te*, qua phrase utebatur Ecclesia Romana in Defunctorum Liturgia. Verum præterquam quod phrase illa sero obtinuit in Romana Liturgia, de *pace*, de qua quæstio nobis est, nil habet; quare quævis me latet inter Liturgicam hanc phrasem, & lapidem illum, *Te in Pace*, convenientia: Si enim occurrerent illa *TE CHRISTVS* cum Lupo dicerem, verbum *suscipiat* ob arcani disciplinam antiquos præteriisse; hinc si Liturgicam illam esse phrasim velimus, potius dicerem esse pro *ITE IN PACE*, quibus Episcopus olim Christianos, absolutæ funebri Liturgia, dimittebat; quam forsan lapidibus appinxere, ut Liturgicis peractis officiis defunctum humatum fuisse, testarentur. At erit ne illud *TE* pro *ET*? quod neque ipsis etiam antiquioribus quadrataris novum fuisse, testis est Inscriptio limitibus constituendis, M. A. Antonino, & L. A. Commodi Imperatoribus, posita, in qua legimus ap. Grut. cxcix.

FORICULARI. TE. ANSARI

pro *Foricularii* ET *Ansarii*. Ea sane ratione TE IN PACE idem esset, ac ET IN PACE. Hanc vero mancam, eademque de re obscuram phrasem, ut ad tertium tandem caput progrediar, respondere mihi videtur integro textui epitaphii, ut sensus sit: Defunctum vixisse tot annos, ET IN PACE obiisse; quare illis & in pace subintelligitur obiit, defunctus est &c. His autem, suatum mihi est, Christianæ communionis canonicam pacem testari consuevisse Christianos, ut paulo ante dixi: vulgatissima enim ab ultima usque Ecclesiæ ætate phrasis illa fuit: *pacem habere, pacem non habere*, pro communione fidelium potiri, sive interstantes recenseri, vel econtra, inter pœnitentes versari. Lege Tertullianum l. ad Martyr. c. 1., epistolam xv. Cypriani, & ea, quæ jam diximus l. v. nostræ Politicæ &c. Ea itaque phrasis: *Te in Pace*, vel: *In Pace*, & aliquando: *In Pace Christi*, vel *Christiana* (cum Monogrammate, ut dictum est) hoc unum sibi vult, defunctum, communionem fidelium participem obiisse. Quæ de Latina autem phrasè IN PACE, edisseruimus, eadem dic & de eadem voce latina, græcis characteribus, in lapidibus Græcis, ut supra animadvertimus, scripta sic EN ΠΑΧ, pariter atque de græca voce EN ΕΙΡΗΝΗ.

Postremo, paucis me expediam tum a vocabulis illis, amoris indiciis, tum a Palmæ signo. Christiani etenim ab ethnicis procul dubio edocti, defunctos passim in epitaphiis alloquuntur, eisque bene apprecantur; etsi illud intersit inter utrorumque phrasès discrimen, quod inter illorum fabellas, atque dogmata nostra ipsa iniecit Religio. Hunc autem lapidarium stilum tyrones perspectum habeant, velim, ne in interpretandis Christianorum epitaphiis hæreat illis aqua; siquidem illa minus cohærentia sæpe red-

dit

dit vel allocutio ejus, qui lapidem ponit, ut illud ap. Boldett. p. 419.

ANIMA DULCIS. INCOMPARABI
LI FILIO QVI VIXIT. ANNIS XVII.
NON MERITVS. VITA REDDIT IN
PACE DOMINI

Profecto *Anima Dulcis* nullimode cohæret cum syntaxi totius epigrammatis; quare habenda erit velut Parentis exclamatio, initio epitaphii apposita. Ita se habent & apprecationes, quæ sæpius in fine Inscriptionum occurrunt, ut est illa: *Anima ipsius cum Justis* ap. Bold. p. 420. *Benequiescit* ib. p. 432. *Bibas* (pro *Vivas*) in *Christo* p. 344. *Deus refrigerit* p. 418. Atque pro omnibus una sit Græca inscriptio ap. eumd. p. 370. Cœmeterii Priscillæ, in qua apprecationes laudibus mire contextas legimus, sic, pro ut illam Boldettus edidit, atque excipit

MARITIMA ΣΕΜΝΗΓΑΤCΕΡΟΝ ΦΑΟΣΟ-
ΤΚΑΤΕ ΑΕΤΨΑΣ
ΕΣΧΕΣΓΑΡΜΕΤΑΣΟΤ (heic Anchora, & Pi-
scis) ΠΑΝΑΘΑΝΑΤΟΝ ΚΑΤΑ
ΠΑΝΤΑ = ΕΤΣΕΒΕΙΑΓ ΑΡΣΗ. ΠΑΝΤΟΤΕ
ΣΕΠΡΟΑΤΕΙ

Ex illius interpretatione.

MARITIMA VENERABILIS LUMEN TVVM EX-
TINXISTI
HABEAS ENIM TECVM PRORSVS IMMORTALI-
TATEM
OMNEM = PIETAS ENIM TVA SEMPER TE PRO-
DIT.

Fusius Boldettus, Fabrettus, atque tandem Lupus hoc persecuti sunt argumentum: Illos itaque adeas.

Defunctorum pariter lapidibus mysticam quamdam vocem appinxere haud raro Christiani; Græca illa est, sive Græcum *Piscis* nomen Ιχθυσ. Mysticam illam appellavi merito vocem, cum ipsummet Jesu Chri-
sti

isti nomen contineret; siquidem duæ initiales vocis illius literæ, ipsissimæ sunt initialium Græcæ vocis *Ιησου Χριστου*, nimirum I, & X. Quamobrem Majores nostri tum Græcum hoc nomen *Ιησους*, tum & Piscis figuras passim in Epitaphiis, Mulivis, Picturis, Annulis, Vitreis Poculis, Paterisque, sigillis &c. appingere consueverunt. De hujus autem vocis origine duplex est sententia: Nicolajus enim *De sigl. veter. c. v.* putat, Christianos Christum ita appellasse, ne eo nomine Ethnicis Imperatoribus, qui illos a Christi cultu prohibuerant, paterent. At prisce Patres ex versibus, Sybillæ Erithrææ prima Ecclesiæ ætate suppositis, nostros vocem *Ιησους* derivasse, arbitrati sunt, cujus opinionis testem adhibeam Prosperum Aquitanum (XIV), qui medio Sæculo v. L. *De Promission. & Prædict.* hæc habet: *Ictis: Namque latine piscem sacris Literis, Majores nostri interpretati sunt, ex Sybillinis versibus colligentes, quod est: Jesus Christus Dei Filius Salvator. Piscis in sua passione decoctus, cujus ex interioribus remediis quotidie illuminamur, & pascimur.* Versus enim Sybillini literas initiales ita data opera positas habebant, ut elementis ex ordine digestis, legeretur: *Ιησους Χριστος Θεος υιός σωτηρ*. At quicquid de vocis origine sit, vox illa, a Græcis inter Latinos translata, apud primæ ætatis Christianos in lapidibus &c. vices vocis *Christi* gessit; hinc in Latinis etiam Lapidibus græce scribitur, ut præsertim videre est il lapide Postumii ap. Boldett.

(XIV) Liber *De Promissionibus, & Prædictionibus* Prosperi Aquitani nomen præsertit *to. v. Bibl. Vet. Patr.* Num γνησιον illius opus sit, est cur dubitetur. At stylus, atque Scriptionis indoles liquido ostendunt Sæculi v. opus esse, incerti forsan auctoris, si Prospero Aquitanienſi tribuendum non erit.

dett. p. 58., quam heic exscribo, ut vocis hujus, ac
literarum *aerosticha* positio tyronibus innotescat.

I. POSTVMIVS. EVTHERION. FIDELIS QVI GRATIA

X. SANCTA. CONSECVTVS. PRIDIE. NATALI SVO
SEROTINA

Θ. HORA. REDDIT DEBITVM VITAE SVE QVI VI-
XIT

Y. ANNIS SEX. ET DEPOSITVS. QVINTO IDVS IV-
LIAS DIE

C. IOVIS QVO ET NATVS EST. CVIVS. ANIMA

N. CVM SANCTOS IN PACE FILIO BENEMERENTI
POSTVMI FELICISSIMVS ET LVTKÉ

NIA ET FESTA AVIA IPSEIVS.

Literam illam N., quæ vocem *ΙΧΘΥΣ* sequitur, liben-
ter legerem *Noster*, quasi diceret: *Piscis Noster*, h.e.,
Christus Piscis Noster.

Inter Christianorum mysticas figuras Pastoris boni,
humero ovem gestantis, illam procul dubio referas,
quæ ne dum in Picturis Cœmeterialibus, sed in ipsis
etiam lapidibus occurrit, perinde ac in antiquis ma-
jorum nostrorum vitreis. Grefserus *Animadvers. in*
Not. Junian. Junium reprehendit, qui Marte suo fi-
guram hanc nostros ab Ethnicis desumisse scripserat;
quemadmodum & Bottarius falsum esse Bosobrium
ostendit to. III. p. 138., qui *Histoire du Manicheisme*
t. II. in Abraxi nonagesima Johan. Macharii, boni
Pastoris imaginem repræsentari putat.

Ad Palmæ tandem figuram quod attinet, faten-
dum est, illam non modo Christianorum lapidum mi-
nime ambiguum characterem esse, sed & Martyrum
dumtaxat proprium, quibus hoc insigne, veluti sa-
crum, a primis usque Ecclesiæ conditæ temporibus
Christiani dicarunt, ut Cyprianus ex Apocalypseo te-
xtu nos docet L. *De Idol. vanit.* c. XVI. Hinc copiose
de ea palmæ figura scripsit Boldettus tom. I. sui ope-
ris, eamque Martyribus omnino vindicat. Cate-
ra

ra autem lapidum Christianorum insignia, vel dubia, vel rariora, missa facimus, ne quæ tot Clarissimi, quos laudavimus, scriptores diserte tractarunt, decantare videamur; quæ diximus enim satis erunt tyronibus.

C A P U T IV.

De iis Notis, ex quibus ætas Inscriptionum colligenda erit.

EXtrema quæque difficilia, haud injuria de ultimo hoc dices capite. Immensæ enim quæstionis opus aggreditur, quisquis certi aliquid statuere conatur, in assignanda signis, phrasibus, literis ætate; eo ut passim quæ, novissime eruta, prodeunt monumenta Clarissimos quandoque falsos esse hisce criticis in regulis viros tententur. Quamobrem præter lapides, in quibus vel Consules adnotantur, vel, ut sequiori ævo factum est, Christiana Æra, de ceteris pavide nimium quodvis ferendum erit judicium; tum quod tenuissima in re tanta sint signorum, atque orthographiæ argumenta, quæ ex ingenio quadratariorum quodammodo pendebant; tum quod & feliciora, Latini sæcula malis quandoque, perinde ac aliquibus minus forte fortuna ignaris quadratariis sequiora abundasse, nemo inficiatus erit: ex ipsis siquidem monumentis id liquet, cum mediò etiam ævo, si non Augustæ, saltem non ita *barbare* scripta nonnulla occurrant monumenta, quibus nihilominus præcedentia aliquando, adeoque vetustæ linguæ puritati viciniora, solecismis facile præstant.

Hæc animadvertisse libuit, ne juratas tyrones attendant notas, e quibus, quovis dubio procul, de lapidibus, qui consulari, atque Æra carent, judicium ferant. Pro virili ea in re agendum erit, raro evidentia, plerumque conjectura duce. Ut itaque in

tanta re illis non desim, pauca heic addere studui, quæ his inter imæ vetustatis latebris vel faculam saltem quandam præferant. Quare neque in implexas hujus argumenti quæstiones illos adducam, neque nisi faciliores, atque obvias hujus critices regulas illis explicare aggrediar. Hoc sane argumentum fusius persequi spero, si dexter adsit Deus, meisque annuat votis, in collectione lapidum Ecclesiasticorum nostri hujus Neapolitani Regni, quorum maxima pars ab amicis mihi venit, alios pro re nata per me met, nunc huc, nunc illuc rusticantem, ex autographis exscripsi: Hanc profecto syllogem in dies augere, itudeo, eamq. incredibili voluptate adolescere video, forte ad senectam deveniet, atque publica tunc, nisi illi bonus inviderit quis (ea enim fors mihi est) fruatur luce. Hoc itaque opere notas ætatis lapidum, potissimum mediæ ævi, studiosa investigatione explicare satagam, atque institutiones quasdam critices lapidariæ, præsertim Ecclesiasticæ, concinnare; quod sane adhuc obstetriciam manum desiderare mihi videtur argumentum, etsi ea de Critice aliqua sparsim delibarent in suis operibus Majorum gentium Scriptores, ac tandem italus auctor Institutionum rei lapidariæ, qui ceteroqui Romanæ ætatis neque præteriiit fines, atque vel tenuissimas jecit in illustrandis sequioris ævi marmoribus, jejunasque favillulas.

Ut igitur unde egressa est, illuc redeat, oratio: heic primo historiolum discriminis antiquos inter Romanorum illos, atque Christianorum lapides scribam, ut quæ diversitatis causa fuerit exploratum tyronibus cum sit, facili negotio regulas, quas explicaturi sumus, intelligant.

S. I.

Corrupta Lingua Latina, causse ex Septentrionalium idiomatum miscela. Una eademque ætate tum Latina, tum alia hæ lingua in Occidente obtinuerunt. Hinc varia characterum Romanorum forma. Num illa & apud antiquos etiam Romanos duplex. Unde orta orthographia corruptio, atque inconstantia. Quæ fuerint potissimum in caussa tum siglorum, tum compendiosæ Scripturæ, quæ medio ævo Latinos inter invaluit. Cur eo etiam, quo Latini sermonis specimen aliquod adhuc supererat ævo, tanta nihilominus Lapides barbarie scaterent.

Cum ea ubique gentium fuerit rerum conditio, ut victorum linguam debellatæ sequerentur Civitates; quemadmodum olim Romani proprium idioma apud barbaras etiam intulerant gentes; ita & rudis illa & Septentrione delapsa populorum colluvies, efferatos nos inter mores, pariter atque barbarum idioma invexit. Primo itaque Gothis, mox Langobardis, in Latiæ urbes irrumpentibus, vestitu, & lingua a Romanis diversis, ut de illis Agathias L. I. ait, fatum victis fuit, insolita ediscere idiomata, atque interea antiquum servare, hoc, tum ut in re præsertim familiari, tum in suorum monumentis, Ecclesiæque officiis uterentur, illud, ut in re civili, atque judiciaria adhiberent. Quæ quidem de caussa duplex una eademque ætate inter populos, latiaris linguæ hæredes, stetit idioma. Utinam vero & bilingues nostrates proprii sermonis puritatem sanctam rectamque a Septentrionali servassent illuvie! non modo enim sensim propria obliti sunt lingua, sed & latinas etiam voces barbaricis inflexionibus tandem vitiarunt, eo ut antiquus Latine linguæ Genius Orum omnino perierit. Huius ferme rei monumenta ipsamet sunt Scriptorum opera, quæ ætatis progres-

sus ita sequi patet, ut quovis Sæculo antiquæ linguæ indoles perire, atque occidere videatur. Mei sane non est singillarim hoc de argumento edisserere, libamento, ut Gellii phrase utar, quodam hujus historiæ contentus, cum diserte hanc spartam absolverit Cl. Olaus Borrichius in suo opere de *Variis Latine Linguae Ætatibus*. Satis itaque fuit hæc delibasse, ut corruptæ Latine lingua causam, tum victricium gentium barbara, quæ necessario inoleverant, idiomata, tum ambarum linguarum usum, fuisse ostenderem; hinc apud Vigilium Tapsensem, Sæculi vi. Scriptorem, luculentissimum hujus moris monumentum superest, cum in *Altercatione cum Pascentio* (olim Augustino supposita, nunc inter ejus spuria opera in appendice epistolar. n. xv.) tandem hæc habeat: *Licet dicere non solum Barbaris* (h. e. Gothis, quos barbaros ea ætate Latini appellabant) *lingua sua, sed etiam Romanis sic hora armen, quod interpretatur; Domine misere.* Vide utramque linguam jam tum vulgarem Sæc. vi. inter Romanos fuisse. Verum & Attilæ ferox genius non modo corruptæ, sed & pene oblitæ latinæ linguæ in causa penes nostrates potissimum fuisse videtur; cum ille medio Sæculo v., ut narrat Græcus auctor anonymus de rebus a Gothis in Italia gestis apud Petrum Alcyonium in libro de *Exilio*, edicto sanxerit, ne quis Italorum in posterum latine loqueretur, magistris e suis regionibus, qui Italos Gothicam edocerent linguam, accitis. His adde & bellicos tumultus, & intestinas calamitates, quibus Latiæres populi ab altero potissimum Æræ Christianæ Sæculo laborarunt; quibus equidem de causis & linguæ prisca puritas, & eloquentiæ studium, optimarumque artium cultura in occasum una simul vergere visæ sunt.

In tanta itaque latinæ linguæ clade vix illa apud Ecclesiæ ministros, ne omnino e nativa exularet sede,

de, perfugium quæsit. Hi sane cum latino persequerentur idiomate Ecclesiæ Officia, Liturgiam, Psalmodyamque, antiquæ adhuc studuere linguæ pro illius ævi conditione; eo ut tandem clericus appellaretur quisquis latinam calleret linguam, laicus illius ignarus, vocabulo inter Latinos, perinde ac nascentis itali idiomatis Scriptores usitatissimo. Jam tum igitur laici sive plebs rusticam quamdam adhibuere linguam, quam Sidonius Apollinaris L. III. epist. III, de Galliarum præsertim sui ævi illa locutus, definit; *Squamam sermonis celtici, & rubiginem trivialium barbarismorum*; hinc rusticam Italorum illius ævi linguam merito dixeris cum eodem Sidonio; *squamam sermonis Gothici, atque Langobardici, & rubiginem trivialium barbarismorum*. Verum neque Ecclesiæ Ministri tutum linguæ Latinæ præstiterunt asyllum, idque duplici ex causa. Prima, quod ad ætatem Caroli Magni Scholis Latinis passim caruere, si perpaucas excipies Ecclesias; secunda, quod studium linguæ curialis antiquam, si quid vix supererat, Latini idiomatis notitiam profligavit. Atque heic juvat alteram hanc singillatim expendere causam, quæ duobus capitibus continetur, diversitate nimirum, atque barbarie stili Curialis illius ævi, atque Magistrorum scientia, qui clericos latinam linguam docebant. Hi enim, teste illius ævi Historia, plerumque Diaconi erant, quibus Episcopi hoc deferebant munus: Atqui hi passim Diaconi *Notariorum* munere fungebantur, ut & illorum *subscriptions* testatum faciunt, quare plebeis idiotisimis, barbarisque phrasibus, infandæque linguarum miscelæ assueti, qui fieri poterat, ut opis aliquid occidenti ferrent linguæ? De his sane Vadianus L. De Collegiis, & Monasteriis Germaniæ ap. Goldastum Rer. Alamannicar. to. III. scribit: *Non potest negari barbaries, atque ea quidem crassissima, quam redolent (chartæ) quæ quidem imperitia ne sæculorum,*

un studio magis, ac veluti data opera accidisse, putandum sit, non facile dixerim. At data certe opera iis flu-
duisse Notarios solecismis, quibus plebeo accomoda-
rentur captui, aperte nos docent Dadonis opera, pri-
mum *Referendarii*, Dagoberto, & Clodoveo II. Re-
gibus, deinde Archiepiscopi Rotomagensis; illius e-
nim adhuc & *Diplomata*, & S. Eligii *Historia* re-
stant, hæc solecismis atque barbaris vocibus caret, illa
curiali stilo scripta, innumeris barbaries fordibus scatent.
Quod si hic tanti fuit, ut aliquantulum latinæ lin-
guæ pro fatiscente illius conditione servarit, iidem
non fuisse certe videntur ceteri, qui Diaconorum una
atque Notariorum munere fungebantur, quin proprii
officii stilo toto conatu non studuerint.

Quamobrem illa fuit tum in Italia, tum & in reli-
quis Europæ Regionibus Latinæ Linguæ desperata con-
ditio, ut tandem iidem *Magistri scholarum* clericalium,
quippe qui uno studerent Curia stilo, è quo quævis
exulaverat grammaticæ ars, turpi laborarent gram-
maticarum etiam regularum ignorantia. De Galliis
ceterisque Imperii locis tum Anonymus *De Miracul.*
S. Florentii ap. Cangium, tum auctor *Vitæ S. Ur-*
bani testes sunt, quorum alter narrat usque ad tempo-
ra Caroli Magni vix . . . in Galliis inveniri, qui in
scientia Grammaticæ artis essent efficienter instructi. De
Hispania sic loquitur Alvarus apud Fontaninium *Lin-*
guam propriam non advertabant Latini, ita ut ex omni
Christi Collegio vix inveniretur unus in milleno homi-
num genere, qui salutaris fratri posset rationabiliter
dirigere literas. At neque Italia, nec in Italia, La-
tinæ Linguæ Matre, olim Roma, etsi in retinendo
prisco idiomate ceteris relligiosior, ut mox dicam,
communem elapsa est cladem; siquidem Gregorii Ma-
gni ætate neque grammaticæ artis vel facillimæ præ-
cepta noverat Johannes ille Abbas, qui vel ex pri-
mopilis Romanæ Urbis viris co. erat, ut illum Pon-
tifax

Theodolindæ Langobardorum Reginæ legarit: is enim Johannes indiculum scripserat, ut Reginæ deferret, de Oleis SS. Martyrum, quorum corpora Romæ erant; hic autem indiculus, quem vulgavit Muratorius ex Museo Septaliano *Anecdotor. to. 11.*, quot, bone Deus, σφαλμασι scâtet! Incipit: *Notatio de Olea*: Infra vero habes: *Apostholus: cum tres filias: Cornili: quod Olea pro Oleum: Quas oleas, pro qua olea, præter viciatam undique orthographiam. Si, inquam, ea erat scientia Abbas, quem Reginæ, ut illam Relligionem edoceret, miserat Gregorius, quid de clericis, Diaconis, aliisque dicendum erit? Hinc phœnicum instar fuere hisce Sæculis hi numero vel paucissimi, Scriptores, qui latino idiomate, ad grammatices saltem regulas exacto, libros concinnarunt, quorum opera adhuc restant; etsi fatendum erit primas Romanæ Ecclesiæ ea in re deferendas esse, quæ in ipsis etiam Pontificibus non mediocres pro illius ætatis genio, latinos laudat Scriptores; eo ut dum Johannes Abbas, de quo diximus, tantas in linguam congereret fordes, Gregorius Pontifex simpliciori stilo, neque solecismis scædato scribendi genere uteretur; quod nimirum Romanum quoddammodo decus in Urbe illa perstaret, quæ ab ætate Cœlestini I. Græcis nusquam Græce, sed Latine scribere, studuit; eamque illius Ecclesiæ consuetudinem esse legimus in Actis Conc. Ephesini ap. Cabassut. in supplem. ad Labbe. t. 1. col. 489. Eamdemque ob rem ad usque Stephani 1x. ætatem Romana Ecclesia κατ'ἑξοχὴν Ecclesia *Lingua Latina* appellata fuit in diplomate hujus Pontificis in Bullar. Cluniacens. ap. Fontaninium. Hinc itaque factum esse, puto, ut minus altas egefferit radices in nostro potissimum Italo solo, Septentrionalis barbaries, cujux non ea nos inter fuit vis, ut latinum quodammodo idioma plane, atque omnino perderet, quemadmodum lapides ipsimet, de quibus infra, testantur.*

Cum itaque Gothi, Latino idiomati vim omnem intulerint, neque antiquis pepercere characteribus, qui idem paulatim subiere fatum; quare nova quædam literarum forma inter curiales Scriptores, quorum erat genio Aulico inservire, primum obtinuit, mox & penes anthigrapharios omnes, ac ipsos tandem quadratarios, qui sensim si non omnes, modo unam, modo alteram immutarunt literam, ut inferius exemplis docemus. Hinc orti tot Diplomatiæ scripturæ modi, Merovingicus, Carovingicus Gothicus, Langobardicus, de quibus lege Mabillonium, atque Burchardum Gotthelfium Struvium in opere *Acta Literaria ex mss. eruta*. Atque hinc pariter in ipsos lapides, immo & publica etiam auctoritate cufos numos vitiatos irrepere characteres, quod scitissime ostendit elapso Sæculo Cl. Claudius Molinetus in sua *Historia de characterum Romanorum varia fortuna*, quam habes to xii. *Diarii Eruditor. Gallici* Ann. 1684. Cui equidem argumento nonnulla ex characteribus veterum sigillorum, quæ Ficonius, edidit, addere satagam.

Hanc vero characterum diversitatem sensim in lapidibus irrepsisse puto, non solum ad Septentrionalium literarum, sed & ad vulgaris Romanorum characterum exemplar. Inter ipsos sane Romanos duplex erat characterum genus; quorum unum uncialibus efformabatur, alterum minutioribus quibusdam, inelegantioribusque literis; hujus sane monumentum luculentissimum occurrit in tabulis Arvalium, quas cum absolutissimo characterum specimine vulgavit vir de ultimâ antiquitate optime meritis Philippus a Turre in appendice *Monumentorum veteris Antii*. Cum itaque jam Titi ætate, qua Lapis Arvalium positus est, in ipsis etiam Marmoribus alter obtinuisset vulgaris, plebeusque Romanorum character, mirum nemini erit, jam tum illius characteris saltem aliquantas literas pro re nata quadratarios adhibuisse. Quamobrem

obrem ne ea in re decipiamur, duplex characterum rusticitas, ut ita dicam, distinguenda in re lapidaria erit. Una, quæ vel parum a lineis, ductibusque Romanis antiquioribus distat; altera quæ nullimode antiquæ literarum formæ respondet. Illa profecto ex alterius generis Romanorum ipsorum prodiit characteribus; hæc ex exterarum gentium illis. Quamobrem apud Fabretum Lapidēs, figulina sigilla apud Boldettum, atque plumbea apud Ficoronium, ac tandem amphoræ apud Lupum occurrunt, in quibus quamdam characterum miscelam vides, quæ certe testatur, apud quadratarios, artifices &c. in ipsis etiam publicis operibus antiquos obsolevisse paulatim characteres, cum hi cultioribus illis minusculos plebejæ scripturæ alios immiscere cœpissent. Distinguendæ pariter ea in re sedulo erunt ætates; quandoquidem exterarum gentium characteres primo in scriptura obtinuerunt, sero in lapidibus, atque numis. Inter lapides quoque & numos medii ævi aliquod interest discrimen; in illis sane primo inter Latinorum characteres, aliquot intermissi occurrunt ex Gothorum, atque Langobardorum illis; in numis vero victorum characteres una cum illorum imperio obtinuerunt; quamobrem quadratariis gratiæ habendæ merito erunt, qui traditione quadam, atque schola imbuti, Romanum Characterem ne prorsus periisset, studuere; siquidem eadem pariter ætate, qua passim in ipsis lapidibus invaluerant literæ, quas vulgo Gothicas appellamus, adhuc & quadratarios nonnullos Romani, ut ut vitiati, non latebant Characteres, quemadmodum testantur unius, ejusdemque ætatis lapides, quorum uni Romanum adulteratum, alteri Gothicum prorsus habent Characterem. Neque heic nostra potissimum Italia laude fraudanda erit, cum illa, fatiscante ubique antiquo lapidario characterē, vel una paucos usque aluerit veluti sacræ literarum antiquitatis custodes, quorum opera lapidariæ scripturæ

ma, si priscam non servavit venustatem, nihilominus naufragam, ut ait ille, undam effugit. Nostræ itaque Italiæ, quam D. O. M. literis tandem instaurandis servaverat, ea certe invidenda laus non est, ut in ipsamet turpissima ignorantie tempestate nedum viris bene multis, sed & ipsis etiam pro temporis conditione abundarit quadratariis, qui reliquæ Europæ illos facile vincerent. Hoc equidem argumentum ea, qua par esset, diligentia tractare, tempus non vacat, cum de illo copiose edisseram in meafylloge Lapidaria-Christiana Regni Neapolitani; verum ne sicco illud præterire pede videar, unam atque alteram medii ævi Galliarum Inscriptiones heic proferam, quas si æqui lectores cum Italiæ, quæ ejusdem ævi sunt, illis conferant, ultro meæ accedent sententiæ. Utrumque lapidem ex aliis, quas id genus Sponius vulgavit inter Lugdunenses, selegi. Prima *Miscellan. &c.* p. 48. sic se habet:

Epitaphium hunc quintus (h. e. qui intus, pro intueris) lector bone recordationis Agapi negotiatoris membra quiescunt. Nam fuit iste stacio miseris & portus egenis omnebs arts. Fuit præcipua loca sanctorum adse due & elemosinam & orationem studuit. Vixit in pace annus LXXXV. ob. VIII. Kal. Aprilis LXXI. P. C. Justini Indicti quarta.

Alteram habes *ibid.* pag. 49. sic:

Hoc Tumulo bonom memoriom Rapto, cui vixit ann. XXXV.

Nusquam tantam deprehendes barbariem vel in luteis Italiæ nostræ medii ævi inscriptionibus, quæ si & linguæ, & orthographiæ vitiis laborant, tanto haud viluere cæno.

Degeneris tandem linguæ, atque corruptorum Characterum fatum ipsam quoque pessundedit orthographiam. Latini sane, quippe per id temporis, ut dictum est, ubique fere bilingues, antiqua ne dum
lin-

lingua, sed & recta illius pronuntiatione oblit-
sunt, atque tum consonis, tum vocalibus novam
prorsus vim addidere; eo ut tandem alteram hanc
pronuntiationem secuti, voces ipsas ex pronuntia-
tione, haud ex antiqua, cui minime vacabant, or-
thographia scribere. Rem dilucide confirmat Cl. il-
lius ævi Senator, deinde Monachus, Cassiodorus, qui
in libro *de orthographia*, quem ut huic mederet malo,
Monachis postulanti, scripsit, ita Monachos locu-
tos, ait: to. II. in Præfat. laud. opusc.: *Quid prodest
cognoscere nos, quæ vel antiqui cœperunt, vel ea, quæ
sagacitas vestra addenda curavit nosse diligenter, si
quemadmodum ea scribere debeamus, omnimodis ignora-
mus; nec in voce nostra possumus reddere, quæ in scri-
ptura comprehendere non valeamus? Vide ex his ea æ-
tate pronuntiationem adeo a scriptura diversam fuisse,
ut Monachi, ceteris ferme doctioribus, neque voce
reddere vocabula scripta, neque ea, quæ loquebantur,
vocabula scribere possent; quod equidem nonnisi a pro-
nuntiationis barbara, quæ irrepererat, novitate manave-
rat, atque ipsos infecerat literarum cultores, cujusmodi
Monachos tunc potissimos fuisse, nemo inficiabitur.*

Ex ea itaque pronuntiatione tot manarunt ortho-
graphiæ vitia, atque potissimum molestia ejus incon-
stantia. Hinc duplicis literæ V usus ex externa W
pronuntiatione, ex qua desumendus literarum, B,
pro P abusus. Hinc duplices passim literæ consonan-
tes, ut infra exemplis ostendemus. Hinc E porro I,
& econtra. Hinc vocum Latinarum, vel quæ inter
Latinos jamdiu obtinuerant, a duobus consonantibus
incipientium, corruptio; cum enim tum barbari, tum
Latini, barbarie infecti, nequiverint pronuntiare *Psalmus*,
Psalmodia, *Disciplina*, &c. scribere *Spalmus*,
Spalmodia, ut in vetusto codice legit Clemens in
Notis ad S. Valerianum Cemeliensem ap. Goldast.
Antiqu. Alaman. par. 2. Et Discipulina, atque ^{periphr.} id ge-

id genus, quæ fufius collegit Scioppius in sua *Arte Critica* &c. Ex qua quidem Septentrionalium Gentium, quæ ut ait Wendelinus in suo *Comm. Leg. Sall.*, pleniore, spiritu omnia sua (vocabula) efferebant, pronuntiatione Latinæ etiam voces tot, tantisque H laborarunt. Eademque tandem ex causa orta est apud illos ortographiæ inconstantia, quam in uno quandoque eodemque lapide deprehendes, ut Cl. Fontaninus animadvertit, exemplo Cœnotaphiorum Pisanorum, aliorumque lapidum apud Gruterum.

Postremum tandem, quod lapidibus obvenit, vitium novo certe Septentrionalium characteri tribuendum maxima ex parte erit, siglorum nempe usus. Fatendum profecto est, ipsos inter Romanos antiquiores tum quadratarios, tum fœtilium sigillorum figulos, atque plumbeorum artifices, nova minime fuisse sigla quædam, quibus in ipsis perinde Romanis characteribus utebantur, ut mox dicturi sumus; verum raro in lapidibus altero Christi Sæculo antiquioribus hæc sigla occurrunt: In illis autem Sæculi III. & IV. frequentius, uti & in aliis ad Sæculum ferme V. Verum exinde siglorum crevit libido, eo ut tandem ipsam perturbaret vocum lectionem. Id autem duplici deducerem ex causa, ex nova nimirum characterum forma, & ex Diplomatica, quæ jam invaluerat, scriptura. Characteres sane, quos Gothicos dicimus; sinuosi eo erant; ut maiorem præ Latinorum illis occuparent locum; hinc quadratarii, ut breviori area inscriptiones scalperent, sensim siglas quasdam plane novas effinxere, quibus pro virili ad compendium verba quodammodo referrent, id quod duplici modo fecere; vel enim verba quædam per initiales, atque finales literas scripsere, quod ab antiquiori arte minime adhorret; vel verba ita colligarunt, ut una quandoque, eademque litera duobus, se se sequentibus inserviret vocibus, immo hoc idem

dem cum ipsis pariter integris syllabis fecere. Sic in superius allata Sponii Lugdunensi lapide legimus: *Quintuis*, ubi eadem litera *l* est finalis vocis *Qui*, & initialis vocis *intuis*. Sic & : *Bonorumeorum*, in qua voce litera *m* est finalis *Bonorum*, & initialis *meorum*. Innumera ejusmodi præteram, ne longus sim, exempla. Norunt sane Philologi, iique potissimum, qui Diplomaticam artem vel summis delibarunt labellis, quot quantisque erroribus hi verborum nexus in ms. ansam præbuerint, quos Herculeos, ut ita dicam, nodos cum olim oscitantes solverint amanuenses, vel obscuras, vel & ridendas fecere antiquorum sententias, ut illud apud Scioppium: *Dictaridebes*, quod antigrapharius solverat: *Dicta ridebis*, pro *Dictari debes*. At de his, ut ut brevi, satis.

Cum igitur ea esset Linguae, atque characterum Latinorum afflictior conditio, mirum nemini erit tantis scatere erratis tum linguae, tum orthographiae epitaphia, quæ ab altero Christianæ Aetæ Sæculo scripta sunt, eaque medio tandem ævo ea labore impolitia, ut stomachum pene moveant; quadratarios enim quid quereris, si & Monachos vidimus in turpi pronuntiationis, scribendique inscientia versatos esse? Quod si eadem ætate codices aliquot orthographice scriptos habemus, operosiori, accuratissimæque diligentiae nonnullorum id tribuas virorum, qui sui ævi conditionem vicerant. Per id porro temporis Clariore viri codices emendare non sunt dedignati; quamobrem Turcius Apronianus olim antiquissimum Virgilii Medicum Codicem propria manu emendavit, ut ex illius chirographo ad calcem ejusdem codicis, docet Cl. Cardinalis Norisius in *Cœnotaphiis Pisanis*. Apud laudatum Wendelinum Terentii vetustissimum codicem habemus, a *Victoriano Viro consulari*, vel *Clarissimo* emendatum. Quibus nihilominus sapientissimis ea ætate viris etiam vel quædam

ex-

excessisse errata, idem notavit Norisius ibidem; quam & in autographo Pandectarum Florentinarum animadvertit orthographiæ inconstantiam ipse Taurellus in *Præf. ad Pandect. &c.* Parcendum itaque libentius quadratariis erit, si nulla fulta scientia, *barbarie* undique confiti, virorumque doctorum consilio, quos nunquam epitaphiis emendandis operam navasse novimus, carentes, a linguæ, perinde ac characterum, atque orthographiæ elegantia discessere. Hoc longe, lateque patens argumentum brevi delibare statui, ut historicum aliquod specimen corruptæ lapidariæ scripturæ tyrones minime lateret; quare meam jejunam quandoque, nimiamque brevitatem, quæso, in antiquaria, atque diplomatica re versati non querantur lectores, si ad eorum unquam mea hæc pervenerit manus, tyronibus unice devota, dissertatio.

§. II.

De Ætate Lapidum Christianorum ex Consulibus, Indictione, atque tandem Æra.

Christiani ne dum annos vitæ defunctorum, ut jam dictum est, in lapidibus religiose adnotarunt; sed & tempus, sive Annum, quo quis obiisset, ad epitaphii calcem designare consueverunt; etsi inter innumera illorum epiigrammatia, perpauca ea sint, quæ Consulatam habeant. Quod duplici ex causa omissum plerumque fuisse, arbitror, vel nimirum, quod modis omnibus nostri a Paganorum moribus, quorum antiquum erat ea ratione lapides notare, discedere conarentur; vel quod supervacaneum ducerent in lapidibus describere ea, quæ accurate adnotaverant, tum in familiaribus, ut dixi, Adversariis, tum & in publicis Ecclesiæ tabulis.

De ætate itaque inscriptionum illarum, in quibus Consules descripti sunt, plane constabit: in Fastis
Con-

Consules Romanos, qui a primo Æræ Christianæ Anno processerunt, usque ad Basilium juniorem, qui Anno ejusdem Æræ DXLI. ultimus Consulatum in oriente gessit, reperies. Ex quo igitur manifeste colligimus lapides Christianos, qui Consules habent, recentiores Anno DXLI. non esse.

Ab Anno autem DXLI., cum Consules nulli exinde fuissent, nova quædam supputationis ratio tum in lapidibus, tum in Diplomatribus obtinuit, quæ ea est: *Post Consulatum Basilii Junioris I.*, quam interpretris: *Post Consulatum Basilii Junioris Anno primo*, qui respondet Anno Aer. Chr. DXLII. Hanc sane formulam, additis numeris post vocem *Junioris*, ad Annum usque DLXXXVII. stetisse, docet Baronius, ex epitaphio S. Casariæ, quod heic, tyronum gratia, exscribam.

OBIIIT BONAE MEMORIAE CAESARIA
MEDIUM NOCTIS DIE DOMENICO IN LV
CESCENTE VI. ID. DECEMB. QVADRAGES ET
SEXIES POST CONSVLATVM BASILII IVNIOR.
V. C. CONSVLIS.

Nimirum, Anno post Consulatum Basilii Junioris quadragesimo sexto, qui (si anno DXLI.; in quo primo Consul processit ille, annos XLVI. adicias) incidit in Annum Aer. Chr. DLXXXVII. Quod porro epitaphium novissimum habeas inter illa, quæ Consules, vel consulatum habent.

At hisdem in lapidibus, quæ Consulatu notantur, etiam quoddam animadverteris discrimen antiquiores inter, atque recentiores, quod sane discrimen delibare heic operæ pretium duxi, ut tyronibus etiam consulam, si quando inscriptiones legerint, atque Consules in illis descriptos, quibus processerint annos, non reminiscantur; aliquibus etenim regulis, si admodum ætatem lapidis definire nequeant, saltem generatim, quo ille ævo scriptus fuerit, præsentient. Hæc

autem regula, quam ex lapidum perenni investigatione desumsi, eo vertitur, in orthographia vocis *CONSVLE*, vel *CONSVLIBVS*. In Romanis siquidem epigrammatibus antiquis sic Consules notantur, ex. gr. *VRSO ET POLEMO COS.*, h. e., *CONSVLIBVS*. Quibus equidem literis vox illa scribitur tum cum *CONSVLE*, tum cum *CONSVLIBVS* significat. At eandem illam vocem sic scriptam *COSS.*, nimirum *Consulibus*, cum duplici *SS.* aliquando reperies; quam in iis deprehendi lapidibus, quæ haud tantam præferunt vetustatem, sed vel uno forte sæculo Christianam Aeram præcedunt; hinc aliquando, sed perraro, in Inscriptionibus Christianis ad III. usque Sæculum hanc vox illa servavit orthographiam. Primam vero, quæ mihi visa est cum *COSS.* inscriptionem habes apud Josephum Volpe *De Veteri Latio* L. IV. c. 1. p. 162., in qua notatur Consulatus Augusti, & Sex. Appuli, qui incidit in Annum ab Urbe Condita DCCXXV. ante Aeram Christianam XXIX. Forte antiquius hujus *COSS.* duplici *SS.* monumentum repperient viri in re lapidaria versati, quibus comparari non auferim; eas siquidem expono, quæ tenuissimæ ingenii mei vires, atque modica marmorum antiquorum lectio suppetunt, animadversiones. Cur autem Romani vocem *CONSVL* sive *N.* sed cum *S* potius, sic *COS.* olim scripserint, apud Philologos diu frustra quæsi; hinc meam hujus rei conjecturam eruditorum arbitrio permittere non verear. Romani forte id fecisse mihi videntur, ut inter *Consularis*, atque *Consulis* titulos discrimen aliquod injicerent: in antiquioribus sane, quæ legi, epigrammatibus *Consularium* nomen vel integra voce, vel sic *CONS.* scriptum deprehendi; testis, inter innumera, sit antiquum marmor in Casertana Urbe repertum, apud Pratillium *De Consolari della Campania* p. 40. *VIRTUTE. SAPIENTIA. INGENIOQ. POLLENTI VIRIVS TURBO V.*
C. CONS.

C. CONS. CAMP. Vide Lapidem apud eundem Præ-
tillium ib. p. 53. 54. 61. &c. In quibus perspicue
pater hoc quadratarios discrimen unice spectasse, cum
satis manifeste sequens vox vel CAMPANIAE, vel
APRVT. &c. CONSVLAREM; haud CONSVLEM, lite-
ræ CONS. indicarent. Hinc discrimen illud in uno
eodemque lapide animadverteris apud eund. Prætil-
ium *Della Via Appia* L. III. c. IV.

PRO SALVTE
ET VICTORIA
DN. NN. GRATIANI
ET FL. THEODOSI. PP. FF. AA.
ANICIUS AVCHENIVS BASSVS
V. C. CONS. CAMP.
LVDIS POP. DATIS ATQVE
VECTIGAL. ABSOLVTIS
POS
SYGARIO ET EVCHERIO
COS

In qua vides Anicium Bassum dici CONS, nempe
CONSVLAREM, ad Consulum vero nomina vocem sine
N scribi, sic COS, h. e. *Consulibus*. Satis de conje-
ctura; ne proposita perfringamus repagula.

Hæc itaque stetit scribendi ratio, facta recta, ut
dixi, ad Sæculum usque tertium; exinde enim sen-
sim quadratarii nonnulli vocem illam scribere coepe-
runt cum litera N, sine S, vel quandoque literam
S pariter post N, addidere. Inter omnes, quos ex-
pendi lapides, vocem CON., vel CONS., nempe *Con-
sule*, vel *Consulibus*, primum inveni in epigramma-
tibus, quæ parum ab ætate Constantini distant. Vide
Inscriptiones Constantino Magno positas apud Gru-
ter. cclxxxii. n. 3. & cclxxxiii. n. 3. cum CONS.
Etsi neque negaverim unum atque alterum ex se-
cundi Sæculi monumentis aliquando hanc eandem
vocem CONS. habere, quod ex quorundam quadra-
tario-

tarium inscientia jam tum fieri coeperat ; ejusmodi sunt lapis *Ispicæ* apud Boldettum *ibid.* p. 79. & *Valerii Paterni* alter ap. Lupum *ibid.* p. 12. : etsi possem de recta illorum lectione dubitare ; at esto ita re ipsa se habeant duo illa epitaphia , nil contra constantissimam lapidum ceterorum lectionem faciunt . Ex quarto itaque Sæculo illa irrepsit in eadem voce , de qua sermo est , scribenda , maxima inconstantia ; quare primo , ut dixi , scripsere quadratarii CONS , deinde CON. sic in lapide Rufini apud Boldett. *ibid.* p. 81.

sic
PVER RVP IN
QVI VIXIT ANN
XVIII DI VIII. D PRID
IDVS OCT. DDNN VA
LENTINIANO ET VALENTE
AVC IIL CON

Valentiniani , & Valentii Augustor. Consulatus III. incidit in Ann. Chr. CCCLXX. Aliquando eodem Sæculo Consules indicarunt sola litera C cum præfixo puncto , ut in lapide XII. apud Gruterum p. ML.

IC. QVISCIT. CVTINVS IN PACE
QVI VIXIT ANVS P. M. XXS. M. S
DIPOSITO HONORIO AVGVSTO C. LAVRENTIVS
AMICVS COLISI. SCRIBIT.

Anno enim CCCLXXXVI. Consules processere *Honorius Nobilissimus Puer, & Evodius*. At generatim ut duos Consules indicarent vocem illam sic scripsere , præsertim post medietatem Sæculi IV. , CONSS. Ita lapis severi ap. Marangonium in sylloge Lapidum Christianorum ad calcem operis : *Delle cose gentilesche &c.*

HIC

HIC QUIESCIT SEVERVS QVI
VIXIT ANNVS XVIII. M. III.
D. III. DEPOSITVS KAL SEPT
SVAGRIO ET EVFERO
CONSS.

Flavius Eucherius, & Fl. Syagrius Consulatum gesserere A. Ch. cccLxxxI. Ab aliis abstineo exemplis, cum ejusmodi sint quot fere legeris lapides, Sæculo tertio recentiores, apud Fabretum, Muratorium &c.

Illud etiam animadvertendum erit, literas illas VV. CC. sero etiam in lapidibus obtinuisse ante, vel continuo post Consulatum nomina: Distinguendum enim est inter siglas illas V.C., quas in antiquis epigrammatibus legimus, nimirum *Viri Consularis*; quo sane titulo decorabantur olim inter Romanos, qui in Provincias mittebantur cum Consulari auctoritate, ut scribit Pitiscus; ea de re *Pro-consule* dicti jam tum apud Ciceronem *Orat. pro Lege Manil.* Deinde & hi, qui Consulatum gesserant: uti & ab Augusto creati *Curatores Aquarum*; sive *Aquæductorum*, quos *Consulares* appellatos fuisse, docet Suetonius in *Aug. c. xxxv.* Idem tandem obtigit titulus Præsidibus Provinciarum, qui *Curatorum* nomine tandem venerunt. Pratilius eodem olim gavisos esse titulo, autumat, illos, quos deinde Romani dixere *Magistros Militum*; at veterum Scriptorum loca, quæ laudat, de his potius, qui Consulatum gesserant, interpretanda videntur. Hic itaque titulus illis designabatur literis V.C. At sero tandem obtinuerunt illæ VV. CC., quæ aliam præstulerunt significationem, nimirum *Virorum Clarissimorum*. Quæ profecto interpunctæ literæ, si aliquando *Viri Consulares* forsan significarunt, non ideo antiquiores Sæculo iv. habendæ erunt; cum præcedenti ætate per singulas literas V.C. titulus *Viri Consula-*

fulares scriberetur. Hinc tandem post v. atque vi. Sæculum passim in ipsis etiam codicibus illas reperies V. C. pro *Vir Clarissimus*, vel VV. CC. *Viri Clarissimi*. Ita ergo sigla VV. CC. interpretari licet tum cum vocem CONSS. præcedunt, ut in epitaphio Prolecti ap. Grut. ML. n. 7.

AVR. PROLECTVS. BENEMERENS IN PACE
QVI VIXIT ANN. PM. LV. DEPOSITVS
PRIDIE KAL. DECEMB. MONAXIO. ET PLENTAE
VV. CC. CONSS.

Monaxius, & Plinta Consules processere An. ccccxi. De literis D. N. Consulum nominibus etiam additis infra dicam.

Igitur ad Annum usque DLXXXVII. Christiani Consulibus lapidis ætatem signarunt. At unicum fere merito habendum erit epitaphium Cæsariæ, in quo eodem anno DLXXXVII. Consulibus tempus notatur; jam pridem enim nova computationis ratio invaluerat, nimirum *Indictio*. Blanchinius in *Prefat. ad Anastas. Biblioth.* putat, Justiniani ævo (qui auctor habetur Indictionis in Diplommatibus, aliisque publicis Scripturis) usum *Indictionis* in Lapidibus obtinuisse. Generatim autem ad paucos annos post Consulatam Basilij junioris Consulum nota stetit in lapidibus; Consulatus siquidem primus Basilij Junioris incidit in annum Regni Justiniani decimum quartum. Ex scripturis itaque ad ipsos etiam lapides Indictionis usum transulere Christiani, eo ut in laudato Cæsariæ epitaphio tum Consules, tum Indictionem simul invenies: Cui alterum adjiciam ex lapidibus *Cæmeterii Calpodii ap. laud. Boldettum p. 86. n. 26.* Quod characteribus minusculis, E Lunato, de quo infra, atque cardiacis figuris insigne est:

Hic

HIC REQUIESCIT IN PACE IMPORTVNA FILIA Q.
DIVLIALI

== ARCARI S QVI VIXIT

(sic)

(sic)

ANN PLM. XVII. DEPOSTIA SVB RIE . VII. KAL.
JVNIAS

(sic)

— — — — —
IPM DN M N IVSTINO EODEM CONS P. INDIC
PI MA

At inconcinnum, erratisque scatens hoc epitaphium magui certe est faciendum, cum contra Blanchinii sententiam, ipso Justiniano antiquiorem Indictionis usum in lapidibus testetur. Quod ut liquido constet, vindicanda imprimis est inscriptio illa a computatione Boldetti. Is enim ad calcem inscriptionis hæc addit: *Giustino Imperatore su Console l' Anno 566. di Cristo, e l' Anno 567. come nota il Riscioi, ma essendovi notata la prima Indizione secondo il Baronio su l'anno 566.* Boldettum, in antiquitate apprime versatum, tot heic congestisse anachronismata, procul dubio stupet; hinc credere mallet typographos de more oscitantes annorum numericas figuras vel perturbasse, vel immutasse. Justinus sane Anastasio Imperatori successit Anno DXXVIII. Mensis Julii die IX.; imperavit Annos IX., dies XXIII.; Igitur vita functus est Anno DXXVII. die Augusti prima. Hinc anno DLXVI. orcum jam post tricesimum nonum viderat annum; quare inter errata forte typographica recensenda erit Boldetti computatio. Quod ad rectam itaque lapidis ætatem duoadvertenda sunt, nimirum Justinum inter senio-rem, & juniorem discrimen, pariter ac Senioris consulatus. Epitaphium dilucide de Justino Imperatore, haud de Justino Consule, qui junior in factis appellatur, loqui, vel lippis patet ex titulis Justiniano additis IMP. DN. M. N., h. e., *Imperante Domino Magno Nostro*, quem eandem ob rem dixit eodem Consule,

sule, ut luculentius indicaret eundem Justinum, qui Imperator erat, Consulatum gessisse: Hæc autem epitheta nullimode Justino Juniori conveniunt, qui Imperator numquam fuit. At Justinus Imperator bis Consul processit, anno nimirum altero sui Imperii *DXIX.*, in quo Collegam habuit *Eutharicum*; secundum vero Consul fuit cum *Opilione* Anno *DXIV.* Verum in epitaphio illo primus notatur *Justin* Consulatus, id quod certe designat litera *P.*, quæ vocem *CONS.* sequitur, ita ut sensus sit: *Imperante Domino Magno nostro Justino eodem Consule primo, vel primum.*

Ex hac autem recta lapidis hujus computatione, liquido patet, falsum esse *Blanchinium*, a Justiniani ævo Indictionem ex Diplomatis ad ipsas transisse inscriptiones, opinantem: in hoc enim *Importune* epitaphio, quod Justiniani imperium octo præcessit Annis & Indictionem, & Consulatum notam simul vides, Nota vero *Indictionis prime* adamussim incidit in primum Justinii Consulatum. Fateor autem hunc esse, ut mihi videtur, lapidem ceteris omnibus antiquiorem, in quo Indictionem una cum Consulibus simul invenies.

Quamobrem sequiori ævo, post Justinianum, universæ fere Indictionum usus in lapidibus obtinuit, ut illius ævi epitaphia, aliaque marmora testantur.

Tandem distinguenda exinde erunt loca. In his enim Regionibus, quæ Imperio parebant CPolitano, aliquando Anni Imperatoris dumtaxat, aliquando tum hi, tum Indictio notatur ad occasum usque illius Imperii. Quod & in Oecidis etiam nonnullis locis factum est, quæ diu Græcis Imperatoribus obsecuta sunt, ut de Neapoli præsertim nostra dicam in Dissertatione de nostro Cœmeterio, ac singillatim in commentariis trium Epitaphiorum, quæ adhuc inedita sunt, Consulatum nostrorum. In Galliis vero ante ipsos etiam Merovingicos Reges *Indictio* invaluerat, ve-

rum

rum Consularibus etiam notis, omiſſa quandoque Indictione, uſi ſunt Galli uſque ad Conſulatum Juſtini Junioris, ad Annum nimirum DCL. ut teſtatur lapis *Agapi*, quem ſupra habes; in eo enim & Indictio, & Juſtinus Conſul notatur, qui jam deſcripto anno Conſul proceſſit abſque Collega. In alio epitaphio cujuſdam Caſarii ap. Eum. Sponium pag. 49. legimus Conſules *Anaſtaſium & Ruſum*, qui Conſulatum geſſere Anno ccccxcii. Ex quibus equidem monumentis colligimus, inter Gallos computationem Conſularem non niſi cum ipſiſmet conſulibus obſoleviſſe. Hinc Conſulari computatione deſiciente paſſim illi tum Indictione, tum Regis anno uſi ſunt. Poſt Clodoveum annum quandoque Pontificis Romani in lapidibus illi deſcribere. At tandem ſub Carolovingiorum ſtirpe Indictionem, Regis, ſive Imperatoris Annum, atque Pontificis Romani illum in publicis marmoribus paſſim deprehendes. Quem proculdubio morem ſecuti ſunt quot quot Occidentali Imperio deinde paruerunt; imo quandoque & ipſi etiam Principatus, qui propriis dominabantur Tyrannis, qui quidem, ut Imperatori obſecuti viderentur, in ipſis etiam numis Annum Imperii ſignabant, vel nomen dumtaxat Imperatoris Occidentis, cujuſmodi eſt Arechiſ numiſma Beneventani Ducis, in quo Caroli Magni nomen habetur in poſtica, ni fallor; illud enim obiter videndum obtulit Dominicus Tata, vir de naturali Regni Neapolitani Hiſtoria optime meritus; nunc vero numus ille extat in Muſeo Principis Torelliae, qui majorum ſuorum veſtigiiſ ingreſſus, nomine, atque gente ſua dignam in dies parat Pinacothecam.

Una itaque Hiſpania cum primo nunc Indictione nunc Regis anno uſa ſit, novam tandem Aera Chriſtianae computationem medio Saeculo vi. ad epitaphia tranſtulit. Hinc apud Gruterum quatuor occurrunt id genus epigrammata, quorum antiquius, *Aëora* re-

petrum, habet annum *Æræ* quingentesimum quadragessimum octavum, alterum An. *Æræ* DLXXXII., tertium DCXIIII., quod Majeronæ in Bætica inventum est, quartum Ann. *Æræ* DCCXX. Primum dumtaxat heic ex Grutero p. MLIV. n. 4. exscribam, ut tyronibus comperta sit ratio hujus *Æræ* in Lapidibus.

LITORIVS. FAMVLVS. DEI. VIXIT; AN-
NOS

PLVS. MINVS. LXXV. REQVIEVIT IN
PACE. IX. KALEND. IVL. AERAD. XLVIII.

A. XPE

Sic. & in aliis inscriptionibus *Æra* adiphthonga notatur, & notae numericae eodem modo interpunctae occurrunt, ut, nimirum; nota numeri quingentesimi D interpuncta sit, atque parum a sequentibus numericis aliis notis distet.

His contenti sint tyrones, cum mei instituti ratio minime patiatur, ut & peculiare quaedam, rarioreque Lapidum notas heic explicem; vel in statuenda hujus Hispanae *Æræ* conditione diu immorer, quod immensae esset quaestionis.

§. III.

*De aliis aetatis lapidum argumentis, a titulis,
Magistratibus, Kalendis &c. desumptis.*

Quod si de aetate illorum lapidum, qui vel Consules, vel Principis nomen, atque Indictionem habent, plane constat; qua vero metodo eorum definienda erit aetas, qui his careant notis, quemadmodum major certe pars Christianarum inscriptionum se habet? In his itaque primum tituli, atque Magistratum officia spectanda erunt, pariter atque stilus scribendi Kalendas, Idus &c., ac tandem interpunctio.

Ut

Ut autem ex Magistratuum titulis, eorumque officiis argumenta ætatis desumas, expendendum erit, num munus illud vel in Ecclesia, si de Ecclesiasticis Magistratibus quæstio erit, vel in Imperio, si de civili magistratura in lapide sermo erit, antiquum fuerit, vel quo ævo obtinuit; quamobrem Magistratus nova munera, a CPolitanis post Constantinum Imperatoribus creata, diserte noscas oportet. Sic igitur, ut paucis exemplis in materia ferme ingenti utar, cum inveneris nomen *Patricii* vel integrum, omnibus nimirum literis expressum, vel per Sigla V.P., h.e., *Vir Patricius*, inscriptionem Constantino Magno antiquiorem non esse merito dices; siquidem Imperator ille, teste Zosimo L. II., omnium primus *Patriciatus* honorem atque munus creavit; quare in Codice Theodosiano titulum *Expatrii* legimus. Eodem modo inscriptiones illas, in quibus legeris titulum *Illustris*, vel *Inlustris*, medium haud prætergredi Ævum noscas; ea enim ætate passim nomenclatio, sive titulus *Illustris* tribui cœpit ipsis etiam Imperatoribus, passim vero Provinciarum Praesidibus, atque Tyrannis, quo & Langobardi usi sunt titulo; Hinc ex occidente inter ipsos Aulæ CPolitanae Optimates irrepsit titulus *Illustris*, qui quidem immutatis dumtaxat literis illo usi sunt, ut patet ex sigillo plumbeo cujusdam Johannis apud Ficoronium tab. x. n. 1., in quo postica sigilli habet: ΙΑΛΟΥΚΤΡΙΟΥ, h. e., *Illustris*. His adde epithetum *Clarissimi* vel *Clarissime* in ipsis lapidibus aliquando nominibus defunctorum adscriptum: Hi enim lapides Sæculo Æræ Chr. III. vetustiores minime sunt.

Animadvertendus pariter erit stilus scribendi Kalendaras, Idus, &c.; siquidem Romani olim mensium nomina nusquam cum casu Kalendarum, Nonarum, vel Iduum construxere; sed altero casu, nimirum genitivo, ut grammatici ajunt, mensis nomen

scripsere; hinc passim in illis leges *Kalendas Aprilis, Septembris* &c. tum, cum expresse, quod perraro accidit, nomen mensis habetur; plerumque enim primæ dumtaxat occurrunt mensis literæ, ut *April., Septem.* &c. Cum igitur inveneris mensium nomen cum Kalendarum, Iduum &c. illo *constructum* eodem *casu*, ejusmodi lapides veluti Sæculo secundo Ær. Chri. recentiores habeas; antiquiorem sane lapidem, cujus certa ætas ex Consulatu Claudii, & Paterni patet, nimirum Ann. cclxix., in qua novam hanc legi casuum syntaxim, hoc idem non prætergreditur annum, illumque habes apud Lupum p. 5. qui scitissimo commentario epitaphium illustravit. In eo itaque occurrat phrasis NONIS NOVEMBRIBUS. Sic in epitaphio *Catani* ap. Gruterum, mclxxii. n. 8., posito Fl. Philippo, & Fl. Sallea cos. An. cccxlviii., legimus: DEPOSITVM. QUARTO. NONAS. AVGVSTAS. Apud Boldett. ib. p. 573. aliud occurrit epitaphium cos. Limenio, & Catulino An. cccxlix., in quo habes: KAL. DECEMBRES. Apud eumd. p. 82. n. 17. in lapide, posito Clearcho, & Trichomede cos. An. cccclxxxiv. leges: KALENDAS OCTOBRES. Eodem itaque stilo usi passim sunt Christiani sequiori ævo, eo ut mensis nomen, veluti *adjectivum* haberent, quare illud cum Kalendarum, Nonarum &c. *casu* plerumque *construerent*.

Quarto pariter Sæculo novum quoddam, veteribus quadratariis inauditum, invaluit Conjugum nomen, quo uni usi sunt Christiani, veluti vocabuli illius auctores, nimirum COMPAR, quo sane nomine tum uxor, tum vir appellati sunt. Antiquius, quod vidi, epitaphium cum hoc vocabulo, occurrit apud Boldettum p. 573. Sic

CONSTANTIAE BENEMERE
NTI. BIRGINIVS. CASTE. CON
PARI &c. &c. &c.
LIMENTO ET CATVLINO CONSS.

Uxor heic appellatur CONPAR : Limenius autem & Catulinus Consules processere An. cccxlix. Verum aliud epigramma apud eumd. Boldett. p. 808. num. 26. mutuum esse illud tum viri, tum uxoris nomen testatur, quod sic se habet.

PETRONIAE DIGNAE COIUGI QVE VIXIT ANNIS
XXI ET FECIT CVM COMPARE SVO M. X. D. V.
KAL* NOB* POS CONSS GRATIANI ET EQVITI
VRVS MARITVS SIBI ET INNOCENTI CO
MPARI FECIT. CESQVET IN PACE

Annus cccclxxv., in quo nulli fuere Consules, in Fastis dicitur : *post Consulatum Gratiani, & Equitii*. Vides in hoc marmore quarto Sæculo CONPAR uxor, pariter ac vir appellari. Hinc itaque colligas, lapides, in quibus hoc deprehenderis vocabulum, recentiores esse Sæculo tertio.

At in lapidibus, qui Sæculo III. ad exitum vergente positi sunt, aliud invenies vocabulum, nimirum VIRGINIVS, & VIRGINIA, aliquando cum B pro V initiali scriptum : eo sane nomine Christiani indicarunt conjuges, qui unice nupti fuerant ; hinc vir uxorem, quam virginem sibi desponsaverat, *Virginiam* dixit, uxor *Virginium* virum, qui nullam antea duxerat. Antiquius hujus vocabuli monumentum occurrere videtur in Lapide *Cervonia Silvana* ap. Boldett. p. 87. num. 30., cos. Junio Tiberiano II. & Cassio Dione, Anno nimirum ccxci. ; in eo sane vir, qui uxori monumentum posuit, se ipsum VIRGINIVM appellat. Hoc autem animadvertas sedulo velim non modo ad lapidum ætatum dignoscendam, sed ne eo falsus vocabulo, vocem illam velut Nomen proprium viri, vel feminæ habeas.

Inter Inscriptiones Sæculi IV. atque V. referas illas, quæ habent præpositionem CVM cum quarto casu, ex. gr. CVM ILLVM, & CVM EVM &c. Et præpositionem DE cum eodem casu quarto, ut DE SECVLVM &c.

Tan-

Tandem stilus quoque inscriptionum maximo nobis erit argumento ætati illarum definiendæ, qua ceteroqui in re caute nimium opinandum erit, ne præcipiti fallamur, ut nonnullis in dies accidit, iudicio. Hæc autem certas quasdam nos undique tradere regulas, quibus ex stilo Inscriptionum, quæ cuiusque ætatis sit, facile dignoscas, tempus non vacat, tum quod plenissimæ institutionis opus illud certe foret, tum quod nemo, nisi vsu ipsomet, atque frequenti lapidum lectione hisce regulis assuecat: Hinc generatim dumtaxat considerare oportet discrimen aliquod esse inter stilum Inscriptionum Christianarum a primo ad tertii Sæculi initium, a tertio ad quinti initium, a quinto ad octavum, ac nonum, atque tandem a nono ad decimum tertium Sæculum: hæc porro sunt quatuor epochæ stili Inscriptionum Christianarum. Primæ ætatis illæ, quæ rariores ferme sunt, simpliciori stilo scriptæ videntur, solæcismis plerumque carent, atque ipsa virorum, mulierumque nomina per sese priscam illarum ætatem quodammodo prodeunt. Secunda ætas a syntaxi latina sæpe nonnullibi abhorret, errata sunt frequentiora, virorum, atque seminarum nomina Romanam sensim amittere videntur civitatem; immo jam tum in feminis potissimum duplex prænomen occurrit, ut in lapide *Muscula* apud Boldett. p. 808. posita cos. Gratiano (perperam ibi iv. cum fuerit Consul. II.) & Probo, Anno nimirum cccLxxi., in qua legimus: *Muscula, quæ & Galatia*. Quem sane duplicis prænominis morem (unde apud nostros; *li soprannomi*) ex hoc, aliisque lapidibus longe ante statutum tempus ab aliis usque adhuc Scriptoribus obtinuisse, in mea Bibliotheca Scriptorum Neapolitanorum ostendam (XV).
Ter-

(XV) Medio tandem ævo nova prorsus ratio nominum obtinuisse mihi videtur, quam antiqui ignorarunt,

Tertia vero ætas per se se patet, cum Inscriptiones stilo adeo rudi, incompto, atque tum barbaro sermone tum implexis sententiis vilescant, ut longe lateque pateat illarum diversitas. Ad hanc quoque refer ætatem versus quosdam ferreis vocibus, obscura syntaxi, atque inconcinno metro elaboratos. Tandem postremæ ætatis monumenta iisdem plerumque laborant vitiis, etsi stilus quandoque effusior oscuriorem reddat inscriptionis sententiam. Cui equidem ætati tribuendi sunt versus, quos *Leoninos* dicimus; ab auctore Leone quodam Sæculi XII., Philippo Augusto

ut nimirum plura nomina unus idemque haberet, cum jam tum in ipsomet baptismo usus duorum vel trium nominum invaluisse: inter hunc autem morem, & antiquiorem illum, de quo mihi, ut dixi, sermo erit, discrimen aliquod interesse forte adverterint ad hanc usque ætatem rei potissimum Diplomaticæ Scriptores; aliud est enim duo unum, eundemque virum nomina habere; aliud unum habere, ut Romane dicam, prænomen, atque alterum aliunde vel ex patria, vel ex alia altera de causa agnomen. Hoc sane antiquius factum est, ut in allato lapide vides, postquam nimirum Romanorum nominum, prænominum, atque agnominum sistema evanuit: Illud vero nonnisi medio ævo satis adulto obtinuit; hinc alterum hunc morem in causam fuisse puto, ut nonnulli viri illustres mediæ ævi nunc uno nunc alio appellarentur nomine, ut Pöpponus Patriarcha Aquilejensis, qui ab Anonymo Awdinghoffensi ad Bollandist. in vita S. Meinweri appellatur Wolsanghus. Arno Salisburgensis Episcopus, frater Alcuini Præceptoris Caroli Magni apud Duchesne *Scriptor. Rer. Franc.* ab Anony. Guastald. dicitur *Aquila*; Et millia hujusmodi duplicia nomina, quæ tantas excitarunt inter Diplomatarum interpretes rixas. At de his in mea Bibliotheca haud vulgata proferam monumenta, quæ nostratum præsertim spectant historiam.

sto Galliarum Regi coævo; quicquid contra autemet Stigianus c. xiv. *de Arte versificandi*, & Ciampinius, qui ab ultima Augustæ poësis antiquitate ejusmodi versus derivare frustra conatur. Vagas hæcce regulas, si lapidibus, una cum jam explicatis aliis criticis regulis, atque illis, quæ de literarum forma dicturi sumus, tyrones adhibeant, in dignoscenda lapidum ætate aliquantulum illos proficere spero.

§. IV.

De investiganda lapidum ætate ex literarum forma, atque ductibus.

Ultimo tandem observatu dignæ erunt literæ, earumque forma, ductus, atque lineamenta, ex quibus, cum ceteri desunt lapidarii, quos diximus, characteres, ipsam inscriptionum ætatem verosimilioribus conjecturis definire licet. Hoc sane argumentum ab ultima haud repetam antiquitate, cum inter antiquos Romanorum lapides vagare, proposita non sinat meta; quare paucis illud persequar de Christianis lapidibus.

I. Literarum conjunctio sero in lapidibus obtinuit, etsi apud Romanos ipsos antiquior quodammodo fuerit, eo ut primi hujus conjunctionis literarum auctores figuli; mea quidem sententia, habendi sint, qui cum in eorum figulinis sigillis brevi area plures scriberent literas, ea de re non modo voces ipsas, ommissis plerumque finalibus syllabis ad compendium conferre studuerunt, sed & literas literis ita adnectere, ut brevior ambitus scriptionem facile contineret. Figulos hujus inventi auctores prodit sigillum figulinum in Cœmeteriis inventum ad loculum quemdam cum hac
æti: ap. Boldet. p. 530.

PETAL HERMET DEXFICCÆN
PÆTINO E APRONIANO COS.

Q. Arrius Pætinus, & Ventidius Apronianus Consul-
les processere Anno Ær. Chr. cxxiii. Vides itaque
altero vix ineunte Sæculo jam Romæ invaluisse apud
figulos usum conjungendi literas, cujusmodi in allato
Sigillo sunt literæ H. & E, M & E, A & E, ac
E, & T Simul conjunctæ. Brevioris autem ambi-
tus ergo novæ huic inventioni illos studuisse liquet
ex aliis ejusdem ætatis sigillis; quæ enim alia ibid.
habes iisdem Consulibus; eodem nimirum anno fa-
bre facta sigilla, in quibus, cum grandior esset am-
bitus, eadem literæ haud colligatae, sed solutæ oc-
currunt.

Ex figulis ad ipsos sigillorum plumbeorum artifi-
ces si non omnes, saltem aliqui vitiatæ scripturæ ab-
usus manarunt; eliminata nimirum interpunctio ad il-
las etiam literas, quæ initiales erant quorundam vo-
cabulorum, atque quædam novæ literæ, veluti sigla,
brevitatis ergo adhibita. Primus occurrit abusus in
antiquioribus, quæ Ficoronius edidit, sigillis, in quibus
non monetarios imitatos hos fuisse dices, cum non
modo punctis literas initiales notare neglexerint, sed
neque spatium, quod illi servarunt inter literas il-
las, quæ diversi vocabuli initiales erant, secuti sint;
imo ejusmodi literas se se mutuo secutas scalpserunt.
Præterea novam hi medio ævo siglam voculæ con-
junctivæ ET invenere: antiquis plane ignotam, ni-
mirum litera S, quam pro ET passim tum Latini,
tum Græci id genus artifices adhibuere: Sic in Si-
gillo Gregorii Patricii ap. laud. Ficoronium: Qui fa-
ne abusus ad ipsa quoque monetarii tandem transu-
lere numismata; quare in num. Latino Leonis Isau-
rici in Histor. Bizant. Cang. p. 227. legimus DONN-
LEO SCONTAN, h. e., DOMINIS NOSTRIS
LEONE ET, CONSTANTINO. Vide vitium

artificum sigillorum in illis DDNN, quæ cum duas designent voces, neque punctis, neque intervallo a se invicem distinguuntur, vbi & Literam S loco ET stare vides. De græcis medii ejusdem ævi numismatibus idem habes in illo Basilii *ibidem*, cujus ea est $\lambda\epsilon\gamma\iota\varsigma$ MIXAHAS ΘEOΦΙΛΟC, in quo litera S, quæ continuo vocem MIXAHΛ, h. e., *Michael*, sequitur, vices gerit KAI, h. e., ET.

Iisdem medii ævi artificibus mihi videtur tribuendum esse signum quoddam, in re diplomatica sero tandem adhibitum, quo nimirum notatur diphtongus AE, brevitatis, atque compendiosæ scripturæ ergo &. Eo & nos adhuc currenti calamo scribentes utimur, ut nempe ad literam minusculam e quoddam subaddiciamus apicem sic &. Volupe itaque fuit in pervetusto sigillo Ecclesiæ Calaritanæ primo me siglum hoc invenisse, in eo sane ap. eumd. Ficoron. tab. ix. n. 6. hæc habetur epigraphis: SCAE, in qua ad Literam L habes parvæ cujusdam s ECCLs figuram, sic inversa s, eaque stare videtur præ AE, ultimo diphtongo, quo vox ECCLESIAE terminatur: Ex hac autem figura factam puto & illam æ, cum si utramque, conferas parum una ab altera differt. Neque dicas siglum illud aliquid aliud sibi velle, cum nullibi simillimam figuram diversæ significationis repperies.

Inventa itaque a Figulis, atque sigillorum Artificibus Sigla, atque literarum conjunctiones sero demum quadratarii adhibuere, cum ad quartum usque Sæculum nullibi id genus literas inueniamus. Exinde enim sensim idem illud vitium ipsos infecit quadratarios, quorum nova etiam inventa, quibus proprio Marte studuere, hæc brevi explicare satagam.

II. Vox *Sancta*, *Sancta*, vel *Sanctus* sic: SCA, SCAE, vel sine diphtongo. SCE, & SCVS primum occurrit in lapidibus Sæculi VI. in Inscriptione

ne

ne posita Johanne II. Romano Pontifice, quæ ex Consulari nota incidit in annum electionis hujus Pontificis, nimirum An. DXXXII. Illam habes apud Fontaninium in opere *De Disco Votiv. Gr.* cum SCE pro Sancta.

II. Eodem ævo, eodemque Sæculo VI. Lapidarii cum in breviori area longiorem scalperent inscriptionem, minusculam in Majuscula litera inserere coeperunt. Idque primo occurrit in literis musivis Basilicæ Sicinianæ apud Ciampinium to. I. Tab. xxv., in cujus musivo vocabulum *Prædicans* sic scriptum legitur: PDCNS, ubi litera minuscula i in area Majusculæ D inseruit artifex. Hoc autem Musivum Sexto vindicat Sæculo Cl. Ciampinius.

III. At Sæculo IV. inter Quadratarios mos ille irrepseat scribendi vocabula literis dumtaxat consonantibus: Ita in lapide Felicitatis ap. Boldettum p. 546. vox KALENDAS, sic occurrit KL. Lapis habet Consulatum Valentiniani tertium; hinc si quis de Valentiniano seniore interpreteretur, incidit in Ann. ccclxx.; si vero de Iunior, in Ann. ccclxxxvii. Ad idem hoc Sæculum facile amandarem inscriptionem Severi, quam Bottarius in Cœmeteriis viæ salariæ invenit, atque vulgavit to. III. p. 50. n. 4.

SEVERO BENEMERENTI IN PACE
QVI VIXIT ANN. § IMENS § V §
DIES III. § DKOCT

Ultima sane vox DKOCT tria vocabula completur, siquidem litera D est initialis vocis *Depositus*, litera K initialis vocis *Kalendas*; illæ vero OCT ad mensis nomen, nimirum OCTobris pertinent.

IV. Eodem Sæculo interpunctionis negligentia inter ipsos quadratarios grassata est; Quamobrem haud Sæculo quarto majora habeas monumenta, quæ post literas initiales vocum, nullum præferunt punctum.

Etiam . Hinc Sæculo iv. & v. passim leges in lapidibus DDNN (XVI) pro *Dominis Nostis*, ut in lapide Rufini ap. Boldett. p. 117., posita Valentini-
no, & Valente COS. III., anno nimirum ccclxx.
Sic illa VVCC, pro VIRIS CONSVLARIBVS
vides in alio epitaphio Christiano ap. eumd. p. 79. Hinc
literas illas D N absque punctis legimus in antiquis
tegulis olim repertis in Cathedrali Pisana, quas Sæ-
culo v., vel ineunte vi. fabrefactas fuisse ipsamet,
quæ in illis occurrit, testatur inscriptio ap. Sebast.
Bellinium Dissert. de *Plastice Veter.* &c.

REG D N THEOD
RICO FELIX ROMA

V. Inter lapidarias compendiosæ scripturæ notas,
quæ Sæculo vii. invalere, recensendum signum illud,
quod deinde in ipsis diplomatibus obtinuit, ut nimi-
rum ad vocabula, quæ in VS desinerent, signum 9
apponeretur, quod vices Syllabæ VS gereret: Pri-
mo enim occurrit in Musivo Anni dcxxxiii. Eccle-
siæ S. Agnetis in Via Nomentana apud Ciampin-
to. 11., in quo legimus VESTIB9 pro VESTI-
BVS. Eodem Sæculo obtinuit incurva quædam fi-
gura, quæ vocibus superposita vices literæ N gene-
ret, sic Ω; quam primo repperii in musivo Eccle-
siæ

(XVI) Dixi jam literas D. N. fero ceteris consulibus
præter Imperatores, concessas fuisse. Primam siquidem,
quam vidi, inscriptionem cum hisce literis ante Consu-
lum, qui Imperatores non erant, nomina, ea est *Oli-*
bionis, quam ex repertis a Nicolao Oliverio habes ap.
Boldett. p. 82. n. 17., quæ sic incipit:

DD. NN. CLEARCO ETRICOMEDE VV. CC.

&c &c &c
Clearchus cum collega Richomere ex Fastis Consul pro-
cessit Anno ccclxxxiii.

ſia: S. Pudentianæ. Sæc. VII. ap. eumd. Ciamp. t. II. p. 20.

QVADO BAPTIZAVIT BEAT ROMANVM

Ubi vides lineam illam ne dum loco N ſtare in voce *quando*, ſed & ſignum contractæ vocis eſſe in altera *Beatum*.

Literæ, quæ hodie dum in lapidibus præcedere ſolent Sanctiſſimum nomen *Jesu Chriſti*, nimirum DS. NR. *Dominus noſter*, obtinuiſſe videntur circa Sæculum XI.; in Valvis etenim æneis Eccleſiæ S. Paulli in via Oſtienſi Romæ, cuſis ſub Alexandro II. Rom. Pontifice primùm occurrunt. Jam tum enim quadratarii, alique artiſices, dum voces contraherent, primam, & ultimam vocabuli literam dumtaxat ſignare cœperunt.

Litera quoque N., quam dixi aliquando Chriſtianos notis numericis præpoſuiſſe, h. e., *Numero* tot, aliquando ætatis lapidariæ nota quodammodo nobis erit: antiquiora enim hujus ſigli monumenta alterum Chriſtiæ Æræ Sæculum prætergredi minime puto, cum antiquior lapis cum ejusmodi N. poſita fuerit Anicio Fauſto II., & Virio (in Faſtis Severo) Gallo COS. Anno cxcviii. Neque in epitaphiis, Sæculo quarto recentioribus, eandem notam me legiſſe memini. Laudatus lapis conſularis extat penes Boldettum p. 83. n. 18.

Alterum pariter Siglum vidi in lapide Heraclii. ap. eumd. Bold. p. 81., nimirum ſic R, quod *Pater* ſignificare puto. Integrum ex Boldetto exſcribam epitaphium, ut de conjectura æqui lectores ſuum ferant judicium.

EQ. HERACLIVS

QVI. FVIT IN SÆCVLVM

AN. XVIII. M. VII. D. XX.

LECTOR R SEC FECERVN SIBI

ET FILIO SVO BENEMERENTI IN P

DECESSIT. VII. IDV STEB

(ſic)

VRSO E POLEMIO

CONSS

X

Ur-

Ursus, & Polemius Consules processere An. cccxxviii. Lector autem Patris nomen mihi videtur, *Sec.* Matris illud, nimirum *Secunda*, nomen alterius Christianæ mulieris in lapide Cœmeterii Calepodii; vel *Secundina*, *Secura*, *Seccia* &c., nomina Romanis feminis communia. Matris autem nomen initiales literas SEC designare arbitratus sum ex his, quæ sequuntur: *Fecerunt sibi, & Filio suo*; quare litera R decussata mihi videtur siglum vocabuli *Patër*, eo quod primam, atque ultimam præferet literam, nempe P. & R.

VI. Tandem, quæ ex ipsis literis colligi possent, ad ætatem lapidum definiendam, argumenta brevi delibanda restant. Litera L in inscriptionibus a ceteris ejusdem lapidis literis diversa, apicibus paulo divaricatis, occurrit in ipsis etiam Romanis lapidibus. Christiani autem Quadratarii ea usi videntur circa Sæculum iiii. Litera G, qualis deinde inter amanuenses obtinuit, atque etiamnum obtinet, ut, nimirum, quamdam literam S, sed magis ventricosam, referat, primo vitari cœpit Sæculo iiii. Hinc in lapide Christiano ap. Boldet. p. 79., posito *Junio Tiberiano II. & Cas. Dione COS.* Anno ccxci. primo parum de-
 torta occurrit: Corruptior vero extat in lapide Sæculi iv., *COS. Fl. Constantino, & Maximo* Ann. cccxxviii. ap. eumd. *ibid.* Hinc illa in dies antiquam exuit figuram: eamque nimium indecoram videas in Musivo Ecclesiæ S. Sabinæ Romæ, Anni cccxxiv. ap. Ciamp. *ib. t. i. p. 118.*, eo ut tandem ne parum quidem a litera S diversa medio ævō evaserit; quemadmodum hanc habes literam in illius ætatis sigillo, ap. Ficoronium Tab. ix. n. 9., in cujus ægi occurrit vox *Digni* sic DISNI. Ex hac autem, in quam demum prolapsa est, figura, litera G, qua nunc utimur, manavit, cum litera S ventricosior sui medietate ita summum attigerit sursum apicem, ut orbiculum præ-
 se-

ferret, stante inferiori ejusdem apice circumvoluto; hanc sane figuram plane reperies in litera G, prout illa occurrit in Valuis aeneis Cathedralis Ecclesiae Beneventanae, e cujus sexagesimo primo quadro memini me exscripsisse nomen Episcopi Freguentini, quod sic se habet FREQUENTI. Itaque Saeculo XI., quo haec constructa fuit, jam litera G novam hanc scriptoriam figuram adeptam erat. Heic praeterea non erit nota numerica, quae ex eadem Litera G obtorta, atque ad figuram literae S ventricosa pene traducta, tandem orta est ad sextum numerum denotandum; Unde tandem figuram, quam Arabicam appellamus, numeri sexti sic 6. prodiisse, certe puto: quod cuique suum erit, modo hanc figuram in lapidibus, atque illam 6. conferat. Atque heic notandus merito erit Cl. Marchio Maffejus, qui in sua *Diplom. Historia* p. 112. scribit medio tandem aeo figuram literae G pro numero sexto obtinuisse; siquidem Saeculo adhuc quarto illam pro eodem numero habemus in lapidibus, quos inter observatu dignus est *Adeodati* lapis ap. Bottar. t. III. p. 117. cum COS. *Olybrio, & Probino* An. cccxcv., in quo inter notas numericas Romanas illud G occurrit.

Literam D inversam sic Q, primum inveni in fragmento inscriptionis Coemeterialis Saeculi III. ap. Bold. *ib.* p. 80.; in illo sane notantur COS. Paternus, & Marinianus, ut ex ultima alterius hujus nominis litera legendum videtur; Paternus II. cum Mariniano processit Annum cclxviii.; hinc ex rudioribus quadratariis ad sigillorum artifices eadem translata est litera. Ex hac autem inversa litera paulatim circa Saeculum VI. orta est illa literae D figura, qua in scripturis utimur, in re typographica *minuscule* appellata, sic d. Sane in plumbeis sigillis occasum antiquae literae D deprehendimus, quam cum primo uno du-

Et scribere vellent, inversam ea de re statuerunt, deinde oscitantiores artifices illam veluti literam **C** inversam, sic **3**, habuere; ut in sigillo plumbeo ap. **Ficoron. Tab. vii. n. 3. GAVDENTII** pro **GAVDENTII**. Ne autem ullum antiquæ figuræ lineamentum illa servare videretur, ea de re artifices aliquantulum circumflectere coeperunt inum inversæ **3** apicem; unde tandem nostra prodiit minuscula **d** ad exitum Sæculi **vi.** & initium **vii.** Quare sic illam vides in sigillo **IFFONIS** ibidem **Tab. xvi. n. 10. 3V**, qui unus fuit ex quadraginta Ducibus a Langobardis in Italia statutis, mortuo Cleiso Rege Anno **DLXXV.** In sigillo pariter cujusdam Gaudiofi Episcopi eandem habes literæ **d** figuram; ex Episcopis autem hujus nominis in Italia neminem habes apud Ughellium (ut idem observat **Ficoronius** ad **Tab. x. n. 9.**) sexto Sæculo antiquiorem.

Literæ **I** nullibi apud quadratarios supernum punctum obtigisse constat. Hoc autem punctum, quod nos inter Antiquæ figuræ literæ **I** imminet, nimirum in litera illa minuscula sic **i**, primo invaluit Sæculo **vii.**, cum illa primum mihi occurrerit in musivo Ecclesiæ **S. Pudentianæ**, quod hujus Sæculi opus Ciampinio videtur **t. ii. p. 20. tab. vi.**, in illo legitur **AVXIT**.

Literam **F** minusculam inveni in lapide Anni **cccxcvii.**, ut ex Consulatu **Cæsarii & Attici** in Epitaphio patet. Lapidem habes ap. **Bottarium ib. t. iii. pag. 117.** in qua legimus **ZEO, ET STATIA VI VI FECERVNT.**

Literæ **T** nova invaluit figura post Sæculum **x.** sic **7** Illam primo habes in iisdem Valvis Beneventanæ majoris Ecclesiæ, in cujus quadro sexagesimo legi **TREVENI** cum literis **T & R** simul infertis.

Li-

Litera V sero tandem, nimirum medio ævo rotundam adepta est figuram, ablato imo cuspide, sic U. Illam raro invenies in monumentis. Sæculo ix. majoribus: numquam vero in primis illis, quæ quintum non attingunt Sæculum. Forma autem minuscule hujus literæ serius invaluisse testantur sigilli, unus Constantinianus cujusdam, alter Justinianus, qui quis fuerit incertum manet, ap. Ficoron. Tab. v. n. 4., & Tab. vii. n. 1., in quibus U rotunda quemdam habet apicem ad dexteram latus sic U, ut est minuscule hujus literæ figura. Ex his itaque colligas, in lapidibus discrimen inter V cum cuspide, & U rotundum sero obtinuisse; & medio tandem ævo discrimen illud invaluisse apud quadratarios inter V consonum, atque U vocale.

Litera tandem septentrionalis duplicis V, sic W, apud quadratarios, aliosque artifices post Sæculum X. forte obtinuit, cum nullum viderim valvis illis Beneventanis antiquius monumentum, quod W habeat in his sane quadri quinquagesimi quinti epigraphis sic se habet: EPS WLTVRARIENSIS.

VII. Quemadmodum autem e Septentrione delapsæ gentes hanc literæ W figuram effinxere, ita tandem & usum duplicandi consonantes invexerunt. In causa autem erat rudis, atque aspera illorum pronuntiatio, qua quidem consonas veluti duplici spiritu proferrent; hinc & duplicis V figura enata; atque hinc post Sæculum III. ea nempe ætate, qua invalescebat nova hæc pronuntiatio, usus duplicis literæ in ipsis etiam irrepsit lapidibus. Sic in lapide, posito COS. *Limenio*, & *Catulo*. Anno eccxlx. ap. Boldetti. p. 81. leges EVVODIVS. In alio lapide ap. eund. p. 82. n. 19., posito *Gratiano Aug.* & *Leone* COS. Anno ccclxxx. legimus VVIXIT. In Musivo Ecclesiæ S. Apollinaris Ravennæ Anni DLxx. ap. Ciamp. t. II. occurrit: PA-

LATTIVM. In Musivo Ecclesiæ S. Prædix Ro-
mæ, atque singillatim in illo Aediculæ s. Zeonis Sæ-
culi IX. legimus IACCOBVS, ap. eumd. Ciamp.
ibid. Immo & Græcos quodammodo vitium illud
infecisse puto, cum in Inscriptione medii ævi apud
Cang. in *app. Lexic. Media Græci* occurrat vox æ
αυαρητος sic scripta ACCHKRHTHS; quam equidem
vocem cum duplici litera C pro Σ habes in sigillo
eujusdam Johannis Consulis codicillaris ap. Ficor. Tab.
xvi. num. 6.

Hæc de literis dixisse satis sit, de quo sane argu-
mento sermo redibit in Dissertatione de *Cœmeterio*
Neapolitano, ubi fusius nonnullas explicare satagam
literarum notas, quæ lapidariæ rei Scriptores su-
gisse mihi videntur. Unum autem tyrones com-
perum habeant, velim, postremo, nimirum hoc
ex literarum ductibus petito argumento, tum po-
tissimum uti, cum nequeant certioribus ex aliis
notis minus equivocum ferre de lapidum ætate judi-
cium. Nam, ut jam diximus, cum a quadratariorum
ingenio literarum forma penderet, cumque quævis æ-
tas bonis, perinde ac imperitis id genus artificibus a-
bundarit, facili negotio literarum corruptio in anti-
quioribus quandoque lapidibus aliquando irrepsisse, fa-
tendum erit. Unum vero heic ex *Antiquitatum Veronen-*
sium Panvinii lib. v. c. 11., atque ex *Historia Veronensi*
Moscardi Libro iv. exscribam lapidem Sæculi vii. i. i.,
ut & quanta tum fuerit quorundam quadratariorum
insolentissima inscientia tyrones intelligant, atque
hinc argumenta colligant ad ætatem tum miscelæ
literarum, tum *barbaries* stili quodammodo dignoscen-
dam. Inscriptio hæc, pro ut extabat in parua-columna
Ecclesiæ S. Georgii in Valle Pullicella Veronæ, sic
se habet.

✠ IN

✠ IN NANI IHV XPI AE AONIS
 SCI IVHANNES BAPTISTE EAI
 FICATVS EST HANC
 CIVORIVS SVB TEMPORE
 DOMINO NOSTRO
 DIOPRANDO REGE
 ET VB (h. e. *Venerabili*) PATERNO
 DOMINICO EPISCOPO
 ET CVSTODES EIVS
 VV (h. e. *Venerabilibus*) VIAAIAANO ET
 TANCOR PRBRIS (*Presbyteris*)
 ET REFOA GASTANNIO
 GONDELAME INDIGNVS
 DIACONVS SCRIPSI

Gratulandum sane Quadratario, atque Diacono,
 illi ob miscelam literarum apprimè cerebrosam, huic
 ob latiare stilum. Lapis positus est Anno DCCXLIII.
 Satis habeant igitur tyrones his erudiri notis, Si-
 glis, aliisque argumentis, ad rem Christianorum La-
 pidariam quodammodo intelligendam: his enim a-
 ditum saltem immenso huic labyrintho illis feci,
 atque ducem ad primas usque rimas me illis præ-
 stiti. Clarissimorum autem Scriptorum, atque
 Majorum gentium Auctorum opera consulant, Cœ-
 meteria antiqua lustrare non dedignentur, Lapidēs
 eorumque lectionem scrutari; illorum sylloges diurna,
 nocturnaue versent manu, ut tandem, illis quæ ex
 Christianis epitaphiis, velut ex purissima, uberrima-
 que fonte manant, argumentis ad antiquam, atque
 medii ævi historiam illustrandam, publico bono u-
 tantur.

Ne vero quarundam Siglarum notæ, de quibus lo-
 cuti minime sumus, eisdem lateant tyrones, heic ad-
 didimus brevem illarum explicationem.

NOTAE LAPIDVM CHRISTIANORVM.

A. M. D. H.	Annos, Menses, Dies, Horas.
B.	Benemerenti, Benemerentis.
B. M.	Bonæ Memoriae.
B. M. P.	Bene Mererenti Posuit.
CC.	Consulibus.
COM. DŌM.	Comes Domesticorum.
D	Divus
DD. NN.	Dominis Nostis.
D.	Depositus, Deposita, Deposito.
H. E.	Heic Extat
H. F.	Honestæ Femina.
IN P.	In Pace.
IN DM X̄P	In Domino Christo.
K.	Kalendas.
P. M.	Plus Minus.
P. C.	Ponere Curarunt.
Q.	Qui, Quæ
SC	Sanctus, Sancta.
SD	Sub die.
S. XP.	Sacrum Christo.
SAC. VG.	Sacra Virgo.
V.	Vixit, Vita
V.C. vel VV.CC.	Vir Clarissimus, vel Consularis. Et Viri, &c.
V. P.	Vicarius Præfecti.
V. P.	Vir Perfectissimus.
V. P.	Vir Patricius.

Finis Dissertatio IV.

Σ Χ Ε Δ Ι Α Σ Μ Α.

Sive Inscriptionis ALAE, in Neapolitano Cœmeterio S. Januarii inventæ, commentariolum, cui sequitur Fragmentum antiqui Chronici Trojanæ, adhuc ineditum, notulis brevioribus illustratum.

Quamquam statuissem Inscriptiones, quas in nostro Cœmeterio Neapolitano, vulgo *S. Januarii extra Mœnia*, olim *ad Corpus*, cum illud perlustrarem, inveni, simul omnes publici juris facere in appendice Dissertationis Historicæ hujus Cœmeterii, quam altera parte hujus tomii tertii habes; heic nihilominus illarum unam dumtaxat brevi commendariolo prosequi e re nostra erit, cum sigillum quoddam præseferat, atque per se se quodammodo patefaciat, quod perperam tum *Cl. Lupus*, tum alii de Christianis antiquitatibus optime meriti Scriptores interpretati erant. Cum autem in ea Inscriptione Trojanæ Urbis mentio occurrat, ex qua forte illius ætas desumenda erit, ea de re fragmentum, adhuc ineditum, cujusdam *Chronici Ecclesiæ Trojanæ* addere non piguit. Perpetuo autem commentario illud illustrare heic supersedeo, brevioribus quibusdam pro re nata animadversionibus contentus, cum de eo data opera, fusius dicendum mihi sit, ejusque investiganda ætas in mea Bibliotheca Scriptorum Neapolitanorum, de *Cl. Johanne Francisco de Rubeis*, sive *Rubeus* verba facturus, de quo vix meminit *Toppius* noster in sua Biblioth. pag. 145., cum de elegantissima Apuliæ historia ab illo scripta plane sileat; quemadmodum & *Cl. Felicis de Rubeis*, *Johannis* fratris, *Regii Consilarii* sua ætate doctissimi memoriam illum præterisse pariter piget.

En

En itaque Inscriptionem, quam in altera contignatione Coemeterii, quarto ambulacro, quo, ut in Dissertatione fufius dicam, ad Caſtri S. Hermetis Cryptam itur, inveni in area alba ad arcuatum loculi, qui jamdiu reſeratus fuerat, caracteribus rudioribus, grandiuſculis atramento ſcriptam. Loculus haud muro ambulacri, ut paſſim ſunt, ſed ad cujuſdam concamerationis levam exciſſus, conditionem defunctæ haud vulgarem teſtatur.

HIC EST ALA DE MADRACO
QUE FUGIT DE TROYA CVM

III FILIS SVI.

VIX. AN. LXIX. M. X.

Hanc Inſcriptionem ſic legendam puto: *Hic eſt* (pro *jacet*, phraſis in inſcriptionibus mediæ labentis ævi vulgariffima) *Ala de Madracō* (pro *Mandrachio*, ſive *Mandrochio*, ut infra) *quæ fugit de Troja cum tribus Filiis ſuis. Vixit Annos ſexaginta novem, meſes x.*

Nomen utique mulieris, plane novum, quamdam corruptæ forſan orthographiæ ſuſpicionem prima fronte intulit. Verum eadem ætate nomen illud obtinuiſſe, patet ex quodam privilegio, ſive donatione Rogerii Ducis, quam infra habes in fragmento ſequentis Chronici, in quo ſubſcribitur quædam ALA, ſic: ALA DEI GRA DVCISSA SVM TESTIS. Nomen autem illud ex corrupto Romano prænomine ALLIA manaiſſe, mihi videtur; apud Gruterum enim pag. CMLIX. illud occurrit nomen tum Mulierum, tum Virorum in ſequenti lapide n. II.

C. ALLIVS. C. C. L. MYROBAT

ALLIA C. L. MEGISTÆ. L

ALLIA C. J. L. NICE L

ALLIVS C. L. MARIO L

Eſſi ad ipſos Romanos a Græcis nomen illud veniſſe, nullus dubito, cum apud Suidam, ut alia miſſa

faciam testimonia, illud velut proprium nomen occurrat: *Ἀλλῆς οὐνομα κινετορ*, *Allias nomen proprium*. Sive ergo a corrupto hoc nomine illud ALA defluxisse velis, sive græcum fuisse Mulieris illius nomen, utrumque probabile erit: quemadmodum enim inter Latinos medio ævo nomen *Maritimus*, & *Maritima* passim in lapidibus legimus, ita in Civitate a Græcis colonis excitata, cujusmodi Troya fuit, ut mox dicturi sumus, nil mirum erit a *Mare* nomen desumpsisse Mulierem illam; eo ut ALA appellaretur inter Græcos, qui *αλα mare* dixerunt; unde medio ævo factum est vocabulum *αλας*, atque *αλατη*, h. e., *Sal*, de quo vide Meursium in *Glossar. Græco-barb.*

Sequitur: DE MADRACO, quo quidem nomine Urbis nostræ, quam incoluerat illa, regionem venire puto. Ab ultima pene antiquitate euidam maritimæ regioni Urbis Neapolitanæ illud fuisse nomen, nemo inficias ibit in veteribus Archivorum nostrorum chartis vel parum volutatus; quemadmodum neminem latere puto, nostris medio ævo frequens fuisse ex ipsis denominari, quas incolebant, Urbis Regionibus, quod cum vulgatissimum sit, argumentis confirmare supervacaneum duco.

Hoc autem nomen adhuc retinet maritima regio; quam etiamnum *Mandracchio* appellamus. At undenam nomen illud regioni huic factum sit, difficile erit divinare, cum neque Græcum, neque Latinum esse, ferme pateat; quare mihi sedulo rem investiganti, una suborta est suspicio, fuisse nimirum antiquissimi portus Neapolitani, adjacentisque regionis nomen, ab Orientalibus primis Urbis accolis, atque portus illius fundatoribus unico, qui tunc erat, portui inditum. Conjecturæ viam fecere duo loca Procopii, unum de *Bello Vandalico*, alterum de *Bello Gothico*. Illuc enim Procopius captam a CPolitana classe Carthaginem, Bellisario duce, libro I. c. 20. de-

describens, hæc habet: καὶ οἱ Καρχηδόνιοι (ὥδ' ἂν γὰρ αὐ-
 τὰς καλεῖσθην) τὰς σιδηρὰς αλυσίδας τοῦ λιμένος, οὗ ὅθ' ἡ
 Μανδρακίον' ἀγκυροῦσιν, ἀφαιρομένοι, ἐπιστήσαντες τῷ στόλῳ ἐποι-
 ούν: *Ubi illas (naves) prospexere Carthaginienses,*
portum, quem Mandracium vocant, sublati catenis fer-
reis, classi receptum offerebant. Portum itaque, *cate-*
nis ferreis clausum, Mandracium Carthaginienses ap-
 pellasse, nos docet Procopius non modo heic, sed sæ-
 pius eodem libro. Hinc augurandum erit, qua de
 ratione ea denominatione portum appellarint illi,
 quos cum phœniciam locutos linguam, nemo igno-
 ret, sequitur & *Mandracium* orientale vocabulum es-
 se, haud græcum, ut nonnulli putarant, falsi tra-
 ditione antiqui alicujus Neapolitani *Chronici*, in quo
 narrabatur, a CPolitānis Imperatoribus Anno DXXX-
 VIII. portum nostrum conditum primo fuisse, atque
Mandracium græca voce appellatum: si omnes enim
 expendes græcas voces, ne unam quidem & *græcas-*
barbaras inter invenies, quæ vel quantulumcumque
 cum vocabulo *Mandracium* Μανδρακίον analogiam ha-
 beat. Duo autem sese offerunt conjecturæ originis hujus
 vocis certe orientalis: Primam repeto ex voce מדרגות
Madragha apud Exechielem c. XXXV. v. XX., quam
 Chaldaus interpres vertit *Turris* מדרגות *Madraghot*
Turres: facile itaque Portus *turribus* munitus, cujus-
 modi fuisse Carthaginiensium ille, describit Procopius,
 atque Macharius in suis *Comment. Historic. Hist. Bi-*
zant. t. x., *Mandracium*, quasi portus *Turritus*, dici
 potuit; hinc cum antiquus noster Portus eadem plane
 ratione altissimis circumdaretur Turribus ad ipsius Ju-
 stiniani ætatem, qua tandem a Bellisario eversæ il-
 læ fuere, ut idem Procopius de *Bello Gotthico* L.
 I. c. X. scribit; probabilius videtur, idem *Mandraci-*
 nomen ab Orientalibus, qui illum construxerant, Tur-
 ribusque de more muniverant, obtinuisse. De more
 dixi, cum id nos aperte doceat Strabo Geogr. I. v.

Con-

*Conditores urbium maritimarum fugiabant oras, vel ante illas tuta locabant propugnacula, ne incurfantibus praedonum navigiis in promptu jacerent. Hanc firmare conjecturam optime vides eundem Procopium, qui eodem libro *ibid.* invasam a CPolitani militibus, qui per subterraneos aquæductus Urbem clam intraverant, Neapolim describens, narrat, milites, ceteris facile devictis Urbis praesidiis, ad multam tandem diem maritimarum Turrium illa vicisse, eo quod maritima moenia neque Gothi, neque Neapolitani, sed Judæi tuebantur: Interea, sic ille, ad maritimam murorum partem non Barbarorum (eo nomine Gothi veniunt apud Procopium) sed Judæorum custodiis munitam, nec scalis uti milites, nec ascendere poterant. Judæi itaque ad vi. usque Sæculum Portus adjacentem veluti ex antiquo jure incolebant regionem, eamque ab altissimis turribus, ad quas neque scalis ascendere poterant CPolitani milites, custodiebant. Quas equidem tårres primos Urbis nostræ conditores ædificasse innuere videtur Statius, qui in *Silvar. libr. ad Poll.* illas appellat *Turres Chalcidicas*. Vel itaque portus illud tulisse nomen a primis phœniciis Urbis conditoribus dices; vel si hæc minime arriserit conjectura, olim ab Orientalibus, quos *Judæos* appellat Procopius, qui adjacentem Portus regionem sexto adhuc Sæculo incolebant, propria lingua illum *Madracium* denominatum fuisse, fatendum erit.*

Hic autem Portus is certe est, qui in antiquis nostris diplomatibus *Surrentinus* appellatur; tum quod Surrentina eo appellerent navigia, tum maxime quod e regione Surrenti erat, quem num forte spectaverit Statius noster, affirmare non auferim, cum ille in suo *Hercule Surrentino* deportu Neapolitano inter Euplæum, & Megaras loquatur, illumque *placidum Limonem* appellaverit: *Placidus Limon.*: Ubi Janus Parrasius, ut in ms. Bibliothecæ S. Johannis ad Carbo-

nariam, adnotat: *Limon Portum dicit Neapolitanum, græce appellatum, ut plerique Neapoli, in qua sunt quædam Maris ora, ut inquit Florus.*

Hujus autem Portus ad usque Caroli primi ætatem aliqua supererant vestigia, cum ob terræ colluvionem, quæ e proximis olim Neapoli incumbentibus collibus cediderat, in dies oppleretur; etsi eam sane denominationem, perinde ac illam *Portus Majoris* retinuit ad ætatem usque Caroli I. Andegavensis, ut legimus in ejus Registro Anni MCCLXIX. Indiēt. XI. Lit. D. fol. 250. *Major Portus, qui dicitur de Surrentinorum, & Amalphitanorum, &c.* Illum maximis sumptibus olim Neapolitani tuebantur, atque quovis anno lustrabant, eo ut in antiquis nostris memoriis mille auri uncie in id impensæ annis singulis legantur. Hinc tandem fere totus paulatim in continentem abiit, quare adhuc restat Regioni nomen *Mandracchio*, atque brevissima maris concha, parvis navigiis pervia, reliqua est, quam nostrates etiam *Molo piccolo* appellant; quamobrem Carolus I. Andegavensis alterum navale, jactis maximis in altum molibus, adjeit. Verum, cum non sit his locus, de Portu hoc satis, ne rerum nostrarum amore suscepto ex itinere nimium deflexisse videar.

Alteram non pigeat summis saltem labellis me heic delibare hujus *Mandrachii* conjecturam, quæ quidem ex altera hujus vocis antiquiori apud Hebræos significatione oritur. Apud hos sane illa potissimum gymnasia, sive scholæ, quæ in porticibus erant appellatur מדרשא *Madrasha*, unde apud Hebræos invaluit vulgatissimum illud adagium מן מקדשא למדרשא apud R. Sal. in Chron. II., h. e., *ex templo in Scholam*, cui pene simillimum est & aliud adagium ap. Buxtorphium in Lexico Rabinico. Nemo autem, qui Templi Hierosolymitani iconographiam noverit, Scholas in ejusdem Templi porticibus fuisse, ignorat. Atqui consimiles porticus, in quibus quoddam Scholæ genus erat

erat, ad hujus, de quo adhuc locuti sumus, portus litora fuisse, testis est Fl. Philostratus initio libri I. *Imaginum*, cujus verba cum e nostra maxime sint sententia, heic libentius referam: sic itaque ille, postquam sui Neapolim adventus causam descripserat: *Extra mœnia autem diversabar in suburbio ad mare vergente, in quo Porticus quadam, favonio vento obversa, exadificata erat, quatuor, ut puto, aut quinque contignationibus, Tyrrenum respiciens mare.* Quot quot heic congescit hujus Porticus notas mirum in modum ei quadrant portui, quem Mandracium olim appellari diximus, cujus tenuissima rudera in *Melo piccolo* nunc supersunt. Porticum sane illam *in suburbio ad Mare* esse dicit Philostratus, siquidem extra civitatis muros, atque maritimam civitatis portam erat; teste enim prisca rerum nostrarum historia, mœnia maritima eo loci ætate Philostrati fuisse constat, quo nunc Ecclesia B. Mariæ Rotundæ extat, eoque portam urbis Maritimam vulgo *Ventosam* extitisse. Hinc Porticus, quam in suburbio ad *mare vergentem* fuisse, scribit ille, eo loci, qui nunc *Seggio di Porto* dicitur, stetisse, adeoque ad Portus ipsius oras, nemo in dubium verterit. Cum autem qua e regione Porticus staret, describat Philostratus, cuinam vento & portus ipsemet obversaretur plane indicat, nimirum *Phavonio vento obversa . . . Tyrrenum respiciens mare.* Hic autem est ipsissimus portus illius, de quo nobis sermo est, situs; *Mandracium* enim, uti & est Regio hujus nominis, cui illud ex portu nomen reliquum fuit, Phavonio obversa est vento, atque Tyrrenum adhuc respicit mare. Igitur illud, in quo Philostratus diversabatur, *suburbium ad mare vergens*, ex descriptione situs eo, quo diximus, loci fuisse, dicendum erit, perinde ac finitimum portui, quem illuc etiam fuisse tum antiqua denominatio, tum eruta Celani nostri ætate magnificentissimi Phari rudera testantur.

Se-

Sequitur autem Philostratus: Resulgebatque ea (porticus) & lapidibus, quoscumque luxus commendabat, maxime vero picturis splendebat . . . . Ego autem & ipse picturas commendare constitueram, eratque praterea hospiti filius admodum juvenis, qui decimum jam annum attigisset, audiendique & discendi percupidus, qui ipsas lustrantem me observabat, atque interpretarer rogabat. Ut ne itaque levam mihi esse mentem arbitraretur, esto, dixi, faciam istas argumentum dicendi, cum primum juvenes venerint. Quare cum venissent, puer, inquebam, proponat, dedicatumque ei esto studium in oratione nunc ponendum. Si itaque juvenes illuc, orationem ut audirent, conveniebant, quis inficias ibit, scholam quamdam Porticum illam fuisse? Immo ex hoc eodem Philostratis studio, qui, ait, constituisse picturas illas commendare; pariter atque efflagitatu filii hospitis, cui levam sibi non esse mentem testari conatur Philostratus, sequitur, ea potissimum de re picturas illas in Porticu suspensas fuisse, ut nimirum antiquitatum gnari easdem commendarent; quod eo in solemne Neapolitanos inter abierat, ut juvenes illuc data opera venirent, quo commendaria isthæc exciperent. Vide in his omnibus antiquæ Scholæ genium. Neque heic mihi quis succenseat, quasi antiquas Urbis nostræ Scholas ad maris fere litus statuere velim; novi siquidem vetustas olim Scholas ad S. Andream, ubi nunc situm est, Templum (1) statuisse rerum

(1) Hac sane in re traditioni potius, quam argumentis standum erit; duo siquidem, quæ adducuntur argumenta nullius fere mihi momenti videntur; cum hoc nostri confirmant tum ex nomine vici, Templo S. Andream proximi, qui olim *Scholarazzi* dicebatur; quod sane nomen alia forte ex causa probabilius vico obvenerat: tum ex Antecessorum Universitatis nostræ solemni anniversaria pompa, qui quidem die

nostrarum Scriptores, de quarum situ quicquid sit, publicis hisce scholis, privatas illas, atque extemporaneas, ut ita dicam, apud Græcas, Orientalesque gentes communes, confundere nollem; quare præter publicas scholas, inter privatas illas, in quibus nimirum cuique dicere jus erat, Porticum hanc, in qua Philostratus edisseruit, libentius recenserem. Imo ex ipsomet Philostrati textu hoc certe discrimen desumere licet; ea enim in Porticu suam instituisse orationem dicit, quod publice dicere propositum ei non fuisset: *Mihi igitur cum publice declamare minime propositum esset &c.* Alter igitur erat publice docendi locus, alter privatim edisserendi, cujusmodi Porticus fuerat, in qua ea de re juvenes, ut diximus, conveniebant, ut viros doctos, qui illuc versabantur, audirent. Ipsæ vero, quibus Porticus illæ exornabantur, Imagines quamdam illuc scholam fuisse, dilucide testantur; philologis enim haud novum erit tum Græcos tum Latinos, Græcos imitatos, virorum, qui de literis optime meriti erant, imagines in ipsis scholis auditoribus exhibuisse, quo illorum exemplo hi ad virtutem, atque immortale nomen sibi comparandum excitarentur; hinc passim in scholarum Lapidibus, aere vel publico, vel privato positis, legimus: *Scholam cum Imaginibus, & statuis &c.* Immo rem mire confirmat, atque copiose describit Sidonius, qui de hisce locutus scholis, hæc habet: *In Arcopagis & Gymnasiis*
Tom. III. P. I. Y

die S. Andreæ sacra omnes simul cum cereis ad Templum illud proficiscebantur, quasi, obmutata religione, sanctiori ritu illam quam olim Minervæ, cujus illuc extitisse templum arbitrantur, Ethnici agebant pompam, & ipsi in D. Andreæ honorem agerent. At tanti non sunt argumenta hæc, ut antiquissimas nostratum scholas illuc fuisse credamus.

fiis curva cervice Zeuxyppus, Aratus panda, Zenon fronte contracta, Epicurus cute distenta, Socrates coma cadente, Aristoteles brachio exerto &c. Neapolitani itaque, gente Græci, similibus imaginibus tum virorum clarissimorum, tum antiquæ mythologiæ Porticus illas exornaverant, eo quod pro schola juvenibus patriis essent.

His itaque de Porticu, Portui certe finitima, dictis, in qua Scholam quamdam nostros habuisse ostendimus, ad nomen nunc, quod orientales portui ea de re fecere, descendamus: Huic enim Porticui *Madracha* olim nomen ab antiquissimis urbis nostræ phœniciis conditoribus fuit, eo quod scholæ instar foret; illamque deinde, qui supervenere Græci eodem antiquo appellarunt nomine, pro græcæ linguæ genio parum immutato, & ad Græcam desinentiam traducto, unde ex voce *Madrasha*, vel *Madrasca*, *Μαδρασχίων* fecere, quod nostræ Inscriptionis lectioni adamussimè respondet, in qua idem ille locus, qui tunc in Urbanam Regionem jam abjerat, adhuc *MADRACHVM* absque N appellatur; quare & N huic yoci additam fuisse puto post Sæculum XIII. Ex hoc igitur finitimæ Porticus *Madrachii*, vel *Mandrachii* nomine ipsemet Portus facile idem tulerat *Madrachii* nomen; quod & de Carthaginiensium illo apud Procopium forte dicendum esset, si laudatus Historicus de portu illo descriptius locutus fuisset. Sive itaque prima, sive altera lectori, cui arbitrium esto, arriserit conjectura, ex orientali vocabulo etymologia nominis Portus, perinde ac Regionis Urbanæ, quam etiam nunc *Mandrachio* appellamus, desumenda erit; quamobrem manifeste liquet falsos esse scriptores illos, qui nullis suffulti, obscuram præter traditionem, argumentis, portum *Mandrachii* putarunt a CPolitanis Imperatoribus Sæculo tandem VI. constructum fuisse, eoque nomine ab illis appellatum.

Cur

Cur autem Alam hanc de *Troja* fugisse in Inscripti-
ptione legimus, ac quandonam inde fugerit, nunc re-
stat divinandum; qua quidem occasione quædam de
ipsa etiam *Trojæ* Urbe dicenda erunt, ne exterorum
errores in nostrarum Urbium finibus assignandis ulla
sine animadversione dimittamus.

Quo enim nunc *Troja* Urbs est, Ecanam olim
fuisse, *Daunia* historia docet, quæ a Graecorum *Casti-
pano* nomen tandem in *Catipanata*, deinde *Capitana-
te* illud mutavit. Tum Jovius, tum Cl. Cluverius
uterque plane fallitur in assignando hujus Ecanæ a-
gro; ille enim in vita Ducis Gundisalvi illam eo fuisse
ubi nunc Foggia est, scribit; alter in Hirpinis, quo
nunc Accadia est. Forte utrisque fucum fecere Anto-
nini, atque Hierosolymitanum Itineraria, qui perperam
octoginta passuum millia cum statuunt inter Beneven-
tum & Canusium, facile intermediarum Civitatum fi-
nes, agrosque undique perturbarunt. At duo veterum
Romanæ Historiæ scriptorum loca dilucide Ecanum A-
grum definire mihi videntur: Polibius enim L. III,
scribit: *Annibal, castris circa Argii ripam locatis, Argi-
ripanum agrum, & Dauniam universam populatur*. Vi-
de situm Castrorum Annibalis: at paullo post sic se-
quitur Polibius. *Q. Fabius cum omnibus copiis profe-
ctus castra circa Æcas, quinquaginta stadiorum intersti-
tio relicto, posuit*. Utraque autem castra paullo a se
invicem distare, Romana nimirum, atque Carthagi-
nienſia, mox explicat ille: *Annibal cognito Dictatoris
adventu, nulla mora facta, adducit in aciem exercitum,
copiamque pugnandi hostibus fecit; sed ubi aliquantum
commoratus se neminem prodire in certamen videt, in
castra revertitur*. Castra itaque viciniora quodammo-
do erant, eo ut Annibal ex suis statim senserit ca-
strametatum esse, ut venerat, Dictatorem Fabium.
Alter, qui luculentius rem confirmat est Livius, qui
L. XXI. eandem describens historiam, hæc habet: *Quo*

primum die haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Pœnus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret; sed ubi quiesca omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota videt, in Castra rediit.

Castra itaque Annibalis in conspectu Romanorum erant; Romanorum illa quinquaginta stadiorum interstitio ab Annibalis illis distabant. Igitur Arpi, quo Romani ex Livio castrametati erant, eodem interstitio a Castris Annibalis distabant: Arpos autem a sinistro latere viæ, qua Nuceriā itur, idem statuit Cluverius; Castra itaque Annibalis a dextero erant, atque intervallo quinquaginta stadiorum, quanti profecto est a sinistro latere viæ, qua a Nuceria Arpos itur, ad dexterum ubi nunc Troya est. Ergo castra Annibalis, perinde ac Romana, eo intervallo, utraque circa Ecanam erant; Pœnus vero ad Argium secus Ecanam, Romanus contra Argium, nimirum ad sinistrum Ecanæ latus erat. Quod si is non fuerit Æcæ, sive Ecanæ situs, nequit idem Livius intelligi, cum L. xxiv. Æcas vicinas statuit Luceriæ: *A. P. L. Fabio, qui circa Luceriam Provinciam erat, Accuas oppidum* (II) (h. e. Æcas) *per eos dies vi, captum, stativæque ad Ardoneas communita*. Ex his itaque brevi pro commentarioli angustis dictis, cum colligamus verum situm castrorum Annibalis, falsi convincimus Jovium, atque Cluverium, qui Ecanam vel in Foggia, vel in Accadia locarunt; iisdemque

ex

(II) Hic restituendus Livii testis erit, & pro *Accuas* legendum procul dubio *Æcas*, Amanuensibus id tribuas, qui alteram diphtongi *Æ* literam, in *c* mutarunt, eaque ratione novum oppidum Marte proprio effinxere; nulli enim illud invenies *Accuas* oppidum, nisi in depravatis Livii textibus. Correctioni facile accedere lectores. Spero, cum illa sponte sua quodammodo, ut ita dicam, fluat,

ex Polibii, atque Livii testimoniis intelligimus, falsos etiam & nostros quamplures fuisse Scriptores, qui Trojam in ipsis reædificatam esse antiquæ Ecanæ ruinis autumarunt. Cum enim Castra Annibalis non in Ecana, sed prope Æcas fuissent, cumque Trojam in ipsis Annibalis castris Græcos exædificasse, omnes fateantur, plane sequitur, Trojam non ad ipsas Æcas, sed apud ipsas Æcas, aliquantum scilicet ab illa remotiorem, fuisse.

Stetit Ecana ad vi. usque Æræ Christianæ Sæculum, cum Martianus Ecanensis Episcopus interfuerit Synodo Romæ, a Symmaco R.P. celebrata Anno DI. Verum quo fato tandem Urbs illa interierit, historia plane silet. Num autem nova Troja ex antiquæ Ecanæ ruinis excitata fuerit, an in ipsis Annibalis castris extructa, quæ, ut dictum est, non ad Æcas, sed apud Æcas fuerant, dignum vindice nodum esset. At cum topographicis hisce quæstionibus immorandum mihi non sit, mea quidem sententia, in ipsis Ecanæ rudibus Troyam Græcus Dux exædificavit, quæ sane Ecanæ ruinæ nomen jamdiu a Castris Annibalis veluti vicinioribus desumpserant; quamobrem passim apud Historicos legimus, Troyam eo loci extructam fuisse, quo Castra Annibalis fuerant: Antiquiora profecto monumenta aperte testantur, Troyam, quo olim Ecana fuerat, Græcos excitasse. Sic in antiquo lapide, qui olim erat secus Cœnobium Sanctimonialium Urbis Trojanæ, legitur: *Illustris Æcana Urbs, mutato nunc nomine, Troja vetustissima. . . hic monumenta collocata &c.* Apud Alphanum Salernitanum Episcopum in Vita SS. XII. Fratr. Mart. eadem habes:

Evolat interea Præfectus versus Ecanam

Urbem, quam vulgo mutato nomine Trojam

Dicunt . . . . .

Hoc idem confirmant argumentum duo Chronistæ Cassinensis, & Amalphitanus, quorum primus L.

11. c. 38. 39., alter P. 1. c. xxxi 11. reedificatæ Urbis historiam describunt: Lubet Amalphanti verba exscribere: *Sequenti vero anno (nimirum MXII.) Basilius, & Constantinus fratres Catiporum suum, nomine Bugagnanum (in Chronico Cassinensi Catipanus appellatur Bojanus, Bajanus, & Bujanus) magna cum thesauri pecunia duxerunt Apuliam, . . . Hic in Apulia finibus Anno Domini M. & xlii. radificavit Civitatem diu diructam, muris parvis; quæ nunc dicitur Troya, & antiquitus Civitas Æclena vocabatur. Vide Frezza L. 1. c. de antiquo statu Regni, & Ammiratum de Comitibus Trojanis locutum; in genealogia Familæ Coscia.*

De Anno restitutæ Civitatis sub iudice lis etiam manet. Ex laudatis enim Chronistis Bugagnanus illam reedificavit Anno MXIII. Verum vetustior est in fragmento Chronici nostri, in quo legimus Henricum Bavaricæ Ducem & Imperatorem anno MXIV. contra Saracenos pugnasse . . . ac Bugagnanum Græcorum Ducem, qui eis favebat adeo bello infectatum esse, ut cum Troyæ ejecerit, quam ille in Apulia copdiderat, anno MVIII. Græcis coloniis inductis. Cui equidem sententiæ & Frezza noster accessit.

His de Troya dictis, ad inscriptionem nostram revertamur. Nequit sane illa antiquior videri Sæculo XI., in quo primum urbi a Græco Duce (qui & *Aurivianus* in epistola Alexandri II. R.P., quam in sequenti Chronici fragmento habes, appellatur) ædificatæ Troyæ nomen fuit. At quandonam Ala illa de Troya fugerit, haud facile divinaberis; forte cum ab Henrico imperatore capta est Troya, mulier Neapolim petiit cum filiis suis; quæ sane conjectura probabilior mihi, atque tutior videtur, si historiæ illius ætatis standum erit; Ala enim cum suis filiis, illatam Troyæ vim ab Henrico declinans, optimo consilio Neapolim fugit, cum ceteras inter

Re-

Regni urbes, quæ Henrico parere detrectarunt, vel prima Neapolis nostra fuerit, quæ Henrico I. Imperatore suos adhuc *Duces* habebat, ac propria utebatur politia; quamobrem etiam postquam Normanis paruit, Occidentalium Imperatorum jura minime secuta est, eo ut tandem obsidioni Henrici V. Imperatoris strenue restiterit, teste Chronista Sueffano initio Chronici sub anno M^{CC}XCII., cujus verba describere heic juvat: *Anno Domini M^{CC}XCII. de mense Aprilis Rex Henricus Imperator. . . . obsedit Neapolim ubi moratus est per tres annos, & die S. Bartholomæi recessit cum pudore, & secessit in Apuliam.* Merito itaque Ala e Troja profuga, Neapolim se se recepit, quo adhuc græca reliqua erat Politia. Quæ quidem modo arriserit conjectura, Ala Neapolim petiisset ineunte Sæculo XI., qua certe ætate Alam humatam nostro Cœmeterio fuisse, atque inscriptionem ei positam dicendum erit. Verum de tam obscura, atque parum utili indagine lectores haud moror.

Tandem ad figlum, quod huic commendario occasionem præstitit, ut me conferam, nemo inficias ibit, figuram illam duplicis literæ H, simul colligatæ, ternarii numeri notam esse; quod vel cuilibet inscriptionem hanc legenti per se se patet, in ea sane leges Alam fugisse de Troia cum **H** Fil. suis, h.e., tribus filiis suis: Quod observatu dignum erit, cum Sæculo XI., quo forte nostra hæc humata fuit Ala, eo uterentur Siglo nostrates, qui græcam adhuc sapiebant originem, quandoque aperte se se prodit græcissantis quadratarum genium & in Lapide illo Lupi, in quo & græcum ΔΟΥΛΗ & Siglum illud occurrit. Ala itaque, ejusque filii, e græcis forte colonis, ea usi sunt sigla. quod profecto confirmare possem alio græco monumento Cœmeterii nostri, in quo notæ numericæ lineola quadam

dam colligatæ simul apparent; At de illo in Dissertatione fufius.

Hæc de Alæ epigrammatico fatis fit dixiffe, quandoquidem malui quamplura defiderari, quæ copiofe in Historia noſtri Cœmeterii expendenda erunt, ne heic immature veluti dicta, ordinem, atque methodum Differtationis, quam ſequenti habes tomo, quodammodo perturbent.

CHRONICI TROIANI

FRAGMENTUM.

Cum Ala, quæ noſtro humata fuit Cœmeterio, Troiæ cives fuerit, operæ pretium duxi fragmentum hoc Chronici Trojani medii ævi, olim ex membranaceo codice a Johanne Franciſco de Rubeis deſcriptum, publici juris facere in appendice commentarii hujus epitaphii. Codicis hujus antigraphum exemplar penes me ſervatur, cum illud dono acceperim ab amiciffimo, ornatiffimoque viro, in Philoſophicis, Mathematicisque diſciplinis apprime verſato, P.D. Lodovico Vuolo Cœleſtinæ Congregationis Monacho, in cujus manus cum aliis antiquis chartis forte fortuna devenerat. Cum autem illud ætati Inſcriptionis ALÆ definiendæ aditum faciat, acceptiffimum antiquitatum noſtrarum ſtudioſis erit, quorum gratia, quaſi immature heic illud, veluti optimam laciniam, inſcriptioni adtexui: hoc ſiquidem fragmentum cujus ſit ætatis, quid de ejus ſit γρηγοριανη, copioſe dicendum mihi erit, atque opportune, ut jam dixi, in mea Neapolitana Bibliotheca. Modo itaque quamdam ex illo in noſtri Cœmeterii epitaphium lucem manare, fatis erit: de iis vero, quæ ad Hiſtoriam rerum noſtrarum pertinent, illuc edifferere commodum erit.

CHRO-

CHRONICON.

ANno 1014. Henricus Bavariz Dux Primus Germanorum, quum Procerum sententiis, nec non ex hereditate primum Imperium iniverit Romæ post annum 12. a Benedicto Octavo diadema suscepit : contra Saracenos pugnavit, eosq. Capua expulit, ac Bubaganum Græcorum Ducem, qui eis favebat, ad eo bello infectatus est, ut eum Troyæ ejecerit, quam ille in Apulia condiderat anno 1008. græcis coloniis inductis, ubi Annibalis Castra fuerant.

Vacavit postea Eccl. Troyana per mensem unum, & dies x. & successit Clero Jo: Episcopus, quem consecravit PP. Benedictus Nonus, & seddit D. episcopus annis 30. & menses 1. dieb9 25. obiit sexta die mensis Augusti. Vacavit Ecclesia Troyana mens. octo dieb9 (*Diebus*) 25. & successit eid. Stephanus Eps Normannus.

Stephanus Normannus Eps seddit annos 18. menses 7. & dieb9 decem obiit die undecimo Octobris. Vacavit Eccl. & successit ei Gualterius Frangente ij (*secunda die*) mensis Novembris, quem consecravit Gregorius Septimus.

Anno 1081. Alexius factus est Imperator, & Robertus dux transivit mare, & cepit eum impugnare ob Olimpiadem filiam suam, quam expulerat de palatio suo. Hoc anno Troyani Rebellionem fecerunt in festo S. Marci, quia Rogerium Comitem filium Roberti ducis, quem pater dimiserat ad custodiendam terram suam, & superatis a Normannis, postea facta est ex eis crudelis mortalitas.

Gualterius Eps seddit annis undecim mensib9 trib9 diebus octo, obiit 4. die mensis Augusti. Vacavit Eccl. mensem unum diebus xi., & successit ei Gerardus placentinus octavo die mensis Octobris, quem consecravit Urbanus PP. secundus.

Ani

Anno 1093. Urbanus PP. 2. celebravit s. Synodum Troyæ Episcoporum 55. Abbatum 12. conf. p. hebdomada mensis Martii.

Hoc anno Gerardus Troyanus Eps cepit edificare Eccl. S. Mariæ in mense Aprilis. Hoc anno factum est signum in stellis, quæ visæ sunt cadere de Celo, quasi pedrere.

Eodem anno Gerardus Eps Troyanus cepit fabricare Eccliam in mense Aprilis, & post aliquod tempus mortuus est predictus Eps Gerardus & successit Cenomanicus. Supra dicto Anno ductus fuit Coybanus Turcus cum innumerabili multitudine Christianorum, qui populo Christiano apud Antiochiam in qua obsederant Christianos . . . . .

Anno 1097. obiit Girardus Eps x. die mens. Jan. intrantis, & seddit in episcopatu annis novem mensibus septem & diebus undecim, & successit ei Ubertus Episcopus Cenomanicus die 20. Junii, quem consecravit Urbanus PP. 2. Eod. anno nova civitas Troya passa fuit incendium prima nocte Augusti. Posthac defunctus est Eps Troyanus & successit Episcopus Guiglielmus Vigoctus.

Anno Dni 1101. obiit Ubertus Episcopus Troyanus die 13. mensis Xbris. Hic seddit in episcopatu annis 4. mensibus quinque diebus 24. & vacavit Eccl. diebus 30. & successit Guiglielmus bigoctus in episcopatu die 13. mensis Jan. quem consecravit Pascalis PP. 2.

De Corporib9 Sanctis.

Anno Dni 1105. Ind. 13. Corpora sanctorum Eulacterii & Pontiani, atque Anastasii translata fuerunt in Troya de civitate Tibera die 19. mensis Julii, astantibus quibus corporib9 venientibus Guiglielmus eps, ac pful (*presul*) Bibinensis cum Turtubicensis, præ-

præsules processionem facientes, cum Trojanis decem millibus utriusq. sexus obviam exierunt. Hoc erat scriptum in latere sepulchri: Ego Peri sentia peregrina cum Gaio, & Aurelio marito meo invenimus corpora Santor. Eulesterii Episcopi, & Pontiani PP. juxta viam framineam in loco V. . . . .

Gloriosa Translatio Santorum Martyrum Eulesterii Pontificis, & Anastasii fuit quartodecimo Kalendas Augusti, anno Dominicæ incarnationis 1105. 13. inditiope, procurante totius Orbis Monarchia Paschali pp. (papa) secundo Imperante et Gloriosissimo, ac sanctar. preceptoris Ecclesiarum Electore Roggerio nobilissimo.

Anno 1114. Guiglielmus secundus, Eps Trojanus multa Dona obtulit Episcopatu Troyano, multosque libros, & alia Ornamenta, & recuperavit parochiam, quæ fuit deperdita per 28. annos.

Anno 1115. Guillielmus Dux accepit Investituram a PP. Pascali de ducatu Apulie apud Caparanum, hoc anno et Eps Trojanus obsedit Castellum, illudq. cepit, & combussit; cepitq. in eo Guilielmum Altavillæ (III) cum omnibus suis pro crudelitate quam faciebat peregrinis hjerosolomitans.

Anno 1116. Guiglielmus Dux transivit mare, & ivit loquutum cum Imperatore Alexio apud pipopolim. Quo supra dicto Anno Pascalis Papa celebravit Syn

(III) Fuerit ne Guillielmus iste unus ex antiquis hujus familiæ Regni *Baronibus*, affirmare non audeo. Meminere hujus familiæ, inter Baronum illas, Registra tum Suevicorum, tum Andegavensium: In registro enim Federici II. inter Barones *Iustitiarii Calabria* habetur quidam Guillielmus de Altavilla: & in illo Roberti in *Monstra Baronum* An. 1325. inter Barones *Principatus Citra* recensetur Buccardus de Altavilla.

Synodum Troyæ, & confirmavit treguas usq: ad tres continuos annos.

Anno 1118. PP. Pascalis obiit Jo: Gaetanus successit in pptu (*papatu*), eodem anno Guiglielmus Episcopus obtulit portas eneas, quæ sunt in fronte Ecclesiæ Troyanæ.

Anno 1119. Indi. 12. , anno Pontificatus Domini Calisti Pape secundi p. (*primo*) Rogerii Gloriosi Ducis filii nono . Guilielmus secundus hujus Trojane Seddis episcopus episcopatus . . . . qui anno 12. has portas fieri fecit de proprio Ecclesiæ Erario , ipsam quoque fabricam a fundamentis fere erexit.

Anno 1119. Robertus Capuanorum Princeps defunctus est, Todanus Frater ejus successit. Hoc anno Guiglielmus Dux factus est homo PP. Calisti (IV) apud Beneventum de mense Octobris . Eodem mense predictus PP. venit Troyam & honorifice susceptus est.

Anno 1122. Dominus Guiglielmus Eps Troyanus cepit edificare Titulum Sanctæ Mariæ & obtulit multa Dona suæ Ecclesiæ Troyanæ. Obiit . . . successit.

Anno 1124. Honorius Episcopus Troyanus ordinavit Abbatissam in monasterio Sancti Blasii nomine Chaterinam. Hoc et anno supra dictus Eps Troyanus obtulit portas parvas æneas Sanctæ Mariæ. eodem Anno mortuus est Guiglielmus dux Salerni.

De-

(IV) Quis hic fuerit Guillielmus in mea dicam Dissertatione Cœmeterii Neapolitani ; ubi & phrasem : *Homo Papæ fieri* , fuse explicaturus sum.

Dedicatio Ecclesie S. Vincentii de Troya.

In nomine Prig, e f., & S. S. Ego Guiglielmus 3. Divina M. Trojanus humilis Eps dedicavi hoc Altare, & Basilicam in honorem Dei & B. Vincentii Leviti & Martiris, ornans illud beatissimis reliquiis beat: Eulesterii Episcopi & Martiris, & almfici presulis Secundini, atque Nicolai Episcopi & Confessoris nec non & Caterinæ Virginis. Anno Incarnat. Domini nri Jesuxpti, de cujus latere in cruce pendente fabricata est Ecclesia, 1169. nostri Episcopatus anno 15. die Dominica mense Maii die 2. Ind. 2.

Anno Domini 1170. Dominicæ Incarnationis mense Martii die 15. 14. Inditione mortuus est Guiglielmus prædictus anno 1190. mense Novembris die 18. mortuus est Rex Guiglielmus Secundus.

Corrigia Troyana.

Anno Domini 1182. Ego Guiglielmus 4. divinæ Misericordiæ Trojanus humilis Eps die 11. Maii recuperavi tenimentum quod dicitur corriggia Troyana, de quo tenimento Troyana Ecclesia longissimo tempore nullam habuit utilitatem, & locata est domino Raynaldo, & suis heredibus pro uncis 4. annuatim, & ex hoc facta sunt duo consimilia Instrumenta, quorum unum est penes Dominum Raynaldum, & aliud est in Thesauro Ecclesiæ, & hoc fuit in anno primo sui Episcopatus. Obiit Anno Domini Dominus Guiglielmus 4. Episcopus Anno Domini 1187. mense Februarii 5. inditionis.

Guiglielmo 4. Episcopo successit eidem Roggerius Eps de Clero ejusdem Civitatis.

Redditus Episcopi Troyani.

Redditus in Foggia domus S. Lazzari t. 8. :-
 Domus Hospitalis S. M. Magdalene . . .
 Monasterium S. Nicolai untiam unam)
 Ecclesia S. Hyppoliti libras tres cere
 Ecclesia S. Elenæ libr. 30. Cere
 Ecclesia S. Marci untiam unam
 Ecclesia S. Stephani Augustale unum
 Petium unum Terræ quod est prope Foggiam ,
 in qua itur apud Sanctam Ceciliam .
 Petium aliud Terræ in vias rectas, quibus itur
 Troyam . Prope terras hospitalis
 Terram ultra flumen. In viam qua itur S. Ce-
 ciliam
 Aliud petium Terræ prope Terras Angeli de
 Rosanis. In via S. Laurentii :

*Donatio facta per Rogerium Ducem Guiglielmo Epi-
 scopo de Augmento Terrarum & Tenimenti
 S. Laurentii in hac verba.*

Dono & concedo S. Troyanæ Ecclesiæ & tibi Do-
 mino Guiglielmo Troyanæ seddis venerabili Episcopo
 quisq; successoribus impeptuum Terras, quarum fines
 & termini hi sunt. P. Terminus incipit in loco, qui
 dicitur borragina, & est iuxta flumen Sandoris cum
 comuni aqua, usq; ad locum, qui vocatur Antiqua,
 ibi sunt Termini positi, & eccedit parumper a flu-
 vio Sandoris, In via vaddit per directum ad viam,
 quæ pergit ad Virginolum & per eandem viam ve-
 nit in palude, & descendit in directo de vade de fi-
 cio, qui etiam circumdat totam Terram, sicut Pre-
 ceptum Troyanum continet inter Troyanos, & Si-
 pontinos.

Secundus terminus incipit in palude per transver-
 sum

sum & vaddit per faranam & finit in loco, qui vocatur colonnellus Infantiolum, ut Preceptum Troyanum continet.

3. Terminus incipit in eod. loco columbelli, qui finis est inter Sipontinos & Troyanos & ascendit, & finit in precepto Castelloni, & in precepto Holis, & nulla alia terra remanet, nisi quod in preceptis iutorum continet, usque ad foveam, quæ est in medio Bassani, ac ab illa fovea ascendendo trasit per medium inter S. M. in fovea & S. Laurentium, sicut primum preceptum S. Laurentii continet.

Quartus terminus est Terra S. Laurentii quæ cum his terris conjuncta est, concessa est sub anno 1105 Ind. 13.

Ego R. Dux me subscripsi. Ego Guiglielmus Meliensi eps Tellis sum. Ego Ala Dei Gra ducissa sum (V). Testis. Ego Basse Cassanensis Episcopus sum Testis.

Pa.

(V) Ala dicitur *Dei gratia Ducissa*, cum uxor Rogerii esset, qui summo jure *Ducali* potestate præditus erat: Tunc enim temporis *Ducis* titulus supremi juris erat, neque nisi regis dynastie illis concedebatur in nostro Regno, dum illo potiti sunt Normanni, atque Suevici Principes, Hinc Andegavenses tandem Reges privatis aulæ optimatibus illum sensim impertiti sunt *Ducis* titulum; quare sub Johanna I. omnium primus inter Regni optimates illum adeptus est titulum Franciscus de Balzo, qui in Registris *Dux Andria* dicitur. Alter fuit Jacobus de Marzano, quem *Sueffe Ducem* creavit Ladislaus. At hoc de argumento solum in mea Bibliotheca, atque singillatim in articulo Nicolai Rufuli, qui in nostra universitate Romanis Legibus egregie explicatis, tandem Soræ Dux creatus fuit, cujus summi viri memoria nos adhuc defraudaverant Bibliothecæ nostræ oscitantes scriptores.

*Paſtum inter Trojanam Eccleſiam, &
homines S. Laurentii.*

Ego Ubertus Trojanæ Sedis Eps firmiſſimo pacto concedo, & annuo omnibus hominibus caſalis S. Laurentii, quod carminianum vocatur, tam preſentibus, quam futuris, quod ſine traditione noſtra, noſtrorumque ſucceſſorum Terras, vineas, ortos, foveas, quæ in prædicto Caſali operati fuerunt, vendere, & donare omnibus ibi reſidentibus, eaque dimittere filiis, & filiabus uſque ad 7. progeniem nec non pro anima ſua in S. locis deſtribuire in noſtris Trojanis Eccleſiis poteſtatem habeant.

Tributum vero, quod mihi, meiſque ſucceſſoribus omni anno homines ibidem commorantes perſolvere debeant, hoc eſt, ſi quis habet aratrum de duobus bobus bis in anno perſolvat decem denarios, ſ. in menſe maii, & in menſe Septembris. Item qui habet aratrum de tribus bobus ſeu de pluribus reddat in anno ſolidum unum, medium in menſe Maii, & medium in menſe Septembris. Item qui habet duo Jumenta, reddat bis in anno novem denarios, qui vero unum bovem, vel unum Aſinum, vel unum Jumentum ſolvat dimidium de dicto pretio dictis temporibus. Homo autem, qui nullum laborioſum habet bis in anno duos denarios ſolvat, unusquiſque nempe tributum bis in anno reddat ſaltem, & ſex operas cujuſvis animalium ad ſeminandum, & tres ad mundandum, & ſeptem ad metendum de frumento, ordeo, vino, etiam ſolvat: & ſtilutes ſi opportunum fuerit Troyæ portent, ſicut ſolitus erat vendere in temporibus antecceſſorum meorum, ſ. (ſolvat) unum ſolidum. Similiter quandoquidem quis exire voluerit, & petat licentiam, ſine aliqua contradictione dat tandum pro exitura quantum ſolitum erat, rendentibus antecceſſoribus meiſ, v. (*videlicet*) unum ſoli-

solidum de omnibus rebus suis, exiens sicut predictum est, facit frumentum, ordeum, aut vinum anno integro.

De Monte Arato.

Privilegium Roberti biscardi Invictissimi ducis de Concessione Montis Arati.

Robertus Dux &c. Damus, & autorizamus Monasterio S. Mariæ de Monte Arato de Terra nostra per hos fines, qui infra leguntur. Imprimis incipiente per vadum carnarium, qui est in flumine Aquilonis, & ubi sunt Troye fines, & sicut preceptum Troyanum continet, & ferit in flumine Burganii in vado de duabus Virginibus, & sicut illud flumen Burganum usque in Terris S. Mariæ de Burgano & pergit in via de vado de canis, & pergit per viam usque ad viam Crucem, quæ venit a vado duarum Virginum & vaddit per viam ad dexteram manum, usque ad foveam quæ est erga ipsam viam: & in fronte ipsius sunt positi termini, & vaddunt per directum usque ad caput montis Arati, & directum vaddit ad presatum flumen aquilonis ad vadum Urfengarii, & descendit juxta illud flumen usque ad primum finem. Hæc terra predicto Monasterio tibi Domino Stephano Episcopo Troyano dono imppetuum sub anno 1080. mense Julii Ind. 3. Ego Stephanus S. E. Troyane Episcopus interfui, & subscripsi.

De Monte Arato.

Privilegium Rogerii Ducis de monte Arato. Rogerius &c. Concedo S. Troyane Ecclesiæ, & D^{no} Girardo Venerabili Episcopo, qui nunc predictæ Ecclesiæ preest, quem ego favente Troyano Clero, &
Tom. III. P. I. Z prin-

principali & presente, & cooperante legato S. R. E. cui Troyana principaliter subiecta est, in pontificem elegi, Ecclesiam S. M. de M. Arato & casale, ejus & villanos, qui modo ibi sunt, & venturi sunt, ut de meis non sint datariis, & cum omnibus pertinentiis sibi a patre meo concessis quarum fines & Termini hi sunt. . . . .

Girardo Venerabili Epo & omnibus successoribus impertuum habendo & possidendo liberam & absolutam sine omni contrarietate hered. meor., nec non sine omni infiscatione nulla contrarietas tibi & successoribus tuis dictæ, & suprad. Eccle & Casali cum omnibus sibi pertinentibus admodo inferatur, si quis autem remotorio usu egerit contra hanc meam concessionem auth. Dei omnipotentis, & B.M. & om. Sanct. precipue B. Petri Principis Apost. a consortio fidelium segregatus & anathema in die adventus Domini, quod in hoc Seculo ea pena mittetur, qui vero infiscatoribus, aut diminutoribus hujus donationis consenserint, aut si potestatem habuerint non defenderint eam pro viribus suis eidem anathema & auri damno subiaceat. Testimonium vero hujus nostræ concessionis Tibi Girardo scribere precepimus Anno Domini 1092. Ducatus autem nostri XI. mense Martii Indic. II. Actum est ap. Melphium.

Ego Bobonus Sypontine Eccl. eron., Ego Rogerius Dux me subscripsi. Signum Comunis Petroni de lesina. Signum Recardi.

Preceptum hominum de Monte Arato.

Ego Ubertus Troyane Seddis Eps concedo & annuo omnibus hominibus habitantibus in monte Arato presentibus & futuris domos edificare, vineas & arbores plantare, terras laborare; ovium pascua porcorum atque armentorum habere. Quid homines predicti

dicti fecerint in d. Terra potestatem habeant dimittere filiis, Nepotibus & parentibus suis ibi manentibus usque ad 7. generationem, nam si vendere aut donare seu S. E. (*Sancta Ecclesia*) offerre voluerint, ipsius loci residentibus tantum hominibus rendant, aut largiantur & in nostro Episcopo sive Ecclesia montis Arati offerant : si vero ego & successores nostri emere, qui illi laboraverint alicui volentes, pro solido minus comparemus, de eo namque loco si quis exire tentaverit, pro exitu unum solidum det, & libere, & secure sicut predictum est res suas liberet, disponat, atque dimittet dummodo unusquisque eorum Tributum stabilitum nobis & successoribus promiserit. Anno 1100. mense Maii . . .

*Privilegium S. Nicolai de foggia a D. Guiglielmo
Troyano S. Epo Abbati de pulsano factum.*

Guiglielmus . . . Troyanæ seddis Ven. Eps Religiosa loca Venerabilia . . . . Ego Guiglielmus Eps & confratres mei Canonici convenientia Capituli Monasterio Pulsani quamdam Nostram Ecclesiam S. Nicolai, quæ est juxta Villam Foggie, tibi Domino Jordano Vene. Abbati tuisq. succ. dare ac concedere dechrevimus. Concedimus itaque salva dignitate Troyanæ Ecclesiæ, & Capituli Jur. Itaq: ipsa Eccl. Troyano semper sit subjecta episcopo, & unam untiã auri per singulos annos in Nativitate Domini Nobis nostrisq: succ. psolvatis, quod autem hoc verius, omni tempore firmitus habeatur, tibi Ambrosio nostro fidei & Canonico hujus paginæ sextum scribi precipimus Anno Dni 1140. Anno regni nostri Rogerii . . . . mense Novembris Ind. 4. Datum Troyæ in Troyano Episcopatu. Adest profexio facta per D. Jord. Abb. S. Nicolai dicto Guiglielmo Epo Troyano.

*Epistola Alex. PP. ad Paganum de bicari quando
apud sipontum benedictum biccarensem episcopum
in Sinodo deposuit, & Stephanum Troyæ
Episc. restituit.*

Alex. eps servus servorum Dei Pagano de Bicar-
ro strenuo Militi salutem & Apost. Benedict. Sciat
prudentia tua quia nos sequuti scripta antecessor. no-
stror. restituimus confratri nostro Stephano Troyano
Episcopo Biccari, unde Apostolica precipimus Au-
thoritate ut sibi . . . quemadmodum Episcopali po-
testate, & Episcopo debitam omnibus reverentiam
exhibeas, si vero quod non speramus nostræ Aposto-
licæ benedictioni inobediens fueris te esse excomuni-
catum noveris, & omnes qui sibi in hac contrarii
extiterint, depositum quoque Benedictum si ulterius
de ipso Episcopatu se intromiserit scias esse damna-
tum & Anhatemizatum & omnes adjuutores suos &
quicumque suum officium acceperit.

Donatio facta Capitulo Troyano.

In nomine Dei ac Individuæ Trinitatis amen .
Guiglielmus 4. D. G. Troyanus Episcopus Ven. &
Dilect. Troyano Cap. Donamus itaque vobis suc-
cessoribus vestris & ppetuo concedimus sextam par-
tem Molendini & similiter de Jardeno nostro Cer-
varii decimam, Insuper molendini nostri de Vacca-
ritia & decima horti qui est juxta Molendinum, da-
mus etiam vobis & vestris Successoribus Casale no-
strum S. Leonardi, de Terris nostris petiam unam
quæ incipit in fluvio separonis, ubi lapis est affixus,
& vaddit in directum usq; ad viam publicam qua
itur ad Virginolum in qua lapis est positus. Damus
etiam vobis & succ. vestris & ppetuo confirmamus
Ecclesiam S. Pauli de Babiano cum omnibus prinen-
tiis

tiis suis. Donamus etiam Eccl. S. Leonardi cum casali & pertinentiis suis, Damus etiam Eccl. S. Stephani de burgo S. Thomæ, S. Jo: de Tremano . . . S. Eugidii . . . S. Barbaræ, S. Bar., S. Nicolai de porta Asculana, S. Angeli de Casa hospitale quod est apud portam ferream cum suis pertinentiis extra suam Civitatem. Confirmamus vobis vestrisq: Success. Eccl. S. Marci cum pertinentiis suis, Eccl. S. Mariæ Magdalenz. Concedimus Decimam duorum Molendinorum nostrorum illud s. quod in via Bicari, quod d. (*dicitur*) S. Benedicti & decimam sup. omn. agr. nostr. in frumento ordeo leguminibus tam Troyæ quam apud S. Laurentium. Decimas hortor. nostrorum qui fluminibus rigantur. Decimas jumentorum in pullis vaccar. in vitulis masculis & caseis caballis, secundor. nostror. in Agris, lanæ, Casei. Integritatem libertatis quam habet capitul. juxta Tenorem Privilegii Rogerii Ducis Roberti guiscardii filii per manus Ascanii nostri notarii, scriptum nostre Manus. Datum Troyæ per Manus Ascanii nostri Notarii anno 1182. mense Maij.

Donatio Episcopo Stephano.

Alexander eps servus servorum Dei Dilecto Stephano epo ppetuam in Domino s. Concedimus & donamus secundum Tenorem Privilegii serenissimorum Imperatorum Constantini & Basilii fratris, qui ipsam civitatem reedificari fecerunt per Aurivianum Catipanum suum, & eidem fines ac terminos statuere autoritate Imperiali concedimus tibi & successoribus canonice intrantibus in ipsa civitate & in tota parrochia Jura episcopalia libere exercenda, & quod Troyani Pontifices a nullo alio quam a Romano Pontifice consacrarentur. Cui munere Ecclesie sibi: & successoribus suis legitimis jure parrochiali;

concedimus & donamus imperpetuum suburbium Cre-
pacordis cum Ecclesiis suis, Monasterium S. M. de
Faycto cum Eccl. ad eum pertinentibus, S. Crucem
de portula, S. Felicem, S. Panochilum juxta locum
biccari, Bicchatum cum Ecclesiis ad eum pertinen-
tibus, Abbatiam S. Petri in Burgano ad benedicen-
dum in ea Abbatem, & Jura episcopalia exercenda
E. (Ecclesiam) S. Georgii & S. U. (*forte Viti, vel
Vitalis* &c.), Monasterium S. M. in monte Arato
& S. Petri de Mortella, Casale S. Juliae, Casale S.
Nicolai de Blanca ara. Villa foggie cum Ecclesiis
suis, Castellionum, Eccl. S. Egidii in Valle de suca-
ni & S. Leonardi, Casale S. Laurentii in Carminia-
no cum Ecclesiis suis, Monasterium S. M. Corona-
ta cum Benedictione Abbatis, fabricam, Pontem
Alhanerum cum Ecclesiis suis pertinentibus, Montem
cassellum, Sanctum de sandoro, Abbatiam S. Naza-
rii, S. Nicandrum, casale de Ripa longa. Hac om-
nia suae Ecclesiae habenda concedimus imperpetuum
& donamus imperpetuum jure parrochiali.

Finis Chron.

INSTRUMENTVM.

*Inventionis brachii S. Triphonis in Pago Ca-
sarani ex Originali, quod servatur in
Ecclesia ejusdem Pagi, titulo S.
Maria de mense Augusto.*

IN nomine dni nostri Ihu xpi amen. Pateat uni-
versis, singulis pntis publici Istrumenti seriem in-
specturis tam pntibus, quam futuris, quod anno a Na-
tivi-

tivitate ejusdem domini millesimo quingentesimo ac quinto decimo, Pontificatus sanctissimi in christo patris & domini nri Dni LEONIS divina pudentia papæ decimi Anno secundo: Die vero sexto mens. Feb. terciæ ind. Neapoli prope castrum novum ejusdem Civitatis Neap. Regnante etiam Catholico & sereniss. Dno Nro Dno Ferdinando Dei gratia Rege Aragonum jerusalem & utriusq. siciliæ &c. ac Reverendiss. Dno Domino Vincentio Carrasa miseratione Divina Archiepiscopo Neapolitano, & pprie ubi vulgari-ter dr (*dicitur*) la Incoronata, me Notario publico & testibus infra-scriptis psonaliter accensitis Requisitione, & pcibus (*precibus*) nobis satis pro parte Reverendiss. in Xpo Patris Dni Antonij de Senis miseratione divina nunc Dignissimi Archiepiscopi seu Præsidis majoris Ecclæ Amalphitanæ, ad domos habitationis ipsius Reverendiss. Dni Archiepi Amalphitani positas in dta platea coronatæ prope dictum castrum Novum dte civitatis Neap. nos contulimus. Et dum essemus ibidem cora plato (*præfato*) Reverendiss. dno Archiepiscopo Amalphitano, Præfatus Rmus dno Antonius Archiepiscopus asseruit & declaravit, de proximo pdicto mense Augustij pxime pteriti Anni, secundæ Indit. Anni 1514 suam presenciam in dta Ecclâ Amalphitana, & ejus Diocesi exhibuisset, in qua quidem Diocesi extat quædam Villa sub vocabulo Cesarani (I) pertinentiarum

ter-

(I) Pagus hic antiquior certe est Sæculo xv., cum illius mentio occurrat in *Privilegio* Terræ Tramunti, concessio eidem Terræ ob fidelitatem erga Aragonenses a Ferdinando I. Anno Regni sui IV., nimirum Æræ Christianæ mccccxli. In hoc autem *Privilegio* Tramuntum a *gabellis* eximitur cum omnibus *sue pertinentiæ* vicis, uno excepto Cesarano: *Dislo. Casali*, sunt verba Privilegii, Cesarani tamquam membro putrido, & nobis rebelle pe-

terræ Tramonti, in qua quidem Villa est Ecclâ sub vocabulo Stæ Mariæ de mense Augusti; Et dum Universitas dtæ Villæ pro ipsius universitatis, & animar salute ad devotione erga dtam Virginem Mariam dei genitricem, vellent ipsam Ecclâm ampliare & de novo rædificare, ipsam Ecclâm totaliter, seu pro majori parte per magistros fabricatores, & alios homines ejusdem universitatis ibidem tunc convenientes, disfabricari, destrui & in tram (terram) prostari fecerunt; Et inter alia altaria ibidem existencia disfabricari fecerunt quoddam altare a parte dextra dtæ Ecclæ in quo quidem altare erat lapis marmoreus seu marmor, Elevatoque ipso lapide marmoreo, gradatim inventus fuit alter lapis marmoris cum certis scripturis grecis, & figura ibidem sculpita, ac signaculis & certis aliis litteris latinis, & columba similiter ibidem sculpita; Deinde vero subtus dtum lapidem cum dtis signaculis, scripturis, & pictura, Erat vas ligneum seu quedam cascietta lignea antiquissima clausa, in quo quidem vaso seu cassa lignea fuit inventum quoddam brachium cum manu integra; preter dumtaxat deficiente in ipsa manu certa parte digiti parvi, & ultimi ipsius

---

nitus excluso. Cesarantum autem Andegavensis erat factionis, eo quod Schalensium, a quibus ædificatum fuerat, jura sequebatur. Hujus Privilegii apographum exemplar penes me habeo ex originali, quod in eodem Privilegio dicitur extare in Regesto xx. Regis Cancellariæ; num illuc etiam num servetur, nescio, cum nonnullo ex Regestis Cancellariæ sub Rege Ferdinando Catholico in Aragoniæ Regnum translata fuerint. Notæ autem Privilegii ita se habent: *Die xi. Mens. Februarii, Indictione ix. Ann. MCCCCLXI. Ferdinandi Aragon. Reg. Anno iv.; expeditur vero de mandato Regis per Bartholomeum de Recaneto vice, & pro-locum-tenente Magni Camerarii.*

ipſius manus: Quibus ſic peractis, & inventis Uni-
verſitas p. ſibi Reverendiſſ. Archiepiſcopo notificavit,
& ad ejus notitiam deduxit; Et poſt non multas dies
pſatus dñs Archieps perſonaliter una cum clericis
& pſbiteris dte Terræ Tramonti ſe contulit ad ipſam
Eccliam, & reperivit dtum Altare, in quo erat revo-
lutus dtus lapis marmoreus; Deinde ſecundus ubi e-
rant ſcriptæ ſeu ſculptæ dte litteræ græcæ & latinæ;
Et ſimiliter declaravit pſatus Reverendiſſ. dñs Ar-
chieps inveniffe dittum vas ligneum clauſum; Quo
quidem vaſe aperto ſe inveniffe dtum brachium cum
manu ſic, ut pdicitur, involutum cum quodam pan-
no ſericeo rubeo; De cujuſdem lapidis litteris græcis
& latinis ſculptam, mihi Notario & teſtibus inſcrip-
tis formam ſeu ſimilitudinem in quadam charta ex-
hibuit oſtendit & præſentavit cujuſ forma & ſimili-
tudo talis eſt.

LYMPIA
CVS DEPOSITI
PAC ✠ EVLPIVS
XIII CALENDAS

Heic figura juvenilis palu-
data, manu dextera expan-
ſa, ſiniſtra palmarum ramuſcu-
lum geſtans, capite diade-
mate redimito, cui ſignum,
quod initio vides imminet:
ad pedes habet has literas
ſic

A ✠ ω

(heic Columba) DNS (II).

Heic litteræ hinc inde ab altera figura ſic. Γ. T..

O A Π
Φ
O
O

Quibus omnibus, & ſingulis ſuptis ſic aſſertis, nar-
ratis,

(II) Hæ litteræ aperte indicant, figuram, quæ eo lo-
ci

ratis, recognitis, & legitime subsecutis ut pdicitur ;
 pfatus Revs D. Ant: Archieps dictam chartam con-
 tinentem formam & sculpturam dñi lapidis coram me
 Not. & testibus infrascriptis ostendit, infrascriptis
 gre-

ci in lapide erat, Imperatorem quemdam referre; ete-
 nim vestis præter, atque coronæ insignia, quæ Imperato-
 ris omnino propria videntur, & litteræ DNS leguntur,
 quæ, ut dixi, a Constantini Magni ævo Imperato-
 ris propriæ fuere, siquidem ille passim *Dominus Noster*
 in lapidibus, atque numis appellabatur. Utraque vero
 Monogrammatum figura nostrum, de quo supra dictum
 est, mire confirmat argumentum; vides siquidem ad cal-
 cem inscriptionis latinæ antiquius illud Monogramma;
 ad Imperatoriæ autem figuræ caput alterum Monogram-
 ma, cujusmodi Constantinianum fuisse diximus, quasi is,
 qui lapidem posuit, illo usus sit velut Christianorum insi-
 gni, hoc adhibuerit velut peculiare Imperatoris signum.
 Lapidem autem latinum e quodam loculo distractum ad S.
 Triphonis brachium apposuisse videntur Amalphitani, ad-
 ditis græcis characteribus, quos vides; quod vel ex siglo
 quodam, ut ajunt, patet, cum græcæ literæ T & P in
 lapide (ut in autographo instrumento videre licet) ita
 simul colligatæ sint, ut ex immo apice literæ T lite-
 ra P prodeat. Hæc sane literarum colligatio sero, lon-
 ge post Constantinum, inter Græcos obtinuit, penes quos
 serius irrepsit, medio nimirum ævo, abusus scribendi no-
 mina Sanctorum literis a summo ad imum, ut illas Tri-
 phonis hæc vides. Quod vero ad latinum attinet lapi-
 dem, haud integrum illum esse, sed potius fragmentum
 arbitror, laciniamque inscriptionis continere, quæ for-
 te ad biforum quoddam olim fuerat, in quo conditi e-
 rant tum *Olympia*, tum *Eulpius*; illa enim, quæ in
 altera inscriptionis linea legimus CVS, quin ad OLYM-
 PIA referas, obstat inversa O, quæ cum CAIA desi-
 gnet (de Romanorum more); pariter testatur sequens no-
 men semineum esse, adeoque OLYMPIA, haud OLYM-
 PIA CVS legendum esse; quare illa CVS ad alterum
 per-

greco (III), v3. Dno Stephano greco militi, & comiti Cipriano, magistr. Christophoro de mudia grecho, Notario Michaeli de Zantex similr greco, & magro (*magistro*) Berardino de festillatis de barulo pictori ibidem pntibz videntibus & recognoscentibus; qui quidem D. Stephanus (IV), magr. xphorus, no-

pertinere nomen, quod diffractus lapis legere vetat, arbitror. Duplicem vero Kalendarum notam ad *Olympiam*, atque *Eulpium* referas; cum passim in *bisomis* duplicem hanc notam temporis deprehendamus, ut in Christianis Inscriptionibus apud Fabretum, Muratorium, Boldettum &c.

(III) Ex hoc Instrumento prima fronte nostri medio Sæculo xvi. ea videntur laborasse græcæ linguæ incitia, ut Amalphitanus Archiepiscopus græculos quosdam, græcis duabus vocibus interpretandis, advocaverit. At brevissimi commentarioli, indoles non patitur, me benevolo lectori falsam hanc, quæ inde ei suboriri posset, eluere suspicionem. Quanti enim nostrates ea singillatim ætate græcas facerent literas, ac quam longe, præ ipsis etiam græculis, nostri tunc in græcis antiquitatibus præstarent, plane dicam, verba facturus in mea Bibliotheca Neapolitana de *Constantio de Lettera Scalenſi* (haud Amalphitano, ut perperam scripsit Bugianus in sua *Historia Monastica*) Olivetanæ Congregationis Monacho, qui omnium primus quamplura Gregorii Nanzianzeni opera latiori idiomate elegantissimo stilo donavit.

(IV) *Magistri* titulus in nostris Scripturis, atque diplomatibus, cujus fuerint hi conditionis, quodque fuerit vitæ genus, atque ratio hujus *Christophori* minime aperit, cum præter ipsos supremi ordinis Magistratus (ut dicturus sum in mea Bibliotheca in articulo *Bartholomæi de Capua*) ex Regesto Caroli I. Ann. m^{cc}lxxviii. & lxxix. Indict. vii. Lit. H. fol. 69., aliisque Regestis passim eo titulo insigniti occurrant *Doctores*, si-

t.s Michael, & magister Berardinus coram pſato R. mo Dño Archiepo, ac me Not. & teſtibus inſcriptis viſa per eos dicta charta in ſe conveniente ſermam dñi lapidis, litterar ac Grecar. ex aliar ſculpturar in ea designatar. interpetrauerunt ac declarauerunt pro ut inferius continetur; & primo quidem D. Stephanus Grecus miles & comes cipriani cum iuramento dixit & declaravit ſe ipſum perſonaliter fuiſſe tpore ſup. quo inventa & acta fuerunt ptra in dta Eccla Ste

ſive Juris Conſulti, ut ibidem dicam in articulo hitoriz Literariæ Cl. Petri de Vineæ, qui eo titulo ſubſcribitur in Scripturis Regeſti parvi Federici II., in quibus paſſim legimus: *per Magiſtrum Petrum de Vineæ de Capua. Medici, & Chirurghi eodem donantur titulo in Regeſtis Regum Andegavenſium.* Qui quidem titulus ipſis quandoque mulieribus conceditur, quæ artem Chirurgicam profitebantur; cuiuſmodi fuere *ſemina de Conſentia*, cui impertitur *de mandato Regio* facultas exercendi artem Chirurgicam in Regeſto Ladislai An. mccciv. Indiſt. xii. lit. T fol. 112.; atque *Lauretta Uxor Johannis de Ponte Saracena, habitans in Luceria Apuliæ*, cui conceditur licentia exercendi Chirurgicam autem *in civitate S. Mariæ* (in eadem nempe Luceria, quæ ſub Carolo II. adhuc civitas S. Mariæ appellabatur) in Regeſto Caroli II. An. mcccix. Indiſt. vii. lit. A. f. 408. at. Hinc mirum non erit & illos, qui grammaticalia tirones docebant elementa, eundem titulum uſurpaſſe, e quorum claſſe iſ forte fuiſſe Chriſtophorus mihi videtur, cum Sæculo xvi. adhuc græmaticam legerent nos inter græculi quidam, de quibus in eadem Bibliotheca copioſe ediſſeram. Cum autem eodem Magiſtri nomine *Berardinus* ille veniat, qui & *Pictor* dicitur, forte vel Chirurgicam artem, vel ludi magiſtri illam perinde ac pictoriam Berardinum exercuiſſe, facile conjectarem, cum adhuc me lateat *Magiſtri* titulo ipſos etiam Pictores hanc dunataxat ob artem noſtros donaviſſe.

Ste Mariæ de Cesarano & oculatim vidisse drum lapidem cum dittis litteris, signaculis, & scripturis ac dno vaso ligneo cum dno brachio & manu; & ideo dixit, ac suo juramento firmavit, quod ditrum signum seu ditte litteræ distant oreæ, latine digna seu pulchra alia vero seu Xera, latine vero manus, Triphon (V): Deinde vero pdrus magr. Xstophorus de

(V) Merita suam ignaviam pœna luisse videtur Amilphitanus Archi piscopus, qui, nostratibus spretis, interpretationem græcarum litterarum ineptissimis græculis commisit. Hinc, ut missis horum putidissimis ineptiis, quid de inscriptione græca sentiam, brevi dicam. De Monogrammate nulla est quæstio. Illæ itaque triangulæ figura scriptæ literæ vocem *ayios Sanctus* denotant, cum literæ Γ I & Σ in eadem litera Γ contineantur pro Siglorum illius ævi genio: habes enim in litera Γ literam I in ipso stipe literæ Γ, ipsam tandem literam Γ passim post Constantini ævum in lapidibus pro litera Σ occurrere docet Lupus in sua Dissertationes toties laudata; quod quidem factum est ex litera C, pro Σ, quæ tandem usi sunt græci quadratarii, quæ litera C literæ Γ maxime accedit. Cum igitur ad latera figuræ cujusdam, quæ certe S. Triphonis erat, hinc tres illæ literæ Γ, inde nomen TPIΦON flaret, sequitur illas titulum AFIOC Sanctus præferre, ut sensus sit: *Sanctus Triphon*. Eadem sane ratione hinc a figura Sancti cujusdam literas C S, h.e. *Sanctus* inde integrum nomen scribere & nostrates græcissantes latini in Cœmeterii Neapolitani minori ædícula, quæ stat pro aditu maximo primæ contignationis ejusdem Cœmeterii.

De antiquissimo autem S. Triphonis Martyris cultu, potissimum in Rabellenû Civitate, testis est locupletissimus vetustissimum Cœnobium Monachorum ordinis S. Benedicti, quod olim erat extra muros ejusdem Civitatis.

de mudia grechus similiter , interpetravit & declaravit dta verba ore grecè , latinè verò pulchra seu digna & similiter dta verba Xera grecè , latinè vero manus Triphon ; licet testis ipse non fuisset psonaliter dta Ecclesia nec vidisset oculatim predicta , sed tantum visa similitudine , & forma dti lapidis scripta in dta charta , coram nobis ostensa interpetravit ut fu-

eis , ubi nunc Ecclesia quædam hujus nominis restat . Ad monachos autem ordinis Benedictini illud pertinuisse Cœnobium , ex divisione Provinciarum Monasteriorum ejusdem ordinis , a Benedicto XIII. R. Pontifice facta , conjici potest , cum in Provincia xvi. describatur *Amalphia & Ravellum* apud laud. Petrum Bugianum *Hist. Monast. Part. I. p. 82. primæ edit. Romæ* : neque constat aliud Cœnobium hujus Ordinis umquam eadem in Civitate fuisse .

Hoc autem Cœnobium S. Triphonis , de quo meminit Freccia *De Subseud. l. I. cap. de Provinc. Regn.* , ad Cavensem Provinciam non pertinuisse , Cœnobio nimirum SS. Trinitatis Cavenfis haud paruisse , ut nonnullis vitium est ; testatur antiquus Codex Membranaceus , characteribus Langobardicis exaratus , qui in amplissimo illius Monasterii Archivo servatur , atque scriptus dicitur : *Temporibus Abbatis Maynerii Dei & Apostolicæ Sedis gratia Abbatis Cavenfis . Anno autem Domini 1359. Regnantibus Rege Ludovico , & Regina Joanna .* In hoc autem Codice , cum omnes Ecclesiæ , Cœnobia &c. vel de jure Patronatus , vel de reddentibus , vel ditionis ejusdem Monasterii sint descripta , nulla occurrit Cœnobii S. Triphonis mentio . Quando autem Cœnobium illud in Rabellensi Civitate extructum fuerit , me prorsus nescire fateor , cum antiquiora illius Civitatis monumenta , atque diplomata sub Aragoniis perisse ob diuturna bella neminem lateat . Verum Sæculo xi. jam extitisse patet ex magni quodam voluminis *processu* , qui olim erat in Schedis Johannis Porcii , Anno MDLXXX. Regii Consilii Acto-
rum

supra: Et similiter Not. Michael de Zante Grechus visa forma & exemplo dñi lapidis scripta seu exemt plata in dta charta declaravit & interpretavit; licet ipse Not. Michael minime fuisset in dta Ecclia Stæ Mariæ & oculatim vidisset pdicta prout ditti Dñg Stephan9 & magr Xitophorus interpretaverunt & dixerunt; & similiter magister Berardinus de festillaris de Barulo Pictor cum juramento interrogatus coram pfato Rmo D. Archiepo dixit q testis ipse fuit filius cujusdam Greci & bene habet noticiam de lingua grecha & latina & licet non vidisset oculatim dtum lapidem, tamen visa dta charta continente dtas lras (litteras) grechas similiter interpretavit v3 illa verba oreæ, digna dictare in lingua latina; & dita verba Xera grecè in lingua latina dictare manum Triphonis, & sic suo juramento firmavit: De quibus omnibus pttis pfatus Rmus D. Archiepus rogavit me
No-

---

rum Magistri, nunc servatur penes Michaellem de Arena. In hoc autem *Processu inter* (ut Rubrica se habet) *Abbatem Monasterii S. Triphonis, & Civitatem Rabelensem fol. 385.* habetur transumptum in membrana instrumenti Anno mxcvii donationis, quæ ab eadem Civitate fit Monasterio *Gloriosæ Virginis Mariæ, ac Beatorum Christi Martyrum Triphonis, & Blasii.* Jam tum itaque extabat Cœnobium illud.

Hoc instrumentum scriptum dicitur per *Presbyterum filium Philippi de Turano.* Huncq; autem Presbyterum filium hujus Filippi, Johannem appellari, atque unum fuisse ex Notariis Ducatus Amalphitani illius ævi, habeo ex *Notamento* omnium Notariorum Amalphitanorum, scriptum a Notario *Ferdinando de Rosa* Amalphitano, qui illud collegit ex omnibus Ducatus Amalphitani Diplomatribus, cujus apographum ex originali excerptum, quod olim extabat penes Notarium *Dominicum Cavallerium de Neapoli,* penes me servatur.

Notarium infra scriptum ut de pttis conficere deberem Publicum Instrumentum unde ad futuram rei memoriam, & ad cautelam ejusdem eccle, & Universitatis factum est de pmissis (*præmissis*), hoc presens publicum Instrumentum per manus mei Not. infra scripti.

Acta fuerunt hæc Neapoli in domibus pfati Domini Archiepiscopi sub anno, die, mense, inditione, & pontificatu quibus sup. Presentibus ibidem discretis & Venerabilibus viris Domino Joanne Caphatino de Neapoli. Dpno Tobia de Vivo, Sebastiano de Vivo de Tramonto. Testibus ad præmissa vocatis specialiter, atq. rogatis (signum Notarii). Et ego Vincentius de Boffis de Neap. publicus Apostolica & Regia Auctoritatibus Curiaq. Archiepiscopalis Neap. Actor Notarius & Scriba (VI), quia pmissis omnibus, & singulis supra dictis, dum in modum predictum, sic ut pdicatur, agerentur, dicerentur, & fierent, una cum pnominatis, ibi psens interfui, eaq. onia & singula supradicta sic fieri vidi audiui, publicavi, ideo hoc psens Instrm manu alterius fideliter scriptum & exemplatum, me aut aliis occupatum negotiis, sua manu scribi, signoq. meo solito & consueto signavi rogatus & requisitus, in fidem & testimonium omnium & singulor. pmissor. Et sunt charte scriptæ una cum forma & pictura marmoris Sex, una cum pictura inclusive,

Explicit Tomi III. Pars I.

(VI) Protocolli hujus Notarii *Vincentii de Boffis* Anno MDLXXXI. servabantur apud Notarium Laurentium Cosentinum de Caivano, ut adnotatum reperi in ms. quodam Bolviti, qui servatur in Archivio SS. Apostolorum Neapoli. A Cosentini autem schedis ad cujus tandem devenerint manus, nescio.

MAC 785

